

Izdevējs / Publisher

Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts /
The Institute of Literature, Folklore and Art of the University of Latvia

Izdevniecības vadītāja / Publishing director

Dace Krecere-Vule

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Epa Annusa (Epp Annus, Igaunija / Estonia), Una Bergmane, Dace Bula,
Dace Dzenovska (Lielbritānija / United Kingdom), Māra Grudule,
Zanda Gūtmane, Jērgs Hakmanis (Jörg Hackmann, Vācija / Germany),
Benedikts Kalnačs, Metjū Kots (Matthew Kott, Zviedrija / Sweden),
Toms Ķencis, Stella Pelše, Sanita Reinsone, Guntis Šmidchens (ASV / USA),
Pāvels Štolls (Pavel Štoll, Čehija / Czech Republic), Edīte Tišheizere,
Gitana Vanagaite (Gitana Vanagaitė, Lietuva / Lithuania), Kārlis Vērdiņš

Žurnāls Letonica ir iekļauts *Scopus*, *ERIH* un *EBSCO* datubāzēs /

Journal Letonica is included in the *Scopus*, *ERIH* and *EBSCO* databases

Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir anonīmi recenzēti /

Articles appearing in this journal are peer-reviewed

Saturs (Content)

4 Jānis Oga. Ievads

Raksti (Articles)

- 8 *Agita Lūse*. Versijas par etnogrāfiju 20. gadsimta 30.–40. gadu Latvijā. Ziedoņa Ligera gadījuma izpēte (Perspectives on Ethnography in Latvia of the 1930s and 1940s. The Case of Ziedonis Ligers)
- 40 *Ginta Pērle-Sīle*. Materiāla atlases principi vācbaltiešu publicētajos tautasdziesmu krājumos 19. gadsimta pirmajā pusē (Material Selection Principles in the Folk Song Collections Published by Baltic Germans in the First Half of the 19th Century)
- 62 *Ilze Jansone*. Ceļā uz sinkrētisko garīgumu: reliģiozitātes dimensijas Noras Ikstenas romānā "Ūdens mirdzēšana" (Towards Syncretic Spirituality: Dimensions of Religion in the Novel *The Glistening of Water* by Nora Ikstena)
- 80 *Laura Laurušaitē*. Ēdiena nozīme identitātes veidošanā: mūsdienu latviešu un lietuviešu literatūras piemēri (The Role of Food in Creating Identity: Examples from Contemporary Latvian and Lithuanian Literature)
- 94 *Ausma Cimdiņa*. Padomju kara romāna apokalipse latviešu literatūrā: Visvalža Lāma "Kāvu blāzmā" (Apocalypse of Soviet War Novel in Latvian Literature: *In the Glow of Northern Lights* by Visvaldis Lāms)
- 108 *Mārtiņš Kaprāns, Jānis Tomaševskis*. Latviešu karagūstekņi Zedelgemā: vēsture, atmiņa, konflikts (Latvian Prisoners of War in Zedelgem: History, Memory, and Conflict)
- 136 *Elīna Veira*. A Framework for Studying the Perception of Print-based Poems and their Trans-medial Adaptations (Ietvars dzejas un tās transmediālo adaptāciju uztveres pētīšanai)

- 168** *Sergejs Kruks. Ambiguous Grammar of Legal Discourse*
(Neviennozīmīgas gramatiskās formas juridiskajā diskursā)
- 186** *Iryna Pupurs. Latvian Literature in Ukraine: a Brief Overview*
of its Perception and Interpretation During the Last Hundred Years
(Latviešu literatūra Ukrainā: īss pārskats par tās percepciju un interpretāciju
pēdējo simts gadu laikā)

Jubilejas (Anniversaries)

- 213** *Pauls Daija. Mārai Grudulei – 60*
- 216** *Agija Ābiķe. "Vairāk gaismas!" Viesturam Vecgrāvim – 75*

In memoriam

- 225** *Ingrīda Burāne. Viktors Hausmanis (06.12.1931.–18.03.2023.)*
- 228** *Ieva Kalniņa. Dzirdēt piano... Dzidra Vārdaune (06.06.1928.–23.10.2023.)*

Jaunākās literatūras apskats (Reviews)

- 233** *Vita Zelče. 175 000+ latviešu biogrāfija*

Ievads

DOI: 10.35539/LTNC.2023.0053.01

2023. gadā Slovēnijas žurnālā *Traditiones* publicēts Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta (LU LFMI) projekta "Folkloras kustība Latvijā: resursi, ideoloģijas un prakses" (Nr. Izp-2021/1-0243) pētnieku Ievas Vīveres, Valda Muktupāvela, Ritas Grīnvaldes, Aigara Lielbārža, Ilgas Vālodzes Ābeles un Justīnes Jaudzemas kopdarbs – raksts "*The Power of Authorities, Interpretations, and Songs: The Discourse of Authenticity in the Latvian Folklore Revival*" ("Autoritātes spēks, interpretācijas un dziesmas: autentiskuma diskurss latviešu folkloras atdzimšanā") par autentiskuma diskusijas vēsturi latviešu folkloras kustībā, kurā autori, aptverot dažādus autentiskuma diskusijas avotus un šķautnes, vaicā, "kam bija (un ir mūsdienās) "tiesības" pilnībā izprast un interpretēt autentiskumu" – akadēmiskajiem ekspertiem, publiskajiem intelektuāļiem, māksliniekiem, žurnālistiem, padomju okupācijas laikā – partijas funkcionāriem, mūsdienās – politikas veidotājiem un birokrātiem? (Weaver et al. 2023: 62–63). Žurnāla *Letonica* jaunākā t. s. "raibā" numura rakstu autori ar pilnām tiesībām rosina akadēmisko diskusiju par plašu tēmu loku, ar mūsdienīgu skatu veroties arī senāku problēmu spogulī.

Agita Lūse (Rīgas Stradiņa universitātes (RTU) Sociālo zinātņu fakultāte) rakstā "Versijas par etnogrāfiju 20. gadsimta 30.–40. gadu Latvijā. Ziedoņa Ligerā gadījuma izpēte" (Lūse 2023, šajā numurā) aplūko etnogrāfijas kā akadēmiskas disciplīnas veidošanos Latvijā un etnologa Ziedoņa Ligerā (1917–2001) likteni, ilustrējot procesus, kas veidoja disciplīnas izpratni starpkaru periodā.

Gintas Pērles-Sīles (Latvijas Universitāte; LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts) raksta "Materiāla atlases principi vācbaltiešu publicētajos tautasdziesmu krājumos 19. gadsimta pirmajā pusē" (Pērle-Sīle 2023, šajā numurā) centrā ir vācbaltiešu savāktie un izdotie pirmie latviešu tautasdziesmu krājumi, un autore, salīdzinot šos krājumus ar "Latvju dainām", reflektē par iekļauto tautasdziesmu iespējamo piederību latviešu tradīcijām un godiem un sniedz ieskatu krājumu tapšanas stratēģijās un vākšanas apstākļos.

Ilze Jansone (Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte) rakstā "Ceļā uz sinkrētisko garīgumu: reliģiozitātes dimensijas Noras Ikstenas romānā "Ūdens mirdzēšana"" (Jansone 2023, šajā numurā) ar hermeneitikas metodēm analizē latviešu jaunākās prozas darbu, uzmanību pievēršot autorei izmantotajai "iztēles apoloģetikai".

Laura Laurušaite (Lietuviešu literatūras un folkloras institūts) rakstā "Ēdiena nozīme identitātes veidošanā: mūsdienu latviešu un lietuviešu literatūras piemēri" (Laurušaite 2023, šajā numurā) pievērsusies ēdiena izvēlei un kulinārajām praksēm literatūras darbos, izsakot pieņēmumu, ka ar ēdiena palīdzību iespējams pētīt padomju okupācijas periodu, kas visvairāk ietekmējis 20. gadsimta lietuviešu un latviešu identitāti, un perestroiku kā mēģinājumu atbrīvoties no svešas varas.

Ausma Cimdiņa (Latvijas Universitāte) rakstā "Padomju kara romāna apokaliipse latviešu literatūrā: Visvalža Lāma "Kāvu blāzmā"" (Cimdiņa 2023, šajā numurā) pēta kara romānu, izmantojot Visvalža Lāma pazīstamo darbu, kurā autors reprezentē leģionāra tēlu un Otro pasaules karu tēlo latviešu tautas un latviešu leģionāra perspektīvā.

Mārtiņš Kaprāns (LU Filozofijas un socioloģijas institūts) un Jānis Tomaševskis (Latvijas Kara muzejs) rakstā "Latviešu karagūstekņi Zedelgemā: vēsture, atmiņa, konflikts" (Kaprāns, Tomaševskis 2023, šajā numurā) analizē notikumus un to izraisīto starptautisko rezonansi saistībā ar Beļģijas pilsētā Zedelgemā 2018. gadā atklāto pieminekli latviešu karagūsteņiem.

Elīnas Veiras (RTU Liepājas akadēmija) angļu valodā publicētā raksta "*A Framework for Studying the Perception of Print-based Poems and Their Trans-medial Adaptations*" ("Ietvars dzejas un tās transmediālo adaptāciju uztveres pētīšanai") (Veira 2023, šajā numurā) mērķis ir izstrādāt mehānismu, kas ļautu pētīt dzejas un tās transmediālo adaptāciju uztveri un pārbaudīt modeli praksē.

Sergejs Kruks (Rīgas Stradiņa universitāte) rakstā angļu valodā "*Ambiguous Grammar of Legal Discourse*" ("Neviennozīmīgas gramatiskās formas juridiskajā diskursā") (Kruks 2023, šajā numurā) veicis Latvijas likumu korpusa (1990–2022) kvantitatīvo analīzi, lietojot faktoranalīzes metodi un apliecinot neviennozīmīgo gramatisko formu lietojuma pieaugumu.

Irinās Pupures (*Iryna Pupurs*, Ukrainas Nacionālās Zinātņu akadēmijas T. Ševčenko Literatūras institūts; bijusi viespētniece LU Literatūras, folkloras un mākslas institūtā) angļu valodā publicētajā rakstā "*Latvian Literature in Ukraine: a Brief Overview of its Perception and Interpretation During the Last Hundred Years*" ("Latviešu literatūra Ukrainā: īss pārskats par tās percepciju un interpretāciju pēdējo simts gadu laikā") (Pupurs 2023, šajā numurā) pēta latviešu un ukraiņu literāros sakarus, tos raksturojošo tulkojumu vēsturi un Ukrainā publicētās enciklopēdiskās ziņas par latviešu rakstniekiem un viņu darbiem.

Nodaļā "Jubilejas" Pauls Daija (Latvijas Nacionālā bibliotēka) sumina literatūrzinātnieci, LU LFMI vadošo pētnieci Māru Gruduli, savukārt Agija Ābiķe (Latvijas Nacionālā bibliotēka) sarakstījusi veltījumu literatūrzinātniekam Viesturam Vecgrāvim.

Nodaļā *"In memoriam"* Ingrīda Burāne (Latvijas Mākslas akadēmija) atvadu rakstā piemin literatūras un teātra zinātnieku un ilggadējo LU LFMI pētnieku un direktoru Viktoru Hausmani (1931–2023), savukārt Ieva Kalniņa (LU LFMI) veltījumā *"Dzirdēt piano..."* atceras literatūrzinātnieci un ilggadējo LU LFMI pētnieci Dzidru Vārdauni (1928–2023).

Jaunākās literatūras apskatā lasāma Vitas Zelčes (Latvijas Universitāte) recenzija *"175 000+ latviešu biogrāfija"* (Zelče 2023, šajā numurā) par Andreja Plakana monogrāfiju *"The Reluctant Exiles. Latvians in the West after World War II"* (Brill, Ferdinand Schöningh, 2021).

2024. gads ir Latviešu folkloras krātuves simtgades gads, un to aizsāk LU LFMI projekta *"Pieredze pilsētā: naratīvi, atmiņas un vietas mantojums)"* (Nr. Izp-2020/1-0096) tematiskais numurs (*Letonica* Nr. 54), savukārt gada gaitā iznāks divi *"raibie"* numuri, kuros pētnieki iepazīstinās ar dažādu zinātnes jomu un projektu pētījumiem latviešu un angļu valodā.

Bibliogrāfija

Cimdiņa, Ausma (2023, šajā numurā). Padomju kara romāna apokalipse latviešu literatūrā: Visvalža Lāma *"Kāvu blāzmā"*. *Letonica*, Nr. 53, 94.–107. lpp. DOI: 10.35539/LTNC.2023.0053.06.

Jansone, Ilze (2023, šajā numurā). Ceļā uz sinkrētisko garīgumu: reliģiozitātes dimensijas Noras Ikstenas romānā *"Ūdens mirdzēšana"*. *Letonica*, Nr. 53, 62.–78. lpp. DOI: 10.35539/LTNC.2023.0053.04.

Kaprāns, Mārtiņš; Tomaševskis, Jānis (2023, šajā numurā). Latviešu karagūstekņi Zedelgemā: vēsture, atmiņa, konflikts. *Letonica*, Nr. 53, 108.–135. lpp. DOI: 10.35539/LTNC.2023.0053.07.

Kruks, Sergejs (2023, šajā numurā). Ambiguous Grammar of Legal Discourse. *Letonica*, Nr. 53, 168.–185. lpp. DOI: 10.35539/LTNC.2023.0053.09.

Laurušaitė, Laura (2023, šajā numurā). Ēdiena nozīme identitātes veidošanā: mūsdienu latviešu un lietuviešu literatūras piemēri. *Letonica*, Nr. 53, 80.–92. lpp. DOI: 10.35539/LTNC.2023.0053.05.

Lūse, Agita (2023, šajā numurā). Versijas par etnogrāfiju 20. gadsimta 30.–40. gadu Latvijā. Ziedoņa Līgiera gadījuma izpēte. *Letonica*, Nr. 53, 8.–38. lpp. DOI: 10.35539/LTNC.2023.0053.02.

Pērle-Sīle, Ginta (2023, šajā numurā). Materiāla atlases principi vācbaltiešu publicētajos tautasdziesmu krājumos 19. gadsimta pirmajā pusē. *Letonica*, Nr. 53, 40.–61. lpp. DOI: 10.35539/LTNC.2023.0053.03.

Pupurs, Iryna (2023, šajā numurā). Latvian Literature in Ukraine: a Brief Overview of its Perception and Interpretation During the Last Hundred Years. *Letonica*, Nr. 53, 186.–210. lpp. DOI: 10.35539/LTNC.2023.0053.10.

Veira, Elīna (2023, šajā numurā). A Framework for Studying the Perception of Print-based Poems and Their Trans-medial Adaptations. *Letonica*, Nr. 53, 136.–166. lpp. DOI: 10.35539/LTNC.2023.0053.08.

Weaver, Ieva; Muktupāvels, Valdis; Grīnvalde, Rīta; Lielbārdis, Aigars; Ābele, Ilga Vālodze; Jaudzema, Justīne (2023). The Power of Authorities, Interpretations, and Songs: The Discourse of Authenticity in the Latvian Folklore Revival. *Traditiones*, No. 52(2), pp. 47–68. DOI: 10.3986/Traditio2023520203.

Zelče, Vita (2023, šajā numurā). 175 000+ latviešu biogrāfija. *Letonica*, Nr. 53, 233.–239. lpp. DOI: 10.35539/LTNC.2023.0053.11.

Agita Lūse

PhD, sociālantropoloģe,

Rīgas Stradiņa universitātes Sociālo zinātņu fakultāte

PhD, social anthropologist,

Faculty of Social Sciences of Riga Stradiņš University

E-pasts / e-mail: agita.luse@rsu.lv

DOI: 10.35539/LTNC.2023.0053.02

Versijas par etnogrāfiju 20. gadsimta 30.–40. gadu Latvijā. Ziedoņa Ligera gadījuma izpēte

Perspectives on Ethnography in Latvia of the 1930s and 1940s. The Case of Ziedonis Ligers

Atslēgvārdi:

Ziedonis Ligers,
etnogrāfija,
etnoloģija,
Latvija starpkaru periodā,
Baltijas valstu etnogrāfi trimdā

Keywords:

Ziedonis Ligers,
ethnography,
ethnology,
the interwar period in Latvia,
Baltic ethnographers in exile

Kopsavilkums

Rakstā izvērtēta etnogrāfijas kā akadēmiskas disciplīnas veidošanās Latvijā, aplūkojot Ziedoņa Ligeru (1917–2001) likteni. Ligeru gadījums ilustrē procesus, kas veidoja šīs disciplīnas izpratni starpkaru periodā. Tiek aplūkoti apstākļi, kas aizkavēja Eiropā aktualizēto etnoloģijas pieeju iesakņošanās Latvijā. Uzmanība tiek pievērsta tam, kā etnogrāfiskās zināšanas veidojās folkloristikā un arheoloģijā. Etnogrāfijas kā autonomas disciplīnas robežu noteikšanā sava loma bija arī paaudžu atšķirīgajiem skatu punktiem un politiskajām ievirzēm Filoloģijas un filozofijas fakultātē. Padomju un nacistiskā okupācija saasināja jau iepriekš radušos sarežģījumus, kas bija kavējuši piepulcināt akadēmiskajam personālam jaunus kolēģus. Ligeru publikāciju mazā rezonanse atklāj etnoloģijas zināšanu marginalitāti vietējās pētnieciskajās pieejās. Īpašības vārds “etnogrāfisks” laika posmā no 1934. līdz 1945. gadam parādījās galvenokārt latviešu cilšu senvēstures izpētes kontekstā; sava laika dzīvesveidam tika veltīts samērā maz uzmanības. Autore izmantojusi arhīvu materiālus, publikācijas periodikā un sekundāro literatūru.

Summary

The article assesses the formation of ethnography as an academic discipline in Latvia through considering the fate of Ziedonis Ligers (1917–2001). His case exemplifies the processes that shaped the understanding of this discipline during the interwar period. The obstacles that prevented European ethnological approaches from taking root in Latvia are also scrutinized. Attention is paid to the ways in which ethnographic knowledge was constituted in folklore studies and archaeology. The formation of ethnography as an autonomous discipline was also moulded by generational differences and political sympathies within the Faculty of Philology and Philosophy. The Soviet and Nazi occupations exacerbated the already-existing problems with involving junior scholars to the field. The little resonance of the work by Ligers exposes the marginality of ethnological knowledge in local research agendas. The adjective “ethnographic” during the period between 1934 and 1945 appeared primarily in the context of exploring the ancient history of Latvian tribes; contemporary folklife received relatively little attention. The author of this article draws on archive materials, publications in periodicals, and secondary literature.

Ievads

1954. gadā Bāzelē klajā nāca apjomīgs sējums ar nosaukumu *Ethnographie Lettone I*. Tā autors – gadu agrāk Sorbonnas Universitātē doktora grādu ieguvušais latviešu izcelsmes etnologs Ziedonis Ligērs (1917–2001). Turpmāko gadu laikā grāmata (Ligērs 1954)¹ izpelnījās virkni recenziju zinātniskos žurnālos – ASV, Austrijā, Šveicē, Vācijā, Zviedrijā. Labvēlīgu vērtējumu par šo grāmatu plašā recenzijā sniedza Cīrihes Universitātes profesors Rihards Veiss, kurš pēckara gados bija izvirzījies par vadošo etnologu vācu valodā runājošajās zemēs². Veiss recenziju nobeidza: “Ar nepacietību tiek gaidīts turpinājums šim darbam, kas pirmajā sējumā ir izturējis savu zinātnisko un cilvēcisko pārbaudi.” (Weiss 1954: 110) Atzinību pauda arī lietuviešu folklorists Jons Balis: “Labi dokumentētā un bagātīgi ilustrētā grāmata ir nozīmīgs ieguldījums Ziemeļeiropas etnogrāfijā.” (Balys 1956: 189) Haralds Biezais recenzijā žurnālam *ARV: Tidskrift för nordisk folkminnesforskning*³, atzina: “Ne tikai latviešu, bet vispār etnogrāfijas pētniekam šis darbs ilgākam laikam uz priekšu būs neatsverama rokas grāmata.” (Biezais 1955: 3) Viņš arī vienīgais no latviešu autoriem bija pievērsis tai uzmanību, ja neskaita pavisam īsus grāmatas pieminējumus Zviedrijas latviešu laikrakstā “Latvju Ziņas” un laikrakstā “Austrālijas Latvietis” – tie parādījās tikai kā reakcija uz plašo Riharda Veisa recenziju Šveices laikrakstā *Neue Zürcher Zeitung*. Mulsina trimdas latviešu humanitāro zinātnieku šķietami mazā interese par Ligerā publikācijām. Turklāt izbrīna Ziedoņa Ligerā vārda noklusējums vēlākās trimdas publikācijās: piemēram, viņa vārdu neatrast ne Arveda Švābes, ne Edgara Andersona rediģētajā “Latvju enciklopēdijas” izdevumā.

Vēl jo vairāk aizdomāties liek ļoti pretrunīgie cittautu zinātnieku vērtējumi par *Ethnographie Lettone I*. Proti, atšķirībā no trim iepriekš minētajām recenzijām kritisks vērtējumā bija igauņu izcelsmes etnologs Ilmars Talve: “Vairāki – gan baltvācu, gan igauņu un latviešu pētnieku pētījumi, kuros aplūkots materiāls no Latvijas teritorijas, nav minēti, un no autora teksta rodas iespaids, ka tie viņam nav bijuši zināmi.” (Talve

1 Bibliogrāfi norāda, ka Ligerā grāmatas pamatā ir 1952. gadā paša autora izdevumā publicētā sējuma “Latviešu etnogrāfija” (Ligērs 1952) paplašināts tulkojums franču valodā, ko papildina Parīzes Universitātē aizstāvētās disertācijas *L'économie d'acquisition* (Ligērs 1953) teksts (Gaillard 2003: 119; Jēgers 1961: 222).

2 Pēc tam, kad Trešajā reihā daļa Vācijas etnologu, izjutuši ideoloģisku spiedienu, bija sevi kā zinātniekus sakompromitējuši (Garberding 2012; Hugger 1990).

3 Biezā 1955. gadā tapusī recenzija glabājas rokrakstā LNB Reto grāmatu un rokrakstu krātuvē.

1956: 124) Visbeidzot, igauņu folklorists Oskars Loritss savu pamatīgo, piecu lappušu garo grāmatas iztirzājumu noslēdz nesaudzīgi: viņaprāt, "autora priekšstats par latviešu etnogrāfiju ir daudz par vāju, lai viņu ņemtu nopietni. [...] Viņa diletantisks un jucekļīgais materiāls šķiet kā anahronisms: vai mūsdienu etnogrāfija patiešām būtu jāvērtē tik zemu? [...] Lai vai cik smaga būtu situācija trimdā, tā nedod mums tiesības izvēlēties pseidozinātnisku un kvazizinātnisku virzienu." (Loorits 1956: 404–405) Loritss nosauc sacerējumu par bērnišķīgu mēģinājumu, atzīmēdams, ka Ligeram, uzsākot etnogrāfa karjeru, bijuši tikai 23 gadi.

Tiktāl par reakcijām uz konkrētu publikāciju. Taču netrūkst neatbildētu jautājumu arī par Ziedoņa Ligeru personību. Tās pretrunīgās šķautnes iezīmē un tālākus jautājumus raisa arī vienīgais zināmais viņam veltītais nekrologs (Krūmiņš 2001a), kurā pausts, šķiet, trimdas latviešu aprindās nostiprinājies spriedums, ka 1940. gadā, varām mainoties, Ligers nodevīgi izturējies pret profesoru Kārli Straubergu. Uz kā balstās šāds apgalvojums? Vai tam pamatā varētu būt bijušas Baigā gada rokādes akadēmiskajā hierarhijā? Vai sadursme notikusi starp personībām, amata rangiem vai drīzāk starp atšķirīgiem skatījumiem uz etnogrāfijas un etnoloģijas priekšmetu, metodēm un uzdevumiem? Ziedoņa Ligeru gadījums, iespējams, var izgaismot noriSES plašākā humanitāro zinātņu kontekstā.

Ziedoņa Ligeru zinātniskā darbība būtu pelnījusi pamatīgāku vērtīšanu, nekā tas darīts līdz šim. Ļoti maz Latvijā zināmi viņa pētījumi par Rietumāfrikas tautu kultūru, tostarp Francijas Zinātnisko pētījumu centra (CNRS) rīkotajā ekspedīcijā 50.–60. gados. Ņemot vērā, cik daudz Ligeram ir publikāciju par tajā izzināto⁴, būtu vajadzīgs aptverošāks un ilgāks pētījums. Šā raksta nolūks ir izsekot Ziedoņa Ligeru, gados jauna, entuziasma spārnota autora, mēģinājumiem nostiprināt jaunus ceļus etnogrāfiskajā pētniecībā Latvijā, turklāt raksturot arī akadēmisko kontekstu, kurā tas noticis.

Ligeru agrīnā karjera izgaismo 30. gadu beigu un 40. gadu sākuma akadēmiskos, ideoloģiskos un starppersoniskos procesus, kas ievirzīja izpratni par etnogrāfijas priekšmetu un metodēm, tās lomu sabiedrībā un veidus, kādos etnogrāfija tika praktizēta. Vispirms autore raksturo apstākļus, kādos Ligers sāka savas studijas un pētījumus. Etnogrāfijas institucionālo pamatu Latvijā tolaik nevarēja uzskatīt par pietiekami nostiprinātu, lai varētu runāt par autonomas disciplīnas pastāvēšanu. Otrkārt, tiek skaidrots, kas varētu būt pamatā Ligeru agrīnās akadēmiskās karjeras pārrāvumam 1941. gadā un pretrunīgajām recenzijām par viņa darbu *Ethnographie Lettone*. Treškārt, autore argumentē, ka Ligeru etnogrāfisko pētījumu mazā rezonanse

4 Āfrikai veltīto publikāciju sarakstu skat. Ligeru biogrāfijai veltītajā rakstā (Beitlers 2017: 133–134).

netieši liecina par marginalitāti, kāda latviešu humanitāro zinātnieku dienaskārtībā – gan 30.–40. gados, gan trimdā – bija pētījumiem par sava laika tautas kultūru un etniskiem procesiem.

Avoti

Lai veidotu savus argumentus, autore atsaucas uz (1) pētījumiem, kas sniedz priekšstatu par latviešu etnogrāfijas, etnoloģijas, folkloras un arheoloģijas vēsturi, (2) publikācijām latviešu periodikā, (3) paša Ziedoņa Ligeras rakstiem un grāmatām, (4) laikabiedru reakcijām uz tiem, (5) Ziedoņa Ligeras un Haralda Biezā saraksti, kā arī (6) Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumentiem, kas raksturo gan konkrētas personas, gan norises Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātē 20. gadsimta 30. un 40. gados.

Ziedonis Ligers avotos latviešu valodā pieminēts reti. Ja neskaita bibliotēku katalogus un pāris bibliogrāfiskus avotus, ziņas par viņa pētniecisko darbību ir ļoti skopas. Vēl jo lielāks retums ir avoti, kas varētu sniegt ieskatu par Ligeras personību. Viņa paša personisko dokumentu Latvijā ir ļoti maz – Kalnciema muzejā glabājas daži jaunības laiku fotoattēli un nedaudzas 20. gadsimta 90. gados dzimtās puses draugiem sūtītas vēstules un fotogrāfijas no Francijas⁵. Nelielu ieskatu par etnogrāfa personību var gūt viņa 50. gadu sarakstē ar Haraldu Biezo – abu korespondence saglabājusies LNB Reto grāmatu un rokrakstu krātuvē (Biezais 1954).

Pāris pavedienu par Ligeras gaitām sniedz epizodiski pieminējumi presē un memuāros – gan Latvijā (Dubins 1989; Š. 1940), gan trimdā (Kandis 2002; Krūmiņš 2001b; 2005), nedaudzas atsauces – etnogrāfu un etnologu publikācijās periodā pēc Otrā pasaules kara (Cimmermanis 1963; 1973b; Strods 1963; 1967; 1969), kā arī nesenākā laikā (Bernus 2001; Kuhn 2015; Pertel, Danto 2021). Reizumis citu autoru publikācijās sniegtas norādes uz Ligeras iegūto etnogrāfisko datu vai folkloras pierakstu izmantojumu (Dieterlin and Ligers 1972), ievietoti Ligeras etnogrāfiskie zīmējumi un uzņemtas fotogrāfijas (Bērziņš 2006; Cimmermanis 1973a; Schmidt and Mommersteeg 2013). Ir parādījušies trīs izvērstāki viņa biogrāfijas apskati vien: īss Ligeras darbības raksturojums žurnālā "Grāmata" (Strods 1990), nekrologs laikrakstā "Brīvā Latvija" (Krūmiņš 2001a), kā arī plašāks dzīves un darbu apskats Ligeras dzimtās vietas – Kalnciema – muzeja izdotā rakstu krājumā (Beitlers 2017). Par Ligeras Āfrikā pavadītajiem gadiem ziņas – tāpat visai skopas – rodas gandrīz tikai viņa paša rakstos un grāmatās, gk. priekšvārdos un zemsvītras piezīmēs. Šādu publikāciju

5 Tās glabājas Kalnciema muzejā. Svarīgi atzīmēt, ka pēc Ziedoņa Ligeras nāves 2001. gadā par viņa arhīva likteni daudzus gadus nebija nekādu ziņu. Tikai 2023. gada pavasarī šī raksta autorei sarakstē ar vairākiem Rietumeiropas antropoļiem izdevās noskaidrot arhīva atrašanās vietas. Arhīva izpēte ir nākotnes uzdevums.

1. attēls. Ziedonis Ligers.
Kalnciema muzeja krājums

gan nav mazums. Šajā rakstā tomēr nav paredzēts aplūkot Ziedoņa Ligera pētnieciskās gaitas afrikānistikas laukā (tas lai paliek citai publikācijai).

Daži fakti par etnogrāfa pirmajiem desmit gadiem emigrācijā atrodami 1954. gadā izdotās *Ethnographie Lettone* ievadā (Meuli 1954), paša autora priekšvārdā tai (Ligers 1954: vii–viii), kā arī vācu valodā publicētā mazā pārskatā par situāciju latviešu etnogrāfijā (Ligers 1947). No šiem apjomā nelielajiem tekstiem noprotams, ka 40. gadi etnogrāfa dzīvē bijis ļoti sarežģīts periods. Skatot pāris personiska rakstura iestarpinājumu minētajos trīs avotos kontekstā ar izteikumiem vēstulēs, ko Ligers 1954.–1955. gadā sūtīja Haraldam Biezajam uz Upsalu, noprotams, ka notikumi 1940.–1941. gadā neatgriezeniski iedragājuši topošā etnogrāfa attiecības ar vairākiem LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes mācībspēkiem.

Nedaudzās ziņas par Ligera gaitām 20. gadsimta 40. gados gribot negribot izvirza jautājumu: kādi īsti notikumi varēja būt risinājušies neilgajā laika posmā, kamēr Ligers bija Latvijas Universitātes darbinieks? Šis jautājums savukārt nav atbildams, neraksturojot personas, kas bija iesaistītas etnogrāfisku zināšanu radīšanā un aprītē, kā arī vispārējos apstākļus, kādos etnogrāfija 30. gadu beigās un 40. gadu sākumā Latvijā konstituējās kā relatīvi autonoma akadēmiska disciplīna.

Etnogrāfijas situācija

Latvijas Universitātē starpkaru periodā

Vēl pavisam nesen

divas etnoloģes atzinušas, ka atšķirībā no latviešu folkloristikas vēstures un salīdzināmiem pētījumiem Igaunijā un Lietuvā latviešu etnogrāfijas vēsture vēl nav uzrakstīta (Karlsona, Boldāne-Zeļenkova 2021: 60). Autores arī atzīmē, ka pirmspadomju periodā etnoloģijai Latvijā atšķirībā no folkloras, arheoloģijas vai vēstures "nebija ne spēcīgu pētniecisko tradīciju, ne institucionāla pamata" (turpat: 61). Līdzīgu atzinumu bija paudis arī vēsturnieks Heinrihs Strods izvērtējā apskatā par Vidzemē veiktiem etnogrāfiskiem pētījumiem (Strods 1963).

Periodā starp pasaules kariem ar etnogrāfijas jautājumiem Latvijā nodarbojās dažādu nozaru pārstāvji no dažādām institūcijām⁶ – valodnieki, folkloristi, vēsturnieki, arhitekti, arheologi –, un viņiem bija visai atšķirīgi priekšstati par to, kas un ar kādām metodēm etnogrāfam būtu jāpēta. Ļoti nozīmīga loma materiālās kultūras izziņāšanā un artefaktu glabāšanā bija ilggadējam Latviešu etnogrāfijas muzeja (vēlāk pārdēvētā par Valsts vēsturisko muzeju) direktoram Matisam Siliņam. Lai arī viņš bija ļoti daudzpusīgi izglītojies, erudīts un savam amatam nodevies cilvēks, formāli bija pabeidzis tikai skolotāju semināru un tādējādi nekvalificējās par augstskolas mācībspēku.

Jāatzīmē, ka Latvijas Republikas pirmajās divās desmitgadēs etnogrāfija kā zinātnes nozare atradās visnotaļ marginālā situācijā. Kā studiju priekšmets tā nomināli vien figurēja apgūstamo kursu klāstā, profesūras šajā nozarē nebija, jauni speciālisti tajā netika gatavoti, zinātniski darbi netika aizstāvēti. Etnogrāfijas problemātika neparādījās arī 1936. gadā dibinātā Latvijas vēstures institūta pētījumos (Strods 1963: 17). Tikai neilgi – 30. gadu beigās un 40. gadu sākumā – Latvijas Universitātes studentiem tika piedāvāti etnogrāfijas kursi. Kādi šķēršļi īsti kavēja etnogrāfijas institucionalizāciju Latvijā?

Dažas atbildes piedāvā autori, kas pētījuši folkloristikas vēsturi Latvijā. Ir zināms, ka etnogrāfija bija iekļauta LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes Baltu filoloģijas nodaļas studiju programmā jau no 1922. gada, taču pirmās divas LU pastāvēšanas desmitgades kā atsevišķs priekšmets praktiski netika docēts (Reinsone 2014: 158). Nebija arī atbilstīgas katedras vai profesūras. Studiju procesā etnogrāfija visbiežāk parādījās kontekstā ar folkloru un mitoloģiju, turklāt tikai kā t. s. ieteicamais, ne visiem obligātais priekšmets (Latvijas Universitāte 1939: 256). Tikai no 1938./1939. mācību gada tas tika arī docēts.

6 No Pieminekļu valdes, muzejiem, LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes, Arhitektūras fakultātes, Mākslas akadēmijas.

No Filoloģijas un filozofijas fakultātē lasītajiem kursiem vistuvāk etnogrāfijai bija "Ievads latviešu tautas tradīcijās" (un atbilstošais seminārs tautas tradīcijās), ko jau no 20. gadiem līdz ar kursiem "Latviešu folklorā" un "Latviešu mitoloģijā" docēja ievērojamais valodnieks un folkloras pētnieks profesors Pēteris Šmits (Reinsone 2014: 159–162). Šmits gan kopumā mazāk bija nodevies etnogrāfijas, vairāk – valodniecības un Austrumu pētniecības jautājumiem⁷. Pērs Bolins grāmatā par "nacionālo disciplīnu" veidošanos Latvijas Universitātē starpkaru periodā raksta: "Šmits nebija parūpējies par to, lai izveidotu organizatorisko pamatu akadēmiskai folkloristikai un etnogrāfijai. Vēl jo vairāk – nekas neliecina, ka viņam šajās disciplīnās būtu izdevies ap sevi pulcināt jaunākus kolēģus, kas būtu gatavi turpināt viņa darbu." (Bolin 2012: 147–148) 1938. gadā, kad Pēteris Šmits devās mūžībā, viņa docētos folkloras kursus pārņēma Kārlis Straubergs (savukārt specifiskāk ar tautasdziesmām saistītos kursus turpmāk pasniedza Ludis Bērziņš). Ieguvis izglītību klasiskajā filoloģijā⁸ un ilgus gadus docējis priekšmetus tajā, etnogrāfijas jautājumiem Straubergs pievērsās samērā vēlu – 30. gadu beigās (turpat: 216). Ar latviešu folkloras tematiku gan viņa darbs bija saistīts jau agrāk – Latviešu folkloras krātuvi viņš vadīja no 1929. gada⁹.

Arī fakultātes pieaicināto vieslektoru tematos etnogrāfijas vai etnoloģijas problemātika tikpat kā neizskanēja – izņēmums bija Lisjēna Levī-Brila lekcijas par primitīvo mentalitāti 1931. gadā (Latvijas Universitāte 1939: 280). Par to, ka fakultātes docētāji tomēr tika sekojuši līdzi jaunām tendencēm minētajās nozarēs, liecina gan viņu braucieni uz starptautiskām konferencēm, gan iesaiste starptautiskos izdevumos. Pēteris Šmits piedalījās Etnogrāfiskajā kongresā 1931. gadā, 19. starptautiskajā orientālistu kongresā 1935. g. (turpat: 299), kā arī 1935. gadā sanāksmē Lundā, kur tika likti pamati Starptautiskajai Folkloras un etnoloģijas asociācijai (*IAFE, International Association for Folklore and Ethnology*). 1936. gadā Berlīnē viņu līdz ar Kārlis Straubergu un Pauli Kundziņu ievēlēja *IAFE* padomē (komitejā) (Garberding 2012: 62–63; Bula 2014b: 34; cf. Rogan 2008: 290–291). 1938. gadā Kārlis Straubergs un Jēkabs Prīmanis pārstāvēja Latviju 2. starptautiskajā antropoloģijas un etnoloģijas kongresā Kopenhāgenā (Straubergs 1938). Straubergs darbojās žurnālu *Acta Ethnologica* un *Folk-liv* redakcijā (Bula 2014c: 37–39).

7 Pēteris Šmits docēja kursus "Latviešu mitoloģijā", "Ievads ķīniešu filoloģijā", "Ķīniešu valoda", "Āzijas kultūra" u. c. Skat. <https://www.biblioteka.lu.lv/resursi/kolekcijas/specialas-kolekcijas/> (skatīts 01.05.2023.).

8 Kārlis Straubergs gan četrus gadus (1912–1916) bija studējis arī arheoloģiju Maskavas Arheoloģijas institūtā.

9 Straubergs arī izteicās par latviešu folkloras un etnogrāfijas jautājumiem dažādos forumos, piemēram, 1931. g. – apspriedē Izglītības ministrijā par ieceri uzņemt kultūrfilmu, kas dokumentētu godu un svētku parašas un atspoguļotu izzūdošās latvju vērtības (Baumane 2013: 37).

Dokumentos, kas liecina par studiju procesu Filoloģijas un filozofijas fakultātē, etnogrāfijas un etnoloģijas vārds tikmēr parādījās vien fragmentāri. Piemēram, tajos lasāms, ka 1933. gadā mitoloģijas un etnogrāfijas jautājumos tika eksaminēta doktorante Zenta Mauriņa, taču konkrēti jautājumi par etnogrāfiju viņai tomēr nav tikuši uzdoti (Reinsone 2014: 166). Etnogrāfijas eksāmenu, kas bija paredzēts Baltu filoloģijas studiju programmā, studentiem jāva aizstāt ar pārbaudījumu kādā citā priekšmetā, piemēram, 1937. gadā – ar “Ievadu tautas tradīcijās” vai “Ievadu folklorā” (turpat: 169).

Kaut iespēju sistemātiski studēt etnogrāfiju nebija, šis priekšmets daudzus studentus interesēja, un to rāda atsevišķas publikācijas filoloģijas un filozofijas studentu biedrības “Rāmave” izdotajā krājumā “Ceļi” (1931–1939). Piemēram, lielākoties etnogrāfiskas ievirzes raksti (izstrādes dziļumā gan dažādi) bija ietverti šī žurnāla 8. sējumā 1937. gadā. Autoru vidū bija jaunie baltu filologi Krišjānis Ancītis, Jānis Bičolis, Kārlis Draviņš, Velta Rūķe, Heronims Tihovskis u. c., savukārt temati – dažādi darbu veidi (pļaušana, linu talka, koku ciršana un pludināšana, zveja), kā arī latviešu lauku sētas, ēdieni, tautas medicīna, kāzas dažādos pagastos, rotaļas. Referāti par etnogrāfiju laiku pa laikam tika nolasīti arī Latviešu filologu biedrībā jau tās pirmajos desmit darbības gados (biedrība bija dibināta 1920. gadā) (Latvijas Universitāte 1939: 224–226).

Fakultātē apzinājās, ka etnogrāfija Latvijas Universitātē būtu jāpasniedz sistemātiskāk un ka tālab būtu veidojama atsevišķa katedra. Taču pašu vidū neatradās mācībspēks, kas gan būtu atbilstīgi kvalificēts, gan atrastu laiku docēt etnogrāfijas kursus. Tādēļ jau 1930. gadā sākās piemērota docētāja meklējumi ārzemēs¹⁰. Šajā ziņā norises Latvijas Universitātē atgādināja Tartu Universitātes pieredzi – arī tur īgauņu profesūras vidū trūka atbilstoša speciālista, un no 1923. līdz 1928. gadam izdevās piesaistīt somu Ilmari Mannineni, kurš docēja etnogrāfiju (un vadīja arī jaun-dibināto Igaunijas Nacionālo muzeju) (Annist and Kaaristo 2013: 126).

Latvijas Universitātē nodoms uzaicināt etnogrāfijas speciālistu no Somijas pirmo reizi izskanēja jau 1930. gada rudenī. Šādu risinājumu atbalstīja gan Pēteris Šmits, gan tā laika Filoloģijas un filozofijas fakultātes dekāns, vēsturnieks un arheologs Francis Balodis. Palīdzība piesaistīt meklēto speciālistu tika lūgta somu valodniekam Jozefam Mikolam, kurš bija ieradies Rīgā kā vieslektors. Ne Mikolas, ne arheoloģijas profesora Ārnes Mihaela Talgrēna starpniecība šajos meklējumos gada garumā tomēr nevainagojās panākumiem, lai gan fakultātē vieslektora gaidās pa to laiku bija nodibināta Etnogrāfijas katedra (Reinsone 2014: 169–171).

10 Izbrīna tas, ka Etnogrāfijas katedra netika piedāvāta Jānim Albertam Jansonam, kurš Vācijā papildus citiem priekšmetiem bija studējis etnoloģiju un 1936. gadā LU Filoloģijas fakultātē bija ievēlēts par privātdocentu.

Par etnogrāfijas priekšmetu.

Tagadnes un pagātnes samērs etnogrāfijā

Starpkaru periodā

Latvijā pastāvēja atšķirīgi priekšstati par to, kam būtu jābūt etnogrāfijas izpētes priekšmetam un kādas metodes izmantojamas. Turklāt “nepastāvēja etnogrāfija kā zinātne plašākā vārda nozīmē, drīzāk var runāt par etnogrāfiju kā jomu, kurā dažādu zinātņu un nozaru pārstāvji – arhitekti, mākslinieki un filologi – ievāca, ko nu varēja” (Strods 1964, citēts pēc: Boldāne-Zeļenkova 2019: 37).

Līdztekus cita citai attīstījās vismaz trīs pieejas etnogrāfijai: viena vadināja izziņāt visupirms senatnes materiālo kultūru, un to pārstāvēja arheologi. Otro iemiesoja gk. folkloristu mēģinājumi izvērtēt liecības par ticējumiem, paražām un rituāliem gan pagātnē, gan tagadnē. Trešais skatījums fokusējās uz tagadnē novērojamo tautas (gk. lauku iedzīvotāju) materiālo kultūru – tās dokumentāciju bija īstenojušas Pieminēkļu valdes ekspedīcijas (1924–1932). Visbeidzot, šim trešajam skatījumam radniecīgu pieeju no Zviedrijas sev līdzi atveda etnologs Dags Trocigs, tomēr tā rosināja vairāk virzīties uz etnoloģiju, proti, skatīt etnogrāfiskus datus dažādos kultūras areālos salīdzinošā perspektīvā. Turklāt lielāku uzsvāru nekā citi pētnieki Latvijā Trocigs lika uz saimniekošanas veidu izpēti un salīdzinājumu. Visumā minētie skatījumi bija komplementāri, taču 30.–40. gados Latvijā starp tiem nereti iezīmējas sāncensība, un mazsvarīgas te nebija iespējas pretendēt uz to vai citu amatu – gan muzeju darbā, gan augstākās izglītības iestādēs, gan pārvaldes institūcijās (kāda bija Pieminēkļu valde un vēlāk Rakstu un mākslu kamera). Nozaru savstarpējās konfigurācijas der aplūkot citu pēc citas.

Etnogrāfija un folkloristika

20. gadsimta 30. gadu beigās latviešu folkloristikā un etnogrāfijā bija periods, kad abās nozarēs bija vērojami centieni pēc autonomijas (Bula 2014b; Bula et. al. 2018: 10). Pētījumos, kuros aplūkoti priekšstati par akadēmisku disciplīnu robežām un saskares punktiem starpkaru periodā, vārds “etnogrāfija” (un ar laiku arī “etnoloģija”) teju vienmēr parādās līdzās vārdam “folklorā”.

Abu disciplīnu sintēzi īpaši atbalstījis vēsturnieks Arveds Švābe (Bula 2014:12), kā arī Kārlis Straubergs (Ģinters 1950). Kā atzīmē Sandis Laime un Gatis Ozoliņš, Švābem simpatizējusi sava laika vācu *Volkskunde* un franču *Ethnologie* pārstāvju pieeja, kurā materiālie un nemateriālie aspekti izprasti kā vienlīdz būtiski kompleksai tautas kultūras izpratnei (Laime, Ozoliņš 2014: 245; sal. Garberding 2012: 65). Kā atšķirīgu, turklāt “teorētiski nepareizu” Švābe raksturo Ziemeļvalstīs, Krievijā un Baltijā pastāvošo tradīciju garīgās kultūras izpēti uzticēt folklorai, bet materiālās – etnogrāfijai. Viņaprāt, vajadzīga disciplīna (ko viņš aicina saukt par folkloristiku), kura tās vai citas tautas nacionālās īpatnības pētītu daudzpusīgi gan mutvārdu daiļradē, gan lietišķajā mākslā, gan celtniecībā (turpat). Jāpiezīmē, ka Švābe plaši atsaucās uz

citviet Eiropā izvirzītām pieejām tautas kultūras izpētei – franču, angļu, vācu, itāļu un krievu autoriem (īpaši iedvesmojoties no van Gennepa) (Bula 2014b: 65). Tiktāl folklorā ieinteresēta vēsturnieka skatījums. Kā disciplīnu robežas vilka valodnieki un folkloristi?

Pēteris Šmits docēja kursu "Latviešu mitoloģija", un tas balstījās folkloras avotos. Kā tad šis daudzpusīgu izglītību un pētniecisko pieredzi ieguvušais profesors izprata etnogrāfiju? Nelielu ieskatu par to sniedz viņa spalvai piederošā nodaļa "Latviešu etnogrāfija" (Šmits 1937) krājumā "Latvijas zeme, daba un tauta". Tajā Šmits raksta pirmkārt par senatni – atsaucas gan uz valodniecības un arheoloģijas datiem par seno baltu tautām, gan uz folkloras liecībām par agrākiem gadsimtiem. Kaimiņtautu saikņu veidošanās kontekstā viņš raksturo senas etnogrāfiskas liecības par senlatviešu apģērbu, traukiem, darbarīkiem. Tekstā minēti nedaudzi konkrēti avoti vien, kuros autors balsta savus apgalvojumus (bibliogrāfijā ir astoņi avoti). Visticšāk viņš atsaucas uz Broces zīmējumiem, senu audumu paraugiem etnogrāfiskos muzejos un "senām tautas dziesmām". Pirmie divi, kā Šmits skaidro, sniedz liecības par apģērbu vēsturi, savukārt pēdējās ļaujot rekonstruēt 13.–14. gs. sastopamos apmetņu veidus, celtnes, darbu veidus, sociālos slāņus un dzimtes attiecības. Citādas ainas Šmits, atsaukdamies uz dažādiem folkloras žanriem un motīviem, tēlo par laika posmu pēc 15. gs., kad tradicionālo dzīvi laukos arvien vairāk ietekmē pilsētu attīstība, un 16.–17. gs., kad noteicošas kļūst dzimtbūšanas attiecības. Tikai apmēram divās no 23 raksta lappusēm Šmits aplūko sava laika etnogrāfiskas liecības – salīdzina darbu, ēdiena un sadzīves paveidus Vidzemē un Kurzemē¹¹ un spriež par nepieciešamību celt atkal godā senos tautas tērpus: viņaprāt, skaužams ir tas, ka "mēs sākam lepoties ar dzimtbūšanas internacionālajām nabadzības drēbēm un at svešināties no pašas tautas iecienītā greznuma senatnē" (turpat: 76). Autors nepieļauj, ka tagadnē reāli sastopams apģērbs būtu etnogrāfiskas izpētes vērts – ja nu vienīgi kā liecība, ka īsteni etnogrāfiskie senatnes tērpi atstāti novārtā.

Arī Kārlis Straubergs bija ietekmīgs tajā, kā veidojās priekšstati par etnogrāfiju – būtībā kā disciplīnu, kas ietilpst folkloras pētniecībā. Proti, folkloristika, viņaprāt, izzina ne tikai mutvārdu daļrādi, bet arī tautā izplatītas parašas. Viņam "tautas tradīcijas ir folkloras pētījumu materiāls" (Straubergs 1944: 6). Tautas parašas – un plašākā nozīmē tradīcijās balstītu dzīvi vispār – viņš savā 1944. gada grāmatā aicina izzināt kopsakarā ar ticējumiem (kas sastopami teikās, maģijā, tautas ārstniecībā, pareģošanā, vērošanā, zīlēšanā). Viņaprāt, "neviens darbs un pasākums latviešu zemkopja dzīvē nav bez zīlēšanas un vērošanas ne sākts, ne beigts" (turpat: 24). Par

11 Jāatzīmē gan, ka Šmits bija publicējis norādījumus etnogrāfisku materiālu (tautas celtniecības rīku, darbarīku, apģērbu, ēdienu, paražu) vākšanai (Šmits 1923).

parašām Straubergs tomēr nerunā tikai kā par senām, laika tecējuma maz skartām praksēm – savulaik viņš rosināja vākt arī sava laika pilsētas folkloru: amatu un profesiju ticējumus, parašas, izteicienus (Bula 2014b: 65–66).

Kopumā jāsecina, ka gan Švābe, gan Straubergs etnogrāfisko datu izpēti skatīja kā folkloristikā ietveramu, kamēr Šmits saredzēja etnogrāfiju kā autonomu disciplīnu, taču tādu, kas gk. pievēršas liecībām par pagātņi. Jāpiezīmē, ka etnogrāfijas un folkloristikas priekšmeta un attiecību izpratni Latvijā 30. gadu nogalē ilustrē arī grāmatas "Latvju tautas gara mantas" (neīstenotā) iecere: tajā bija paredzētas divas daļas – viena veltīta etnogrāfijai (gk. materiālās kultūras krājumiem muzejos un citās kolekcijās), otra folklorai un vietējiem dialektiem (Bula 2014b: 59–62).

20. gadsimta 30. gados izplatītos priekšstatus par etnogrāfiju kā pagātnes vērtību atainotāju labi ilustrē spēlfilmas "Latviešu kāzas Nīcā" sagatavošanas posms 1931. gadā. Finansiālas iespējas tādu uzņemt rada Pieminekļu valde, savukārt par konsultantiem plānošanā iesaistījās etnogrāfijā ieinteresētie mācībspēki Kārlis Straubergs un Pauls Kundziņš (Straubergs bija arī viens no scenārija autoriem). Tika lemts izraudzīties vietu, kur labāk nekā citur būtu saglabājušās tradīcijas (Baumane 2013: 37). Priekšroka tika dota Kurzemei, jo Latgalē līdzīga filma jau bija tikusi uzņemta. Par filmā attēlojamo laiku izvēlējās aptuveni 1880. gadu, pamatojot šādu izvēli ar atbilstošu tērpu pieejamību, kā arī vēl uzklusāmām ļaužu atmiņām par šo periodu (turpat).

Etnogrāfija un arheoloģija

Arheoloģija starpkaru perioda Latvijas kultūrā un zinātnē bija ieguvusi īpašu lomu, varētu pat teikt – misiju, kas saskanēja ar 20. un 30. gadu nacionālisma dienaskārtību (Bolin 2012: 227). Pamatus arheoloģijai kā akadēmiskai disciplīnai Latvijas Universitātē bija licis vācu zinātnieks Makss Eberts. Viņam 1924. gadā no Latvijas aizbraucot, par vadošo arheologu izvirzījās Francis Balodis. Balodis bija ieradies Latvijā no Krievijas, kur vēl impērijas laikā bija ieguvis pamatīgu pieredzi gan pētnieciskajā, gan akadēmiskajā darbā (Mugurēvičs 2010). No 20. gadu vidus Balodis ap sevi pulcēja topošos arheologus, lai kopā ar viņiem rekonstruētu senlatviešu cilšu kultūru. Viņu darba virsuzdevums bija demonstrēt, ka šīm ciltīm bija izveidojušās noturīgas valstiskas struktūras jau ilgi pirms vāciešu ierašanās, un tādējādi atspēkot baltvācu vēsturnieku apgalvojumus, ka baltu cilšu politiskā organizācija minētajā periodā bijusi primitīva (Bolin 2012: 255, 279).

Kad 1932. gadā par neatkarīgu iestādi kļuva Valsts Vēsturiskais muzejs (agrākais Latviešu Etnogrāfiskais muzejs) (Baumane 2013: 30), par vienu no svarīgākajām kolekcijām tajā tika atzīti priekšmeti, kas bija iegūti Baloža veiktajos izrakumos senlatviešu apmetnēs (Bolin 2012: 228). 1941. gadā, jau būdams trimdā, Balodis savās atmiņās rakstīja: "Mums, arheologiem, šķita, ka arī mums būtu jāpiedalās šajā darbā –

bagātīnāt un padziļināt latviešu garu un ideālus. Latvijas senajai vēsturei būtu jāatdzimst no drupām un pelniem, lai palīdzētu mūsu tautai mīlēt un novērtēt savu zemi un savus tēvus.” (Balodis 1941: 139) Atceroties periodu pēc 1934. gada, Balodis atzinīgi novērtēja, ka Ulmanis bija īpaši interesējies par arheoloģiju un Latvijas senatnes izpēti (turpat: 138). Kārļa Ulmaņa prezidentūras laikā valdošo uzskatu, ka lielākas pūles veltāmas latviešu senatnes materiālās kultūras dokumentēšanai, ne sava laika dzīvesveida izpētei, apliecina, piemēram, Kultūras fonda pabalstu sadalījums 1939. gadā. Arheoloģisku izrakumu veikšanai tika piešķirts 10 000 latu, savukārt etnoloģijas ekspedīcijas rīkošanai – tikai 1500 latu (Anon 1939a).

Francis Balodis, ieradies Latvijā, jau agri bija iekļāvies politiskajās aprindās – piemēram, jau no 1925. gada uzturēja saikni ar Latviešu zemnieku savienību, tās akadēmisko spārnu. Pēc Ulmaņa apvērsuma viņš kļuva par galveno redaktoru 1936. gadā dibinātajā un jaunā režīma atbalstītajā žurnālā “Senatne un Māksla”. Žurnāla galvenā sūtība bija iepazīstināt latviešu lasītājus ar populārzinātniska stila rakstiem par nācijas vēsturi un kultūru (Bolin 2012: 284), balstoties uz Pieminekļu valdes, Valsts vēsturiskā muzeja, Valsts mākslas muzeja un Folkloras krātuves kolekcijām (Baumane 2013: 39). Balodis nodrošināja saikni starp šo žurnālu un Pieminekļu valdi (kuras vadībā pats bija no 1932. gada).

Pieminekļu valde par savu darbību centās informēt sabiedrību, arī rīkojot izstādes, gk. par senatnes pieminekļiem. Pirmā šāda izstāde notika 1926. gadā, un laikā no 1933. līdz 1937. gadam (kopā ar Valsts vēsturisko muzeju) – četras reizes (turpat: 38). Arheoloģiski priekšmeti un fotoattēli tika eksponēti arī citās izstādēs, tostarp Baltijas arheologu kongresa¹² un Baltijas vēsturnieku konferences¹³ laikā, kā arī ārzemēs¹⁴ (turpat: 39).

Par to, ka arheoloģiju Ulmaņa autoritārā režīma laikā nozīmīgi ietekmēja politiski un ideoloģiski apsvērumi, liecina 1939. gadā izskanējušās iniciatīvas nojaukt vairākas viduslaiku piļu drupas, pat tās, kas 20. gados bija iekļautas aizsargājamo pieminekļu sarakstā, piemēram, Grobiņas un Rēzeknes pilsdrupas. Kā iemesls tika minēts drošības apsvērumi un mūru nostiprināšanas lielās izmaksas, taču iespējams, ka attieksmes maiņu pret šādiem pieminekļiem ietekmēja togad aizsāktā vāciešu repatriācija, viņu īpašumu pārņemšana u. tml. Ir zināms, ka abu pilsdrupu nojaukšanu vēlējies arī Kārlis Ulmanis (Ritums 2013: 82). Laikā līdz padomju okupācijai jautājumu tomēr nepaspēja izlemt. Pieminekļu valde bija saņēmusi arī ierosinājumu nojaukt

12 1930. g.

13 1937. g.

14 Briselē 1929. g., Stokholmā 1931. g., Parīzē 1935. g.

Lielvārdes pilsdrupas un to vietā uzcelt latvisku Lielvārdes pili. Balodis tomēr iestājās pret šo ideju, pamatojot, ka par tādas pils izskatu neesot ziņu (turpat: 85).

Vēlāk, reflektējot par iepriekš minēto ideoloģisko kontekstu, to, kādēļ īsti 30. gados tika pārtrauktas līdz tam rīkotās Pieminekļu valdes etnogrāfiskās ekspedīcijas, mēģināja skaidrot Ziedonis Ligers. Viņš pieļauj, ka "īemesls tam bija tīri personisks, jo visus vadošos amatus pamazām pārņēma arheologi, kuri tad, protams, organizēja tikai arheoloģiskos izrakumus. [...] Vēl viens īemesls bija politiska rakstura: piemēram, ar salmiem apjūmta ēka vai dūmistaba varēja raisīt nepatīkamas asociācijas par pagājušajiem dzimtbūšanas laikiem un ar tiem saistītajiem aristokrātisko zemes īpašnieku spaidiem, īpaši, ja nolūks bija veidot krāšņu nākotni." (Ligers 1947: 183; sal. Strods 1963: 17)

Etnoloģijas pirmsākumi Latvijā

Docents Etnoloģijas (etnogrāfijas) katedrā

1938. gada pavasarī LU Filoloģijas un filozofijas fakultāte vēlreiz ķērās pie jautājuma par Etnogrāfijas katedras mācītbspēku – to atkal aktualizēja Francis Balodis (turpat: 173). Cerības tika liktas uz ievērojamo Stokholmas Universitātes profesoru Sigurdu Eriksonu (*Erixon*)¹⁵. Eriksons gan pats nebija gatavs braukt uz Rīgu, toties ieteica vakantajai vietai Dagū Trocigu (1914–1944), kurš nupat bija ieguvis filozofijas kandidāta grādu.

Trocigs bija studējis Stokholmas Universitātē un 1937. gadā izturējis filozofijas kandidāta eksāmenu (Latvijas Universitāte 1939: 92). Kā liecina Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātes sēžu protokoli, 1938. gada septembrī fakultāte bija sapņemusi ziņu, ka beidzot atrasts kandidāts "gadiem ilgi vakantajai" Etnogrāfijas katedras vadītāja vietai. Kaut arī Trocigam tolaik bija vien 23 gadi un doktora grādu viņš vēl nebija ieguvis, nozīmīgs izrādījās profesora Sigurda Eriksona ieteikums un atsauksme par viņu, un tā nu 1938. gada 17. septembra sēdē Trocigs ar krietnu balsu vairākumu tika ievēlēts par docentu etnogrāfijā uz pieciem gadiem (Bolin 2012: 85; Treija 2013: 29). Trociga gaitas Latvijā ir jau pamatīgi pētītas (Bula et al. 2018; Reinsone 2019), tādēļ šeit tās sīki netiek aplūkotas. Viņa zinātniskā darbība raksturota tiktāl, ciktāl tai ir saistība ar Ziedoni Ligeru.

Disciplīnu pārdefinēšana

Latvijā 20. gadsimta 30. gadu beigās un 40. gadu sākumā izplatījušos uzskatu par etnogrāfisko un folkloras pētījumu "tandēmu" izklāsta

15 Sigurds Eriksons (1888–1968) ticis raksturots kā Eiropas etnoloģijas teorētiskās bāzes galvenais izstrādātājs, kurš ar zinātnisku žurnālu starpniecību centies Eiropas reģionālās etnoloģijas skolas pacelt līdz *vispārējās* etnoloģijas līmenim (Rogan 2008: 276–277).

Valsts vēsturiskā muzeja līdzstrādnieks Krišjānis Ancītis, kādā laikraksta publikācijā vētīdams, kādiem būtu jābūt etnogrāfijas avotiem. Ancītis atkārtro, ka šīs disciplīnas priekšmets ir tautas materiālā kultūra un līdz ar to "tās galvenais avots ir meklējams materiālos priekšmetos – darba rīkos, traukos, apģērbos, rotās, celtnēs, iedzīves priekšmetos" (Ancītis 1942: 6). Taču viņš arī atzīst, ka svarīgi noskaidrot arī tādu priekšmetu kontekstu: lai etnogrāfs nebūtu tikai "neizraktu priekšmetu archaiologs", izmantojami būtu vēl papildu avoti: valoda (sevišķi etnogrāfisko parādību nosaukumi), folklorā un tautas locekļa stāstījums.

Daudz lielāku akcentu uz kontekstu – apstākļiem, procesiem un priekšstatiem, kas apvij materiālo kultūru, – liek Dags Trocigs. To viņš formulējis, piemēram, 1940. gadā publicētajā rakstā: "Visu humānistisko zinātņu gala mērķis ir tieksme pētīt un pazīt cilvēku. [...] Bet viņi bieži nonāk tikai līdz ārējām kontūrām, iespīezoties tikai speciālās nozarēs, kas apgaismotas literatūrā, likumdošanā vai kamerāliju aktīs. Vienīgi etnologs interesējas par cilvēku dzīves veidu. Tas pētī cilvēka dzīvi un funkcijas, viņa darbības produktus un rezultātus, apskata mītņu veidus, saimniekošanu un darba dzīvi. Viņš redz, ko cilvēki ģērbj mugurā, ko ēd, viņš pētī cilvēku dzīvi dzimtās un sabiedrībā, ikdienā un svinībās." (Trocigs 1940: 173)

Trocigs identificējas pirmkārt kā etnologs, ne etnogrāfs – varbūt lai uzsvērtu savas Latvijā iepriekš nepārstāvētās pētnieciskās pieejas specifiku. Kopumā šis zviedru pētnieks etnoloģiju skaidro kā sintezējošu zinātņi, taču sintēzi skata citādi nekā Arveds Švābe (Bula et al. 2018: 16). Etnoloģija Trociga acīs ir autonoma zinātņu disciplīna, bet tai pašā laikā tāda, kas balsta savus spriedumus arī arheoloģijas un folkloras zināšanās (šai ziņā iezīmējas paralēles ar ASV kultūras antropoloģijas pamatlicēja Franca Boasa pieeju – Boass aicināja integrēt etnoloģiju, arheoloģiju un folkloru (Darnell 1973)).

Etnogrāfijas un etnoloģijas atšķirības presē skaidro viens no Trociga studentiem: "Etnogrāfija ir zinātne par kādas tautas materiālo kultūru un visu to, kas tautas ikdienišķā dzīvē vajadzīgs. Tā pētī atsevišķas dzīves nozares, kā zemkopību, lopkopību, zvejniecību, medniecību, ēku celšanu, parašas, ticējumus u.t.t. viņu vēsturiskā attīstībā. [...] Etnoloģija ir salīdzinātāja etnogrāfija, t. i. viņa pētī un salīdzina atsevišķu apgabalu un arī tautu etnogrāfiskas īpatnības. Lai šie pētījumi būtu iespējami pareizāki, etnologam jāpārzina arī folklorā un archaioloģija." (Perlīns 1939: 35)

Tātad līdz ar Trocigu Latvijā ienāca centieni iedibināt etnoloģiju kā salīdzinošu zinātņi, bet tādu, starp kuras avotiem ir kā etnogrāfijas, tā arī folkloristikas un arheoloģijas dati. Tajā pašā laikā tieši etnogrāfisku izpēti Trocigs skatīja kā primāri nozīmīgu un bija ievērojis, ka Latvijā valsts atbalsts tai nav bijis pietiekams. Sanitas Stinkules rakstā par Pieminekļu valdes etnogrāfiskajām ekspedīcijām lasām: "Būdam ārzemnieks, viņš nebaidījās paust kritiku Pieminekļu valdei par novārtā pamesto

etnogrāfisko darbu.” (Stinkule 2013: 115) Pamatā šai kritikai visdrīzāk bija Trociga novērojums, ka sava laika dzīves dokumentējums Latvijā tolaik bija atstāts novārtā, priekšroku dodot romantizētas senatnes atainošanai, – par to liecināja gan folkloristu, gan arheologu publikācijas, īpaši tādā izdevumā kā “Senatne un Māksla”.

Viļakas ekspedīcija

Trociga teorētiskās pieejas īstenošanos empīriskos pētījumos demonstrē etnogrāfiskās ekspedīcijas viņa vadībā, no kurām lielākā norisinājās 1939. gada vasarā. Būtībā Trocigs sekmēja to, ka tika atjaunots ekspedīciju modelis, kāds Latvijā bija ticis īstenots ik vasaru no 1924. līdz 1931. gadam¹⁶, proti, laika posmā, kamēr Pieminekļu valdē darbojās un ekspedīciju dalībniekus – gk. studentus – etnogrāfiskam darbam gatavoja Latviešu etnogrāfijas muzeja direktors Matīss Siliņš.

1939. gadā desmit studenti, kas bija apmeklējuši Trociga vadīto etnoloģijas semināru, devās uz Viļakas pagastu, lai veiktu seminārā paredzēto praktisko darbu (Reinsone 2019: 122). Viņu vidū bija gan vēstures un filoloģijas studenti, gan arī topošie juristi, tautsaimnieki, ārsti, teologi (Ligers 1947: 184). Avoti liecina, ka ekspedīcija noritējusi apmēram mēnesi¹⁷. Var noprast, ka lielā mērā tieši Trocigs togad bija šīs ekspedīcijas iniciators, taču arī Pieminekļu valde, Rakstu un mākslu kamera un Valsts vēsturiskais muzejs tikuši minēti kā iesaistītās puses (Boldāne-Zeļenkova 2019: 37; Stinkule 2013: 115).

Laikrakstu ziņas par ekspedīcijas rīkotājiem ir visai pretrunīgas: tiek ziņots gan tas, ka ekspedīciju rīkojis “Latvijas universitātes etnoloģijas seminārs kopā ar Pieminekļu valdi” (Perlīns 1939), gan tas, ka tā bijusi universitātes etnoloģiska ekspedīcija (Draviņš 1939: 250). Vēl cits izdevums universitātes vārdu noklusē, vēstot, ka “Rakstu un mākslas kameras uzdevumā Valsts vēstures muzeja darbinieki un etnoloģijas ekspedīcijas dalībnieki Viļakā bija savākuši lielu etnogrāfisku senmantu skaitu” un ka nu, gadu vēlāk, tās apskatāmas izstādē Rīgā (Anon 1940)¹⁸. Šīs pretrunīgās ziņas liek noprast, ka informāciju laikrakstiem snieguši pārstāvji no teju visām iesaistītajām institūcijām un ne vienmēr bijuši vienisprātis, kam piedēvējami lielāki nopelni

16 Liepājas, Rēzeknes, Ludzas, Ilūkstes, Daugavpils, Cēsu, Madonas, Kuldīgas, Tukuma un Talsu apriņķī (Stinkule 2013: 97).

17 No 8. maija līdz 5. jūnijam (Stinkule 2013: 115).

18 No citiem avotiem zināms, ka daļa savākto etnogrāfisko materiālu nonāca Valsts vēsturiskajā muzejā un Brīvības muzejā, folkloras materiāli – Latviešu folkloras krātuvē, bet daļu Trocigs aizgādājis uz Zviedriju, kur tie glabājas Ziemeļu muzejā Stokholmā un viņa ģimenes arhīvā (Reinsone 2019: 122; Stinkule 2013: 116).

ekspedīcijas veikumu ziņā. Reizē tās netieši rāda atšķirīgo izpratni par to, uz ko etnogrāfiskai izpētei būtu jāfokusējas.

Ekspedīcijas laikā katram dalībniekam bijis uzdots kāds konkrēts uzdevums: "Vienam bija jāpētī zemkopība un lopkopība, otram ēku būvēšana, trešam bij jākrāj ticējumi un parašas. Bija jāvāc arī arheoloģiskie atradumi un jāapzina senās kapavietas." (Perlīns 1939: 35) Muzeja vajadzībām tika iegūti dažādi priekšmeti: ne tikai senlietas, bet arī darba rīki, apģērbi, apavi, trauki, kokles u. c. (Anon 1939b). Īpašu ievēribu pelna fakts, ka Trociga studenti fokusējušies mazāk uz senatnes liecībām, vairāk uz novērojamām sava laika praksēm: viņi ne tikai izjautājuši teicējus, bet novērojuši parašu un folkloras izpausmes gan svētkos, gan ikdienā. Veicies gan noklausīties dziedāšanu mēslu izvešanas talkas laikā, gan kopā ar vietējiem nolīgot Jāņu nakti, gan ciemoties kādās lauku kāzās, vērojot, kā notiek apdziedāšanās, un arī pašiem nonākot tās krustugunīs (Draviņš 1939: 251–252).

Pēdējos gados Trociga devumu viņa neilgajā Latvijas periodā atzinīgi novērtējuši gan folkloristi, gan etnologi (Boldāne-Zeļenkova 2019; Bula et al. 2018). Tomēr nevar īsti piekrist apgalvojumam, ka pēc tam, kad karš te bija pārtraucis Trociga daudzsološo darbību, Latvija līdz pat 50. gadiem palika bez profesionāliem etnogrāfiem (Boldāne-Zeļenkova 2019). Lai gan tikai apmēram trīs gadus, taču ļoti intensīvi un ar lielu aizrautību nozarē specializējās Ziedonis Ligers, kurš pēc 1944. gada etnologa karjeru veiksmīgi turpināja veidot Rietumeiropā.

Ziedonis Ligers – Daga Trociga students un asistents

Etnoloģijas un etnogrāfijas kursus Ziedonis Ligers apguva, būdams Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes Tiesību zinātņu nodaļas students. Studiju gaitas Latvijas Universitātē viņš bija uzsācis 1936. gada septembrī. Līdztekus tiesību zinātnēm jauneklis klausījās vairākus humanitārus priekšmetus, apmeklējot nodarbības Filoloģijas un filozofijas fakultātē. Tur viņš pierakstījies, piem., uz semināru latviešu materiālajā kultūrā, semināru gara filozofijā pie Teodora Celma, ievadu mākslas vēsturē pie Borisa Vīpera, apmeklējis arī semināru Latvijas vēsturē¹⁹.

Kad 1938./1939. akadēmiskajā gadā Filoloģijas un filozofijas fakultāte beidzot bija tikusi pie Etnoloģijas katedras docenta, Ligers kļuva par viņa studentu un apguva priekšmetus "Cilvēces saimniecības veidi etnogrāfijas materiālu atspoguļojumā" un "Valsts vēsturiskā muzeja etnogrāfiskās kolekcijas" (abus nokārtodams ar atzīmi "ļoti sekmīgi"), kā arī piedalījās Trociga vadītajā etnogrāfijas seminārā. Nākamajā – 1939./1940. studiju gadā Ligers bija reģistrējies semināriem "Speciālās problēmas latviešu etnoloģijā" un "Latviešu materiālā kultūra". Par šo priekšmetu prasībām

19 LVVA, 7427. f., 1. apr., 19961. l.

īstas skaidrības nav – iespējams, tajos bija paredzēts veikt arī kādus praktiskus darbus – etnogrāfiskus novērojumus un aprakstus. Katrā gadījumā par to, ka Ligers nokārtojis abus kursus, Trocigs viņa atzīmju grāmatiņā parakstījies tikai 1940. gada 15. augustā, pavisam neilgi pirms savas aizbraukšanas²⁰. Jau tas vien, ka paraksts iegūts vasarā, kad nodarbības universitātē parasti nenotiek, vedina domāt, ka starp studentu un docentu bija izveidojušās draudzīgas neformālas attiecības. Mazsvarīgi visdrīzāk nebija arī tas, ka abi bija teju vienaudži – Ligers bija tikai trīs gadus jaunāks par Trocigu.

Par to, ka Ligers un Trocigs labi sapratušies, liecina vairāki fakti. Jau 1939. gada vasarā, pirmos etnogrāfijas kursus apguvis, Ligers aktīvi iesaistījās Trociga iniciētajā un vadītajā ekspedīcijā uz Viļakas pagastu, turklāt, pēc paša teiktā, vēl pirms pašas ekspedīcijas devies turp sagatavošanās braucienā²¹ – jādoma, ne bez sava etnogrāfijas docētāja ziņas un padoma (Ligers 1942: 5). 1939./1940. gada ziemā, kad Filoloģijas un filozofijas fakultātes etnoloģijas kursa studenti atsaucās prezidenta aicinājumam doties meža talkā, tieši Ligers asistēja grupas vadītājam Trocigam, noorganizējot talkai nepieciešamās lietas un naktsmājas savā dzimtajā Kalnciemā (Š. 1940: 10). Citkārt Ligers acīmredzot uzņēmās arī Trociga sekretāra funkcijas. Piemēram, salīdzinot Ligeru rokkrakstu viņa parakstītajos iesniegumos²² ar Trociga parakstītu lūgumu pēc komandējuma²³, kas iesniegts fakultātei 1940. gada 25. aprīlī, redzams, ka arī otrais rakstīts tieši ar Ligeru roku.

1940. gada rudens semestrī, kad Dags Trocigs jau bija atgriezies Zviedrijā, Ligers, pēc visa spriežot, uzskatīja, ka tieši viņam lemts turpināt Trociga iesākto darbu – lasīt lekcijas etnogrāfijā, kā arī gādāt, lai šajā laukā neapsīkst izpēte. Ligers vēlējās paturēt arī sava etnoloģijas docētāja ierādīto metodoloģiju: pētīt amatniecību un tautas mākslu, darba rīkus un paņēmienus, kā arī paražas un mutvārdu daiļradi vidē, kurā tas viss veidojies un funkcionē – tagadnes apstākļos, savstarpējā mijiedarbē. Ligers savā 1942. gadā izdotajā grāmatā rakstīja, ka "tautas mākslas sasniegumi jāskata tai etnogrāfiskajā vidē, lauku dzīves apkārtnē, kurā tie radušies un ar kuru tie nešķirami saistīti, – ārpus šīs etnogrāfiskās apkārtnes tie pa daļai zaudē savu nozīmi" (Ligers 1942: 5). Viņš pievērsa uzmanību arī sociālajām attiecībām, kādās tiek apgūtas un apgūti amata prasmes un zināšanas, kā arī citi resursi. Spriežot

20 Turpat. Tajā pašā dienā universitātes rektors parakstīja lūgumu Ārlietu ministrijas pasu nodaļai izdot Trociga vīzu izbraukšanai uz Zviedriju.

21 Priekšizpētes braucieni minēti arī citās publikācijās (Reinsone 2019: 122).

22 LVVA, 7427. f., 1. apr., 19961. l.

23 LVVA, 7427. f., 13. apr., 1797. l.

par zvejnieku vidē novēroto, Ligers vērsa uzmanību uz pētnieka un pētāmo attiecībām kā būtisku apstākli etnogrāfiskajā izpētē: "Daudzus interesantus un ļoti asprātīgus darba rīkus un paņēmienus zvejnieki glabā kā savus amata noslēpumus [...]. Vajaga lielu prasmi, lai saprastos ar šiem vecajiem darba cilvēkiem, iemantotu viņu uzticību." (Ligers 1940: 3)

Tātad līdzīgi kā viņa skolotāja skatījumā arī Ligers uzskatīja, ka etnogrāfa (un etnologa) uzdevums neaprobežojas tikai ar materiālās kultūras parādību aprakstu: viņaprāt, būtiski bija izprast arī lietu izmantojumu, saimniekošanas paņēmienus, sadzīvi – kopējo dzīvesveidu. Šī pieeja atšķīrās no Latvijā dominējošajām etnogrāfiskās pētniecības pieejām līdz Trociga atbraukšanai, kas pirmām kārtām paredzēja katalogizēt un kanonizēt artefaktus, folkloras vienības un tautas tradīcijas un mazāk vēribas veltīt pārmaiņām, kādas tās piedzīvojušas, laikam ritot un videi mainoties.

Varu maiņa

Ziedonim Ligeram veltītajā nekroloģā trimdas autors Andrejs Krūmiņš, kaut visumā atzīst aizgājēja ievērojamo veikumu etnoloģijā un arī mākslas popularizēšanā²⁴, tomēr norāda arī uz kādu problemātisku periodu viņa dzīvē. Proti, nekroloģā lasām: "Kad 1940. gada traģiskajās pārmaiņās universitātē daudzi profesori zaudē darbu, jaunais Ligers lasa lekcijas prof. K. Strauberga vietā. Tas diemžēl vēlāk meta garu ēnu viņa dzīvē." (Krūmiņš 2001a: 8) Kāds pamats varēja būt šim skarbjam apgalvojumam? Un ko tas varētu vēstīt, ja skatām kontekstā ar pāris paša Ligera izteikumiem? Atsaukdami uz notikumiem 13 gadu senā pagātnē, 1954. gadā Ligers vēstulē Haraldam Biezajam rakstīja: "[P]ret mani nepārtraukti cīnījās profesori, deķāni un prorektori kungi, kaut gan toreiz es vēl biju tikai students." (Biezais 1954: 316) Šajās rindās nojaušams spēcīgs aizvainojums, un daļēji tās var liecināt arī par rakstītāja rakstura īpatnībām, piemēram, tendenci ļoti sāpīgi uztvert kritiku. Taču skaidrs ir viens – bija notikusi spēcīgu personību sadursme LU Filoloģijas un filozofijas fakultātē. Lai šķetinātu, kā konflikts varēja būt nobriedis, nākas nedaudz izsekot, kādas bija iesaistīto pušu pozīcijas varu maiņas apstākļos, proti, 1940. un 1941. gadā.

Ir zināms, ka 1939. gada maijā un jūnijā Ligers piedalījās rakstā iepriekš jau aplūkotajā Viļakas ekspedīcijā – ir publicētas vairākas viņa uzņemtas fotogrāfijas no tās (Cimmermanis 1973b; 1973a). Kā redzējām, Ligers togad bija arī neformāli asistējis Dagam Trocigam. 1941. gada janvārī universitātei iesniegtajā biogrāfijā Ligers

24 40. gados Ligers pievērsās Latvijas mākslinieku daiļrades izpētei un publicēja grāmatas par to (Ligers 1943; 1944a; 1944b).

raksta, ka no 1939. gada jau darbojies kā subasistents LU Etnoloģijas katedrā²⁵. Šos biogrāfijā minētos faktus apstiprina arhīva dokumenti, kas atspoguļo Ziedoņa Ligerā darba attiecības ar Latvijas Universitāti. 1940. gada 29. janvārī Pauls Jurevičs, kas parakstījies kā dekāna vietnieks²⁶, Latvijas Universitātes rektoram ziņo, ka Filoloģijas un filozofijas fakultāte 1939. gada 7. oktobra sēdē "uz docenta Trociga ierosinājumu ievēlēja par subasistentu pie etnoloģijas katedras bez atalgojuma tautsaimniecības un tieslietu fakultātes studentu Ziedoni Liģeri, un laipni lūdz apstiprināt šo lēmumu"²⁷. LU darbinieka aptaujas anketā 1940. gada martā Ligers min, ka par subasistentu pie minētās katedras strādā jau no ievēlēšanas datuma – 1939. gada 7. oktobra. Tādēļ nedaudz izbrīna, ka fakultātes iesniegums rektoram, lūdzot apstiprināt fakultātes lēmumu, tapis ar teju trīs mēnešu novēlošanos. Daļēji šādu novilcināšanu varētu izskaidrot ar šķietamu fakultātes lēmuma mazsvarīgumu – kā nekā algu subasistentam izmaksāt nebija paredzēts. Taču kā faktoru nevar izslēgt arī to, ka nedraudzīgas attiecības starp Ligeru un Straubergu varēja būt izveidojušās jau 1939. gadā.

Kārlis Straubergs pirms padomju okupācijas bija ietekmīga figūra gan akadēmiskajā, gan sabiedriski politiskajā dzīvē – viņš bija LU profesors, arī Latviešu folkloras krātuves pārzinis, Vēstures institūta valdes loceklis, Rakstu un mākslu kameras darbinieks u. c. (Unāms 1939: 461–462). Filoloģijas un filozofijas fakultātē no 1937. līdz 1939. gadam turklāt veica arī dekāna pienākumus (Latvijas Universitāte 1939: 73) – viņa paraksts vairākkārt parādās arī Ligerā sekmju grāmatiņā. 1940. gada 22. maijā Straubergs tika ievēlēts un 1. jūlijā stājās LU studentu lietu prorektora amatā.

Baigais gads Varām mainoties, no tā paša gada 1. augusta Straubergs prorektora krēslu zaudē – 12. augustā jaunveidotais Ministru kabinets ar atpakaļejošu datumu lēma šādu amatu "Padomju Latvijas Universitātē" vispār likvidēt²⁸. Filoloģijas un filozofijas fakultāti 1940. gadā pārdēvēja par Vēstures un filoloģijas fakultāti. Lielinieku ieceltais rektors Jānis Paškevičs nomainīja arī fakultāšu dekānus. Par jauno dekānu Vēstures un filoloģijas fakultātē iecēla doc. Marģeru Stepermani (Strods et al. 1999: 40–41).

Kad pēc vāciešu ienākšanas 1941. gada septembrī fakultāšu dekāni ziņoja rektoram par 1940./1941. akadēmiskajā gadā notikušajām izmaiņām mācību programmās,

25 LVVA, 7427. f., 1. apr., 19961. l.

26 Straubergs dekāna amata pilnvaras acīmredzot tad jau bija nolīcis.

27 LVVA, 7427. f., 13. apr., 1037. l.

28 LVVA, 7427. f., 13. apr., 1642. l.

par Filoloģijas un filozofijas fakultāti tā laika dekāns un viņa vietnieks tomēr rakstīja, ka izdevies "noturēt gandrīz normālu darba un prasību līmeni", visās disciplīnās palikušas vecās programmas un eksāmeni (izņemot dažus lielinieku atlaistos²⁹) noritējuši pēc iepriekšējo gadu programmām (Strods et al. 1999: 59–60).

Kādas bija Ligeras gaitas padomju okupācijas laikā? 1940. gada rudenī viņš vēl arvien pildīja subasistenta pienākumus, taču novembrī uzrakstīja jaunajam fakultātes dekānam Stepermanim iesniegumu, lūgdam sevi pārcelt vienā no brīvajām asistentu vietām. Rektors Paškevičs fakultātes iesniegumu vizēja, rīkojot apstiprināt Ligeru par asistentu ar atpakaļejošu datumu – no tā paša gada 15. augusta³⁰ (tātad datuma, kad beidzās Daga Trociga darba gaitas Latvijā). Vēlāk datētos dokumentos lasāms, ka viņš padomju – t. i., 1940./1941. – mācību gadā strādājis par mākslas vēstures asistenta p. i. etnogrāfijā Vēstures un filoloģijas fakultātē.

Tātad 1940. gada rudenī Ligers acīmredzot arī sāka lasīt kursu etnogrāfijā – pirmo reizi šis kurss tika īstenots latviešu valodā, turklāt vairs ne kā fakultatīvs, bet gan kā viens no pamata kursiem (Ligers 1947; Strods 1963; 1967). Grāmatas "Latviešu etnogrāfija I" priekšvārdā viņš raksta, ka vielu šim darbam dažādos Latvijas novados uz vietas ir vācis jau no 1936. gada un ka atsevišķas grāmatas nodaļas gandrīz negrozītā veidā savulaik nolasījis Latvijas Universitātē etnogrāfijas kursā (Ligers 1952). Līdztekus docēšanai Ligers organizē arī studentu zinātnisko pulciņu etnogrāfijā. Saglabājusies ziņa par vienu tā pasākumu 1940. g. decembrī, kurā viņš uzstāties ar referātu – tā tekstu un ievadu publicē "Studentu Avīze" (Ligers 1940).

Tē svarīgi atzīmēt, ka Kārlis Straubergs, kura kursu Ligers it kā esot pārņēmis, padomju pārkārtojumu apstākļos paturēja iespēju strādāt akadēmisku darbu. Lai gan bija zaudējis prorektora amatu, viņš ieņēma profesora amatu pie Klasiskās filoloģijas katedras Vēstures un filoloģijas fakultātē – tajā viņu ar 1940. gada 1. oktobri apstiprināja lielinieku valdības ieceltais universitātes rektors J. Paškevičs³¹. Tātad, kaut arī vairs ne vadošā amatā, 1940./1941. studiju gadā Straubergs strādāja tajā pašā universitātes fakultātē, kurā akadēmisko karjeru jau 1939. gada rudenī bija sācis Ziedonis Ligers. Maza šķiet varbūtība, ka asistents varētu būt profesoram atņēmis kādu priekšmetu. Vēl jo vairāk tādēļ, ka Straubergs iepriekš bija docējis latviešu mitoloģiju, nevis etnogrāfiju³².

29 Jāpiezīmē, ka Filozofijas nodaļu lielinieki 1940. gada 2. pusē slēdza.

30 LVVA, 7427. f., 13. apr., 1037. l., 8. lpp.

31 LVVA, 7427. f., 13. apr., 1642. l., 98. lpp. Rektora pavēle gan datēta tikai ar 1940. gada 12. novembri.

32 LVVA, 7427. f., 13. apr., 1037. l., 81. lpp.

1940./1941. mācību gadā Ligerā statuss fakultātē mainījās vairākkārt. No asistentamata viņš tika pārcelts laboranta amatā, bet ar rektora 1941. gada 19. februāra pavēli – pārskaitīts par lektoru etnogrāfijā³³. Taču pavisam drīz – no tā paša gada 1. marta – viņš dokumentos atkal atzīmēts kā asistents un vairs tikai lektora p. i.³⁴. Turklāt Ligerā vārds parādās te Etnogrāfijas, te Romāņu filoloģijas, te Mākslas vēstures katedras štatu sarakstos. Tas, ka amats fakultātē vairākkārt mainījies, var būt skaidrojams dažādi, pirmkārt, ar viņa visai neordināro situāciju: par mācībspēku bija sācis darboties, pats studijas vēl nepabeidzis³⁵. Pieredzējušie Filoloģijas un filozofijas fakultātes mācībspēki, ļoti ticams, agrāk vai vēlāk norādīja uz Ligerā nepietiekamo kvalifikāciju. Taču pazeminājums amatā gan varēja izrietēt arī no samezglotām attiecībām ar vecākajiem kolēģiem. Tas savukārt varētu būt skaidrojams ar kādām Ligerā rakstura īpašībām, teiksim, pašpārliecību, strauju dabu un aizvainojuma turēšanu. Var pieņemt, ka tieši rakstura dēļ viņš pēc pirmā gada tika izslēgts no studentu korporācijas "Fraternitas Lettica", kurā bija iestājies studiju sākumā³⁶.

Vācu okupācijas gadi

1941. g. vasarā – atkal varas maiņa. Gan arhīva ziņas, gan laikabiedru atmiņas liecina, ka togad rudens semestrī mācības Latvijas Universitātē praktiski nenotika (Biezais 1986)³⁷. Savukārt administratīvi procesi notika – ne viens vien padomju gadā iecelts mācībspēks tika no amata pienākumiem atsvabināts. Haralds Biezais ir izpētījis, kā jau līdz ar vācu okupācijas sākumu 1941. gada vasarā universitātē dažādos līmeņos ticis spriests par kadru politiku. Viņš atzīmē, ka no 1. jūlija šīs lietas bija kārtājuši paši latvieši, bet ar 1. septembri tās pārņēma okupācijas varas civilā pārvalde.

33 LVVA, 7427. f., 13. apr., 1037. l., 13. lpp.

34 Turpat: 16. lpp.

35 LVVA, 7427. f., 1. apr., 19961. l., 10., 14., 15. lpp.

36 Kā tiesību zinātņu students Ligers gan bija izturējis pārbaudījumus visos obligātajos un fakultatīvajos priekšmetos – jau 1940. gada aprīlī viņš iesniegumā Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes dekanam lūdz iespēju turēt gala pārbaudījumus. Ligerā studenta lieta arhīvā ļauj noprast, ka 1940. gadā viņa eksaminācija tomēr nenotika. Sešus valsts eksāmenus – gk. padomju tiesībās – viņš lika 1941. gada februārī un martā (tātad paralēli docēšanai), bet tos divus, kas būtu bijuši jāiztur pirmsokupācijas universitātē, jau "Universitātē Rīgā" – 1942. gada pavasarī. Visbeidzot, tiesību zinātņu maģistra grādu Ligers ieguva 1943. gada decembrī. LVVA, 7427. f., 1. apr., 19961. l., 16. lpp.

37 Saskaņā ar Ostlandes reihskomisāra 19. 11. rīkojumu visas augstskolas Ostlandē bija jāslēdz. Izņēmuma kārtā tika ļauts darboties medicīnas, veterinārmedicīnas, lauksaimniecības un mežsaimniecības un tehniskajām fakultātēm – mācīt tur studiju beigšanai nepieciešamos dabas zinātņu priekšmetus (Biezais 1986: 27).

Par procesiem universitātē vācu okupācijas laikā spriest ļauj Ostlandes ģenerālkomisāra kultūras lietu referenta Stricka (*Stritzky*) pārskats. Tajā atzīmēts, ka uzreiz pēc krievu aiziešanas universitātē darīts viss, lai atjaunotu "tādus apstākļus, kādi bija priekš padomju laika", un ka vācu civilā pārvalde "atrada jau priekšā veco latviešu universitāti, pie kam starplaikā, padomju laikā, ieceltie mācības spēki bija atlaisti un arī universitāte bija izdarījusi internu [svītrots: tīrīšanas] akciju" (cit. pēc Biezais 1986: 27).

Var secināt, ka tādai "tīrīšanas akcijai" bija pakļauts arī Ligers, kurš par lektoru bija ticis apstiprināts padomju gadā. Viņa LU darbinieka lietā arhīvā lasāms, ka par asistentu un lektoru Filoloģijas un filozofijas fakultātē viņš strādājis līdz 1941. gada 1. jūlijam³⁸. 1941. gada 2. septembra sēdē LU padome lēmusi lektoru Līģeri [Ligeru] atlaist no dienesta³⁹. Zināms arī tas, ka ātri vien bija atrasts mācībspēks, kam fakultāte uzticēja pārņemt etnogrāfijas kursu: tas bija arheologs Valdemārs Ģinters, kurš kopš 1935. gada darbojās gan Valsts vēsturiskā muzeja direktora amatā, gan arī bija docents Mākslas akadēmijā latviešu aizvēstures un tautas mākslā (Straubergs 1949)⁴⁰. Ģintera lietā arhīvā atrodams dokuments, kas vēsta, ka Filoloģijas un filozofijas fakultāte 1941. gada 23. jūlija sēdē, "iepazinusies ar prof. K. Strauberga atsauksmi, vienbalsīgi ievēlēja V. Ģinteru par privātdocentu etnogrāfijā"⁴¹. Atsauksmē Straubergs uzteica Ģintera kā muzeja iekārtotāja zināšanas par etnogrāfiskām rotas lietām un tērpiem, kā arī viņa 1936. gada rakstu "Latviešu tautas tērpa aizvēsture"⁴². Lieki piebilst, ka Ģinteru Straubergs pazina ļoti labi: arhīva dokumenti rāda, ka starp viņiem gadiem bija pastāvējusi dažādu veidu sadarbība, tostarp prombūtnes laikā aizvietojojot vienu otru amatos. Mazsvarīgi nebija arī tas, ka 1941. gada jūlijā un augustā, proti, periodā līdz vācu civilās pārvaldes ieviešanai, Kārlis Straubergs bija viens no ietekmīgākajiem cilvēkiem universitātē: kā pēdējais neatkarības laika prorektors viņš tolaik vadīja LU vadības grupu (šajā laikā mācību iestāde ir bez rektora) (Biezais 1986: 24). Filoloģijas un filozofijas fakultāte noteikti rēķinājās ar viņa nostāju piesaistāmo mācībspēku jautājumā.

Tā nu 1940./1941. mācību gads tā arī palika pēdējais, kad Ligeram vēl bija darba attiecības ar fakultāti. Viņam no lektora darba aizejot, etnogrāfijas kurss Latvijas

38 LVVA, 7427. f., 13. apr., 1037. l., 16. lpp.

39 Turpat: 15. lpp.

40 Ģinters jau 20. gados bija darbojies subasistenta amatā Filoloģijas un filozofijas fakultātē. LVVA, 7427. f., 13. apr., 538. l., 5.–16. lpp.

41 LVVA, 7427. f., 13. apr., 538. l., 24. lpp.

42 Turpat: 32. lpp.

Universitātē ieguva pilnīgi citu – uz senatnes, ne vairs sava laika parādību izpēti vērstu saturu. Proti, 1942. gada rudens semestrī Ģinters jau bija pieteicis kursu “Etnogrāfija/latviešu tautas mākslas vēsture”, proti, līdzīgu jau iepriekš Mākslas akadēmijā lasītajam kursam⁴³. Jāsecina, ka etnogrāfija tādā nozīmē, kādā to savulaik izprata Dags Trocigs un Ziedonis Ligers, šajos gados vairs docēta netika, jo nu tika bāzēta pirmkārt arheoloģiskajās zināšanās un muzeju kolekciju materiālos. Kad bija iecerēts apskats par tradicionālo materiālo kultūru “Latviešu tautas dziesmu” Kopenhāgenas izdevumam (1952–1956) – projektam, kas gados pēc Otrā pasaules kara apvienoja trimdas latviešu folkloristus un etnogrāfus –, to veidot uzticēja Valdemāram Ģinteram (Grīnvalde 2021: 40). Šāda izvēle liecina, ka arī trimdā pēckara gados kā vadošā turpināja pastāvēt izpratne par etnogrāfiju kā nozari, kas pēta pirmkārt senatnes, kā arī no senatnes pārmantoto materiālo kultūru.

Epilogs 1944. gada rudenī Ziedonis Ligers izceļoja no Latvijas uz Vāciju. Šādu pavērsienu viņa liktenī varēja noteikt vairāki apstākļi. Viens noteikti bija apziņa, ka akadēmisko karjeru Latvijas Universitātē turpināt diez vai izdosies – to pašu personisko attiecību dēļ. Otrs, iespējams, bija atskārta, ka padomju varas apstākļos viņam arī būtu daudz, ko zaudēt: piemēram, Ligeram jau tolaik bija izveidota ļoti bagātīga bibliotēka. Taču Ligers bija arī uzskatāms par cilvēku, kurš “eksponējies”, sadarbodamies ar vācu okupācijas varu – 1944. gadā viņš bija sakārtojis karavīriem frontē lietojamu vācu-latviešu, latviešu-vācu sarunvalodas vārdnīcu, un to izdevis bija *Wehrmachtbefehlshaber Ostland* (Ligers 1944c). Latvijas iedzīvotājiem, kuri bija tā vai citādi “eksponējušies” kā okupācijas varas atbalstītāji, vācu pārvalde organizēja evakuāciju uz Vāciju (Biezais 1988)⁴⁴. Nevar pavisam arī izslēgt tādu scenāriju, pēc kura Ligeram nemaz nebija īstas izvēles – braukt vai nebraukt –, jo vācu iestādēm pašu evakuējamo domas maz interesēja.

Neilgi Ligers uzturējās Heidelbergā, acīmredzot mēģinādams noskaidrot, kādas būtu izredzes tur turpināt studijas vai akadēmisku darbību. 1945. gadā viņam izdevās nokļūt Francijā un apmesties senajā Bajē (*Bayeux*) pilsētā Normandijas ziemeļrietumos. Ap šo laiku viņš iepazinās ar Šveices profesoriem Karlu Meuli un Rihardu Veisu, kuri 1946. gada nogalē uzaicināja Ligeru uz Bāzeli nolasīt lekciju par latviešu etnogrāfiju (Moser et al. 2015: 192). Veiss vēlāk rakstīja, ka Ligers tolaik bijis teju izmisis, ka vairs nebūs iespēju turpināt zinātnisko darbu. Lekcija acīmredzot tika uzņemta ļoti atsaucīgi, jo profesors Meuli pēc tās iedrošināja Ligeru turpināt

43 LVVA, 7427. f., 13. apr., 538. l., 28. lpp.

44 Haralds Biezais uz tā laika vācu iestāžu dokumentu pamata detalizēti analizē apstākļus, kādos 1944. gada vasarā un rudenī tika organizēta izceļošana uz Vāciju.

akadēmisko rakstīšanu, piedāvājot iekļaut latviešu etnogrāfijai veltītu grāmatu Šveices grāmatu sērijā *Publications de la Société suisse des traditions populaires* (Weiss 1954: 108)⁴⁵. Izdevums gan Ligeram bija jāfinansē lielākoties no saviem līdzekļiem, un grāmatas ievadā Meuli vēlāk rakstīja, ka grāmatas sagatavošana tās autoram nozīmējusi lielu personisku uzupurēšanos (Meuli 1954: 13). Pēc visa spriežot, Ligers pie manuskripta tika strādājis vismaz piecus gadus – paralēli doktora darba sagatavošanai un aizstāvēšanai Sorbonnas Universitātē. Šajā darbā Ligeram noteikti noderēja no Latvijas līdzī paņemtās mikrofilmas, kurās viņš bija paspējis pār fotografēt analizējamos attēlus u. c. materiālus⁴⁶ (Weiss 1954: 108).

Minētie šveiciešu izteikumi ļauj spriest, ka latviešu etnogrāfija Ligeram visnotaļ bija sirdslieta, kuras vārdā viņš bija gatavs ziedot gan daudz laika un enerģijas, gan ieguldīt ievērojamus līdzekļus. Līdzīgu iespaidu atstāj vēstules, kuras Ligers 1954. un 1955. gadā rakstīja Haraldam Biezajam (Biezais 1952: 315–463). Taču ap to pašu laiku parādījās Oskara Loritsa iznīcinošā recenzija par Ligeru grāmatu, kā arī Kārlis Straubergs bija rakstījis Ligeram pārmetumu pilnu vēstuli par to, ka *Ethnographie Lettone* izmantoti citāti no izdevuma “Latviešu buramie vārdi” (Straubergs 1939), taču bibliogrāfijā nebija norādīts arī izdevuma sastādītāja vārds (turpat: 316). Tādēļ vairs pārāk neizbrīna, ka Ligers turpmāk par latviešu etnogrāfiju vairs nerakstīja un 1955. gada otrajā pusē, samērā negaidīti saņēmis Sorbonnas profesora, etnologa Morisa Griola (*Griaule*) piedāvājumu doties ekspedīcijā uz Franču Sudānu, daudz nedomādams, tam piekrita. 1955. gada septembrī Ziedonis Ligers devās uz Rietumāfriku, lai kāptu uz kuģa-laboratorijas “Mannogo” un veiktu pētījumus Nigēras upes krastā. Bet tas jau ir cits stāsts (Lūse 2023).

Nobeigums

Šī raksta iecere bija raksturot institucionālos, ideoloģiskos un starppersoniskos procesus Latvijas humanitārajās zinātnēs 20. gadsimta 30. gadu beigās un 40. gadu sākumā, ciktāl tie ievirzīja izpratni par etnogrāfijas priekšmetu un metodēm, tās lomu sabiedrībā un veidus, kādos etnogrāfija tika praktizēta. Minētos procesus analizēt palīdzēja ieskats (tolaik topošā) etnogrāfa Ziedoņa Ligeru darba gaitās un publikācijās, kā arī pretrunīgajās reakcijās uz šīm publikācijām.

Ligers sāka studijas un pētījumus apstākļos, kad etnogrāfija Latvijā vēl nebija institucionalizēta – nedz kā zinātnes nozare, nedz kā studiju priekšmets. Pētnieki,

45 Vēl pirms šīs publikācijas Ligers sagatavoja Šveicē izdotam žurnālam nelielu apskatu par etnogrāfijas un etnoloģijas attīstību Latvijā (Ligers 1947).

46 Grāmata *Ethnographie Lettone* ir arī ļoti bagātīgi ilustrēta – tajā iekļauti 322 zīmējumi (daļa – paša Ligeru), kā arī 64 fotoattēli.

kas nodarbojās ar etnogrāfijas jautājumiem, savus ieskatus par šo nozari bija guvuši lielākoties no avotiem citās valodās, turklāt dažādos laikos un dažādās akadēmiskās vidēs. Starptautiski iepazīto jēdzienu *Volkskunde*, *Ethnologie*, *Folklore* atšķirīgie rakursi arī Latvijā neveicināja vienprātību par etnogrāfijas priekšmetu – tie ne tikai ietvēra katrs citādu nozīmju spektru, bet arī norādīja uz dažādām akadēmiskajām tradīcijām Eiropas valstīs. Latvijā par etnogrāfiju tika spriests gk. no divu citu disciplīnu – folkloristikas vai arheoloģijas – skatu punkta, kā arī no muzeju krājumu veidošanas vienkārša. Vienīgais konteksts, kurā bija vērojama etnogrāfijas virzība uz zināmu autonomiju, bija ekspedīcijas, kas regulāri norisinājās no 1924. līdz 1931. gadam un kuras atjaunot pamudināja zviedru etnologa Daga Trociga darbība Latvijā. Redzējām, ka šādu ekspedīciju nozīmi savā izpratnē par etnogrāfiju tika uzsvēris arī Ziedonis Ligers. 1938. gadā Trocigs kā Latvijas Universitātes docents izveidoja pirmo studiju kursu etnogrāfijā, tiesa gan, vācu valodā. Trocigam aizbraucot, Ziedonis Ligers šo kursu sāka īstenot latviešu valodā un vēlāk uz šī kursa materiālu pamata publicēja vairākas grāmatas.

Latviešu trimdas humanitāro zinātnieku interese par Ligeru publikācijām pēckara gados šķita minimāla. Toties recenzijas par Šveicē publicēto Ligeru grāmatu *Ethnologie Lettone* / uzrakstīja divi igauņi – folklorists Oskars Loritss un etnologs Ilmars Talve, kuri abi bija labi pazīstami ar Kārli Straubergu un Zviedrijā regulāri sazinājās. Šīs recenzijas bija augstākā mērā kritiskas par Ligeru pētījumiem – atšķirībā no vērtējumiem, kādus sniedza ar latviešu emigrācijas pārstāvjiem nesaistītie latviešu, šveiciešu un vācu recenzenti. Tādas reakcijas liek noprast, ka iznīcinošie vērtējumi nevarēja būt parādījušies bez Kārļa Strauberga ziņas. Šīs sakarības savukārt liek palūkoties uz apstākļiem, kādos 1940. gadā veidojās un 1941. gadā aprāvās Ziedoņa Ligeru akadēmiskā karjera Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātē. Apstākļus izvērtējot, jāsecina, ka savu lomu spēlēja folkloras, mitoloģijas un etnogrāfijas docētāju pētniecisko interešu nesakritības un neveiksmīgi izveidojušās personiskās attiecības. Savu artavu attiecību samezglojumos varēja būt devušas kādas problemātiskas Ligeru rakstura īpašības. Un tomēr – izšķirošas ne tikai viņa karjerā, bet arī etnogrāfijas kā nozares attīstībā bija padomju un vācu okupācijas apstākļu noteiktās izmaiņas kadru politikā (kā arī Trociga likumsakarīgā izvairīšanās no iespējamām represijām, atgriežoties Zviedrijā).

Visbeidzot, šķērslī Ziedoņa Ligeru iniciatīvām pa daļai radīja arī ideoloģiskās tendences starpkaru perioda Latvijā. Ja 20. gadsimta 20. gados par etnogrāfiju Latvijā tika runāts un rakstīts gk. kontekstā ar arheoloģijas, folkloras un mitoloģijas pētījumiem, tad no 1934. gada, autoritārā režīma apstākļos, valstī dominēja tendence etnogrāfiskas parādības un priekšmetus raksturot pirmkārt senvēstures perspektīvā – nolūkā uzburt senas, daļas un bagātas tautas pagātnes ainas. Taču uz tā rēķina

nepietiekama uzmanība tika veltīta sava laika kultūras procesiem. Daga Trociga un Ziedoņa Ligera darbība 30. un 40. gadu mijā bija īsas epizodes, kas liecināja par centieniem veidot alternatīvu, uz tagadnes etnogrāfisku izpratni vērstu pētniecisku darbību. Ligera etnogrāfisko pētījumu mazā rezonanse netieši liecina par marginalitāti, kāda latviešu humanitāro zinātnieku dienaskārtībā – gan 30. un 40. gados Latvijā, gan trimdā pēckara gados – bija pētījumiem tieši par sava laika tautas kultūru: ikdienas praksēm, saimniekošanas veidiem, amatniecību, darbarīku lietojumu, svētku svinēšanu, proti, novērojumiem, kas ļautu izdarīt secinājumus par šo parādību daudzveidību gan ģeogrāfiskā, gan vēsturiskā griezumā. Tādiem pētījumiem bija potenciāls tuvināt Latvijā veikto tautas sadzīves un kultūras pētījumus etnoloģijai, kāda tolaik jau pastāvēja lielā daļā Eiropas valstu. Taču šāda virzība Otrā pasaules kara gados aprāvās.

Bibliogrāfija

- Ancītis, Kr. (1942). Latviešu etnogrāfijas avoti. *Tēvija*, 06.04., 6. lpp.
- Annist, Aet, Kaaristo, Maarja (2013). Studying Home Fields: Encounters of Ethnology and Anthropology in Estonia. *Journal of Baltic Studies*, No. 44(2), pp. 121–51.
- Anon. (1939a). Kultūras Fonda pabalsti zinātnei un mākslai. *Zemgales Balss*, 09.05., 2. lpp.
- Anon. (1939b). Senatnes ekspedīcijas ieguvumi Viļākā. *Latvijas Kareivis*, 08.06., 4. lpp.
- Anon. (1940). Viļaciešu senmantas Rīgā. *Daugavas Vēstnesis*, 11.01., 3. lpp.
- Balodis, Francis (1941). *Våld Och Frihet? En Lettisk Universitetsprofessors Minnen*. Munthe, Curt (ed.). Stockholm: Hugo Gebers Förlag.
- Balys, Jonas (1956). [Review of Ethnographie Lettone I, by Z. Ligiers]. *The Journal of American Folklore*, No. 69(272), pp. 188–89.
- Baumane, Gunita (2013). Pieminekļu valdes darbība. 20. gs. 20.–40. gadi. *Pieminekļu valdei – 90. Pieminekļu valdes mantojums Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 9.–44. lpp.
- Beitlers, Dāvis (2017). Atlūzušais zars. Latviešu etnogrāfs Ziedonis Ligiers (1917–2001). *Kalnciema muzeja raksti I*. Valgunde: Kalnciema pagasta muzeja biedrība, 65.–134. lpp.
- Bernus, Edmond (2001). Germaine Dieterlen et Les Bijoux Touaregs. *Journal des africanistes*, No. 71, pp. 63–68.
- Bērziņš, Valdis (2006). Zušu žebērķļu un zvejas aizsprostu detaļas no Sārnavas neolīta apmetnes. *Arheoloģija un etnogrāfija*, Nr. 23, 49.–58. lpp.
- Biezais, Haralds (1952). *Sarakste (G-N)*. L. Neulande, J. Gailītis, W. Goegginger, M. Goppers, V. Ģinters, L. Hakulinen, H. von Hirschheydt, Z. Ivinskis, A. Johansons, A. Karppinen, P. Klāns, A. Kroders, S. Kučinskis crp, A. Landsmanis, V. Lasmane, Z. Ligiers, I. Lindberg, J. Māliņis, Z. Mauriņa u. c.: Zviedrija.

- Biezais, Haralds (1954). *Sarakste (Legzdiņš-Sloskāns)*. L. Böer, L. Neulande, R. Legzdiņš, Z. Ligers, J. Lingys, J. Māgiste, J. Māļītis, Z. Mauriņa, L. Lieven, A. Ozoliņa, P. Rasiņš, J. Savignac, A. Sietnieks, H. Mercks, A. Ozoliņš, K. Polis, K. Rabācs, H. Ringgren, H. Rudzītis, A. Skrēbers, B. Sloskāns u. c.: Zviedrija.
- Biezais, Haralds (1955). Recenzija par Ziedona Ligeru grāmatu "Ethnographie Lettone". Tēbija. Melnraksts LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā.
- Biezais, Haralds (1986). Sarežģījumi Rīgas Universitātē 1941.–1944. g. *Akadēmiskā Dzīve*, Nr. 28, 24.–32. lpp.
- Biezais, Haralds (1988). Latvijas Universitātes mācībspēku izvešana uz Vāciju. *Akadēmiskā Dzīve*, Nr. 30, 10.–17. lpp.
- Boldāne-Zeļenkova, Ilze (2019). The Role of Ethnographers in the Invention of Socialist Traditions in the Latvian Soviet Socialist Republic. *Journal of Ethnology and Folkloristics*, No. 13(2), pp. 33–47.
- Bolin, Per (2012). *Between National and Academic Agendas: Ethnic Policies and 'National Disciplines' at the University of Latvia, 1919–1940*. Huddinge: Södertörns högskola.
- Bula, Dace (2014a). Disciplinary Past and Shifting Geographies of Knowledge: Addressing the Interwar Period of Latvian Folkloristics. Bula, Dace; Laime, Sandis (eds.). *Mapping the History of Folklore Studies: Centres, Borderlands and Shared spaces*. Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing, pp. 43–59.
- Bula, Dace (2014b). Latviešu folkloristika starpkaru Eiropā. Bula, Dace (red.). *Latviešu folkloristika starpkaru periodā*. Rīga: Zinātne, 14.–66. lpp.
- Bula, Dace; Reinsone, Sanita; Treija, Rita (2018). Dag Trotzig i Lettland. *Svenska landsmål och svenskt folkliv*, No. 141, pp. 9–28.
- Cimmermanis, Jānis (1963). Saldūdeņu zveja Vidzemē 19. un 20. gs. *Arheoloģija un Etnogrāfija*, Nr. 5, 77.–113. lpp.
- Cimmermanis, Jānis (1973a). Transporta līdzekļi Latgales zemnieku saimniecībās 19. gs. beigās un 20. gs. pirmajā pusē. *Arheoloģija un Etnogrāfija*, Nr. 10, 189.–214. lpp.
- Cimmermanis, Jānis (1973b). Zvejas raksturs un svarīgākie rīki Latgalē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. *Arheoloģija un etnogrāfija*, Nr. 10, 115.–140. lpp.
- Darnell, Regna (1973). American Anthropology and the Development of Folklore Scholarship: 1890–1920. *Journal of the Folklore Institute*, No. 10(1/2), pp. 23–39.
- Dieterlin, Germaine; Ligers, Ziedonis (1972). Contribution à l'étude des bijoux touaregs. *Journal de la société des africanistes*, No. 43, pp. 29–53.
- Draviņš, Kārlis (1939). Veco dziesmu zeme. *Brīvā Zeme*, Nr. 190, 14. lpp.
- Dubins, Herberts (1989). Ir iekustināti "stāvošie ūdeņi". *Padomju Jaunatne*, 13.06., 2. lpp.
- Gaillard, Gérald (2003). *Cadres institutionnels et activités de l'ethnologie française entre 1950 et 1970*. HAL: archives ouvertes.
- Garberding, Petra (2012). There Are Dangers to Be Faced: Cooperation within the International Association of Folklore and Ethnology in 1930s Europe. *Journal of Folklore Research*, No. 49(1), pp. 25–71.
- Grīnvalde, Rita (2021). Scholarly Infrastructure: Latvian Folklore Editions in Exile. *Cultural Analysis*, No. 19(2), pp. 34–57.

- Ģinters, Valdemārs (1950). Latviešu ticējumi par mirušajiem (apskats). *Ceļa Zīmes*, Nr. 1, 78.–80. lpp.
- Hugger, Paul (1990). Histoire et situation actuelle de l'ethnologie de la Suisse. *Terrain. Anthropology & sciences humaines*, No. 15, pp. 125–34.
- Jēgers, Benjamiņš (1977). *Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfija. 1961–1970*. Sundbyberg: Daugava.
- Kandis, Viestars (2002). Mūsu spalvas bruņinieki Francijā. *Treji Vārti*, Nr. 204, 35. lpp.
- Karlson, Anete; Boldāne-Zeļenkova, Ilze (2021). Outlines of the Soviet Latvian Ethnography: Fieldwork in the Post-War Period. *Letonica*, No. 43, pp. 59–90.
- Krūmiņš, Andrejs (2001a). Francijā miris etnogrāfs Ligers. *Brīvā Latvija: Apvienotā "Londonas Avīze" un "Latvija"*, 02.06., 8. lpp.
- Krūmiņš, Andrejs (2001b). *Trimdaszeme Francija [Atmiņas]*. Rīga: [b.i.].
- Krūmiņš, Andrejs (2005). *Trimdaszeme Francija [Atmiņas]*. Rīga: [b.i.].
- Kuhn, Konrad (2015). "Beschauliches Tun" oder Europäische Perspektive? Positionen und Dynamiken einer Volkskundlichen Kulturwissenschaft in der Schweiz zwischen 1945 und 1970. Moser, Johannes; Götz, Irene; Ege, Moritz (Hrsg.). *Zur Situation der Volkskunde 1945–1970?: Orientierungen einer Wissenschaft zur Zeit des kalten Krieges*. Münster: Waxmann, S. 177–203.
- Laime, Sandis; Ozoliņš, Gatis (2014). Vēsturiski etnogrāfiski pētījumi. Bula, Dace (red.). *Latviešu folkloristika starpkaru periodā*. Rīga: Zinātne, 238.–263. lpp.
- Latvijas Universitāte (1939). *Latvijas Universitāte divdesmit gados, 1919–1939*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Ligers, Ziedonis (1940). Studentu zinātniskā pulciņa š. g. tēma etnogrāfijā. *Studentu Avīze*, 13.02., 3. lpp.
- Ligers, Ziedonis (1942). *Latviešu tautas kultūra: etnogrāfiski pētījumi*. Rīga: Autora izd.
- Ligers, Ziedonis (1943). *Bogdanoff-Belsky: Leben und Werk des Russischen Malers*. Rīga: Wertpapierdruckerei Lettlands.
- Ligers, Ziedonis (1944a). *Jānis Kuga: skatuves glezniecība*. Rīga: E. Drujas-Foršū apgāds.
- Ligers, Ziedoni (1944b). *Ludolfs Liberts: skatuves glezniecība*. Rīga: E. Drujas-Foršū apgāds.
- Ligers, Ziedonis (1944c). *Vāciski-latviska un latviski-vāciska karavīra vārdnīca lietošanai Frontē*. Alūksne, Rīga: Wehrmachtbefehlshaber Ostland.
- Ligers, Ziedonis (1947). Die Volkskunde in Lettland. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, No. 44(3), S. 182–85.
- Ligers, Ziedonis (1952). *Latviešu Etnogrāfija. 1. Bajē (Bayeux), Normandija: Apgāds "Tauta"*.
- Ligers, Ziedonis (1954). *Ethnographie Lettone*. Bāle: Société suisse des traditions populaires.
- Ligers, Ziedonis (1960). La chasse à l'éléphant chez les bozo. *Journal des africanistes*, No. 30(1), pp. 95–99.
- Loorits, Oskar (1956). [Z. Ligera. Ethnographie Lettone I. Schriften der Schweizerischen Gesellschaft für Volkskunde 35]. *Zeitschrift für Slavische Philologie*, No. 25(2), S. 399–405.
- Lūse, Agita (2023). Kāpēc 10 gadus ilgie latvieša pētījumi Āfrikas kolonijās palikuši bez ievēribas? *Lsm.lv*, 28.11.

- LVVA, 7427. f., 1. apr., 19961. l. Latvijas Universitātes studenta Ziedoņa Līgera lieta.
- LVVA. 7427. f., 13. apr., 1037. l. Latvijas Universitātes darbinieka Ziedoņa Līgera lieta.
- LVVA, 7427. f., 13. apr., 538. l. Latvijas Universitātes darbinieka Valdemāra Ģintera lieta.
- LVVA. 7427. f., 13. apr., 1642. l. Latvijas Universitātes darbinieka Kārļa Strauberga lieta.
- LVVA. 7427. f., 13. apr., 1797. l. Latvijas Universitātes darbinieka Daga Trociga lieta.
- Meuli, Karl (1954). Introduction. *Ethnographie Lettone*. Bâle: Soc. Suisse des Traditions Populaires, S. 1–13.
- Moser, Johannes; Gotz, Irene; Ege, Moritz (2015). *Zur Situation der Volkskunde 1945–1970: Orientierungen einer Wissenschaft zur Zeit des kalten Krieges*. Münster: Waxmann.
- Mugurēvičs, Ēvalds (2010). Franča Baloža dzīves gājums un zinātniskā darbība. *Arheoloģija un Etnogrāfija*, Nr. 24, 20.–27. lpp.
- Perlīns, J. (1939). No dārgakmeņu krātuves Viļakas pagastā. *Daugavas Vēstnesis*, 17.11., 35. lpp.
- Pertel, Léa; Danto, Anatole (2021). Enquête ethnographique chez les LIVES de Courlande (Lettonie). *Études Finno-Ougriennes*, No. 51–53, pp. 407–36.
- Reinsone, Sanita (2014). Folkloras studijas un pētniecība Latvijas Universitātē. Bula, Dace (red.). *Latviešu folkloristika starpkaru periodā*. Rīga: Zinātne, 151.–186. lpp.
- Reinsone, Sanita (2019). Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātes etnogrāfiskā ekspedīcija. Grīnvalde, Rita (red.). *Latvijas Universitātes kolekcijas Latviešu folkloras krātuvē*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 121.–128. lpp.
- Ritums, Ritvars (2013). Arheoloģijas pieminekļu apzināšana, aizsardzība un izpēte. *Pieminekļu valdei – 90. Pieminekļu valdes mantojums Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 45.–96. lpp.
- Rogan, Bjarne (2008). From Rivals to Partners on the Inter-War European Scene: Sigurd Erixon, Georges Henri Rivière and the International Debate on European Ethnology in the 1930s. *Arv. Nordic Yearbook of Folklore*, No. 64, pp. 275–324.
- Š., Ž. (1940). Studenti meža talkā. *Jaunākās Ziņas*, 19.02., 10. lpp.
- Schmidt, Annette M.; Mommersteeg, Geert (2013). *Saho. Joyaux de l'architecture Malienne*. KIT Publishers.
- Šmits, Pēteris (1923). Programma tautas tradīciju krājējiem. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 2–6.
- Šmits, Pēteris (1937). Latviešu etnogrāfija. *Latvijas zeme, daba un tauta*. Rīga: Valters un Rapa, 57.–80. lpp.
- Stinkule, Sanita (2013). Pieminekļu valdes etnogrāfisko ekspedīciju vākumi. *Pieminekļu valdei – 90. Pieminekļu valdes mantojums Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 97.–124. lpp.
- Straubergs, Kārlis (1938). 1940. gadā Stokholmā notiks visas Eiropas etnogrāfu un folkloristu kongress. *Rīts*, 27.08., 2. lpp.
- Straubergs, Kārlis (1939–1941). *Latviešu buramie vārdi*. Rīga: Latviešu folkloras krātuves izdevums.
- Straubergs, Kārlis (1944). *Latviešu tautas paražas = Lettische Volksgebräuche. I*. Rīga: Latvju Grāmata.
- Straubergs, Kārlis (1949). Docents Valdis Ginters piedesmitgadnieks. *Latvju Vārds*, 24.11., 2. lpp.

- Strods, Heinrihs (1963). Vidzemes etnogrāfijas avotu un pētījumu apskats. *Arheoloģija un Etnogrāfija*, Nr. 5, 5.–24. lpp.
- Strods, Heinrihs (1967). Formation Universitaire des Ethnographes en Lettonie. *Ethnologia Europaea*, No. 1(1), pp. 290–291.
- Strods, Heinrihs (1990). Etnogrāfs Ziedonis Ligers (1917–197?). *Grāmata*, Nr. 5, 87.–88. lpp.
- Strods, Heinrihs (red.) (1999). *Latvijas Valsts Universitātes vēsture, 1940–1990 = History of the State University of Latvia, 1940–1990*. Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds.
- Strods, Heinrihs (red.) (1969). *Latviešu Etnogrāfija*. Rīga: Zinātne.
- Talve, Ilmar (1956). Ziedonis Ligers: Ethnographie Lettonne I. Publications de la Société Suisse des Traditions Populaires. *RIG: Tidskrift*, No. 39(4). S. 122–24.
- Treija, Rita (2013). *Annas Bērzkālnes darbība latviešu folkloristikā starptautisko sakaru kontekstā*. Promocijas darbs. Latvijas Universitāte.
- Trocīgs, Dags (1940). Latviešu tautas gara mantu vākšana un pētīšana Latvijā. *Raksti un Māksla*, Nr. 2, 172.–178. lpp.
- Unāms, Žanis (red.) (1939). *Es viņu pazīstu. Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds.
- Weiss, Richard (1954). Die Sachkultur Lettlands. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde = Archives suisses des traditions populaires*, No. 50, S. 108–110.

Ginta Pērle-Sīle

doktora grāda pretendente filoloģijā, Latvijas Universitāte;
Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts
PhD candidate in humanities, University of Latvia;
Institute of Literature, Folklore and Art, University of Latvia
E-pasts / e-mail: ginta.perle@lulfmi.lv

DOI: 10.35539/LTNC.2023.0053.03

Materiāla atlases principi vācbaltiešu publicētajos tautasdziesmu krājumos 19. gadsimta pirmajā pusē

Material Selection Principles in the Folk Song Collections Published by Baltic Germans in the First Half of the 19th Century

Atslēgvārdi:

tautasdziesmu vākšanas vēsture,
apgaismība,
kristīgā ticība,
tradicionālā kultūra

Keywords:

history of folk songs collections,
Enlightenment,
Christianity,
traditional culture

Raksts sagatavots ar Eiropas Sociālā fonda projekta "LU doktorantūras kapacitātes stiprināšana jaunā doktorantūras modeļa ietvarā" (Nr. 8.2.2.0/20/I/006) atbalstu.

Kopsavilkums

Folkloras teksti, topot pierakstīti un publicēti, zaudē savu saistību ar performanci, ar mutvārdu izpildījuma kontekstu. Vienlaikus tie kļūst par liecību vācēja, kārtotāja, publicētāja, lasītāja skatu uz vācamo materiālu. Raksta centrā ir vācbaltiešu savāktie un izdotie pirmie latviešu tautasdziesmu krājumi: Rūjienas mācītāja Gustava Bergmaņa (*Bergmann*, 1749–1814) no dažādu mācītāju iesūtījumiem kompilētie “Pirmais latviešu epigrammu krājums” un “Otrais latviešu epigrammu un gudrību krājums”, kā arī Palsmanes un Aumeisteru mācītāja Fīdriha Daniela Vāra (*Wahr*, 1749–1827) savāktais “Palsmariešu dziesmu krājums”. Izmantojot salīdzinājumu ar “Latvju dainām”, noteikta minētajos krājumos iekļauto tautasdziesmu iespējamā piederība atsevišķām latviešu tradīcijām un godiem. Analizējot un salīdzinot publicēto vienību īpatsvaru gan savstarpēji starp krājumiem, gan arī ar “Latvju dainām”, iespējams gūt ieskatu krājumu tapšanas stratēģijās un vākšanas apstākļos. Krājumos iespējams rast koloniālo stereotipu un sava laikmeta atziņu atbalsis gan par to, kāds ir latviešu dziesmu repertuārs, gan arī saskatīt liecības par mācītāju iesaisti draudzes dzīvē, t. i., latviešu praktizētajās tradīcijās un sadzīvē.

Summary

Folklore texts, when they are documented and published, lose their connection to performance and to the context of oral presentation. At the same time, they become a testimony to the collector's, compiler's, publisher's and reader's view on the material. The focus of this article is on the first collections of Latvian folk songs gathered and published by the Baltic Germans: *The First Collection of Latvian Epigrams* and *The Second Collection of Latvian Epigrams and Wisdoms*, compiled by Gustav Bergmann (1749–1814), the pastor of Rūjiena, from the data sent in by various pastors, as well as the *Collection of Songs of the Inhabitants of Palzmar*, compiled by Friedrich Daniel Wahr (1749–1827), the pastor of Palsmane and Aumeisteri. In order to determine the possible relation of these folk songs to specific Latvian traditions and festivities, these collections were compared with the authoritative publications of *Latvju dainas* (Latvian Dainas) by Krišjānis Barons. By analyzing and comparing the proportion of published units both between the first two collections and with the *Latvju dainas*, it is possible to gain an insight into the strategies and conditions whereby the former were compiled. These collections also echo colonial stereotypes and contemporary insights about the repertoire of Latvian songs, as well as testify about the involvement of pastors in parish life, i.e. in the traditions and everyday life practised by Latvians at that time.

Līdzīgi kā daudzās citās latviešu kultūras un zinātnes jomās, arī tautas tradīciju dokumentēšana sākusies svešautiešu, visbiežāk vācbaltiešu rokām. Pierakstītās ieražas, ticējumi, tautasdziesmas ļauj spriest par dažādu žanru folkloras pastāvēšanu konkrētā laikā un telpā, ļauj izsekot dažādu tautas priekšstatu, vērtību, prakšu izmaiņām. Vienlaikus gan folkloras pieraksti, gan arī to publicētie krājumi skatāmi saistībā ar konkrēta laikmeta idejām, literārajām tradīcijām, attieksmēm un stereotipiem, jeb, precīzāk, tie kalpo par teicēja – pierakstītāja – publicētāja attiecību liecību. Iezīmējot problēmu somu folklorista Pertti Antonena vārdiem: “Arhīvu materiāli vai jebkādi citi līdzīgi etnogrāfiskie materiāli nekad neļauj caurskatīt kultūras kontekstus, no kuriem tie iegūti. Tie nākamajām paaudzēm var nodrošināt šķietami pamatotu agrāko laiku tradicionālās dzīves attēlojumu, bet atveida uzticamība vienmēr ir atkarīga no interpretācijas un pilnvarām (*authorisations*), ko realizē arhīvs un muzejs savā institucionālajā darbībā.” (Anttonen 2005: 53)

Pirmos latviešu tautasdziesmu krājumus to izdevējs Rūjienas mācītājs Gustavs Bergmanis raksturo šādi: “Dažas dzejiskas paliekas, kas ir uzglabājušās mutiskas tradīcijas ceļā, es esmu sakrājis, pirms tās galīgi izmirst vai aiziet bojā.” (Erste Sammlung Lettischer Sinngedichte 1807: 3, tulk. no Bērziņš 2007: 138) Tādējādi tās uzskatāmas par kolekcijām, izlasēm, ar kuru starpniecību, pirmkārt, tautasdziesmas pārnestas no mutvārdu formas uz drukātu, plašākai, ar tradīciju tieši nesaistītai auditorijai pieejamu formu. Otrkārt, tautasdziesmas nokļūst no latviešiem kā tradīcijas praktizētājiem pie svešautiešiem jeb uztvērējiem, vērotājiem, ne dalībniekiem praktizētājiem. Še rodas pētnieciskais jautājums: kādu “attēlu” iegūstam, krājumu tapšanas konteksta rekonstrukcijā izmantojot ietverto dziesmu tekstus?

Pirmo tautasdziesmu krājumu tapšanas konteksts

Lai gan izdoti 19. gs. pirmajā desmitgadē, pirmo latviešu tautasdziesmu krājumu materiālu vākšanas laiks aptver arī 18. gs. pēdējās desmitgades. Šis ir laiks, kad latviešu kultūrvēstures attīstība saistīta ar Rietumeiropā aktuālajām apgaismības un romantisma idejām, kas pielāgotas Baltijas situācijai. Laiks, kad politiskā, ekonomiskā un arī kultūras rīcībspēja ir vācbaltiešu rokās, tā ļaujot runāt par asimetrisku kultūru mijiedarbību un koloniālā naratīva, attieksmju klātbūtni (Daija 2013; Grudule 2018; 2019; 2020). Izsekojot pirmo latviešu tautasdziesmu krājumu tapšanai, tomēr jāmin arī institucionālo faktoru jeb mācītāju un baznīcas interešu un latviešu tradicionālās kultūras attiecības. Tās skatāmas politiskās

un administratīvās sistēmas kontekstā, kas aizsākās ar krusta kariem Baltijas reģionā 12.–13. gs. Ilgajā kristietības izplatīšanās laikā pagāniskās un kristīgās ierāžas savstarpēji konkurējušas, ietekmējušās un dažviet – saplūdušas (Strods 1970; Jensens 2019; Misāns 2019), tādējādi ļaujot runāt par hibrīdiem kultūras fenomeniem un iezīmējot kultūru "satikšanās vietas"¹. Vienlaikus sastapšanās ar reāliem faktiem, situācijām veicinājušas stereotipu un nepareizu interpretāciju samazināšanos (Loomba 2005: 74–75).

1807. gadā publicēts "Pirmais latviešu epigrammu krājums" (*Erste Sammlung Lettischer Sinngedichte*), 1808. gadā – "Otrais latviešu epigrammu un gudrību krājums" (*Zweite Sammlung Lettischer Sinn- oder Stegreifs Gedichte*). Abu krājumu ievadā izdevējs Rūjienas mācītājs Gustavs Bergmanis (*Bergmann*, 1749–1814) norāda, ka tās ir kompilācijas no dažādu iesūtītāju materiāliem². Krājumos ievietoti pirmajā 238, bet otrajā 249³ tautasdziesmu, ziņģu, kā arī citi dzejas teksti. Plašāki pētījumi par šo krājumu tapšanu un iesūtītājiem atrodami literatūrzinātnieka Luda Bērziņa (Bērziņš 2007: 77–145), vēsturnieka Arveda Švābes (Švābe 1958: 165–196), kultūr-
vēsturnieku Beatas Paškevičas (Paškeviča 2017: 307–320) un Andreja Johansona (Johansons 1975) pētījumos.

Atsevišķi skatāms ir trešais, arī Bergmaņa šajā pašā laikā⁴ izdots krājums "Palcmariešu dziesmu krājums". Atšķirību iezīmē tas, ka, pirmkārt, tā savācējs un iesūtītājs ir viens – Palsmanes un Aumeisteru mācītājs Frīdrihs Daniels Vārs (*Wahr*,

1 Ar to saprotot telpu, kur "satiekas un cīnās" (*clash and grapple*) divas atšķirīgas kultūras, bieži būdamas izteikti asimetriskās attiecībās (dominējošā un pakļautā) (Pratt 2008: 137; Loomba 2005: 68–69; Plath 2011: 173–190).

2 "Pirmajā latviešu epigrammu krājumā" iekļauta daļa no tautasdziesmām un dzejas latviešu valodā, kas savulaik nosūtītas vācu filozofam Johanam Gotfrīdam Herderam (*Herder*, 1744–1803), kā arī Rubenes mācītāja Kristofa Hardera (*Harder*, 1747–1818) (dziesmas no Rubenes un Valmieras) un Dzērbenes mācītāja Karla Johana Grāsa (*Grass*, 1720–1796) un arī paša Gustava Bergmaņa vākumi, kas papildināti ar norakstiem no Gotharda Frīdriha Stendera darba "Latviešu gramatika" (*Erste Sammlung Lettischer Sinngedichte* 1807: 4). Savukārt darbā "Otrais latviešu epigrammu un gudrību krājums" iekļauti jau iepriekš minētā Kristofa Hardera, Palsmanes mācītāja Frīdriha Daniela Vāra, Rāta fon Keslera (*Kessler*, ?–?) Rencēnos (iespējams, īstais vācējs ir Burtņieku un Rencēnu mācītājs Johans Heinrihs Guleke (*Guleke*, 1742–1816)), Limbažu mācītāja Johana Karla for Šrēdera (*Schroeder*, *Schröder*, 1771–1840), revizora Eitnera (*Eutner*, ?–?) (visticamāk, īstais vācējs – mācītājs Jakobs Vilhelms Zilmanis (*Sielmann*, *Sielemann*, 1757–1808)) Dikļu materiāli, kā arī paša Gustava Bergmaņa vākumi Rūjienā un Ērgļos (*Zweite Sammlung Lettischer Sinn- oder Stegreifs Gedichte* 1808: 3–4).

3 Krājumā ievietotas arī 3 mīklas.

4 Krājuma beigās norādīts 1807. gada 23. septembris, datums, kad Bergmanis saņēmis sūtījumu, tāpēc dažkārt kļūdaini uzskatīts par izdošanas datumu. Spriežot pēc iesūtītāja un izdevēja sarakstes (LU AB R, 1131. fonds, 1177, 11–14), "Palcmariešu dziesmu krājums" iznācis ne agrāk kā 1808. gada vasarā.

1749–1827). Šajā krājumā iekļautas 413 latviešu tautasdziesmas, lielākoties klasiskās četrindes. Krājums un tā vācējs pētījumos lielākoties iekļauts margināli, piemēram, jau iepriekš minētajos Bērziņa un Švābes pētījumos par vācbaltiešu kultūras mantojumu, jo īpaši par vācu filozofa Johana Gotfrīda Herdera (*Herder*, 1744–1803) ideju ietekmi un Gustava Bergmaņa veikumu. Īsu biogrāfisku aprakstu par Vāra paveikto sniedzis teologs un vēsturnieks Haralds Biezais (Biezais 1961: 3–6), 1961. gadā Zviedrijā, Upsalā, pārizdodot “Palcmariešu dziesmu krājumu”. Par datu ziņā nepilnīgiem nākas atzīt 20. gs. 60. gados jurista Jura Grīnberga veiktos plašākos pētījumus par Palsmanes un Aumeisteru mācītāju Vāru (Grīnbergs 1961; 1967). Viņa pētījumi jomā tapuši, tikai atrodoties trimdā pēc II pasaules kara. Jādomā, ka Latvijas arhīvu un iepriekš veikto pētījumu nepieejamība vai ierobežotā pieejamība ir iemesls autora nepilnīgiem, dažkārt pat tendencioziem secinājumiem. Atsevišķus rakstus par Vāru sagatavojusi šī raksta autore sava doktora darba izstrādes procesā (Perle-Sīle [2024]; Pērle-Sīle 2021; 2018).

Latviešu tautasdziesmu krājumu izdošana ir saistāma ar Herdera ideju⁵ izplatīšanos, savukārt krājumu izdošanas pamudinātājs, jādomā, bijis skotu balāžu pētnieks Roberts Džeimisons (*Jamieson*, 1772–1844). Par to liecina, pirmkārt, Lielbritānijas arhīvos saglabātie Bergmaņa apkopotie un komentētie materiāli, kas adresēti Džeimisonam (Bērziņš 2007: 141–142; Birznieks 1992: 19–21). Otrkārt, Bergmaņa kompilētajos krājumos ievietotais garo dziesmu un variāciju daudzums vedina domāt par materiāla atlasi, kas līdzinās Džeimisona pētītātajām tēmām – līdzīgu motīvu meklēšanu balādēs un garākos dziedājumos, tā cenšoties atrast to pirmtekstu (Perle-Sīle [2024]).

Lai gan vairāki autori⁶ jau 17. un 18. gs. fiksējuši latviešu tautasdziesmu ritma, poētikas īpatnības, funkcijas u. c., tomēr vācbaltiešu literātu vidū 18./19. gs. mijā nav vienotas izpratnes, kā nošķirt to, ko mēs pazīstam kā klasisko tautasdziesmu, no aizgūtiem, folklorizētiem literāras cilmes tekstiem – ziņģēm (Vīksna 1995). To ilustrē arī Bergmaņa veidotās kompilācijas, kur atrodami gan klasisko tautasdziesmu teksti, gan ziņģes. Arī pats Rūjienas mācītājs vairākus šādus tekstus ir pierakstījis⁷, tos

5 Herdera ideja, ka “.. tautasdziesmas ir tautas arhīvs, tās tēvu zināšanu, un reliģiskās, mitoloģiskās un kosmogoniskās izpratnes krātuve, tās vēstures notikumu un dvēseles atveids” (Herder 1777: 329), uzskatāma par pagrieziena punktu attieksmē pret mutvārdu tradīcijas kā kultūras formas (pretstatā profesionālajai kultūrai) atzišanu (Bula 2005: 14).

6 Piemēram, Johans Višmanis (*Wischmann*, ?–1705) sarakstīja latviešu dzejas apcerējumu “Nevācu opics” (Wischmann 1697); Gotharda Frīdriha Stendera (*Stender*, 1714–1796) darbā “Latviešu gramatika” (1761, 1763) atrodama nodaļa, kas veltīta latviešu dzejai (Stender 1761: 152–164) u. c.

7 Piemēram: “Nr. 7. Dvēselīte mīļa, / Nāc pie manim droša; / Glabā manu naudas maku, / Redz ko es tev došu; / Kad es gulēt iešu / Tad es mutes došu! [...]” (Erste Sammlung Lettischer Sinngedichte 1807: 6), tālāk krājumā arī Nr. 88 u. c.

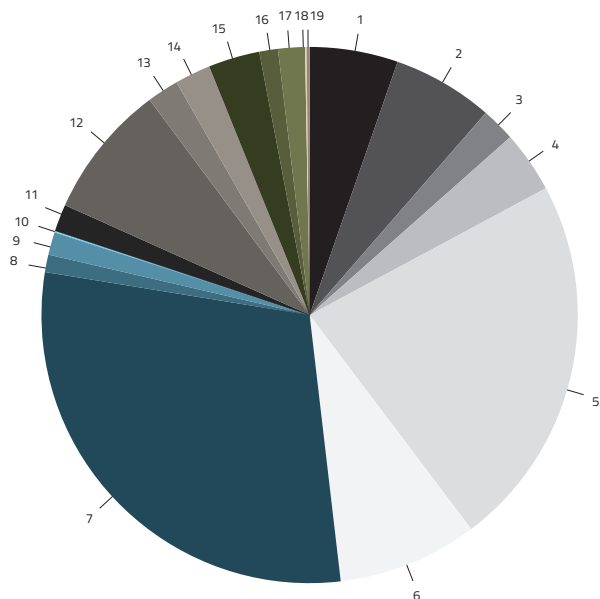
nešķirot no tautasdziesmām (t. i., neizprotot / nepamanot / ignorējot dziesmu atšķirību): "Divi simti trīsdesmit astoņus latviešu epigrammu jeb improvizācijas dzejoļus, ko latvieši paši ir dzejojuši Dievs zina kad un kādos laimīgos laikos, kas ar mutes tradīcijas palīdzību ir uzglabājušies un izplatījušies, es priekš viena gada nodevu dažiem saviem amata brāļiem." (Zweite Sammlung Lettischer Sinn- oder Stegreifs Gedichte 1808: III, tulkojums no Bērziņš 2007: 139) Iespējams, dažādu tekstu iekļaušanu ir ietekmējuši materiāla atlases mērķi un fokuss uz garākiem tekstiem. Tiklab iemesls var slēpties Bergmaņa centienos publicēt visu, kas pieejams, lai saglabātu "„senās dziesmiņas [...], pirms tās galīgi izmirst vai iet bojā" (Erste Sammlung Lettischer Sinngedichte 1807: 3). Vienlaikus tekstu cilmes kļūdaina piedēvēšana latviešiem jāskata kontekstā ar 18.–19. gs. izpratni par tautu un tās kultūru. Atsaucoties uz amerikāņu folklorista Alana Dandesa rakstīto, ar "tautu" saprata sabiedrības grupu, kas pārstāvēja zemākos slāņus (*stratus*) jeb tā saucamos *vulgus in populo* pretstatā augstākiem slāņiem jeb elitei. Tautu raksturoja civilizētības trūkums, barbarisms, izglītības un lasītprasmes trūkums (Dundes 1980: 2). Tas liek pieņemt, ka nelasošai/nerakstošai tautai nevar būt profesionāli radītas, literāras cilmes dziesmas; viss, ko tā dzied ārpus kristīgajām ceremonijām, ir tās pašas radīts. Šāds skats uz tautas mutvārdu tradīcijām ir viens no iemesliem, kādēļ abos Bergmaņa sastādītajos krājumos varam atrast arī aizgūtās ziņģes.

Metodoloģija

Pirmais visaptverošākais akadēmiskas ievirzes krājums, vēl joprojām par autoritatīvāko un precīzāko uzskatītais latviešu tautas dzejisko tradīciju dokumentējums ir Krišjāņa Barona apkopotās un sakārtotās "Latvju dainas". Arī šī izdevuma tapšanā ir piemērota dziesmu atlase, piemēram, neiekļaujot "jaunāku laiku" romances un garākas dziesmas, literāras ietekmes dzejojumus, viltojumus un kļūdaini pierakstītus tekstus u. c. (Bula 2000: 23; Arājs 1985: 138–162).

Barona izstrādātais kārtojums balstīts etnogrāfiskajā skatījumā, t. i., kas un kad dziesmu dzied (Arājs 1985: 169–170). Šajā sistēmā akumulēti visi latviešu tautasdziesmu pierakstījumi līdz 1913. gadam (Red. kol. 1979: VIII), tai skaitā arī teksti no pirmajiem vācbaltiešu izdotajiem krājumiem. Tādējādi "Latvju dainas" piedāvā sistēmu, kas ļauj gan identificēt pirmajos krājumos iekļauto dziesmu tematikas īpatsvaru, gan arī izvērtēt tos dzejas darbus, ko Barons nav iekļāvis "Latvju dainās" kā neatbilstošus latviešu tautas dzejošanas tradīcijai.

Svarīgi atzīmēt, ka Barons, kārtojot "Latvju dainas", izmantojis Kabiles mācītāja Georga Ludviga Frīdriha Bitnera (*Büttner*; 1805–1883) vākumu manuskriptu, izdevumu "Latviešu ļaužu dziesmas un ziņģes" (1844), kā arī valodnieka un etnogrāfa Augusta Johana Gotfrīda Bielenšteina (*Bielenstein*, 1826–1907) vākumu. (Latvju dainas, 5. sēj.

1 ■ Par dziesmām un dziedāšanu, 5,3 %	11 ■ Slimība, nāve, bēres, 1,6 %
2 ■ Bērnu dienas. Radības, krustības, audzināšana un mācība, 6,1 %	12 ■ Cilvēka darbība saimniecības ziņā, dažādi darba arodi, 8,1 %
3 ■ Ģimenes locekļi un viņu sadzīve, 2,0 %	13 ■ Plašāks sabiedriskais stāvoklis un ļaužu šķiras, 1,9 %
4 ■ Bāriņi, sērdieņi, 3,7 %	14 ■ Starptautiskais stāvoklis, tēvu zemes un valsts apsargāšana pret ārējiem ienaidniekiem, 2,2 %
5 ■ Jaunības, jaunekļu dzīves un līgsmas dabas cildināšana, 22,5 %	15 ■ Gada svētki un svinamas dienas, 3,1 %
6 ■ Precību dziesmas, 8,4 %	16 ■ Rotaļas, ziņģes, garākas dziesmas, 1,1 %
7 ■ Kāzu dziesmas, 29,4 %	17 ■ Mītiskas dziesmas. Debess draudze. Dabas priekšmetu un dabas parādību personifikācija un dievināšana, 1,6 %
8 ■ Izprecētās meitas sakars ar tēva mājām, ar vecākiem, brāļiem, māsām, 1,1 %	18 ■ Ieražas un māņi, 0,1 %
9 ■ Laulātu ļaužu, vīra un sievas, sadzīve, 1,4 %	19 ■ Šīs un tas, 0,2 %
10 ■ Vecums, 0,1 %	

1. attēls. Izdevumā "Latvju dainas" iekļauto dziesmu funkcionāli tematiskais īpatsvars nodaļu šķērsgrizumā.

1915: 700). Abi latviešu kultūras entuziasti vākumos iekļāvuši jau iepriekš izdotos un savāktos materiālus (Büttner 1844; Draviņš [1943]: 44; Bērziņš 2007: 201–202, 215). Vienlaikus "Latvju dainās" lietoto avotu sarakstā atrodami gan abi Bergmaņa krājumi, gan arī "Palcmariešu dziesmu krājums" (Latvju dainas, 5. sēj. 1915: 701). Lai gan redzams, ka Barons ir centies vienas izcelsmes tautasdziesmas nedublēt, ir gadījumi, kad tas tomēr noticis. Tikai viens no piemēriem ir "Latvju dainās" atrodamā dziesma no Rencēniem LD 30372, kura pierakstīta divreiz – gan Bīlenšteina vākumā (avots 57b), gan kā ņemta no Bergmaņa "Otrā epigrammu krājuma" (avots 57d). Līdzīgi – Palsmanes dziesmas LD 281, LD 3140, LD 3304, LD 4468 u. c. "Latvju dainās" sastopamas kā Palsmanē pierakstītas ar avotu gan Bīlenšteina (avots 133a), gan Bitnera (avoti 133b un c) vākumā. Tādējādi kopējais unikālo, konkrētā vietā pierakstīto, dziesmu skaits "Latvju dainās" ir mazāks par dažādos pētījumos minētajiem 217 996 tekstiem.

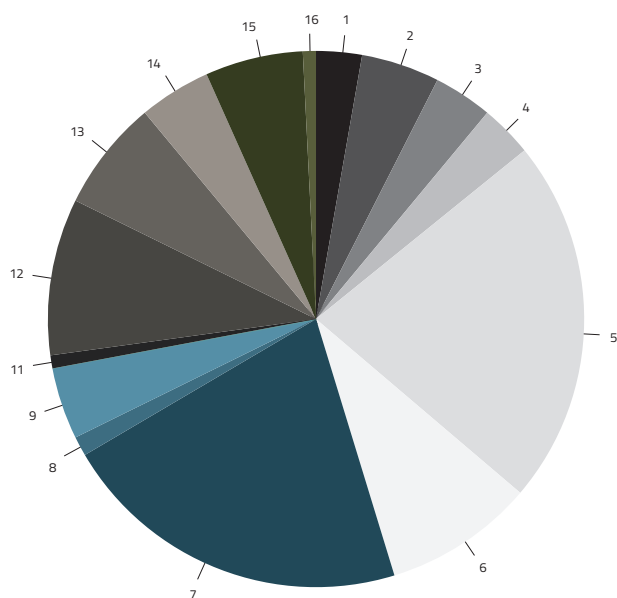
Lai veiktu salīdzinājumu, katram iekļautajam tautas dzejas tekstam no Bergmaņa izdevumiem "Pirmais latviešu epigrammu krājums", "Otrais latviešu epigrammu un gudrību krājums", kā arī "Palcmariešu dziesmu krājums" tika atrasts⁸ atbilstošais numurs "Latvju dainās". Pēc tam dziesmas grupētas atbilstoši "Latvju dainu" nodaļām (tematisko īpatsvaru skat. 1. attēlā). Jāpiezīmē, ka lielākais dziesmu daudzums atrodams nodaļā "Cilvēka mūža ritums, ģimenes un radu sadzīve", kas aptver "Latvju dainu" 1.–3. sējumu (pirmās 5 grāmatas) jeb skaitliski aptuveni 76 %⁹ no kopējā krājuma apjoma. Te iekļautās tautasdziesmas ir saturiski un funkcionāli dažādas, ietverot gan sadzīvisku saturu, gan arī godos un dažādos rituālos izpildītu repertuāru. Tādēļ tālāk šajā nodaļā iekļauto dziesmu tematiskā īpatsvara analīzē izmantots detalizētāks dalījums apakšnodaļās, nodalot, piemēram, bērnu dienu, bāriņu, kāzu, bērnu u. tml. dziesmas.

iegūto datu kopas apraksts

No Rūjienas mācītāja Bergmaņa kompilētā krājuma "Pirmais latviešu epigrammu krājums" Barons izdevumā "Latvju dainas" iekļāvis 222 dziesmas, nav iekļauti 16 teksti. No abiem Bergmaņa kompilētajiem krājumiem ārpus "Latvju dainām" palikušie teksti ir garākas ziņģes, lielākoties saistītas ar kroga vai romantisku attiecību kārtošanas tematiku, nereti sentimentālas izteiksmes, bez tautasdziesmām raksturīgās poētikas un semantiskajiem tēliem.

8 Vai neatrasts. Vairāk par dziesmu atlasī "Latvju dainu" izveidē skatīt folklorista Kārļa Arāja pētījumā (Arājs 1985).

9 Uz "Latvju dainu" ievadnodaļu "Par dziesmām un dziedāšanu" nav attiecināti pārējā krājumā izmantotie klasifikācijas principi, proti, izņemot šīs dziesmas no to vietas tradīcijā. Daļu dziesmu, kas attiecināma uz cilvēka mūža ritumu, Barons cenzūras un estētisku apsvērumu dēļ iekļāvis 6. sējumā "Nerātnās dziesmas" (Arājs 1985: 186; Perle-Sile [2024]: 8), tādēļ īpatsvars ir aptuvens.

1 ■ Par dziesmām un dziedāšanu, 2,8 %	11 ■ Slimība, nāve, bēres, 0,8 %
2 ■ Bērnu dienas. Radības, krustības, audzināšana un mācība, 4,7 %	12 ■ Cilvēka darbība saimniecības ziņā, dažādi darba arodi, 9,4 %
3 ■ Ģimenes locekļi un viņu sadzīve, 3,5 %	13 ■ Plašāks sabiedriskais stāvoklis un ļaužu šķiras, 6,7 %
4 ■ Bāriņi, sērdieņi, 3,1 %	14 ■ Starptautiskais stāvoklis, tēvu zemes un valsts apsargāšana pret ārējiem ienaidniekiem 4,3 %
5 ■ Jaunības, jaunekļu dzīves un līgsmas dabas cildināšana, 22 %	15 ■ Gada svētki un svinamas dienas, 5,9 %
6 ■ Precību dziesmas, 9,1 %	16 ■ Mītiskas dziesmas. Debess draudze. Dabas priekšmetu un dabas parādību personifikācija un dievināšana, 0,8 %
7 ■ Kāzu dziesmas, 21,3 %	17 ■ Ieražas un māņi, 0 %
8 ■ Izprecētās meitas sakars ar tēva mājām, ar vecākiem, brāļiem, māsām, 1,2 %	18 ■ Šis un tas, 0 %
9 ■ Laulātu ļaužu, vīra un sievas, sadzīve, 4,3 %	
10 ■ Vecums, 0 %	

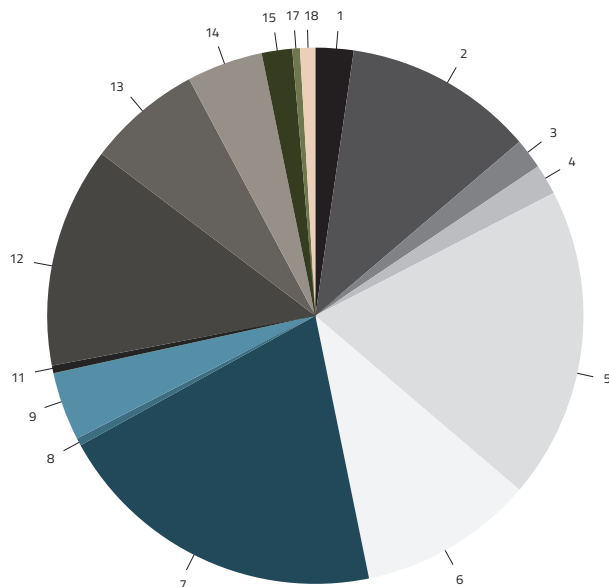
2. attēls. "Pirmajā latviešu epigrammu krājumā" iekļauto dziesmu funkcionāli tematiskais īpatsvars saskaņā ar "Latvju dainu" klasifikāciju.

Līdzīgi kā izdevumā "Latvju dainas" lielākā iekļauto tautasdziesmu daļa – teju $\frac{3}{4}$ – saistāma ar norisēm cilvēka mūžā. Kā redzams 2. attēlā, lielākoties nodaļas, kas attiecināmas uz cilvēka mūža ritumu, īpatsvarā būtiski neatšķiras no "Latvju dainām". Lielākais skaits dziesmu attiecināms uz precībām un kāzām, kā arī laiku īsi pirms šiem notikumiem – jauniešu sadzīvi.

Atšķirības vērojamas, analizējot šīs nodaļas detalizētāk. Jauniešu sadzīves apceres dziesmās atšķirības nav nozīmīgas. Savukārt precību dziesmās pāris dziesmu vien ir no "Latvju dainu" nodaļas "Atbalsis no senajiem laikiem", proti, par līgavas slepenu nolūkošanu un zagšanu, pārējās attiecināmas uz norunātu derību procesu. Atšķirīgs tematiskais īpatsvars ir arī dziesmām, kas attiecināmas uz kāzām. Lai gan skaitliski tikai nedaudz mazāk, $\frac{1}{4}$ pret $\frac{1}{3}$, Bergmaņa krājumā mazāk pārstāvētas kāzu viesu savstarpējās apdziedāšanās dziesmas, vairāk apdziedot līgavu un līgavaini. Otrs būtisks aspekts – iztrūkst dziesmu, kas attiecināmas uz mičošanu, dāvanu došanu, kā arī kāzu noslēgumu. Līdzīgi – lai gan dziesmas, kas attiecināmas uz nodaļu par bērnu dienām, Bergmaņa krājumā līdzīgā īpatsvarā kā "Latvju dainās", tomēr saturiski un funkcionāli mācītāja kompilācijā atrodam tikai pa vienai dziesmai no grūtniecības laika, zīdaiņa auklēšanas un krustabām. Turklāt jāpiezīmē, ka krusttabu dziesma saistāma ar kristīgās ticības ietekmi: "Nr. 20. Krusta tēvs, krusta māte, / Nesa mani pie krustiņa! / Gribēj' mani tēvs, māmiņa / Bez krustiņa audzināt." (Erste Sammlung Lettischer Sinngedichte 1807: 12). Šo dziesmu īpatsvaru "kompensē" ucināmās un jādināmās dziesmas. Bergmaņa krājumā vairāk nekā "Latvju dainās" iekļautas dziesmas, kas saistītas ar dzīvi laulībā, savukārt mazāk ir ar dzīves noslēgumu saistīto dziesmu. Savuties no sešām gadskārtu svētkiem veltītajām dziesmām piecas attiecināmas uz Jāņiem un aplīgošanas tradīciju, turklāt aplīgojot muižnieku: "Nr. 6. Dievs dod mūsu kundziņam / Viļņot rudzus tīrumā." (Erste Sammlung Lettischer Sinngedichte 1807: 6) Viena dziesma attiecināma uz Ziemassvētkiem, pārējā gadskārtu rituma dziesmu nav. Bergmaņa pirmajā krājumā nav arī t. s. nerāt-no dziesmu.

No Bergmaņa otrās kompilācijas "Otrais latviešu epigrammu un gudrību krājums" Barons "Latvju dainās" iekļāvis 227 tautasdziesmas, ārpusē atstājot 22 tekstus.

Līdzīgi kā pirmajā kompilācijā, lielākā daļa krājuma dziesmu ir saistīta ar cilvēka mūža ritumu, jo īpaši ģimenes dibināšanu. Lai gan jauniešu, precību un kāzu dziesmu īpatsvars būtiski neatšķiras no "Latvju dainām", analizējot dziesmu tematiski funkcionālo piederību, redzam atšķirības. No 44 kāzu dziesmām desmit attiecināmas uz dzīrēm. Tās iesūtītas no Rencēniem. Turklāt no Rencēniem iesūtītas arī vairākas ziņģes, kas vēsta par uzdzīvi un krogu, bet kuras Barons "Latvju dainās" nav uzņēmis. Piemēram: "Es vien puisīts, / No svešas zemītes: / Es sēžu krogā, / Krogu galda galā: / Man ne bija naudiņas, / Ne viena vērdiņa. / Sēžu zirgu mīdams, / Līkoku saukdams. /

1 ■ Par dziesmām un dziedāšanu, 2,3 %	11 ■ Slimība, nāve, bēres, 0,5 %
2 ■ Bērnu dienas. Radības, krustības, audzināšana un mācība, 11,5 %	12 ■ Cilvēka darbība saimniecības ziņā, dažādi darba arodi, 13,3 %
3 ■ Ģimenes locekļi un viņu sadzīve, 1,8 %	13 ■ Plašāks sabiedriskais stāvoklis un ļaužu šķiras, 6,9 %
4 ■ Bāriņi, sērdieņi, 1,8 %	14 ■ Starptautiskais stāvoklis, tēvu zemes un valsts apsargāšana pret ārējiem ienaidniekiem 4,6 %
5 ■ Jaunības, jaunekļu dzīves un līgsmas dabas cildināšana, 18,8 %	15 ■ Gada svētki un svinamas dienas, 1,8 %
6 ■ Precību dziesmas, 10,6 %	16 ■ Rotaļas, ziņģes, garākas dziesmas, 0 %
7 ■ Kāzu dziesmas, 20,2 %	17 ■ Mītiskas dziesmas. Debess draudze. Dabas priekšmetu un dabas parādību personifikācija un dievināšana, 0,5 %
8 ■ Izprecētās meitas sakars ar tēva mājām, ar vecākiem, brāļiem, māsām, 0,5 %	18 ■ Ieražas un māņi, 0,9 %
9 ■ Laulātu ļaužu, vīra un sievas, sadzīve, 4,1 %	19 ■ Šīs un tas, 0 %
10 ■ Vecums, 0 %	

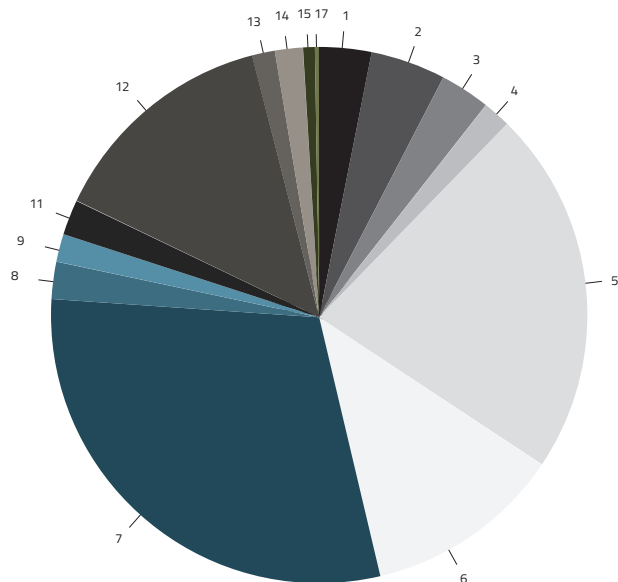
3. attēls. "Otrajā latviešu epigrammu un gudrību krājumā" iekļauto dziesmu funkcionāli tematiskais īpatsvars saskaņā ar "Latvju dainu" klasifikāciju.

Vai Diev', vai Dieviņ, / Jau rīt es mirīš' / Kur jus mani racīsiet, / Šādu krogu dzērāju? / Rokāt man krogā, / Kroga galda galā [...]” (Zweite Sammlung Lettischer Sinn- oder Stegreifs Gedichte 1808: 48–49) Būtiski piezīmēt, ka krājumā liela daļa šo dziesmu atrodamā nodaļā “Dzērēju dziesmas”. Apdziedāšanās dziesmu kopējais īpatsvars šajā krājumā līdzīgs kā iepriekš, bet sadalījums atšķirīgs: puse no dziesmām attiecināma uz kāzu viesu savstarpējo dziesmu karu, otra puse – līgavas un līgavaiņa apdziedāšanu. Arī šajā krājumā iztrūkst mičošanas un dāvanu došanas dziesmu. Savukārt trīs teksti, ko Barons ievietojis nodaļā “Rauga novadu”, tiklab varētu būt izmantoti arī brīdī, kad panāksnieki ierodas līgavaiņa mājās un apdziedot peļ ieraudzīto. Piemēram: “Nr. 101. Tautiets, nelga, lielijās, / Pieci, seši sirmi zirgi; / Kad nogāju, tad atradu / Āžiem ecejoj.” (Zweite Sammlung Lettischer Sinn- oder Stegreifs Gedichte 1808: 38) Arī otrajā Bergmaņa kompilētajā krājumā iztrūkst dziesmu, kas attiecināmas uz dzemdību laiku, krustabām, savukārt vairumu no “Bērnu dziesmu” nodaļas veido dziesmas, kurās alegorijas un metaforas veidā rādītas sadzīves norises un kas no vienas puses saistāmas ar senākiem tautas priekšstatiem, kuri vēlāk izmantoti bērnu audzināšanā un mācībā¹⁰. Jāpiezīmē, ka deviņi no 25 ir garāki, visbiežāk – rotaļu teksti, kā “Kur tad tu nu biji?” (Nr. 27), “Es grib' vienu mici šūt” (Nr. 20), arī dziesmas no putnu kāzu cikla. Krājumā tikai viena dziesma no bērnu godiem, nav nerātņo dziesmu. Nedaudz plašāka nekā “Latvju dainās” ir nodaļa, kas saistīta ar saimniecisko dzīvi – dažādiem arodiem –, savukārt tikai četras dziesmas ir no gadskārtu tradīciju cikla. Bergmaņa otrajā krājumā ievērojami lielāks īpatsvars ir nodaļai “Starp-tautiskais stāvoklis, tēvzemes un valsts apsargāšana”, no kuras lielākoties iekļauti teksti par došanos karā un karavīra gaitām, puse no tām ir garākas dziesmas.

No Vāra savāktā “Palcmariešu dziesmu krājuma” izdevumā “Latvju dainas” iekļautas 399, nav iekļautas 14 dziesmas. Jāpiezīmē, ka ārpus “Latvju dainām” palikušajām dziesmām atrodami identiski vai līdzīgi teksti citur Vidzemē. Šis skaidrojams ar to, ka Barona rīcībā nav bijis “Palcmariešu dziesmu krājuma”. Pirmkārt, lai gan tas minēts kopējā avotu sarakstā, tomēr tam nav sava atsevišķa avota numura kā Bergmaņa krājumiem. Otrkārt, salīdzinot tekstus, redzams, ka “Palcmariešu dziesmu krājuma” tekstu starpnieki nokļūšanai “Latvju dainās” bijuši Bitnera un Bīlenšteina vākumi, kas arī atbilstīgi par konkrētu dziesmu iztrūkumu¹¹. Tā kā minētajām 14 “Latvju dainās” neieklūvušajām Palsmanes dziesmām ir iespējams atrast vietu kopējā klasifikācijā, tās iekļautas šajā pētījumā.

10 Par šīm dziesmām vairāk skat. Greble 1956b; Rudzītis 1988.

11 Par šo 20. gs. 60. gados bijusi polemika starp Juri Grīnbergu un literatūrzinātnieku Jāni Rudzīti (1909–1970), kur pirmais pārmetis Baronam Vāra vākuma ignorēšanu (Rudzītis 1964). Dziesmu dublikātu dēļ dziesmu skaits, kuru izcelsme identificējama kā Vāra vākums, “Latvju dainās” norādīts lielāks – 575 (Latvju dainas III.1 1904: 613).

1 ■ Par dziesmām un dziedāšanu, 3,2 %	11 ■ Slimība, nāve, bēres, 2,2 %
2 ■ Bērnu dienas. Radības, krustības, audzināšana un mācība, 4,7 %	12 ■ Cilvēka darbība saimniecības ziņā, dažādi darba arodi, 14 %
3 ■ Ģimenes locekļi un viņu sadzīve, 2,9 %	13 ■ Plašāks sabiedriskais stāvoklis un ļaužu šķiras, 1,2 %
4 ■ Bāriņi, sērdieņi, 1,7 %	14 ■ Starptautiskais stāvoklis, tēvu zemes un valsts apsargāšana pret ārējiem ienaidniekiem 1,7 %
5 ■ Jaunības, jaunekļu dzīves un līgsmas dabas cildināšana, 21,6 %	15 ■ Gada svētki un svinamas dienas, 0,7 %
6 ■ Precību dziesmas, 12 %	16 ■ Rotaļas, ziņģes, garākas dziesmas, 0 %
7 ■ Kāzu dziesmas, 30 %	17 ■ Mītiskas dziesmas. Debess draudze. Dabas priekšmetu un dabas parādību personifikācija un dievināšana, 0,2 %
8 ■ Izprecētās meitas sakars ar tēva mājām, ar vecākiem, brāļiem, māsām, 2 %	18 ■ Ieražas un māņi, 0 %
9 ■ Laulātu ļaužu, vīra un sievas, sadzīve, 1,7 %	19 ■ Šīs un tas, 0 %
10 ■ Vecums, 0 %	

4. attēls. "Palmariešu dziesmu krājums" iekļauto dziesmu funkcionāli tematiskais īpatsvars saskaņā ar "Latvju dainu" klasifikāciju.

Grupējot "Palcmariešu dziesmu krājuma" tekstus tematiski, redzam, ka sadalījums ir līdzīgs kā "Latvju dainās", arī šeit lielāko proporciju aizņem dziesmas, kas saistītas ar cilvēka mūža ritumu, jo īpaši – ģimenes dibināšanu (skat. 4. attēlu).

Detalizētāk apskatot kāzu dziesmas, redzam, ka atrodams plašs dziesmu klāsts – sākot ar izdevām, līgavas vešanu, beidzot ar naudas mešanu, novada raudzīšanu, atvadām. Nodaļu īpatsvars kopumā kāzu dziesmu pūrā līdzīgs kā "Latvju dainās", izņemot mičošanas nodaļu, kas ir tikai nedaudz lielāka. Tā šķietami kompensē dziesmas, kas pavadījušas dāvanu dalīšanas procesu un līdzīgi kā Bergmaņa kompilācijās arī "Palcmariešu dziesmu krājumā" nav atrodamas. Lai gan apjomā līdzīga kā "Latvju dainās", aizņemot aptuveni 30 % no kāzu dziesmām, atšķirīga ir apdziedāšanās dziesmu struktūra. Līdzīgi kā "Pirmajā latviešu epigrammu krājumā" iztrūkst kāzu viesu savstarpējās apdziedāšanās, dodot vairāk vietas poētiskām apcerēm par līgavu un līgavaini.

Mazāka nekā "Latvju dainās" ir nodaļa, kas veltīta bērnu dienām. No 19 iekļautajām 12 attiecināmas uz posmu īsi pēc dzimšanas un darbībām, lai nodrošinātu bērnam laimīgu, veiksmīgu dzīvi. Šīs dziesmas ir vispārīgas, vēlējuma formā, tikai caur saturu ļaujot apjaust saistību ar krustabu ieražām. Piemēram, "Nr. 186. Vēl', Laimīt, man mūžiņ, / Vēl' liepā ābelē, / Kā liepiņas man' uzaugtu, / Kā ābeles noziedēt." (Palcmariešu dziesmu krājums: 29) Savukārt lielāka nekā "Latvju dainās" ir nodaļa, kas attiecināma uz nāvi un bērēm. Jāpiezīmē, ka šīs dziesmas, izņemot trīs, ir vispārīgāka satura, saistāmas ar darbībām bērēs, jo īpaši kapos – zārka vešanu, līķa rakšanu u. tml. Piemēram, "Nr. 410. Kur tie bij sveši ļaudis / Smilšaiņām kājiņām. / Voi jūs manu bālelīn' / Smiltiņām apbērat?" (Palcmariešu dziesmu krājums: 63)

Būtiski lielāks ir "Palcmariešu dziesmu krājumā" iekļauto dziesmu skaits, kas saistīts ar cilvēka darbu saimnieciskajā ziņā un dažādiem arodiem. Pirmkārt, norādāms, ka Vārs ir veidojis atsevišķas nodaļas "Lauka dziesmas", "Dravinieku dziesmas", "Talku dziesmas". Jo īpaši pēdējās divās minētajās nodaļās iekļautie teksti tematiski un funkcionāli precīzi atspoguļo darbu dravā vai attiecīgi – talkas laikā. Nedaudz vispārīgāka, iekļaujot arī, piemēram, jauniešu sadzīves, bērnu dienu u. c. nodaļu dziesmas, veidota "Lauka dziesmu" nodaļa. Jāpiezīmē, ka šie iekļautajās dziesmās iespējams saziņēt kādus dabas elementus. Piemēram, "Nr. 29. Pilli tautu tīrumi / Zemu, resnu ūzoliņ; / Pie ta visu zemaka / Noņems manu vainadziņ." (Palcmariešu dziesmu krājums: 7)

"Palcmariešu dziesmu krājumā" atrodams tikai viens teksts no gadskārtu ieražām, tā ir dziesma no Jāņu dziesmu cikla: "Nr. 261. Es pakāru zelta jostu / Ūzoliņa zariņā, / Kad tā krite skanedam / Pa zariņu zariņiem." (Palcmariešu dziesmu krājums: 41) Krājumā iztrūkst dziesmu ar mitoloģisku saturu. Laima, Māra ir pieminētas dziesmās, kas saistāmas ar godu rituāliem, bet nav nevienas dziesmas ar Pērkonu, Saules

meitām, Dieva dēliem u. tml. mitoloģisku tēlu darbošanos. Līdzīgi kā iepriekš aprakstītajos krājumos arī šajā nav t. s. nerātno dziesmu.

Datu analīze

Krājumu savstarpējais salīdzinājums un dziesmu īpatsvars pa tematiski funkcionālajām grupām ļauj spriest par krājumu vākšanas apstākļiem. Proti, tie varētu norādīt uz dzīves situācijām, kurās mācītājiem (un arī svešautiēšiem) bijusi pieeja latviešu ieražām un rituāliem, vēl vairāk – viņi bijuši to dalībnieki. Tas vedina domāt, ka tautasdziesmas pierakstītas "lauka" situācijā, ne intervijā.

Ņemot vērā baznīcas 17.–19. gs. realizētās administratīvās funkcijas iedzīvotāju uzskaitē (dzimšanas, laulības un miršanas reģistrācija), mūža godi kā analogs notikums, kas "reģistrē" notikumu latviešu sabiedrības apziņā, potenciāli iezīmējas kā viena no kultūru "satikšanās vietām".

Atbilstoši cilvēka mūža ritam pirmās apskatīsim dziesmas, kas saistītas ar kristībām un rituāliem, kas piederīgi bērna nākšanai pasaulē, vārda došanai un uzņemšanai ģimenē (sabiedrībā). Bērna gaidīšanas un dzimšanas tautasdziesmu iztrūkumu krājumos varētu saistīt ar sadzīves organizāciju: bērna dzimšanas procesā pat vīra un citu piederīgo dalība nebija vēlama (Grebbe 1956a). Tādējādi mācītājam, svešautietim, vīrietim, dziesmas nebija pieejamas. Gadījumi, kad mācītājs apmeklējis draudzi, pārbaudot pātaru zināšanas vai lasītprasmi, braucis mirējam sniegt pēdējo vakarēdienu u. tml., pavēra iespēju pierakstīt tautasdziesmas, kas attiecināmas uz bērnu audzināšanu un mācīšanu. Kā norādīts iepriekš, šo dziesmu īpatsvars krājumos ir mazāks nekā "Latvju dainās". Atšķirīga ir Bergmaņa kompilācija "Otrais latviešu epigrammu un gudrību krājums", kur dziesmu daudzums saistāms ar mērķtiecīgu garo dziesmu iekļaušanu. Proti, bērnu rotaļu un mācību/audzināšanas dziesmas atrodamas lielā skaitā. Še gan jāpiezīmē dziesmu daudzfunkcionālā daba: rotaļas kā izklaide varēja tikt izmantotas atbilstošā brīdī dažādos svētkos, godos.

Citādi ir ar kristībām – šie godi ir bijuši vietējā vācu virsslāņa "interesu lokā". Par to liecina 17. un 18. gs. baznīcu vizitāciju dokumenti, dažādi izdotie likumi, piemēram, aizliedzot pagāniskos rituālus, nosakot kristību termiņus, nodevas u. tml., bet vienlaikus nespējot nodrošināt šo prasību izpildi un izpildes kontroli. Dažādi izņēmumi radīja priekšnoteikumus, ka bērna reģistrāciju veica mācītājs, bet kristības varēja veikt arī vecmāte, skolotājs, pērminderis (Strods 1970; Adamovičs 1933: 449–451). Tautasdziesmas liecina, ka baznīcas ietekme uz kristību ieražām ir bijusi ārēja, uzspiestas formas izpausme, kas nav spējusi skart ne pašu ieražu un attiecīgo dziesmu iekšējo saturu, ne arī to melodikas elementus. To saturs nav atkarīgs no baznīcas, ir svešs tās ceremonijām (Vītoliņš 1971). Varam secināt, ka kristībās mācītājs varēja nepiedalīties, tā paverot iespējas ceremonijai atkāpties no baznīcas noteiktās kristību

kārtības un saglabāt savu pagānisko vai sinkrētisko dabu. Savukārt mazais kristību dziesmu īpatsvars tautasdziesmu krājumos var būt saistīts ar mācītāju ierobežotu pieeju kristību godiem.

Ģimenes dibināšana ir otrs dzīves posms, kas radis plašu atainojumu tautasdziesmās, un tā ir iezīmīga pirmo tautasdziesmu krājumu kontekstā. Pirmos rīkojumus datējot jau ar 15. gs., baznīca centusies institucionalizēt laulību, ierobežojot un izskaužot tradicionālās prakses, proti, nosakot pienākumu laulāties baznīcā, aizliedzot praktizēt līgavas zagšanu, ierobežojot maksimālo kāzu ilgumu, dāvanas, dzīru apjomu u. c. Pētījumi arī rāda, ka pilnībā latviešu praktizētos kāzu rituālus izskaut nav izdevies, tā vietā veidojušās sinkrētiskas darbības (Straubergs 1995: 131, 138–140; Strods 1970: 98–100; Johansons 1975: 360–367). Ģimenes dibināšana, t. sk. kāzas, ir viens no brīžiem, kurā konkurēja un saskārās latviešu tradicionālās kultūras un politiskās, ekonomiskās elites intereses. No mācītāju sagatavotajiem kāzu aprakstiem, ziņojumiem Virskonsistorijai u. c. varam spriest, ka atsevišķi mācītāji bijuši klātesoši arī otrā pusē – latviešu tradicionālajā kāzu norisē¹².

Kāzu dziesmu repertuāra lielais īpatsvars vācbaltiešu vāktajos tautasdziesmu krājumos ir loģisks – kāzu dziesmu cikls ir lielākais arī starp “Latvju dainu” nodaļām. Iemesls atšķirīgajam dziesmu īpatsvaram dalījumā pēc to funkcijas, iespējams, meklējams tajā, vai un cik ilgi mācītājs piedalījies kāzu godos. Šādā skatījumā šķiet loģiski, ka krājumos iztrūkst dziesmu, kas aptver kāzu gatavošanās procesu, piemēram, līgavas ģērbšanu vai viesu aicināšanu. Ja dziesmu esību uzlūkojam par apliecinājumu mācītāja dalībai, tad Vārs bijis klātesošs visā kāzu godu procesā, sākot ar līgavas izdevām, kāzu braucienu, sagaidīšanu līgavaiņa mājās līdz pat kāzu mielastam, mičošanaī un kāzu nobeigumam. Viena līdz piecas dziesmas no katras šīs kāzu norises daļas “Palcmariēšu dziesmu krājumā” ļauj līdzīgi kā “Latvju dainās” sekot kāzu godu norisei.

Analizējot Bergmaņa sakompilētos krājumus pēc iesūtītājiem, redzam, ka lielākā daļa no “Pirmā latviešu epigrammu krājuma” kāzu dziesmām ir paša Rūjienas mācītāja un Rubenes mācītāja Kristofa Hardera iegūtas. Šo dziesmu tematika un funkcijas vairāk saistītas ar norisēm līgavaiņa mājā, nedaudz skarot arī kāzu braucienu, piemēram, pūra pārvešanu, kas varēja tikt izpildītas arī atbraukšanas laikā. Tādējādi, iespējams, dzīrēs līgavaiņa namā piedalījās abi mācītāji, kam iemesli meklējami kāzu norises reģionālajā specifikā vai attiecībās ar draudzi.

“Palcmariēšu dziesmu krājumā” skaitliski būtiski neizceldamās, abos Bergmaņa kompilētajos krājumos lielākā daļa no kāzu cikla ir dzīru dziesmas, precīzāk – tādas,

12 No krājumu tapšanā iesaistītajiem atzīmējami Palsmanes mācītājs Vārs, Rubenes mācītājs Harders un Rūjienas mācītājs Bergmanis, kuru komentāri un ziņojumi devuši detaļas par kāzu norisi, piemēram, 1784. gadā sniedzot ziņas ķeizarienei Katrīnai II (LU AB R 4494: 307–492; Švābe 1958).

kurās minēta dzeršana. Ja skatām to plašākā kontekstā, tad dzeršanas un ēšanas ieražas ir elements, kas veido atšķirību "mēs un citi" (*self vs. otherness*) koloniālajā naratīvā un ir pieskaitāms vienam no stereotipiem (Loomba 2005: 60). Pret dzeršanu, īpaši izceļot kāzas kā lielāko dzīrošanas laiku, vērsas arī luterāņu baznīcas Virskonsistorija, jau 1671. gadā izdodot rīkojumu, ar kuru centās ierobežot kāzu svinības "no pārāk lielas izšķērdības un plītēšanas". 1748. gada ģenerālvizitācijas dokumenti gan norāda uz neveiksmīgu rīkojuma īstenošanu un nepieciešamību turpināt ierobežot dzīrošanu kāzās (Adamovičs 1933: 483–486). Tādējādi Bergmaņa krājumos iekļauto dzīru dziesmu daudzums varētu būt saistīts ar tautasdziesmu vācēju – svešautiešu – stereotipiem: ja dzeršana raksturo latviešu zemnieku, tad to vajadzētu paust arī latviešu kultūrai. No otras puses – dzīres noritēja pie galda, tādējādi fiziskie apstākļi varētu būt priekšnoteikums, lai vieglāk un vairāk fiksētu tieši šīs dziesmas.

Atsaucoties uz etnomuzikologa Jēkaba Vītoliņa tēzi, ka visspēcīgākā apdziedāšanās notika tieši mielasta laikā (Vītoliņš 1968: 20), t. i., sēžot pie galda, fizisko apstākļu ietekme varētu arī izskaidrot apdziedāšanās dziesmu pārstāvēniecību visos krājumos. Vienlaikus gan vērojams, ka apdziedāšanās dziesmas lielākoties vērstas uz līgavu un līgavaini, salīdzinoši maz ietverot tekstus no kāzu viesu savstarpējās apdziedāšanās. Zinot, ka apdziedāšanās dziesmas kā nepiedienīgas izpelnījušās vislielāko nosodījumu vācbaltiešu mācītāju acīs¹³, iespējams, kāzu ļaudis bijuši piesardzīgāki un saudzīgāki dziesmu izvēlē. Tas arī izskaidro t. s. nerātno dziesmu neesību krājumos.

Atsevišķi aplūkojot dzīru (dzeršanai veltītās) un apdziedāšanās dziesmas, kā arī "Latvju dainās" neuzņemtās dziesmas, kas iesūtītas no Rencēniem, un apzinoties, ka dziesmām iespējamās dažādas izpildīšanas situācijas, iespējams, šie teksti pie rakstīti krogā.

Sekojojot kāzu rituālu secībai, atšķirībā no Bergmaņa kompilācijām mičošanas, guldināšanas, malu ziedošanas¹⁴ un kāzu noslēgumu pavadītājas dziesmas atrodas tikai "Palcmariēšu dziesmu krājumā", tādējādi vēlreiz vedinot domāt par mācītāja klātbūtni visu kāzu godu laikā.

Bēres kā mūža noslēdzēji godi ir trešā ceremonija, kur "satiekas" baznīcas un tradicionālās kultūras intereses, tādēļ šīs dziesmas varētu sagaidīt krājumos. Tomēr Bergmaņa "Pirmajā latviešu epigrammu krājumā" bērū dziesmas divas vien, otrajā – viena. Turklāt to saturā vairāk apcerēta nāves tematika, nevis runāts par rituālu,

13 Skat. vairāk Straubergs 1995: 191–192; Johansons 1975: 363; Vītoliņš 1968 u. c.

14 Kāzu otrajā dienā līgava apstaigā visas svarīgākās vietas saimniecībā, izvietojot dvieļus, cimdus, zeķes u. tml., īpaši godinot lietas un vietas, kas nozīmīgas sieviešu darbos. Ar šīm darbībām jaunā sieva centās iegūt izdošanos, veiksmi jaunajā dzīvesvietā (Straubergs 1995: 262).

piemēram, "Nr. 80. Grūti pūš līgaviņa, / Uz rociņu gulēdama. / Vai tā bija paredzēsi, / Ka es ilgi nedzīvošu?" (Erste Sammlung Lettischer Sinngedichte 1807: 30) Pretējais vērojams "Palcmariešu dziesmu krājumā", kurā iekļautās bērnu dziesmas īpatsvarā ir vairāk nekā "Latvju dainās". Ja jāņem vērā, ka saturiski un funkcionāli iekļautās dziesmas attiecināmas uz izvadīšanas brīdi kapos, pieļaujams, ka šī ir liecība kristīgo un tradicionālās kultūras ieražu saplūšanai. Iespējams, šī ir mācītāja pieļauta atkāpe no izpildāmās kristīgās ceremonijas un repertuāra Palsmanes apkārtnē, kurpretī Rūjienā vai citās tautasdziesmu pierakstīšanas vietās šādu atkāpju un/vai ieražu pielāgošanās nebija. Tiklab iespējams, ka dziesmu daudzums skaidrojams ar Vāra dalību bērnu mielastā, turpretī citās draudzēs kādu iemeslu pēc mācītāji izvadīšanas maltītē nepiedalījās.

Kā iepriekš datu aprakstā minēts, maz dziesmu krājumos atrodams no gadskārtu ieražām. Iespējams, tas saistīts ar šo svētku norisi zemnieku sētās un institucionālo neieinteresētību. Proti, gadskārtu svētki ir ideoloģiski atšķirīgi, bet bez ekonomiskām sekām atšķirībā no cilvēka mūža norisēm, kas ietekmēja darba spēka pieejamību muižā, baznīcas saņemto nodevu apjomu u. tml. Tādējādi vairāk tika kontrolēta nozīmīgāko cilvēka mūža brīžu atzīmēšana. Vienlaikus zīmīgas ir Bergmaņa kompilētajā "Pirmajā latviešu epigrammu krājumā" iekļautās kungu aplīgošanas dziesmas. Šīs dziesmas varētu uzskatīt par liecību mācītāja klātbūtnei savas draudzes svētkos muižā. Jāņu svinībās, atsaucoties uz dokumentālām liecībām, 18. gs. dažādās iesaistes pakāpēs piedalījušies ne vien latvieši, bet arī vācbaltieši (Johansons 1975: 356–359). Vienlaikus dziesmu pielāgošana izpildīšanai muižā uzlūkojama par piemēru starpkultūru sakaru liecībām, kur elites kultūras pārstāvji iekļauti/iekļāvušies "zemākās" zemnieku kultūras norisēs.

Līdzīga proporcija, bet lielāka nekā "Latvju dainās" visos krājumos ir dziesmām par dažādiem darbiem saimniecībā. Lielākoties tās ir dziesmas, kas attiecas uz lauksaimniecību, darbu laukā, druvā. Jādomā, arī šo dziesmu īpatsvaram iemesli meklējami sadzīves organizācijā. Proti, mācītājs dzīvoja pastorātā, kas ietvēra gan dzīvojamās un saimniecības ēkas, gan arī zemi, tā līdzinoties nelielām kroņa vai privātmuižām. Pastorāta īpašumā līdzīgi kā privātmuižās ietilpa arī zemes apstrādātāji – zemnieki (Zilgalvis 1999: 7–8). Tā kā lauki atradās salīdzinoši netālu, bet darbus tajos varēja veikt dziesmas pavadībā (Barons 1894: XXIII), mācītājiem bija vajadzīgie priekšnoteikumi, kas ļāva piekļūt konkrētajām tautasdziesmām. Protams, nav izslēdzams arī, ka dziesmas pierakstītas draudzes apmeklējumu laikā. Komentējot iepriekš minētos datus par nodaļu "Lauku dziesmas" Vāra savāktajā krājumā un dabas metaforu dziesmu iekļaušanu tajā, iemesls var būt vienas un tās pašas dziesmas izpildīšana dažādās norisēs. Izmantojot asociatīvo virknēšanas paņēmieni, dziesmas pievienotas pēc atslēgas vārda, piemēram, vainags, gredzens, ozols u. tml., proti, veidojot

nodaļu no laukā dzirdētām dziesmām, mācītājs ir netišām fiksējis šādu praksi. Vienlaikus nav izslēdzama arī formāla pieeja dziesmu kārtojuma. Trešo skaidrojumu varam saistīt ar iepriekšminēto koloniālo stereotipu ietekmi: proti, latviešu zemnieks ir strādīgs dabas bērns¹⁵, tam jārod atspoguļojums arī viņa kultūrā, dziesmās.

Kā minēts šī raksta ievadā, krājumi ir izdoti, apzinoties tautasdziesmu senumu un vēlmi tās saglabāt. Tomēr krājumos publicētā satura kvalitāte vedina domāt par atšķirīgām pieejām. Vāra "Palcmariešu dziesmu krājuma" dziesmas vai to ekvivalenti pilnībā atrodami "Latvju dainās", t. i., krājums uzskatāms par klasisko latviešu tautasdziesmu publikāciju jeb (nosacīti) precīzu mutvārdu tradīcijas atveidu rakstos. Mērķtiecīgā jebkādu garāku dziesmu iekļaušana, šķietamie centieni publicēt pēc iespējas vairāk to, ko dzied latvieši, pasniedzot tās kā "senatnes dziesmas" Bergmaņa kompilācijās, rada jautājumu par feikloru¹⁶. Diemžēl pieejamās liecības par krājumu tapšanu neļauj viennozīmīgi atbildēt, vai pierakstītāji un vēlāk arī izdevējs šādi rīkojušies apzināti, vai rīcība ir laikmeta izpratnes noteikta.

Te der atgādināt, ka 18. gs. 60. gados līdzīgi rīkojies skotu rakstnieks Džeimss Makfersons (*Macpherson*, 1736–1796), publicējot balāžu krājumu "Ozianna dzejojumi" (*The Poems of Ossian*). Proti, labojot, papildinot un pievienojot balādēm savu dzeju, bet krājumu uzdodot par senu tautas garīgo mantojumu (Dundes 1985: 7–8).

Noslēgums

Pirmie publicētie latviešu tautasdziesmu un ziņģu krājumi drukāti ar vienu uzdevumu, tomēr tajos iekļauto tekstu pierakstīšanas mērķi bijuši atšķirīgi. "Pirmā latviešu epigrammu krājuma" un "Palcmariešu dziesmu krājuma" mērķis ir krāt, pierakstīt "citādo". Turpretī "Otrais latviešu epigrammu un gudrību krājums" krāts, jau zinot un izdabājot skotu antikvāra Džeimisona vajadzībām un interesei, primāri cenšoties iegūt tekstus pēc formālas – garuma – pazīmes. Atšķirīgie vākumu mērķi sarežģī krājumu salīdzināšanu.

Krājumos iekļauto tekstu īpatsvars ļauj spriest par vācbaltiešu mācītāju pārstāvētās koloniālās kultūras un latviešu tradicionālās kultūras "satikšanās vietām". Šīs vietas ir sociālekonomisko interešu noteiktas: mūža godi, kas tradicionālajā kultūrā iezīmē cilvēka statusa maiņu sabiedrībā, pārvaldnieku acīs iezīmē izmaiņas potenciālajā pieejamajā darba spēkā, nodevu apjomos u. tml. Šīs intereses radīja

15 Plašāk par latviešu zemnieka tēla konstruēšanu sk. Daija 2013: 32–40, arī Plath 2011: 105–206.

16 Folkloristu Ričarda Dorsona un Alana Dandesa izpratnē feikloru (*faklore*) raksturo mutvārdu tekstu "pielabošana, safabricēšana, viltošana, manipulācija, kas atrodama kopā ar dažādu versiju kombinešanu un saliktu tekstu veidošanu, informantu datu falsifikāciju, mutvārdu tekstu pārrakstīšanu, izskaistināšanu un uzlabošanu un literāro standartu piemērošanu mutvārdu materiāliem". Citēts no: Anttonen, Forselles, Salmi-Niklander 2018: 7.

priekšnoteikumus mācītāju pieejai tautasdziesmām. Vienlaikus pierakstītājiem ir atšķirīga izpratne par to, kas ir tautasdziesma, cik plaši, precīzi tā pierakstāma. Jādomā, to lielā mērā noteikusi katra individuāla mācītāja un draudzes attiecību dinamika, kā arī zināšanas un izpratne par latviešu praktizētajām ieražām. Pierakstīto tautasdziesmu īpatsvars tematiski funkcionālajās grupās, kā arī krājumos iestrādātās nodaļas vedina domāt arī par koloniālo stereotipu klātbūtni.

Lai gan lielākoties teorētiskajā literatūrā vairāk tiek runāts par koloniālās kultūras dominanci, kultūrpārnesi, tomēr atsevišķi tautasdziesmu krājumu teksti ir liecība par nelielu, bet pretēju ietekmi – piemēram, kungu apdziedāšanu Jāņu svinībās.

Kopumā pirmie latviešu tautasdziesmu krājumi iekļaujas sava laikmeta modernitātē, līdzīgi kā Rietumeiropā cenšoties dokumentēt gaistošo tautas garamantu pūru.

Avotu un izmantotās literatūras saraksts

LU AB R, 1131. fonds, 1177, sarakste starp F. D. Vāru un G. Bergmani.

LU AB R, 4494. fonds, J. K. Broces manuskripts "Livonica", XVI sēj.

Erste Sammlung Lettischer Sinngedichte. Red. G. Bergmann. Ruien, 1807.

Latvju Dainas. Red. K. Barons. 1.–6. sēj. St. Pēterburga, Jelgava, 1894–1915.

Palcmariēšu dziesmu krājums. Red. F. D. Vārs. Ruien, [1807].

Zweite Sammlung Lettischer Sinn- oder Stegreifsgedichte. Red. G. Bergmann. Ruien, 1808.

Adamovičs, Ludvigs (1933). *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710–1740*.

Rīga: Ģenerālkomisija Latvijas vidusskolu skolotāju kooperatīvā.

Anttonen, Pertti; Forselles, Cecilia; Salmi-Niklander, Kirsti (2018). Introduction: Oral Tradition and Book Culture. *Studia Fennica Folkloristica*, No. 24, pp. 7–18.

Anttonen, Pertti (2005). *Tradition through Modernity: Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship*. *Studia Fennica*. Helsinki: Finnish Literature Society. DOI: <http://dx.doi.org/10.21435/sff.15>.

Arājs, Kārlis (1985). *Krišjānis Barons un "Latvju dainas"*. Rīga: Zinātne.

Barons, Krišjānis (red.) [bez dat.]. *Latvju dainas*. 1.–6. sēj. St. Pēterburga, Jelgava.

Bērziņš, Ludvigs (2007). *Greznas dziesmas*. Rīga: Zinātne.

Biezais, Haralds (1961). Dziesmu krājējs F. D. Vārs un viņa krājums. Biezais, H. (red.). *Palcmariēšu dziesmu krājums*. Upsāla: Senatne, 3.–6. lpp.

Birznies, Ilmārs. (1992). Robert Jamieson: a Scottish Folklorist in Riga. *Journal of Baltic Studies*, No. 23(1), pp. 17–22.

Bula, Dace (2000). *Dziedātājtauta*. Rīga: Zinātne.

- Bula, Dace (2005). Johans Gotfrīds Herders un tautas dzejas interpretācijas Latvijā. *Herders Rīgā*. Rakstu krājums. Rīga: Rīgas Doma evaņģēliski luteriskā draudze, 7.–19. lpp.
- Büttner, Georg Ludvig Friedrich (1844). Vorwort. *Latviešu ļaužu dziesmas un ziņģes*. Jelgava: Stefenhāgens un dēls, pp. III–X.
- Ceļavārdi dziesmai (1979). *Latviešu tautasdziesmas, 1. sēj.* Rīga: Zinātne, pp. V–XXI.
- Daija, Pauls (2013). *Apgaismība un kultūrpārnese. Latviešu laicīgās literatūras tapšana*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Dundes, Alan (1980). Who are the folk? *Interpreting Folklore*. Bloomington: Indiana University Press, pp. 1–19.
- Dundes, Alan. (1985). Nationalistic Inferiority Complexes and the Fabrication of Fakelore: A Reconsideration of Ossian, the Kinder- und Hausmärchen, the Kalevala, and Paul Bunyan. *Journal of Folklore Research*, No. 22(1), pp. 5–18. Available: <http://www.jstor.org/stable/3814466>.
- Greble, Vilma (1956a). Dziesmas par bērna dzimšanu. *Latviešu tautas dziesmas. Izlase. II sēj.* Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 93.–101. lpp.
- Greble, Vilma (1956b). Dziesmas par bērnu kopšanu, audzināšanu un mācīšanu. *Latviešu tautas dziesmas. Izlase. II sēj.* Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 185.–196. lpp.
- Grīnbergs, Juris (1961). Mācītāja Vāra pēcslava. *Laika Mēnešraksts*, Nr. 6, 187.–189. lpp.
- Grīnbergs, Juris (1967). *Der Beitrage von Pastor Friedrich Daniel Wahr zur Lettischen Volksliedkunde*. Bonn: Baltisches Forschungsinstitut.
- Grudule, Māra (2018). Vācbaltieši Latvijas un Eiropas kultūrā. *Latvija un latvieši 1. sēj.* Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 718.–746. lpp.
- Grudule, Māra (2019). Kultūru migrācija un latviešu agrīnā literatūra: par vācu, zviedru, poļu un dažu citu tautu literatūras tulkojumiem un ietekmēm latviešu literatūrā. Rožkalne, A. (red.). *Latvija: kultūru migrācija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 512.–542. lpp.
- Herder, Johann Gotfried [bez dat.]. Von Ähnlichkeit der mittlern englischen und deutschen Dichtkunst, nebst Verschiednem, das daraus folget. *Sturm und Drang. Bd. 1*. München, Erstdruck in: Deutsches Museum (Leipzig), pp. 320–330. Available: <http://www.zeno.org/Literatur/M/Herder,+Johann+Gottfried/Theoretische+Schriften/Von+Ähnlichkeit+der+mittlern+englischen+und+deutschen+Dichtkunst+...>
- Jensens, Kurts Villads (2019). Skandināvijas, Ziemeļvācijas un Livonijas kristianizācija, 1000.–1300. gads. *Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums: Latvijas simtgades jubilejai veltītā konferenču cikla "Valsts pirms valsts" otrās konferences rakstu krājums*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 42.–61. lpp.
- Johansons, Andrejs (1975). *Latvijas kultūras vēsture 1710–1800*. Stokholma: Daugava.
- Loomba, Ania (2005). *Situating Colonial and Postcolonial Studies*. 2nd ed. Routledge.
- Misāns, Ilgvars (2019). Rietumu modelis un iezemieši. Lībieši un topošie latvieši viduslaiku Livonijā. *Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums: Latvijas simtgades jubilejai veltītā konferenču cikla "Valsts pirms valsts" otrās konferences rakstu krājums*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 106.–126. lpp.
- Paškeviča, Beata (2017). Latviešu tautasdziesmu teksti, to pierakstītāji un sūtītāji J. G. Herderam "Tautasdziesmu" izdevuma vjadzībām. Bičevskis, R. (red.). *Vienotība un atšķirība: Johana Gotfrīda Herdera filozofija*. Rīga: FSI, 273.–334. lpp.

Perle-Sīle, Ginta [2024]. The First Folk Song Collections: People, Influences, and the Attitudes Behind Them. *Studia Fennica*. Forthcoming.

Pērle-Sīle, Ginta (2018). Palsmanes mācītāja Frīdriha Daniela Vāra sabiedriskā, literārā un folkloristiskā darbība 18./19. gs. mijas kontekstā. *Letonica*, Nr. 37, 38.–50. lpp.

Pērle-Sīle, Ginta (2021). Jauna slota tīri slauka jeb muižnieka Bernharda Magnusa fon Vulfa tiesas prāva pret mācītāju Frīdrihu Danielu Vāru. *Aktuālas problēmas literatūras un kultūras pētniecībā*, Nr. 26(2), 122.–136. lpp.

Pērle-Sīle, Ginta (2023). Ievads. *Latviešu tautasdziesmas, 12. sēj.* Rīga: Zinātne, 5.–17. lpp.

Plath, Ulrike (2011). *Esten und Deutsche in den Provinzen Russlands*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Pratt, Maria Louise (2008). *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*. 2nd ed. Routledge.

Red. kol. (1979). Ceļavārdi dziesmai. Kokare, Elza (zin. vad.). *Latviešu tautasdziesmas*. 1. sēj. Rīga: Zinātne, V–XXI lpp.

Rudzītis, Jānis (1964). Krišjāņa Barona darbs. *Archivs. Kārļa Zariņa piemiņai un dainoloģijai veltīti raksti, IV*, 35.–78. lpp.

Rudzītis, Jāzeps (1988). A. Pumpura "Lāčplēsis". *A. Pumpurs "Lāčplēsis"*. Rīga: Zinātne, 7.–137. lpp.

Stender, Gotthard Friedrich (1761). *Neue vollständigere lettische Grammatik, nebst einem hinlänglichen Lexico, wie auch einigen Gedichten*. 1st ed. Braunschweig: Furstliche Grossen Waisenhause.

Stenders, Gothards Frīdrihs (2015). *Latviešu gramatika*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.

Straubergs, Kārlis (1995). *Pār deviņi novadiņi*. Rīga: Zinātne.

Strods, Heinrihs (1970). Latviešu zemnieku 17. gs. dzīves veida un tradīciju apskats. *Arheoloģija un etnogrāfija: apcerējumi par Latvijas iedzīvotāju darba un sadzīves tradīciju vēsturi, IX*, 89.–112. lpp.

Švābe, Arveds (1958). *Kāda mācītāja dzīve*. Stokholma: Daugava.

Vīksna, Māra (1995). Tautasdziesma un tā sauktā ziņģe. *Latvijas Vēstnesis*, 22.06.

Vītoliņš, Jēkabs (1968). Kāzu dziesmas. *Latviešu tautas mūzika: kāzu dziesmas*. Rīga: Zinātne, 7.–25. lpp.

Vītoliņš, Jēkabs (1971). Radību un kristību dziesmas. *Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas*, 11.–16. lpp.

Wahr, Friedrich Daniel [bez dat.]. *Palcmariēšu dziesmu krājums*. Rūjiena: G. Bergmaņa rokas spiestuve.

Wischmann, Johann (1697). *Der unteutsche Opitz oder kurze Anleitung zur lettischen Dichtkunst*. Georg Mathias Möller.

Zilgalvis, Jānis (1999). Pastorāts Latvijā. Arhitektūra un kultūrvēsturiskās norises. *Materiāli par literatūru, folkloru, mākslu un arhitektūru*. Rīga: Zinātne, 7.–52. lpp.

Ilze Jansone

Dr. theol., teoloģe, doktorante

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte

Dr. theol., theologian, a doctoral student

University of Latvia, Faculty of Humanities

E-pasts / e-mail: jansone.ilze@gmail.com

DOI: 10.35539/LTNC.2023.0053.04

Ceļā uz sinkrētisko garīgumu: reliģiozitātes dimensijas Noras Ikstenas romānā “Ūdens mirdzēšana”

Towards Syncretic Spirituality: Dimensions of Religion in the Novel *The Glistening of Water* by Nora Ikstena

Atslēgvārdi:

“iztēles apoloģētika”,

Acs,

kristietība,

pieredze,

transformācija

Keywords:

“imaginative apologetics”,

Eye,

Christianity,

experience,

transformation

Raksts izstrādāts Eiropas Sociālā fonda projektā “LU doktorantūras kapacitātes stiprināšana jaunā doktorantūras modeļa ietvarā” (Nr. 8.2.2.0/20/I/006).

Kopsavilkums

Rakstā ar hermeneitikas metodēm analizēts Noras Ikstenas romāns "Ūdens mirdzēšana" (2021), īpašu uzmanību pievēršot autorei izmantotajai "iztēles apoloģētikai", kas reprezentē sinkrētisko garīgumu. Raksta pirmajā daļā analizēts galvenās varones (varoņu) tēls un viņas iekšējais ceļojums, otrajā uzmanība pievērsta Acs simbolikai, kontekstualizējot Ikstenas romānu pasaules literatūrā, kurā acs interpretēta kā simbols. Raksta trešajā, noslēdzošajā, daļā raksturots Ikstenas romānā lasāmais sinkrētiskais garīgums, kura pamatā ir kristietības un pagānu reliģiju sajaukums un kura mērķis ir indivīda pašizaugsme. Gan romānam raksturīgā cikliskā laika izpratne, gan atsauces uz dabu, mitoloģisko un brīvā kristietības interpretācija, kas ievietota Marijas pieredzē, norāda uz sinkrētisko garīgumu kā romāna iztēles apoloģētiku. Romāna pamatā ir uzburta garīga dzīve, kura balstās ikdienišķajā, atkārtojamajā vērojumā, kas ir orientēts uz indivīda patību un kurā reliģiskās pārliecības ir psiholoģizētas, pielāgojot tās indivīda vajadzībām; Acs tekstā parādās gan kā dabas reliģiju visuredzošais simbols, gan kā Jēzus. Tādējādi šajā garīgumā dažādu reliģiju un mitoloģiju elementi tiek savirknēti kā vienlīdzīgi ķēdes posmi, lielā mērā ignorējot to oriģinālo vēstījumu un izmantojot tos indivīda garīgās pieredzes attēlojumam.

Summary

The article analyzes the novel *Ūdens mirdzēšana* (The Glistening of Water, 2021) by Nora Ikstena, paying special attention to the author's use of "imaginative apologetics", which represents syncretic spirituality. The first part of the article analyzes the image of the protagonist(s) and her (their) inner journey, while the second part focuses on the symbolism of the Eye, contextualizing the novel within world literature that treats the eye as a symbol. The third and final part of the article describes the syncretic spirituality found in the novel – it is based on a mixture of Christianity and nature religions, and aims at the self-growth of the individual. This spirituality is analyzed from four perspectives: as opposed to the profane, consumerist world; as a quest for existential meaning; as a form of linguistic expression, and as an individual experience legitimized through religion and literature. Both the cyclical understanding of time inherent in the novel and the references to nature, as well as the loose interpretation of Christianity inserted into Marija's experience, point to syncretic spirituality as the imaginative apologetics of the novel. Thus, in this spirituality, elements from different religions and mythologies are strung together as equal links in a chain, largely ignoring their original message and using them to represent the individual's spiritual experience.

Ievads

Noras Ikstenas literārais darbs "Ūdens mirdzēšana" būvēts kā īsu nodaļu kombinācija bez vienota sižeta, tomēr izdevniecības materiālos tiek dēvēts par "romānu vīziju", tāpēc rakstā apzīmēts kā romāns. Grāmata būvēta "izaugsmes romāna" stilā, taču bez tam raksturīgās varoņa secīgās transformācijas – Marija vienkārši ceļo laikā un telpā, iegremdējas pagātnē un tagadnē, nododas filozofiskai, eksistenciālai un garīgai refleksijai, vienlaikus meklējot atbildes uz jautājumiem par pasaules daudzšķautņainību, jēgas meklējumiem, sāpēm kā dzinējspēku u. tml. Šajā ceļojumā viņa sastop dažādus cilvēkus – gan pagātnē, gan tagadnē, gan nenosakāmā laikā, klosteros, salās un citās vietās. Otra galvenā grāmatas varone ir anonīma, it kā neitrāla Acs, kura atspoguļo Marijas iekšējo ceļojumu un jēgas meklējumus, piešķirot tiem reliģisku un mitoloģisku ietvaru.

Literatūras analizē no reliģiskas perspektīvas var izmantot analogiju, piemēram, ar vēsturisko refleksiju vai traumas analīzi, kur

literatūra ietver emocionālus spriedumus, kas tiešāk vai netiešāk, atkarībā no stāstījuma stila un toņa, apelē pie sabiedrības nostājām. Literatūra var darboties kā sociāls aģents, piedāvājot versijas par vēsturisko laiku, kas vienlaikus ir balstītas stāstījuma uzbūvē un pārsniedz stāstījuma formālos aspektus, lai pārbaudītu, vai lasītājs apstiprinās attiecīgās vērtības. (Ostups 2019: 121)

Līdzīgi tas ir arī ar reliģiskiem motīviem literārā tekstā vai literāra teksta veidā vēstītu garīgo vai reliģisko pārliecību – apelējot pie sabiedrības (lasītāja) nostājām, literatūra darbojas kā aģents, piedāvājot savas versijas par reliģiozitāti, integrējot tās vēstījuma uzbūvē un tādējādi vedinot lasītāju pārliecināties par šo vērtību patiesumu vai nepatiesumu. No šādas perspektīvas Noras Ikstenas darbs ir klasificējams kā literāri reliģisks teksts, proti, kā tāds, kas apzināti pievēršas reliģiskām idejām, paturot tās vēstījuma centrā, atšķirībā no teksta ar reliģiskiem motīviem, kur ar reliģiju saistītie jautājumi skarti pastarpināti un nav vēstījuma centrā.

Lai arī kopumā literāri reliģiskam tekstam raksturīgas četras pamatiezīmes¹, rakstā uzmanība pievērsta t. s. "iztēles apoloģētikai", ar to ar to saprotot "iztēles pilnu argumentācijas stilu par kristietības patiesībām, kas bieži tiek skaidrotas un aizstāvētas naratīva formā" (Hardy 2020: 86ff). Te jānorāda, ka jēdziens "apoloģētika"

1 Vēl bez "iztēles apoloģētikas" literāri reliģiskam tekstam piemīt šādas iezīmes: (1) kā mākslas darbs tas satur vēstījumu, ar kura palīdzību lasītājs uztver darbā ietvertās reliģiskās idejas; (2) šīs idejas atklājas caur pieredzi jeb ar "aktīvās iztēles" palīdzību, cilvēka pieredzi aizvien pārlasot no jauna; (3) pateicoties trim iepriekšējām iezīmēm, no literāra teksta var atvasināt jaunas teoloģijas vai garīguma formas.

neparedz objektivitāti no autora puses – īpaši gadījumos, kad runa ir par radošā darbā izmantotu apoloģētiku, tā var būt arī subjektīva un literāru darbu gadījumā – arī pakārtota literārās izteiksmes stilam, kā raksta autore cenšas parādīt arī šajā pētījumā. No vienas puses, "iztēles apoloģētika" var kritiski iztirzāt reliģiskās pārliecības vai teoloģijas nostādnes, bet no otras – var tās arī nekritiski aizstāvēt, subjektīvi akcentējot literāri reliģiska teksta vēstījumam noderīgo.

Ikstenas romānā runa ir nevis par kristietības patiesībām, bet gan dažādu reliģiozitāšu izpausmju jeb garīguma patiesībām, kas tomēr nemaina izteiksmes formu, t. i., pieeju, kurā ar iztēles palīdzību un naratīva formā tiek izklāstītas vai aizstāvētas noteiktas garīgas pārliecības. Iztēles apoloģētika pakļaujas hermeneitiskajām teksta skaidrošanas metodēm, tāpēc arī romāna interpretācijai rakstā iedvesma gūta no hermeneitiskās pieejas. Konteksta iezīmēšanai romāns skatīts salīdzinājumā ar literāriem darbiem, kas ir tipoloģiski radniecīgi, taču rakstā apzināti romāns nav ticis kontekstualizēts ar autoras iepriekšējiem darbiem vai autoras intervijās izteiktajām interpretācijām par romāna nosaukumu vai tā saturu, tādējādi ļaujot tekstam uzrunāt lasītāju dialogā bez autoras tiešas klātbūtnes. Šādu izvēli nosaka **pētījuma mērķis**: noskaidrot, kādos veidos izpaužas sinkrētiskais garīgums Ikstenas romānā "Ūdens mirdzēšana", un, interpretējot autoras izmantoto iztēles apoloģētiku tieši šajā romānā kā literāri reliģiskā tekstā, fiksēt reliģiozitātes dimensijas tajā. Lai sasniegtu pētījuma mērķi, rakstā izvirzīti vairāki **izpētes jautājumi**: (1) par kāda veida garīgumu (mūsdienu lasītājam) liecina Ikstenas lietotā "iztēles apoloģētika" Marijas stāstā? (2) kādas garīguma dimensijas romānā piešķirtas acs tēlam? (3) kā iespējams raksturot sinkrētisko garīgumu romānā "Ūdens mirdzēšana"? Raksta sākumā izvirzītā tēze: lasīts kā literāri reliģisks teksts, Noras Ikstenas romāns "Ūdens mirdzēšana" atklāj sinkrētiska garīguma dimensijas, kur dažādu reliģiju un mitoloģiju elementi tiek savirnēti kā vienlīdzīgi ķēdes posmi, lielā mērā ignorējot to oriģinālo vēstījumu un izmantojot tos indivīda personīgās garīgās pieredzes attēlojumam.

Hermeneitika šī raksta kontekstā tiek saprasta heidegeriskā nozīmē – "hermeneitiskais aplis" tiek uzlūkots kā tāds, kas izsaka veidus, kādos visa saprašana "vienmēr ir bijusi" nodota tam, kas ir jāsaprot (jeb 'lietām pašām', *die Sachen selbst*). Tādējādi hermeneitika attiecas ne vien uz tekstu saprašanu, bet faktiski uz visu esamības struktūru saprašanu (Lasmane 2013: 210). Piemēram, Gadamers norāda: "Atšķirība starp dievišķā Vārda vienību un cilvēcisko vārdu daudzveidību neizsmel lietas būtību. Drīzāk jau vienībai un daudzveidībai ir principiāli dialektiskas attiecības. Šo attiecību dialektika valda pār vārda būtību." (Gadamers 1999: 398) Līdz ar to visa pamatā ir valoda – tā ir nevis reflektīva, bet gan domāšanas un jēdzienu radīšanas instruments. Šāda jautājuma un atbildes loģika nepakļauj tradīciju aizspriedumainiem principiem (kā to dara parasta vēstures filozofija), tā ļauj tradīcijai uzrunāt tagadni pašai savā

valodā. Tādējādi literārs darbs tiek skatīts no "iedarbes estētikas" (*Wirkungsästhetik*) perspektīvas. Atšķirībā no darba vai rakstīšanas estētikas ar "iedarbes estētiku" tiek saprasta literatūras zinātnes līmeņa maiņa no kategorijām "autors", "teksts" vai "darbs" uz kategorijām "lasītājs" un "lasījums" kā centrālajiem jēdzieniem, literāro tekstu ietekmi skaidrojot caur lasītāja lasījumu jeb interpretāciju (Nünning 2010: 7). Literāri reliģiska teksta lasījumā tiek ņemts vērā, ka, līdzīgi kā literatūras studijas, arī teoloģija koncentrējas uz naratīvu, vēstot "stāstus par mums pašiem, mūsu izcelsmi un iespējamo likteni. Vēl vairāk: tā cenšas *izskaidrot* pasauli, tās vēsturi un attīstību šo stāstu kontekstā." (Pricket 2009: 209) Caur šiem naratīviem ar iztēles apoloģētikas palīdzību indivīda pieredze tiek transformēta literāri reliģiskā tekstā, tādējādi interpretam atklājot jaunas izpratnes par garīgumu. Šā iemesla dēļ teksts tiek skatīts kā atsevišķa vienība, nemēģinot to kontekstualizēt ar autorei iepriekšējiem darbiem un neņemot vērā autorei intervijās izteiktās interpretācijas par romāna nosaukumu vai tā saturu. Rakstā piedāvātās romāna interpretācijas centrā ir teksts pats par sevi un tā lasītājs, ļaujot "lietām", kuras no teksta būtu jāsaprot, atklāties pašām par sevi.

Marijas ceļojums kā iekšējie garīgie meklējumi

"Ūdens mirdzēšanā" ir divas galvenās varones – Marija un Acs, kas vēro Marijas gaitas. Acs ir teoloģiski noslogots simbols, un arī Ikstena tam piešķir vairākas papildu dimensijas, tāpēc rakstā acs simbolika un tās saistība ar garīgumu aplūkota atsevišķi.

Vārdam "Marija", protams, ir vismaz divējāds noslogojums no kristīgās perspektīvas vien: Marija ir Jēzus māte un Marija ir arī jaunā sieviete, kas pievienojas Jēzus sekotājiem, Marija Magdalēna. Jaunavas Marijas tēls būtisks ir Romas katoļu teoloģijā, un tam raksturīgās pasivitātes un pakļaušanās dēļ izpelnīties skarbu kritiku no feministu teoloģēm, kuras lielākoties interpretē to no akadēmiskās teoloģijas perspektīvas, neņemot vērā kultūras un sociālo kontekstu, sieviešu reliģiozitāti un "dzīvo kristietību", kas pieļauj nobīdes no dogmatikas un Marijas tēlu padara ārkārtīgi populāru, piemēram, Latīņamerikā (Vuola 2019: 1–14). Savukārt par Mariju Magdalēnu tradicionāli tiek domāts kā par Jaunavas Marijas pretstatu – viņa tiek uzskatīta par palaistuvi saskaņā ar viduslaikos izplatītu leģendu par kritušu dvēseli, kuru glāb Jēzus; tikpat iespējams, ka viņa bija Jēzus sekotāja, kas pieredzēja krustāsišanu un augšāmcelšanos un informēja par šiem notikumiem mācekļus vīriešus (Owen 2007: 101). Pretēji Jaunavai Marijai, Marija Magdalēna tradicionāli tiek uzskatīta par aktīvu sievieti.

Arī Ikstenas romānā Jaunava Marija tiek pieminēta spāniski runājošas kultūras kontekstā – Valensijā – un dēvēta kā “kaut kas vairāk par cilvēku”, taču vienlaikus arī par vīziju, par tēlu, “kas, iespējams, reiz bijis cilvēks” (Ikstena 2021: 24). Šāds uzsvars tekstā pastiprina Marijas (galvenās varones) ķermeniskumu un cilvēcīgumu ieprētim Jaunavai tradicionāli piedēvētajam svētuma un garīguma oreolam. Kopumā Ikstenas romānā iztēles apoloģētika Mariju rāda kā ceļinieci laikā un telpā vai, iespējams, rāda vairākas Marijas – te tā ir, kā noprotams, gados jauna sieviete grāmatas iesākumā un ceļojumos, te jau pensionāre atraitne Stokholmā, te vientuļa krieviete Slutišķos, kura sapnī redz, kā kopā ar vectētiņu izrakusi vecmāmiņas kaulus, lai pārbedītu citur; te Marijai bērnu nav, te tomēr ir homoseksuāls dēls. Marijas – vai Mariju – tēlā šķietami savijas abi kristietībā pazīstamie pretstati, pasīvā kalpone un aktīvā mācekle. Kopīgais viņām visām ir dabas, laika un savas iekšējās pasaules vērojums, atrodoties it kā mūžīgā ceļā uz sevi. Tāpat kopīgais visām Marijām ir apstākļi, ka viņas ir ne tikai vērotājas, bet arī novērotās – viņu gaitām uzmanīgi seko Acs.

Romāna darbība risinās Taizemē, Gruzijā, Valensijā, Japānā, Gotlandē, Zviedrijā, Ēģiptē, Latvijā, Šveicē, ASV un citviet. Tomēr šajā romānā varones ceļojums nav saistīts ar viņas personības veidošanos vai nobriešanu fiziski vai garīgi (kā tas ir, piemēram, Johana Volfganga fon Gētes romānā “Vilhelma Meistara mācību gadi”²). “Ūdens mirdzēšanas” aforistiskais un pseidofilozofiskais izteiksmes veids drīzāk to vedina salīdzināt, piemēram, ar Paulu Koelju īsromānu “Alķīmiķis”, kas veidots kā secīgs vēstījums par aitu gana ceļojumu pēc bagātībām, iepazīstot pasaules dvēseli ar sastapto cilvēku palīdzību. Tomēr “Ūdens mirdzēšanā” Marijas stāsti neveido vienotu, secīgu vēstījumu par kādas sievietes mūžu vai ceļojumu burtiskā vai pārnēstā nozīmē; vēstījuma daudzdimensionalitāte un izklaidētais raksturs lasītāju pārlicina, ka centrālais akcents “Marijas ceļojumā” ir viņas garīgie meklējumi, kuros lielākoties akcentēts Marijas ceļš: “Lejas pasaulē dzīvojot, kāja paslīd bieži. Tāpēc viņa devās šajā ceļā, lai uz brīdi pabūtu augšas pasaulē” (Ikstena 2021: 20), “Marijas ceļš ir mainīgs. Visulaik jāmacās pieņemt citādo” (Ikstena 2021: 75), “Un pēkšņi viņa apjauš kādu sen rakstītu vārdu spēku un jēgu – ir divi ceļi, dzīvības un nāves ceļš, un atšķirība starp tiem ir liela” (Ikstena 2021: 91), “Tā notiek Marijas ceļā – vienu zemi un vienus

2 Gētes romāns “Vilhelma Meistara mācību gadi” nereti tiek uzskatīts par pirmo izaugsmes romāna jeb *Bildungsroman* paraugu, tomēr, piemēram, kā recenzijā par romāna latviešu izdevumu raksta Jānis Taurens, “vācu literatūrzinātnieks Karls Oto Konrādijs (*Karl Otto Conrady*) grāmatā par Gētes dzīvi un darbiem norāda, ka romāna caurviju izteikumi par cilvēka audzināšanu un dzīvesveidu neveido kaut cik viendabīgu izaugsmes koncepciju un ka no romāna izrietošie jautājumi par konkrētas cilvēciskas darbības sociālo lietderību, kā arī dzejas un mākslas vietu sabiedrībā paliek neatbildēti” (Taurens 2012). Tomēr Gētes romānā varoņa transformācija ir nenoliedzama un cieši saistīta ar sižeta virzību; līdzīgi tas ir arī tālāk tekstā piesauktajā Koelju romānā, taču Ikstēnai varones izaugsme teksta robežās nenotiek.

ļaudis nomaina nākamie un citi. Bet Marija zina, ka atgriezīsies. Daudz kas būs mainījies, un viņa pati būs pavisam citāda" (Ikstena 2021: 85). "Ūdens mirdzēšanā" vārds "ceļš" saprotams vairākās nozīmēs – tas ir gan konkrētais attālums, kuru grāmatas nodaļās mēro Marija, gan viņas dzīves gājums, gan arī Marijas ceļš uz sevi, t. i., lietots kvazirelīgiskā nozīmē pēc Jāņa 14:6 analogijas, jēdziens "ceļš" norāda uz noteiktas reliģiozitātes (vai, šajā gadījumā, garīguma) izkopšanas veidu.

"Marijas ceļojumā" aprakstītais garīgums tādējādi var tikt interpretēts vismaz trijās dimensijās: kā pretstats materiālajai, modernajai un patēriņa pasaulei; populāri kā daudzdimensionāls jēdziens, kas ietver atsauces uz eksistenciāliem meklējumiem, jautājumiem, reliģijām un "filozofijām", kombinējot to ar indivīda personīgajiem izteiksmes veidiem un izpratni par šiem meklējumiem; kā modes vārds, kura jēdzieniskais segums ir mazāk svarīgs nekā retoriskais (šajā gadījumā: literārā paņēmiena) efekts, kuru tas rada (Lombaard 2008: 96).

Pretstatu modernajai un patēriņa pasaulei raksturo Marijas koncentrēšanās uz nomaļām vietām, prom no cilvēku pūļa – piemēram, sākumā Marija nonāk pilsētā, kur "ielās klīst liekulīgi ļauži, kuriem gars iesprūdis pakaļā" (Ikstena 2021: 15); Šibujā Marija vēro cilvēkus, kuri "skrien, noskrien savu dzīvi" (Ikstena 2021: 37), un dodas meklēt *onsen* jeb karsto avotu, lai pabūtu ar sevi un ūdens mirdzēšanu, kurai piešķir okeāniskas īpašības, uzsverot, ka "ūdens atbrīvo, dara piederīgu dzīvei, nedaudz laimīgu" (Ikstena 2021: 37). Šāds raksturojums norāda uz Mariju kā meklētāju; līdzīgi kā Koelju aprakstītais aitu gans, viņa uz cilvēkiem lūkojas atsvešināti, vienlaikus pamatot zīmes, kas ļautu īstenot savu likteni (Koelju 1998: 44–48). Ūdens kā viens no šķīstījošiem pirmelementiem romāna tekstā parādās daudz – gan avotos, kur Marija iemērcas, gan okeānā un jūrā, kurā viņa noraugās, nododamās eksistenciālām pārdomām un lasīdama ceļā sastaptās zīmes. Tā kā populāri ūdens tiek saprasts kā dzīvības, arī atdzimšanas, piedošanas un šķīstības simbols, var interpretēt, ka Marijas likteni īstenot palīdz tieši ūdens mirdzēšanas klātesamība – tā ir nemītīgs atgādinājums par to, ka cilvēka dzīvē ir " kaut kas vairāk" par redzamo, profāno pasauli, kas tādējādi mudina indivīdu nodoties garīgiem meklējumiem, lai aizpildītu šo " kaut kā vairāk" trūkumu. Tomēr Ikstenas romānā skaidri neparādās varones transformācija vai izaugsme – grāmatas beigās Marija ir tāda pati kā tās sākumā, kas vedina domāt, ka viņas meklējumi pēc garīgās pasaules kā materiālās pasaules pretstata ir nevis lineāri, bet gan cikliski. Vēl jo vairāk šādu lasījumu apstiprina un atspoguļo dabas klātbūtne romānā; jāpiebilst, ka cikliskums raksturīgāks dabas reliģijām (piemēram, seno baltu reliģijām, kur gada rits balstīts gadalaiku mijās).

Tā, piemēram, mūžības personifikācija Marijai ir ozols, kas Latvijas teritorijā senatnē uzskatīts par svētu koku – tajā dzīvojuši prūšu dievi, ozoliem baltu ciltis pienesušas ziedojumus, turklāt tas, pretēji liepai, tiek saistīts ar vīrišķo (Latviešu

konversācijas vārdnīca 1937: 30202–30203). Marijai ozols ir duāls – pirmkārt, tas raksturots kā “koks, kurš bija pirms Marijas un būs pēc Marijas. Laikam tā ir mūžība.” (Ikstena 2021: 47) Un otrkārt, ozols ir personificēts – Marija jūt, kā koks elpo, apķer to, domā, ka blakus nav cilvēka, bet ir koks, kas vedina domāt par to, cik liela ir mīlestība: “Viņas rokas saaug ar zariem debesīs, un viņas kājas iestieg ar saknēm zemē. Marija ir vēl dzīva. Un varbūt viņa turpinās. Ja ozols viņu pieņems.” (Ikstena 2021: 47–50) Te tekstā lasāma norāde uz cilvēka iespēju tapt mūžīgam – savienojoties ar dabu, kas sevī glabā no senču reliģiozitātes mantotus noslēpumus.

Marijas eksistenciālie meklējumi romānā parādās daudzviet – garīgums tiek izkopts dabā, piemēram, apskaujot ozolu vai lasot džondžoli ziedņus Merdževi kopā ar vecu vīru; arī te parādās motīvs, kurā nav citas pasaules, atskaitot pusdienošanas mirkli un darbu, kur savukārt Dievs ir dzīvāks par dzīvu (Ikstena 2021: 127–130). Jēgu Marija meklē arī sen aizgājušos pasaules dižgaros – Fodelē viņa meklē Grieķa (gleznotāja El Greko, 1541–1614) dzimto vietu, to atradusi, apguļas zālē, tādējādi it kā savienojoties ar dabu, un raugās debesīs, ļaujoties prātojumam, ka redz tās pašas debesis, kuras piedzimstot ieraudzījis mākslinieks: “Tās ir zilas un mūžīgas – tās bija pirms viņa un būs pēc viņas.” (Ikstena 2021: 72) Dabas nemainīgums un cikliskums Marijai ļauj nodoties domām par mūžību, tas Ikstenas grāmatā simbolizē cilvēka piederīgumu “kaut kam lielākam”, kas ļauj cilvēkam turpināties arī pēc nāves. Grāmatā netiek runāts tieši par dvēseli vai garu, taču divās nodaļās Marija apmeklē klosterus – Kozipā viņa dodas uz vīriešu klosteri pēc svētības bet Bodbes Sv. Nino klosterī iemērcas avotā, tādējādi attīroties, jo avots panes visu (Ikstena 2021: 137). Pa ceļam uz Kozipu Marija prāto, ka varbūt svētību viņai devis jau ceļā redzētais dzīvības koks, debesis un ceļš, bet, kad ir sastapusi mūku, sev skaidro, ka šajā ceļā devusies tālab, “lai uz brīdi pabūtu augšas pasaulē” (Ikstena 2021: 20). Savukārt svētības saņemšanas brīdī Marija nedomā par Dievu, bet gan par biti, kas rāpo viņai pa kāju, – tā atkal ir norāde uz dabas klātbūtni un panteisku vai panenteisku izpratni par reliģisku rituālu. Pēc svētības saņemšanas kopā ar mūku viņa ietur maltīti un prāto: “Vai tad ir vēl kāda cita svētība? Viņi ir dzīvi, vīns un ēdiens ir garšīgs, debesis ir zilas, dzīvības koks viņus sargā” (Ikstena 2021: 21), tādējādi atkal netieši akcentējot dabas un tās elementu klātbūtnes nozīmi garīgumā. “Dzīvības koks” grāmatā atkārtojas vairākkārt un ir viens no centrālajiem garīguma elementiem tekstā. Kā dabas forma, kas reprezentē dzīvi un garīgās, kosmiskās un fiziskās pasaules kontinuitāti, koks ir svēts daudzās pasaules reliģijās. Tas var ne tikai reprezentēt dievus, bet arī norādīt uz senču klātbūtni, mūžīgumu, viņsauli, kalpot par nemirstības simbolu un tamlīdzīgi, citiem vārdiem, kā tāds, kam saknes ir zem zemes, stumbrs – virszemē, bet lapas tiecas debesīs, koks, saistīts ar sakrālo, būtiski papildina katras atsevišķas kultūras izpratni par reliģiju (Frese, Gravy 2005: 9933–9934, 9935).

Lai arī Ikstenas tekstā vārds "garīgums" netiek lietots tieši, tomēr viss grāmatas teksts "Marijas stāstā" ir vērsts uz dažādu garīguma dimensiju apceri – gan Marijas meditācijas, atrodoties dabā vai pilsētā, gan aforistiskais izteiksmes stils pat ar tautoloģiskām iezīmēm vērsts uz to, lai valoda skanētu "skaisti", arī tad, ja teikums pēc būtības neko nepasaka: "Saldās vīģes un sūrie citroni. Viņa ir atgriezies no labirinta, un viņa ar visu sevi jūt, cik salds ir salds un cik sūrs ir sūrs." (Ikstena 2021: 95) Šādu piemēru tekstā ir daudz, un kopumā Ikstenas "iztēles apoloģētikā" dabas reliģijām³ raksturīgais garīgums (koks, jūra, zeme, debesis kā mūžības reprezentanti un meditācijas objekti) sajaucas ar kristīgo (klosterī saņemtā svētība vai rožukronis, kas Marijai tiek uzdāvināts), kas papildināts ar "tautas reliģiozitātes" izpausmēm, par kuru klātbūtni tekstā liecina, piemēram, iegremdēšanās avotā, lai šķīstītos (kristīgās un dabas reliģiju domas sintēze), vai arī, piemēram, šāds citāts, kas apvieno dabas reliģijas un kristīgo pārliecību: "Marija virpina [rožukroņa – I. J.] krellīti – četras bumbiņas, trīsvienība un vēl viena, austrumi, rietumi, ziemeļi, dienvidi, zeme, ūdens, uguns, gaiss. Jāpieskaras un jāsaprot. Ar ticību vien nepietiek." (Ikstena 2021: 131) Arī baznīcas apmeklējuma mērķis Marijai ir "sajust pirmssvētkus baznīcā. Ne jau lai nolūgtos vai klausītos sprediķi, bet tāpat pasēdēt un padomāt. Par citu un savu brīnumaino piedzimšanu. Par silītēm, kurās visi mazi dusējuši." (Ikstena 2021: 153) Vispārinot Jēzus pieredzi uz cilvēci, Marija tomēr atturas no teoloģiskas refleksijas – viss, ko viņa fiksē un ko Ikstena līdž ar to ļauj ieraudzīt lasītājam, ir piedzimšana kā brīnums un, analogijā ar silīti, atgādinājums, ka visi cilvēki reiz ir bijuši zīdaiņi. Pat vairāk – šajā vispārinājumā izlasāma norāde uz cilvēka un Jēzus likteņa vienādošanu, tomēr bez dziļākas vai precīzas argumentācijas. Silīte te vairāk kalpo kā metafora cilvēka dzīves aizsākuma dievišķajam elementam, bet noteikti ne kā konkrēta norāde uz to, ka cilvēks būtu Dieva radīts.

Acs tēla garīguma dimensijas

Acs tēls literatūrā nereti ticis izmantots simboliski, lai norādītu uz konkrētām garīgām dimensijām, turklāt tam var būt gan labas, gan ļaunas iezīmes. Piemēram, ļaunā valdnieka Saurona acs Dž. R. Tolkiņa "Gredzena pavēlniekā" darbojas kā deģeneratīvs, postošs spēks, kas, lūkojoties kādā nejaušā lietotājā caur mediju, pakļauj šo lietotāju (Tolkīns 2002). Igaunu rakstnieks Jāns Kaplinskis īsromāna "Acs" centrā liek jautājumu – kas ir mūs vērojošā Acs un

3 Dabas reliģijas, arī primitīvās reliģijas saskata dievišķo valdīšanu un vadību dzīvajā un nedzīvajā dabā, tajās tiek pielūgti visvareni dievi, kas var izpausties caur dabas parādībām vai dzīvajā un nedzīvajā dabā. Tomēr, atšķirībā no vēsturiskajām, tautas vai pasaules reliģijām, tām pietrūkst apziņas par cilvēka personīgu pestīšanu kā dievības darbu. (Mensing's 1934: 97)

kādas ir tās īpašības? Vai pasaule ir estētiski vai ētiski laba? Romāna tekstā par Acs stāsta kāds I., kurš vēlāk nolemj studēt teoloģiju, lai atrastu atbildes uz saviem jautājumiem:

Vai Dieva radīšanas motīvs ir ziņkāre un vai Dievs ir kāds superzinātnieks? Par to visu I. arī bija domājis, taču nekādas atbildes viņam nebija. Tikai sajūta, ka viņu, tāpat kā mūs visus, izseko, it kā pastāv kāda Acs, kas mūs cieši pēta. Vai viņš domā, ka šī Acs dažreiz iejaucas arī mūsu lietās, pēc kaut kāda plāna kārtu mūsu dzīvesstāstu un vēsturi? To I. arī bija sev jautājis, bet izpratis nebija. Sajūta viņam teica priekšā, ka vispār Acs neiejaucas, tikai vēro, kamēr eksperiments turpinās. (Kaplinskis 2010: 9–10)

Kaplinska darbā teologa I. vēstījumā saplūst Tuvo un Tālo Austrumu reliģijas, gnosticismis, ebreju misticisms, absurda ar reālo, un tādējādi veidojas filozofisks teksts, kas uzdod jautājumus par Dieva esamību un pasaules/cilvēka morāles kategorijām, ne obligāti sniedzot konkrētas, nepārprotamas atbildes, taču vedinot lasītāju uz refleksiju par reliģiskiem jēgas jautājumiem.

Protams, abi šie darbi ir radikāli atšķirīgi no Ikstenas "Ūdens mirdzēšanas", taču vistālāk no tās droši vien ir franču rakstnieka Žorža Bataja "Acs stāsts" – tas ir pornogrāfisks darbs, kurā acs simbolika figurē gan netieši, caur līdzīgiem objektiem, velkot paralēles tekstā (olas, bulļa sēklinieki), gan tieši (vēršu cīņās izrauta acs). Tomēr Batajs ir viens no retajiem autoriem, kura acs simboliku ir iespējams skaidrot tieši literatūras nozīmē, kas arī iezīmē šī darba transgresivitāti jeb šajā gadījumā tabu pārkāpšanu un pornogrāfisku valodu, norādot uz atšķirībām un neiespējamo pāreju no projekta (zināšanu) uz absolūta (nezināšanu) pasauli. Šajā darbā acs iezīmē transgresīvās patiesības simbolu – nepievēršoties šai acs interpretācijai detalizēti, jānorāda, ka "Acs stāsta" galvenie varoņi ir "acs nēsātāji", un Batajam acs ir zināšanas un nezināšanas simbols, tāpēc ka acs zīlīte – būdama atvere, tātad tukšums – padara redzi iespējamu, tāpat kā nezināšana padara iespējamu zināšanu, savukārt saprašanas aklais punkts līdzinās acs struktūrai. Tomēr, ja skatiens atgrieztos pie sevis un domātu par redzes notikumu (kad redze redz pati sevi), tas redzētu vienīgi aklo punktu un tādējādi pazaudētu sevi aklumā. Līdzīgi ir ar saprašanu – kad saprašana saprot pati sevi, "ierauga" sevi, tā pamana nezināšanas "aklo punktu" (Jansone 2013: 96). Bataja gadījumā turklāt "acs atklāj saikni, kas vieno valodu ar tās robežām; tā norāda uz brīdi, kad valoda, sasniegusi savas robežas, pārsniedz sevi, eksplodē un galēji izaicina sevi smieklos, asarās un ekstāzē. Batajam acābols vai [ekstāzē] pārgriezta acs iezīmē filozofiskās valodas jomu, tukšumu, kurā tā līst un sevi pazaudē, tomēr nepārstādama runāt." (Nigro 2005: 258)

Acs ir viens no izplatītākajiem simboliem pasaules reliģijās un kā tāds ir cieši saistīts ar gaismu – tā ir aktīvs vizuālās uztveres orgāns. Acs zina, jo tā redz. Tādēļ daudzās kultūrās acs ir intelektuālās uztveres un patiesības atklāšanas simbols

(Meslin 2005: 2940). Līdzīgā veidā savā darbā to ir interpretējusi arī Ikstena, centrā liekot ne tikai "ūdens mirdzēšanu", kura tiešā veidā ir atkarīga no gaismas, bet arī aci, kura simbolizē "augšējo redzi" (iepretim "zemes redzei", kāda piemīt Marijai). "Marijas stāstā" viņas ceļojums ietver centienus apgūt šo augšējo redzi, kas piemīt Mariju vērojošajai acij, taču ar mainīgiem panākumiem. Pats acs tēls "Ūdens mirdzēšanā" ir ļoti interesants ar to, ka tajā sakopotas dažādas raksturiežīmes, kas aizgūtas no ikdienas vai dažādām reliģijām, veidojot sinkrētisku un saliktu, pat panteistisku un pananteistisku tēlu, tāpēc to ir vērts raksturot detalizētāk.

Acs tēls Ikstenas romānā ir neviendabīgs un pretrunīgs; no vienas puses, acs ir "pāri visam", līdzīgi kā Kaplinska īsromānā, tā vēro cilvēkus (konkrēti Mariju), tā redz visu, "pasaules kārtību, likumsakarības, atšķir būtisko no nebūtiskā" (Ikstena 2021: 8), vēro cilvēka gaitas kā dievišķais, zina cilvēka prātu un to, ka cilvēks "īstenībā baidās no grēka sevi" (Ikstena 2021: 22), taču samiedzas saules gaismā, novērtējot, "cik dzīves skaistums ir bezgalīgs" (Ikstena 2021: 17), paredz nākotni un zina, ka "dzīves jēgos patiesība bieži pazūd" (Ikstena 2021: 36). Acs vērtē cilvēka dzīvi kā vienu īsu ceļu, kas no augšas izskatās kā mūžība (Ikstena 2021: 41). Kā tāda Acs "Ūdens mirdzēšanā" tēlota kā vērojošais, bet cilvēku neietekmējošais spēks, kuram piemīt zināšana par to, kas bija, ir un būs; piemīt tāpēc, ka Acs redz. Tā kā acs, atšķirībā no cilvēka, spēj atšķirt būtisko no nebūtiskā, tā acīmredzami raugās no perspektīvas, kur dzīve un nāve ir saplūdušas vienā, tādējādi radot asociācijas ar ēģiptiešu mitoloģijā pazīstamo Hora aci, kura spēj iedvest dzīvību mirušajā un ir cieši saistīta ar sauli (Meslin 2005: 2940). Tomēr Acs samiedzas no saules gaismas, kas šķietami norāda uz tās cilvēcisko dabu; tāpat tā tomēr nav redzējusi dievpalīgu, turklāt tekstā uzsvērts, ka Acs ir katram sava – gan cilvēkiem, gan kokiem. Tādējādi pasaule tiek tēlota kā daudzu perspektīvu mozaika, kurā dievišķais mīt katrā dzīvajā būtnē un kā tāds ir arī pielūdzams – piemēram, ejot mežā, Marija skaita sēņreizi un pēc sēnēm savukārt lasa dzīves grāmatu: "ja laba raža, tad gaidāmas labas dienas, ja ālavās, tad būs tukšais gads" (Ikstena 2021: 123). Acs parādās arī ikdienišķajā, cilvēka dzīvē – piemēram, lāpāmās adatas acs, kura "nedomā, neuzspiež lielas gudrību lietas. Par kamieli, kuram jātiek caur adatas aci. Diez vai viņš tika. Lai arī – ticot viss ir pavisam vienkārši – iever diegu adatas acī un salāpi." (Ikstena 2021: 70) Šeit ikdienišķajā nolasāma nepārprotama bibliska paralēle: "Vieglāk kamielim iziet caur adatas aci, nekā bagātam ieiet Dieva valstībā" (Mk.10:25), turklāt Ikstena uzreiz sniedz arī neuzkrītošu teoloģisku interpretāciju, adatas aci no ikdienišķā lietojuma atkal pārvēršot bibliskā metaforā – proti, tiek ietverta norāde, ka *ticot* (tiesa, nenorādot – kam) viss ir pavisam vienkārši. Šāds apgalvojums, lai gan šķietami apstiprina luterisko *Sola fide*, tomēr organiski iekļaujas romāna naratīvā, kas ticību vienkāršo – salāpīšana visdrīzāk te nolasāma kā metafora, kas ietver iespēju labot dzīvē pieļautās kļūdas. Tādējādi šajā rindkopā

iekļauts vēstījums, ka Acs vienlaikus ir arī tilts no ikdienišķās dzīves uz dievišķo, no profānās pasaules uz sakrālo, tikai ar vienu priekšnoteikumu – ticību.

Pat ja atsauci uz “adatas aci” tikai daļēji var uzskatīt par norādi uz kristietību, no otras puses, Acs tēlam “Ūdens mirdzēšanā” piešķirtas arī nepārprotami kristīgas dimensijas, tādējādi padarot to vēl grūtāk interpretējamu:

Acs noraugās uz trijotni un atceras. Kādu reizi ļaudis pie viņas spiedās un klausījās vārdus, bet viņa stāvēja pie jūras. Tad viņa ieraudzīja divas laivas jūras malā stāvam, bet zvejnieki bija izkāpuši un mazgāja tīklus.

Viņa kāpa vienā laivā, nosēdās un mācīja ļaudis no laivas.

Un, beigusi runāt, viņa sacīja – dodieties jūrā un izmetiet savus tīklus.

Un ļaudis atbildēja – mēs cauru nakti esam strādājuši un nenieka neesam dabūjuši, bet uz taviem vārdiem mēs gribam tīklus izmest. Un, to darījuši, viņi saņēma lielu pulku zivju, tā ka viņu tīkls plīsa.

Un viņi meta ar roku citiem ļaudīm otrā laivā, lai nāktu palīgā vilkt. Un viņi nāca un piepildīja abas laivas pilnas, tā ka tās gandrīz grima. Un viņiem sāka likties, ka viņi ir grēcīgi ar savu lielo lomu. Bet viņa mierināja un teica – nebīstieties, no šī laika jums būs cilvēkus zvejojot. (Ikstena 2021: 83)

Te nolasāmas acīmredzamas paralēles ar Lūkas evaņģēliju 5:1–11, un šajā Ikstenas teksta fragmentā Acs faktiski darbojas kā Jēzus. Protams, abos tekstos ir ievērojamā atšķirības, lai arī naratīvs ir saglabāts bibliskais – Jēzus sludināšana Gennēsa-retes ezera krastā, laivā, un aicinājums izmest tīklus viņa vārdā (nevis “uz viņa vārdiem”). Tekstos redzamā dzimtes atšķirība visdrīzāk ir bez konkrēta feministiska seguma, jo acs ir sieviešu dzimtes lietvārds. Tomēr šī ir skaidra norāde uz Acs dievišķumu, uz sava veida jaunu “garīgu teoloģiju”, kurā Ikstena kristīgo vēstījumu integrē kādā lielākā, visaptverošā dievišķā naratīvā, kuru viņas romānā simbolizē Acs. Ja evaņģēlija tekstā Sīmanis, aicināts tapt par cilvēku zvejnieku, kopā ar pārējiem zvejniekiem pamet visu un seko Jēzum, tad Ikstenas romānā fragments apraujas tieši ar aicinājumu zvejojot cilvēkus, atstājot neatbildētu jautājumu – kāpēc, ar kādu mērķi? Viena no iespējamajām atbildēm būtu – zvejojot cilvēkus garīgumam, t. i., aicināt cilvēkus atcerēties par “kaut ko augstāku”, par dievišķo, sakrālo sfēru, aicināt cilvēkus pamanīt to, ko redz Marija vai pati Acs, taču ne obligāti saistot to ar kristietību.

Turklāt, atšķirībā, piemēram, no Jaunajā Derībā bāzētas izpratnes par Jēzu, Acs ir bezpalīdzīga – tā var vērot, tā zina, taču ir pasīva vērotāja no malas, zina, ka bailes atkāpsies un ūdens iemirdzēsies (Ikstena 2021: 26), un ka mirdzēšana rodas augšā (Ikstena 2021: 88). Tomēr Acs ir atkarīga no cilvēka: “Un kur tu, Acs, paliksi, kad mēs visi nomirsim? Vientuļa un bezjēdzīga būs tava redze. Akla tu būsi. Taustīsies tumsā. Uzgrūdīsies neziņas stūriem” (Ikstena 2021: 88), tātad bez subjekta, ko vērot, kam sekot līdzī, bez kāda, kuru *zināt*, Acs eksistencei nav jēgas – tā tiek ierauta atpakaļ neziņā kā haosā. Līdz ar to Acs – un “augšas redzes”, tāpat kā “lejas redzes” – pastāvēšanu nosaka cilvēks kā acs vērojamais subjekts. Dzīve, dzīvība rodas tikai savstarpējā

mijiedarbībā – piemēram, Acs dodas rauguļos, kad viss ir tikko dzimis, un dīda pādīti, jo “dīdoties rodas dzīve” (Ikstena 2021: 92).

Acs tēls romānā sarežģīts vēl vairāk, būdams apspēlēts arī no pilnīgi profānas valodas perspektīvas – tā dēvēta par acīti (Ikstena 2021: 50), izmantojot visai banālo analogiju par dzīvi kā spēli un aprakstot blekdžeka jeb acītes noteikumus – spēlētājam jāsavāc vai nu 21 punkts, vai tuvu tam; ja 21 punkts tiek pārsniegts, spēlētājs izstājas. Līdz ar to acīte ir laimes spēle, sava veida dzīves “ideālforma”, kas tomēr ir atkarīga nevis no paša indivīda, bet gan no veiksmes.

No romāna uzbūves viedokļa atzīmējams, ka Acs un Marijas stāsta mijiedarbība grāmatas beigās apraujas – pēdējās piecās nodaļās Acs vairs neparādās kā neitrāls vai reaģējošs vērotājs. Tās simbolika tiek integrēta Marijas stāstā, pastiprinātāk izmantojot bibliskus motīvus: “Pirms laisties viņos, viņa raugās uz ūdens mirdzēšanu. Tā ir tik spoža. Marija, miesas spīdeklis ir acs. Ja nu tava acs ir skaidra, tad visa tava miesa būs gaiša. Bet ja tava acs ir nevesela, tad visa tava miesa būs tumša.” (Ikstena 2021: 150) Te tieši citēts Mt. 6:22–23: “Miesas spīdeklis ir acs; ja nu tava acs ir skaidra, tad visa tava miesa būs gaiša. Bet, ja tava acs ir nevesela, tad visa tava miesa būs tumša.” Paralēls ar Lk. 11:34–35, šis citāts Mateja evaņģēlijā tomēr ir saturiski atšķirīgs – Lūkas evaņģēlijā Jēzus teiktais drīz pēc šā citāta noslēdzas: “Tad nu pielūko, ka gaisma tevī nav tapusi par tumsu. Ja nu visa tava miesa ir apgaismota un neviena tās daļa nav tumsā, tā visa būs tik gaiša, itin kā gaismeklis ar savu spožumu tevi apspīdētu.” (Lk. 10:35–36) Savukārt Mateja evaņģēlijā vēstījums, ka acs ir miesas gaismeklis, ir negatīvāks pret adresātiem, jo noslēdzas šādi: “Ja nu gaisma, kas tevī, ir tumsa, cik liela tad ir pati tumsa!” (Mt. 6:23) (Adamczewski 2017: 41) Kristīgajā simbolismā acs norāda uz ticīgā apziņu, ka Dievs atveras zināšanām par saviem likumiem un par labu un ļaunu; vienlaikus acs norāda uz labo providenci, kas uzlūko dievbijīgos (Meslin 2005: 2940). Protams, Ikstenas romāna kontekstā ir skaidri redzams, ka spīdeklis, spīdēšana tiek saistīta ar ūdens mirdzēšanu, kura rodas, mijoties gaismai ar tumsu, kas visdrīzāk norāda uz konkrētu cilvēka eksistenciālo stāvokli – nav iespējama mirdzēšana bez viena no šiem elementiem.

Līdzīgi tiešs citāts, uz Mat. 18:9 (paralēles Mk. 9:47), sastopams arī tālāk: “Kas vai kurš pielemj, kā rokās būs stūre? Vai dzīve pagriezīsies dzīves vai, gluži otrādi, nīcības virzienā? Ja tava acs tevi apgrēcina, izrauj to un met prom, tas tev labāk – ar vienu aci ieiet dzīvībā, nekā ja tev ir divi acis un tevi iemet elles ugunī.” (Ikstena 2021: 152) Šis citāts savukārt tekstā lietots brīdī, kad Marija apcer Otro pasaules karu un dzīvības devalvāciju tajā; tas skaidri norāda uz cilvēka iekšējām ētiskām izvēlēm, ne tik daudz uz eksistenciālo stāvokli; šo domu turpina arī atziņa, ka “maldu purvi, kas izbristi, Marijai piešķirušī citu redzi” (Ikstena 2021: 155), proti, ja Marijas tēlā sieviete ir tiekusies iegūt “augšas redzi”, tad tā iegūstama tikai maldoties.

Kopsavēkot Acs tēla izmantojumu "Ūdens mirdzēšanā" un mēģinot to kontekstualizēt, jāsecina, ka, atšķirībā no Jāna Kaplinska iztēles apoloģētikas, kas balstās teoloģijas zināšanās un risina teodicejas un jēgas jautājumus, Ikstena vairāk izmanto reflektīvu vērojumu, balstoties t. s. tautas reliģiozitātē un nereti no konteksta izrautās atsaucēs uz kristiešu Svētajiem Rakstiem. Tādējādi Noras Ikstenas izmantotā iztēles apoloģētika rosina, ka garīgumu un gara piepildījumu var atrast dabā, sevī un dzīves vērojumā. Acs tādējādi kļūst par cilvēka un viņa glabāto tradīciju spoguļi, kurā atspoguļojas dzīves gaitā un kultūrā uzkrātās pieredzes. Paradoksāli, bet, līdzīgi kā Žoržam Batajam, arī Ikstennai galu galā literatūra ir apoloģētisks veids, kā reflektēt par būtisko. Atšķirība, protams, ir saturā – ja Batajs pievēršas zināšanu un nezināšanu aplim kā pārejai no profānā uz (nesasniedzamo) sakrālo, tad Ikstennai "tīrās zināšanas" par sakrālo dod pieredze pasaulē, daba, cilvēki un nejauši atgadījumi, kuriem jēga tiek piešķirta cilvēka vērojumā.

Sinkrētiskais garīgums Noras Ikstenas romānā "Ūdens mirdzēšana"

Garīgums mūsdienās ir sarežģīti definējams, robežās izplūdis un neviennozīmīgs fenomens, kurš nereti tiek vienādots ar indivīda reliģiozitāti un/vai tās izpaušmēm. Lai arī pārklāšanās ir acīmredzama, tomēr "garīgums" un "reliģiozitāte" nav lietojami kā sinonīmi. Reliģiozitāte apzīmē aktīvu indivīda dalību organizētā uzskatu, rituālu un simbolu sistēmā; šīs aktīvās dalības mērķis ir pietuvoties svētajam (piemēram, Dievam). Savukārt garīgums ietver personīgus atbīlžu meklējumus uz eksistenciāliem jautājumiem, jēgas meklējumus un attiecības ar svēto vai transcendentu, kas var iekļaut konkrētas specifiskas reliģiskas prakses, taču var arī nebūt ar tām nekādā saistībā (Borges et al. 2021: 2). Vēl vairāk iešaurinot garīguma definīciju, var norādīt, ka "mēs kā cilvēki esam pilnībā iesaistīti, neizbēgami pārņemti ar to, kas piepilda mūsu dzīvi. Turklāt tāpat ir ar ticības sajūtām, ar kurām saskaramies un kuras izsakām savas dzīves laikā – proti, ar mūsu garīgumu." (Lombaard 2019) Šāds garīgums pavisam vienkārši būtu definējams kā cilvēka dzīves laikā uzkrātā pieredze, kas tiek transformēta konkrētā pārliecībā, kura tad arī tiek nodota tālāk caur dažādiem medijiem, tajā skaitā arī literatūru. Protams, kā jau norādīts teksta sākumā, tas, ka šāda pieredze tiek aprakstīta literārā tekstā, nenozīmē, ka tā būtu identificējama ar autores pieredzi. Gluži otrādi, teksts pats ir šādas pieredzes atspoguļotājs un radītājs, atklājoties lasītājam iztēles apoloģētikā.

Noras Ikstenas romānā "Ūdens mirdzēšana" garīgums izriet no pieredzes un ar iztēles apoloģētikas palīdzību tiek transformēts sinkrētismā, kas sastāv no daudzu

relīģiju iezīmēm, kuras vienlaikus var gan pārklāties, gan būt savstarpēji pretrunīgas. Pieredzei pašai par sevi tiek piešķirta reliģioza dimensija un līdz ar to – leģitimitāte. Romāna centrā ir Marijas dažādās pieredzes, no kurām izriet viņas garīgā pārliecība, ko savukārt par leģitīmu padara tas, ka acs tiek vērota kā medijs starp dievišķo un cilvēcisko. Marijas pieredzēm nav obligāti jābūt integrālai kādas reliģijas daļai: tās ietver gan kristietību, gan “tautas reliģiozitāti”, gan dabas reliģijas raksturozīmes, gan mitoloģisko domāšanu, tādējādi veidojot neviendabīgu musturu, kurā atsevišķais savienots, neņemot vērā tā savstarpējās loģiskās pretrunas. Piemēram, romāna tekstā lūgšanu krelles ir zaudējušas savu rituālo nozīmi un kalpo privātai reliģiozitātei, sagaidot saullēktu (Ikstena 2021:130–131), mežā skaitītai lūgšanai tiek dots “sēņreizes” vārds (paralēles ar tēvreizi jeb kristiešu “Tēvs mūsu” lūgšanu ir acīmredzamas), Marijai baznīca kalpo nevis rituālam, bet gan iekšējai meditācijai un izaugsmei, un tamlīdzīgi.

Romānā izmantotā pseidofilozofiskā, aforistiskā valoda arī var tikt interpretēta kā garīguma izteiksmes līdzeklis, kā sava veida “garīguma pieraksts”, apejot domāšanas procesu un filozofijas problemātiku. Analogiski “Ūdens mirdzēšanā” ietvertas arī pseidoteoloģiskas pārdomas, jo pie gluži reliģiskām atklāsmēm varone nonāk, apejot teoloģiju un tās problēmjautājumus. Gluži otrādi – teoloģijas jautājumi tiek problematizēti, raugoties uz ārēji redzamo, t. i., uz praktisko dzīvi, nevis uz zināšanām vai dogmu: “Vai tad kalnu alā var noslēpties no grēka, ja tas ir iedzimts? Vai tad var aiziet no sevis, aizejot no pasaules? Vai, ēdot sausu maizi un piedzerot strautes ūdeni, nonāk tuvāk patiesībai, nekā sēdot pie bagātīgi klāta galda?” (Ikstena 2021: 19)

Lai gan abus daiļdarbus vieno aforistiskais izteiksmes stils, varoņa ceļojums un pseidoteoloģiski prātojumi, Paulu Koelju romāns “Alķīmiķis” daļēji varētu būt pieskaitāms “izaugsmes romānam” – tā galvenais varonis, izceļojies pa dažādām zemēm, nonāk pie apsolītajām Ēģiptes piramīdām un Jaujas prātojumam: “Viņš domāja par sava ceļojuma līkločiem un par īpatno veidu, ko Dievs bija izvēlējis, lai atklātu viņam bagātības. [...] “Tas ir garš saraksts. Taču mans ceļš bija ierakstīts zīmēs, un es nevarēju nomaldīties.”” (Koelju 1998: 181) Aitu gans ir kļuvis viedāks nekā bijis romāna sākumā un šajā ceļā ir ieguvis dažas būtiskas atziņas – tādējādi gans ir pārvietojies lineārā laikā, iedams no viena konkrēta savas izaugsmes punkta uz citu. Turpretī “Ūdens mirdzēšanā” Marija/s ceļo haotiski, turklāt gan laikā, gan telpā. Šo tēlu garīgo izaugsmi nenosaka secīgu notikumu virkne – drīzāk šie notikumi katrā atsevišķā nodaļā ir cikliski un akcentē to vai citu atziņu, kura tālāk tekstā nekur netiek izvērsta plašāk. Līdz ar to “Ūdens mirdzēšana” nebūtu pieskaitāma izaugsmes romāniem, tomēr tā nenoliedzami pievēršas indivīda garīgajiem iekšējiem meklējumiem.

Gan cikliskā laika izpratne, gan atsaucis uz dabu un mitoloģisko, kā arī brīvā kristietības interpretācija, kas ievietota Marijas pieredzē, norāda uz sinkrētisko

garīgumu kā "Ūdens mirdzēšanas" iztēles apoloģētiku. Ne velti šis darbs tiek dēvēts par "romānu vīziju" – tā pamatā ir uzburta garīga dzīve, kura balstās ikdienišķajā, atkārtojamajā vērojumā, kas ir orientēts uz indivīda patību un kurā reliģiskās pārliecības tiek psihologizētas, pielāgojot tās indivīda vajadzībām; acs kā dabas reliģiju visuredzošais simbols tekstā pilda gan latviešu kūmu funkciju, dīdot pādīti, gan Jēzus funkciju un turklāt simbolizē augšējo redzi, gluži kā trešā acs Tālo Austrumu reliģijās. Tādējādi šajā garīgumā dažādu reliģiju un mitoloģiju elementi tiek savirknēti kā vienlīdzīgi ķēdes posmi, lielā mērā ignorējot to oriģinālo vēstījumu un izmantojot tos indivīda garīgās pieredzes attēlojumam.

Bibliogrāfija

Adamczewski, Bartosz (2017). *The Gospel of Matthew. A Hypertextual Commentary*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH.

Borges, C. C.; Dos Santos, P. R.; Alves, P. M.; Borges, R. C. M.; Lucchetti, G.; Barbosa, M. A.; Porto, C. C.; Fernandes, M. R. (2021). Association Between Spirituality/Religiousness and Quality of Life among Healthy Adults: a Systematic Review. *Health Qual Life Outcomes*, No. 19(1), article No. 246. DOI: 10.1186/s12955-021-01878-7.

Hardy, Dean Emit (2020). *Waking the Dead. George MacDonald as Philosopher, Mystic, Apologist*. Hamden CT: Winged Lion Press. Kindle edition.

Frese, Pamela R.; Gravy, S. J. M. (2005). Tree. *Encyclopedia of Religion*. XIV. Jones, Lindsey (ed.). New York: Thomson Gale, pp. 9333–9340.

Gadamer, Hanss-Georgs (1999). *Patiesība un metode*. Šuvajevs, Igors (tulk.). Rīga: Jumava.

Jansone, Ilze (2013). *Thinking about God after the "Death of God": an Interpretation of George Bataille's Novels*. Disertācija doktora grāda iegūšanai. Rīga: Latvijas Universitāte.

Kaplinskis, Jāns (2010). *Acs*. Godiņš, Guntars (tulk.). Rīga: Mansards.

Koelju, Paulu (1998). *Alķīmiķis*. Raups, Edvīns (tulk.). Rīga: Jāņa Rozes apgāds.

Lasmane, Skaidrīte (2013). Hermeneitika. *Mūsdienu literatūras teorijas*. Kalniņa, Ieva E.; Vērdiņš, Kārlis (sast.). Rīga: LU LFMI, 209.–236. lpp.

Lombaard, Christo (2008). Spirituality: Sense and Gist. On Meaning, God and Being. *Acta Theologica Supplementum*, No. 11, pp. 94–107.

Lombaard, Christo (2019). First Steps into the Discipline: on the "Spirit" of the Discipline of Christian Spirituality. *HTS Theologiese Studies/Theological Studies*, No. 75(1). DOI: 10.4102/hts.v75i1.5456.

Mensching's, Gustavs (1934). *Vispārīga salīdzināma reliģiju vēsture*. Butuls, Helene (tulk.). Rīga: A. Gulbis.

Meslin, Michel (2005). Eye. *Encyclopedia of Religion*. V. Jones, Lindsey (ed.). New York: Thomson Gale, pp. 2940–2943.

Nigro, Roberto (2005). Experiences of the Self Between Limit, Transgression, and the Explosion of Dialectical System: Foucault as Reader of Bataille and Blanchot. *Philosophy and Social Criticism*, No. 31(5–6), pp. 649–664. DOI: 10.1177/0191453705055493.

Nünning, Vera, und Ansgar Nünning (2010). *Methoden der literatur- und kulturwissenschaftlichen Textanalyse*. Stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler.

Ostups, Artis (2019). No melanholijas līdz sērām: padomju okupācijas trauma Gundegas Repšes romānā "Dzelzs apvārdošana" un Noras Ikstenas romānā "Mātes piens". *Letonica*, Nr. 40, 116.–130. lpp.

Owen, Rachel D. (2007). *Mary of Magdala: The Evolution of an Image*. Thesis. Georgia State University. DOI: 10.57709/1062067.

Ozols (1937). *Latviešu konversācijas vārdnīca*. XV. Rīga: A. Gulbja apgādniecība.

Pricket, Stephen (2009). Narrative, Theology and Literature. *Religion & Literature*, No. 41(2), pp. 206–212.

Taurens, Jānis (2012). Meistars un viņa laiks. *Satori*. Pieejams: <https://satori.lv/article/meistars-un-vina-laiks> [skatīts 10.08.2023.].

Tolkīns, Džons Roalds Rūels (2002). *Gredzenu pavēlnieks*. I. Kolmane, Ieva (tulk.). Rīga: Jumava.

Vuola, Elna (2019). *The Virgin Mary across Cultures. Devotion among Costa Rican Catholic and Finnish Orthodox Women*. London and New York: Routledge.

Laura Laurušaite

Dr. philol., literatūrzinātniece

Lietuviešu literatūras un folkloras institūts

Dr. philol., literary scholar

Institute of Lithuanian Literature and Folklore

E-pasts / e-mail: laurusaitel@gmail.com

DOI: 10.35539/LTNC.2023.0053.05

Ēdiena nozīme identitātes veidošanā: mūsdienu latviešu un lietuviešu literatūras piemēri

The Role of Food in Creating Identity: Examples from Contemporary Latvian and Lithuanian Literature

Atslēgvārdi:

padomju laiki,
ideoloģija,
perestroika,
virtuve,
imagoloģija

Keywords:

Soviet times,
ideology,
perestroika,
kitchen / cuisine,
imagology

Kopsavilkums

Rakstā tiek aplūkots, kā ēdiena izvēle un dažādas kulinārās prakses literatūras darbos izgaismo un konstruē ēdāja identitāti un kā ēdiens var būt ideoloģiski saistīts ar politiskās varas režīmu. Tiek izteikts pieņēmums, ka, pētot ēdienu, var pētīt padomju laikus kā 20. gs. lietuviešu un latviešu identitāti visvairāk ietekmējušo vēsturisko epizodi un perestroiku kā mēģinājumu atbrīvoties no svešas varas. Pētījumam izvēlēti trīs reprezentatīvi mūsdienu romāni: Noras Ikstenas "Mātes piens" (2015), Laimas Kotas "Istaba" (2016) un lietuviešu autores Vaivas Rīkštaites "Lizas dzīvoklis" (*Lizos butas*, 2020), kuri nav gastroteksti vārdā tiešajā nozīmē, bet ir saistīti ar politiskās, ideoloģiskās vai kultūras identitātes (ne)nodrošanu caur ēdiena iegādes, izplatīšanas, gatavošanas un ēšanas situācijām (virtuves kā komunikācijas vietas funkcija, ar ēdienu saistītas metaforas utt.). Pētījums balstīts literārās imagoloģijas atziņās, kas dod iespēju pētīt ēdienu, izceļot apspiestās tautiskās lojalitātes izrāvienus kā kontrastu svešas ideoloģijas uzspiestiem uzvedības modeļiem.

Summary

The article aims to explore how the identity of an eating person is expressed and constructed in literary works through certain food choices and various culinary practices. It is assumed that studying food is a handy tool for researching the Soviet era as the historical episode that has most affected the 20th-century Lithuanian and Latvian identity and the epoch of *perestroika* as an attempt to get rid of the foreign power. Three representative novels are chosen for the study: *Mātes piens* (Soviet Milk, 2015) by Nora Ikstena, *Istaba* (Room, 2016) by Laima Kota, and *Lizos butas* (Lisa's Apartment, 2020) by Lithuanian author Vaiva Rykštaitė. These are not gastroteksts in the literal sense of the word but are all directly related to the transmission of political, ideological or cultural identity through situations of food acquisition, cooking and consumption (the role of the kitchen as a place of communication, food-related metaphors, etc.). The approach of literary imagology helps to research food by highlighting manifestations of ethnic loyalty as a contrast to the behavioral models imposed by foreign ideology.

levads

Literaturoloģijā ēdiens, garša un ar to saistīti literārie tēli pēdējā laikā tiek analizēti ne tikai kā bioloģiskā nepieciešamība, estētiskas kategorijas vai prieka un gurmāniska baudījuma naratīvs, bet arī citos problemātiskos griezumos, kas izceļ to simboliskās funkcijas: kā zīmju un komunikācijas sistēma (semiotiskais aspekts); kā norāde uz literāro varoņu sociālo izcelsmi, statusu un kultūras lokalizāciju (literatūras socioloģijas aspekts); kā kultūras ķermeņa, subjektīvās pieredzes un apziņas izpausme (fenomenoloģiskais aspekts); kā marķētājs vienas kultūras pārkumam pār citu (postkoloniālais aspekts) un citos šķērsgriezumos. Imagologi arī snieguši nozīmīgu ieguldījumu šajās diskusijās¹, iekļaujot pārtikas tēmu literatūrziņātnes problemātikas lokā un piedāvājot jaunu ēdiena izpratni un interpretāciju. Apgalvojot, ka kulinārā imagērija ir svarīga nacionālās identitātes dimensija, imagologi pēta ēdienu nevis kā fizisko dotumu, bet saistībā ar etnisko un tautisko piederību kā politiskās, vēsturiskās, ideoloģiskās identitātes konstruēšanas līdzekli un atspoguļojumu. Professore Ieva Kalniņa, monogrāfijas “Ēdiena reprezentācijas kultūrā” (2023) zinātniskā redaktore, ir pievērsusi uzmanību tam, ka “[a]tšķirīgā sociālā vai vēsturiskā situācijā ēdiena reprezentācijas kultūrā padziļina izpratni par sabiedrības struktūru, dažādiem socialitātes aspektiem, kā arī politiskās un ekonomiskās varas ietekmi uz sabiedrību” (Kalniņa 2023: 6). Analizējot gastronomisko identitāti romānu sērijā “Mēs. Latvija, XX gadsimts”, latviešu pētniece Madara Stāde ir spērusi vēl vienu soli tālāk un definējusi “īpašu imagoloģijas paveidu – gastroimagoloģiju, kas skata tautu tipizāciju literatūrā no tās patērēto ēdienu viedokļa” (Stāde 2023: 269).

Balstoties uz pieņēmuma, ka indivīdus ietekmē ideoloģijas un politiski apstākļi, kas izpaužas ēdienu izmantošanā tekstā tieši un dažādās pārnestsās nozīmēs, formulēts šā raksta mērķis – izmantojot imagoloģijas pieeju, apskatīt, kā svešas padomju varas uzspiests ēšanas imperatīvs apspiež autentiskumu un kā ēdiens nostrādā kā vēsturisko un sociālo procesu atspoguļotājs, uzsākoties Baltijas valstu atbrīvošanās procesiem. Autori interesē, kā caur ēdienu tiek pausti plašāki konteksti, kas ietver ēdiena (lasi: identitātes) pieņemšanas un noraidīšanas situācijas². Par

1 Spiering 2006; Jakobsson 2009 u. c.

2 Ēdiens var kalpot par kādas tautas metonīmiju, piem., Laimas Kotas skatījumā Turciju pārstāv melnā kafija un tēja: “Tavas “turku” dzīves pirmo iespaidu vilnī tapa grāmata “Mana turku kafija”. Kādu grāmatu par Turciju rakstītu tagad?” – “Mana melnā turku tēja”, turklāt bez cukura!!! Protams, pēc pastāvīgas dzīves gadiem šeit daudz ko redzu citādi.” Plašāk sk.: “Laima Kota: Mekā lūdzos, lai manas dzimtas sievietēm veseli bērni”. Pieejams: <https://www.la.lv/laima-kota-meka-ludzos-lai-manas-dzimtas-sievietem-veseli-berni>.

raksta avotiem analīzei izvēlēti trīs romāni, proti, Noras Ikstenas "Mātes piens" (2015), Laimas Kotas "Istaba" (2016) un Vaivas Rīkštaites (*Vaiva Rykštaitė*) "Lizas dzīvoklis" (2020), kuros ēdiens izmantots kā simbolisks medijs. Abu latviešu autoru romāni ir iznākuši romānu sērijā "Mēs. Latvija, XX gadsimts", un šī piederība jau paredz fokusu uz vēsturisko laikposmu problemātiku, savukārt rakstnieki tiecas individualizēt un subjektivizēt politiskās pārmaiņas. Visus trīs daiļdarbus var uzskatīt par retrospektīviem autoru skatījumiem, kuros sastopama gan pašu autoru intīma un personiska laikmeta pieredze, gan vispārināti vēstures pārdzīvojumi.

Kā apgalvo Lietuvas prezidenta Antana Smetonas gastronomisko paradumu pētītājas zinātnieces, "interesantākās un neticamākās lietas atklājas, kad ļaujam sev ielūkoties vēsturē no "neparādes", neoficiālās puses. It kā mēs mēģinātu saprast, kas notiek uz skatuves, nevis sēžot zālē starp skatītājiem, bet stāvēt aizkulisēs, it kā mēģinot sajust ģimenes pulsu, nevis iekārtojoties kopā ar viesiem pie svētku vakariņu galda, bet vērojot norisi no virtuves." (Bernotienė, Jakubavičienė 2020: 10) Izvēlētais rakurss ar skatu no "virtuves", no vienas puses, atklāj plašākus padomju un pēcpadomju vēstures kontekstus, bet, no otras puses, lietuvieši un latvieši padomju laikā tiek parādīti kā nomales cilvēki, kas bijuši izstumti no aktīvās vēstures (tostarp arī gastronomiskās) arēnas, savukārt padomju norieta (perestroikas) laikos – aktīvi tajā atgriežas.

Komunālā virtuve kā padomju tautu "salātu bļoda"

Kotas romānā "Istaba"³ komunālā dzīvokļa virtuve kļūst par galveno istabu, tā ne tikai ir gastronomiskās, bet arī nacionālās un etniskās komunikācijas vieta, kur tiekas dažādas nacionalitātes ar saviem paradumiem, gaidām un pārliecībām. Caur ēdienu tiek iezīmētas robežas, atklājas konservatīvisms vai atvērtība pret citām kultūrām. Ne lietuviešu, ne latviešu valodā nav atšķirības starp virtuvi kā telpu (*kitchen*) un virtuvi kā ēdiena gatavošanas stilu, kas saistīts ar specifisku kultūru (*cuisine*), tāpēc var apgalvot, ka baltu valodās ir fiksēts lingvistisks konservatīvisms, kad gastronomiskā tradīcija tiek lokalizēta tikai tās tautas virtuvē.

Virtuves simbola nozīmi literatūras dzīvē, literatūras un virtuves krustošanās tendenci parāda arī trimdinieku literātu apvienība "Elles ķēķis". Tas, ka grupas nosaukšanai ir izvēlēts šis Ņujorkas rajona nosaukums, rāda, ka virtuvi no kultūras

3 Ar nosaukumu *Kambarys* romāns 2020. gadā iznācis Lietuvā grāmatu sērijā *Keliautojai laiku* ("Ceļotāji laikā"), tulk. Laura Laurušaitė.

viedokļa uztver kā simbolisku socializācijas lokusu, bet vienlaikus arī kā identitātes veidošanās un apspriešanas centru. Un padomju laikā virtuve kultūras ziņā iegūst papildu nozīmi kā platforma, kur kļūt brīvākam, kur drīkstēja runāt atklātāk nekā sabiedrībā, kur izskanēja brīvās domas pirmās izpausmes, disidentiskas idejas, varēja pavēpsnāt par Padomijas politisko eliti. Runājot par Brežņevu, Kotas romānā zīmīga ir frāze: "Klusāk, aizver slūžas, draudziņ, sienām var būt ausis!" (Kota 2016: 70)

Komunālais dzīvoklis ar virtuvi tā centrā konstruē grupas identitāti, kurā vairs nav privātas sfēras, subjektīvas gatavošanas. Ar dažādu virtuvē gatavojamu ēdienu palīdzību romānā atklāts padomju populācijas neviendabīgums un mākslīgi centieni visas tautas homogenizēt, padarīt vienlīdzīgas. Situācijas izpratnei ir svarīgs Elīnas Kursītes apgalvojums, ka "PSRS, paplašinot savas robežas, gribēja samazināt okupētajām valstīm raksturīgo ēdienu un kulinārijas ieviržu nozīmi, mēģinot to padarīt multikulturālu" (Kursīte 2023: 257). Katrs personāžs virtuvē ienes kulināro (lasi: kultūras) unikalitāti un reizē ietekmē cits citu, (at)veidojot sev ierastās nacionālās telpas un daloties kulinārajās tradīcijās. Komunālā dzīvokļa virtuve, kam vajadzētu kļūt par sociālisma kausējamo katlu, patiesībā pārvēršas par laboratoriju, kurā iezīmējas padomiskā rīcībnespēja, tautu nacionālo raksturu un gastronomisko paradumu atšķirības. Kota jaunu nozīmi piešķir vietniekvārdam "mēs": tas ne tikai norāda uz kolektīvo "mēs", ko mūsdienās saprot ar multikulturālismu, kas homogenizē garšu, bet arī uz atsevišķu etnisko kopienu pārstāvjiem, kuriem ir atšķirīgas garšas un kuri ēd atsevišķi. Tāpēc precīzāk ir runāt nevis par standartizēta kausējamā katla, bet par salātu bļodas konceptu. Šajā gadījumā tas nozīmē nevis kultūru integrāciju, bet piespiedu kārtā vienā mājoklī iemestas dažādas sastāvdaļas, kas pat kopīgā padomju "mērcē" saglabā savu savdabīgumu. Organiska multikulturāla "padomju cilvēka" simbioze nenotiek, jo visiem romāna varoņiem ir savas atsevišķas plītis, trauki, ledusskapji, pat elektrības spuldzītes, kas apgaismo virtuvi, un līdz ar to – atsevišķas kulinārās paradigmas. Aprakstot atšķirīgu etnisko tautību (ukraiņu, ebreju, latviešu) garšas, tiek parādīta lokalitātes un eksotiskuma spriedze, tautu nesaderība un atteikšanās integrēt neierastās sastāvdaļas: "Kabacis ir pāraudzis gurķis! Mēs, latvieši, tādus buklužāņus neēdam. Mūsu senči tādus neēda." (Kota 2016: 66)

Gastropoētikas simbolu otrais slānis ir padomju ēdiena (un reizē arī nacionālā rakstura) "antikultūra", kas cilvēkus pazemo, liek stāvēt rindās pēc ikdienas pārtikas produktiem. Latvija romānā parādīta kā hroniska deficīta teritorija. Attēlojot pārtikas produktu pirkšanu, alimentārus ierobežojumusniecīgā piedāvājuma dēļ un zagšanu no kopēdināšanas iestādēm, Kota atklāj, kā padomju ideoloģijas propagandēts un veicināts kolektīvisms iegūst izkropļotu grimasi. Blati, kukuļi un speciālie veikali "izredzētajiem" Kotas romānā atspoguļo arī patriarhālo vai, izmantojot Annas Kuškovas terminoloģiju, tēvišķo (*patrimonial*) (Kushkova 2012: 279) diskursu. Ēdiens

neapšaubāmi veic svarīgu funkciju kā varas un hierarhijas marķētājs. Ekskluzīvu, parastiem mirstīgajiem nepieejamu produktu lietošana ir tuvošanās varai un vienlaikus ne tikai politiskās, bet arī personīgās varas, prestiža un statusa izpausme. Kota apraksta arī bieži "*obščepit*" raksturīgu pārkāpumu, kad produktu piesavināšanās dēļ ēdieni mēdza neatbilst receptūrai. Romāna autore raksta ne tikai par nepietiekamu produktu apgādi, dažādiem ar ēdiena gatavošanu saistītiem pārkāpumiem un morāles trūkumu, bet arī zemu padomju tīrības kultūru un antisantitāriem apstākļiem⁴. Šādā higiēnas trūkuma kontekstā nav nejaušs arī ādas fabrikas virtuvē izkārts plakāts "Strādniece! Cīnies par tīru virtuvi!" (Kota 2016: 63)

No otras puses, trūkuma situācijā *homo sovieticus* iegūst jaunas īpašības un resursus, tādus kā radošums, pielāgošanās, izdzīvošana jebkuros apstākļos:

"Tētiņa recepte man zināma vēl tagadīn: ņem trīs četras irbes, trīs četras trifeļu sēnes, divas olas, trīs karotes sviesta, divus sutinātus artišokus un pieliek piecas karotes angļu sinepju, visu samīca, pieber naža galu sāls un cep sviestā. Gatavs!"

"Un kā pēc revolūcijas un pēc kara izdevās pagatavot irbīšu kotletes?"

"Vienkārsī. Atmeta lieko, pievienoja zirga gaļu." (Kota 2016: 183)

Tas, ka padomiskajā telpā tika iznīcināta muižnieku (Lietuvā – bajāru) virtuve kā buržuāziska palieka, zīmīgi atspoguļojās arī ikdienas kultūrā: padomju ideoloģija sludināja, ka visi ir vienlīdzīgi, tāpēc visiem ir jāpraktizē padomiskas vērtības un jāēd pēc vienādiem tautiskiem standartiem. Piemērs par ceturtdienās līdz pašām tālākajām padomju impērijas nomalēm smirdošajām zivju letēm, padomju "zivju dienu", vispārīna tālejošo sistēmas smaku. Tāpēc nav jābrīnās, ka, aizķērusies aiz izlīduša parketa dēļa, atvērtajā vīziju portālā viena no personāžiem Zlata redz no dažādiem ēdieniem lūstošu vareno lielmaņu galdu, kas simbolizē pārticību un greznu dzīvi, pēc kuras daudzi ilgojās padomju trūkuma ekonomikā:

Re, te viņas ir, tās durvis uz sapni. [...] Re, re, kur bagātīgi galdi, kur garos kristāla šķīvjos krējumā sutinātas stores, kur uz ozolkoka paliktniem servēti pildīti piena sivēni, kur sudraba traukos svaigi ikri – sarkanie un melnie, kur zosu pastētes Meisenes porcelāna bļodās, kur pikanti smaržo kalns no divpadsmit dažādiem sieriem, kur lielās māla bļodās sātīgs uzbeku plov ar piena jēra gaļu un Samarkan-das rozīnēm, kur karsta turku kafija austrumnieku rakstiem izrakstītās krūzītēs, kur kristāla trauciņos īsta krējuma vaniļas saldējums. (Kota 2016: 97–98)

4 Sliktu sabiedriskās ēdināšanas iestāžu sanitāro stāvokli ilustrē Lietuvas PSR Tirdzniecības ministrijas kolēģijas lēmums Nr. 74 "Par Viļņas sabiedriskās ēdināšanas un tirdzniecības uzņēmumu sanitāro stāvokli", kur fiksē virkni pārkāpumu: netīras grīdas, apkvēpušas virtuves sienas, dārzeņu tīrīšanas cehā un trauku mazgātavā – zirnekļu tīkli, pusfabrikātu un kulinārijas izstrādājumu veikalā zem letēm blakus produkcijai tiek glabātas darbinieku personīgās mantas, bufetniece darba vietā smēķē, uz grīdas mētājas izsmēķi, savukārt bakterioloģiskās analīzes uzrāda zarnu baktērijas uz pavāru rokām, kas nozīmē, ka pēc tualetes apmeklējuma pavāres nemazgā rokas – atgriezušās darba vietā, turpina veidot kotletes. Pēc: Misevičius 2020: 121.

Var izvirzīt jautājumu, vai padomju laikā vispār bija iespējama autentiska "nacionālā virtuve", kad trūka elementāru produktu un, tikai pateicoties saimnieču radošumam, tapa jaunas receptes. Imagoloģijas valodā to var izlasīt: vai padomju laikā vispār bija iespējama nacionālā identitāte, kad trūka elementāras tās atbalstītājas vides un alternatīvas esības versijas radās tikai drosmes un radošuma ietekmē.

Par Kotas grāmatas vizītkarti ir kļuvis uz vāka novietots mandarīns: "Jaungadam ir viena mandarīna smarža, nodomāja Margrieta. Jaungada paciņās, ko skolās deva bērniem, bija daudz karamelu, pāris šokolādes konfekšu un tikai viens mandarīns. Tieši šī mandarīna dēļ viņa gaidīja savu paciņu no Salaveča." (Kota 2016: 102) Padomju laikā, kad valdīja slēgtas dzīves imperatīvs, jebkurš eksotisko zemju auglis tika uzskatīts kā aizliegtais auglis, "tās", aizliegtās pasaules brīnums, imagoloģiski centieni pietuvoties "Rietumiem" un logs uz citādu dzīvi. Par šādu logu romānā kļūst arī seno holandiešu mākslinieku gleznas, kurās dižojas ēdiena pārpilnības imagoloģija. Šajā gadījumā ir ļoti svarīgi, ka šīs ir klusās dabas gleznas (*nature mort*), kurās attēlotie ēdieni un dzērieni ir tikai bauda acīm, nevis garšas (nogaršošanas) un ožas maņām, kas parasti saistāmas ar ēšanu. Atliek vien priecāties par novērotāja pozīciju, gūt apmierinājumu ar "vizuālo ēšanu" un piedalīties barokālās dzīrēs, "ēdot ar acīm". Turklāt svarīgs novērojums romānā, ka šie greznie skati nepavisam neiederas trūcīgā padomju virtuves interjera kontekstā, jo padomju kultūra un Rietumu kultūra, kuras attiecīgi raksturo trūkums un pārpilnība, ir savstarpēji nesaderīgas un pat konfliktē. Jebkurš labāks, par blatu dabūts produkts padomju realitātē nevis tiek demonstrēts, bet gan slēpts no kaimiņu acīm, vai tās būtu šprotes vai labāka tēja:

"Man šķiet, ka viņi labo tēju pārber nefirmīgajā papīra turzā," TamarGrigorjevna runāja kā izmeklētāja. (Kota 2016: 43)

Ledusskapja durvis neaizvērās tik ātri, kā Zlata bija vēlējusies. Samiegojušos kaimiņu acis ieurbās plauktos ar pieaugošu interesi. Oho! Romāns neslēptā izbrīnā nosvilpās. Ledusskapis bija pilns ar šprotu kārbām. (Kota 2016: 43)

"[...] Kefīra pudele ledusskapī ir dekorācija, viena un tā pati, nemainīgi. Es ievēroju. Šprotes redzējāt?" Romāns nespēja slēpt satraukumu, kādu izjūt cilvēks, kurš no malas noskatās slepenās orgijās. (Kota 2016: 44)

Tas, ka istabā blakus virtuvei dzīvojošā romāna galvenā varone Margrieta saoz visas smaržas, dzird visas virtuvē notiekošās sarunas, bet pati reti tajās piedalās, neprot gatavot un viņai nav pat sava ledusskapja, parāda viņas – kā jaunākās un padomju laika vismazāk ietekmētās varones – netiešu, pasīvu iesaistīšanos padomju laika paradigmā. Zīmīgi ir arī tas, ka viņa ir veģetāriete un neēd gaļu, kas parasti ir saistāma ar varu. Gaļas un varas saikni pamato imagologs Menno Spīrings (*Spiering*), kurš Angliju ir nosaucis par "asiņojošu ēdienu nāciju" (*a bleeding dish nation*), bet gaļas ēšanu ir saistījis ar vīrišķību, cīņas drosmi un britu imperiālo varu (Spiering 2006: 34–35). Šeit imagoloģija noder kā metode, kas saistīta ar valsts tēla izpēti, jo arī

baltu autoru romānos Krievija viennozīmīgi tiek traktēta kā plēsonīga un dominējoša valsts, tikai Rīkštaite un Kota izmanto satīrisko groteskuma skatījumu, lai to parādītu, bet Ikstena izvēlējusies padomju laiku nomācošas gaisotnes tēlojumu.

Aizliegtais piens kā aizliegtās brīvības dzēriens

Ikstenas romānā "Mātes piens"⁵

varas sadalījumu strukturē cits pārtikas produkts – piens, kas kļūst ne tikai par zīmi, bet veselu zīmju sistēmu, kas darbam piešķir konceptuālu kod(ol)u. Tā kā romāns ir ļoti intīms Ikstenas stāstījums, pienu varam saprast gan kā autores padomju laika dzīves personīgo grēksūdzes metaforu, gan kā Latvijas traumatiskās vēstures un tautas identitātes pārrāvuma naratīvu.

Piens Ikstenas daiļdarbā tiek parādīts caur garšas imagināru (polāro simbolu) *salds–rūgts*. Lietuviešu un latviešu vāku noformējumā arī redzams, ka latvieši izvēlējušies uzsvērt rūgto piena nozīmi, savukārt lietuvieši akcentējuši saldumu. Piens patiešām parasti saistās ar ko pozitīvu un rada labvēlīgas kultūras asociācijas: piens kā balta sātīga substance, jaundzimušā pirmais ēdiens, piens kā Piena Ceļa raksturotājs simbols. Tāpat arī lietuviešu un latviešu folklorā piens funkcionē kā pārpilnības un patikas zīme: "ūdens silts kā piens", "piena upes ķīseļa krastos" u. tml. Šī simbolika aktualizēta arī romāna tekstā, radot kontrastu starp saldo un rūgto garšu, citiem vārdiem, starp starpkaru perioda neatkarīgās Latvijas ideālumu un skarbo padomju realitāti.

Tomēr romānā tiek izcelta pienam neraksturīga negatīva garšas īpašība – rūgtums⁶, tā pārceļot pienu no kulinārās uz ideoloģisko sfēru. Ikstena ar šo simbolu tieši parāda padomju laiku kā negatīvu pieredzi un kā svešu, "netīru" identitāti, kuru māte atsakās nodot savai tikko dzimušajai meitai. Šajā gadījumā rūgtums ir nevis garšas sajūta, bet gan metafora, kas raksturo nevēlamu svešas varas mantojumu. Kulinārās tradīcijas bieži vien tiek nodotas no paaudzes paaudzē, tā nododot arī oriģinālos ģimenes un savas kultūras sociālos modeļus, tostarp arī kulināros, bet šeit caur pirmo ēdienu – pienu – māte atsakās nodot tradīciju. Tas nozīmē sistēmas pārtrauktu zemes, valsts vēstures, kultūras un valodas pēctecību. Sievietes, kas saistītas ar auglīgumu, pienu, apzīmē matricentrisko (latviešu) kultūru un valsts pastāvēšanu, bet padomju režīms – patricentrisko varu, kas ar savu uzmākšanos atņēma sievietēm

5 Ikstenas romāns "Mātes piens" 2019. gadā izdots arī lietuviski, tulkojusi Laura Laurušaite.

6 Zinātnieki ir atklājuši, ka visjutīgāk garšas kārpīņas reaģē uz rūgtu – atpazīst to pat nelielā koncentrācijā.

un valstij spēka autonomiju. Meita turpina dzīvot ar rūgtu kumelišu garšu mutē, ko viņai piena vietā pirmajās dienās pēc piedzimšanas iebarojusi mātes māte.

“Mātes pienā” virtuve arī ir ļoti svarīga darbības vieta, kurā noris personāžu iniciācija un augšana. Sākumā meitenes mīļākais ēdiens ir cīsiņi ar kartupeļu biežputru – ierasts padomju laika ēdiens –, bet pamazām no kultūras viedokļa viņa kļūst nobriedušāka un grāmatas beigu daļā redzam viņu pašu rosāmiem virtuvē un gata-vojam. Ja pieņemam, ka “ēdiens bieži kalpo kā galvenais motīvs pašatklāsmes naratīvos” (Wilson 2006: 14), šis noteikti ir kulminācijas brīdis, jo viņa pati uzņemas atbildību par savu likteni, dumpojas pret citu uzspiesto kārtību un iekārtu, *homo sovieticus* identitāti: “Es cīnījos ar pienu kā ar neredzamu lietuvēnu, kas par katru cenu vēlas manī iekļūt, lai kā es to negribētu. Es centos to dzert lieliem malkiem, neelpojot caur degunu, lai nejustu tā garšu. Bieži tūlīt pēc piena glāzes es steidzos uz skolas tualeti un centos to atņemt.” (Ikstena 2015: 53)

Lai gan vēlāk meitenes naida pret pienu iegūst vairāk gastronomisku saturu – autore runā par govs pienu kā padomju skolas ēdnīcā obligātu produktu, par piena ēdieniem (piena zupu, ķīseli) –, tomēr šie gastronomiskie simboli pauž pretošanos padomju sistēmai un tās uzspiestam diktātam cilvēka brīvai izvēlei. Piena pretīgā smaka un garša šeit nozīmē nepatīkamu, bet neizbēgamu režīma smaku un garšu. Raksturīgā epizode, kurā meitene norij pienu, cenšamās to neieelpot, – tas ir simbols, ar kuru pateikts, ka, tikai dzerot lieliem malkiem, ir iespējams paciest piespiedu padomju iekārtu. Zīmīgi ir tas, ka angļu tulkojumā un mākslas filmas⁷ angļu nosaukumā mātes piens ir nomainīts pret padomju pienu (*Soviet Milk*), jo romāna kontekstā piena koncepts iekļauj tieši politiskās ietekmes un varmācības nozīmes.

Piens alegoriski var nozīmēt arī spermu (īpaši alķīmijā), jo saskaņā ar antīko apaugļošanas teoriju dzīvības rašanās notika, baltai spermai sajaucoties ar sarkanām menstruāciju asinīm (Biedermann 2002: 329). Tāpēc mātes – ārstes ginekoloģes – neīstenots profesionālais sapnis ievadīt spermu makstī sievietei, kura nevar palikt stāvoklī, un apaugļot ar palīgmetodi, norāda uz vēl vienu režīma aizliegumu, kas saistīts ar piena kā auglības simbola nozīmju semantisko lauku.

Meita salīdzina savu māti ar mūžīgi noklusušu baznīcas zvānu, kam ir izrauta mēle – brīvas runāšanas, kā arī maņu orgāns, kas ļauj izbaudīt ēdiena un dzēriena garšu. Šis salīdzinājums ļauj apgalvot, ka māte ir zaudējusi ne tikai pašizpaušmes un runas brīvību, bet vienlaikus ir zaudējusi arī garšas receptorus, viņa vairs nejūt dzīves garšu, jo padomju identitātes “ēdienkartes” piedāvājums viņu neapmierina.

Viscaur romāna tekstā ēdiens ir antisocialitātes marķētājs, caur kuru Ikstena pauž atšķirtības, vientulības, trimdas izjūtu, piemēram, kad meitene cep divus

7 “Mātes piens”. Vēsturiskā drāma (Latvija/Belģija, 2023, režisore Ināra Kolmane).

kartupeļus: vienu sev, otru sunim; kad māte tā vietā, lai ceptu vistu un ābolmaizi, mēģina izdarīt pašnāvību. Kopīgas ēšanas un dzeršanas rituāli palīdz nodibināt īpaši tuvas attiecības starp rituāla dalībniekiem, bet tāda saite starp māti un meitu neizveidojas, jo māte parasti ēd savā istabā. Ar mātes uzvedību arvien tiek nodota gas-tropoētiska ziņa: viņa gatavo tad, kad jūtas labāk, un praktiski vienīgā lieta, kas mudina viņu piecelties, ir meitas gatavotā ēdiena smarža, kas gan materiālā, gan imagoloģiskā ziņā ir salda *dzīvības* smarža. Tādos gadījumos ēdiens kļūst par mātes un meitas simbiozes un tautas vienotības metaforu. Scēna tirgū, kur māte nopērk augļu tūtu, vai "Laimas" veikalā, kur viņa meitai uzdāvina kāroto marcipāna pūci, caur salduma atribūtiku pauž tuvumu starp meitu un māti.

Arī Ikstenas romānā virtuvei ir papildu nozīme, tā ne tikai ir vieta gastronomis-kiem nolūkiem, bet arī privāta darbības zona – aizkulisēs, kuluāri –, kur notiek vairāk, nekā oficiāli atļauts. Tieši virtuvē mātes māte un patēvs klusi runājas par saviem brāļiem – vienu nošautu, otru emigrējušu uz Londonu; tieši virtuvē māte Serafimai stāsta par padomju laikā sensacionālu mākslīgās apaugļošanas iespēju; nosēdinā-jusi pie virtuves loga, māte grimē meitu karnevālam kā Divdabi. Šie piemēri runā par virtuvi kā būtisku atklātības, drosmes un transformāciju lauku. Zīmīgi arī tas, ka pret savu grūto sievu vardarbīgo kara veterānu sasit ar virtuves rīku – gaļas āmuriņu.

Padomju laika un ēdiena korelācijas atkailinātājas metaforas – mātes krīzes brīžos istabā izmētātas tukšas kafijas krūzes, aizkosti āboli un maizes garoziņas. To var izlasīt kā padomju laika nospiesta cilvēka iekšējo tukšumu, robus viņa esībā un identitātē. Tad par gandrīz vienīgo ēdienu, precīzāk, indi, kļūst *rūgtas* vielas – stipra melna kafija bez cukura un bez piena, alkohols un miega zāles.

Sātīgā perestroika

Lietuviešu autore Vaivas Rīkštaites romānā "Lizas dzīvoklis" ēdiens galvenokārt funkcionē kā perestroikas vēstnesis un pēcpadomju identitātes paudējs. Politisko pārmaiņu priekšā ģimene katru dienu ēd vienveidīgu, padomju laika reprezentētāju "ātro ēdienu": sviestmaizes ar fermentētu sieru, dok-tordesu un tomātu mērci, kas ceļojot tiek ietītas avīzē. Avīzes un pārtikas produktu salīdzinājums rada (stereo)tipisku asociāciju ar viszemākās klases padomju virtuvi. Ne tikai trūcīgais pārtikas piedāvājums, bet arī virtuves kā gatavošanai paredzētas mājas teritorijas vide – rāpojoši tarakāni un pat žurkas – ir vēsturiska padomju laika sadzīves rekonstrukcija. Romāna stāstītāju pabaro citas daudzdzīvokļu nama mātes, jo "mamma necieta katlus un visu, kas ar tiem saistīts, – lāpstīņas, sietiņus, rīves un gaļas mašīnas, – toties labprāt pasniedza ēdienu vīriem. Pasniegšana bija viņas svarīgākais atdošanās akts." (Rykštaitė 2020: 169) Mātes norobežošanās no

ēdiena gatavošanas parāda arī norobežošanos no atbildības pret ģimeni (nomaina trīs vīrus), kā arī izvēlēto pasīvā vēsturiskā subjekta lomu (rūpējas tikai par personīgām lietām).

“Lizas dzīvoklis” caur ēdiena imagēriju parāda, kā strauji mainās perestroikas cilvēka identitāte – pēkšņi turīgi kļuvušie cilvēki kļūst izlepuši, aizmirst grūto laiku pieredzi, rodas sociālā stratifikācija – vidusšķira. Tualetes papīra biznesu uzsākušas ģimenes labklājība sasniedz tādu stadiju, ka viņi spēj noalgot savu pavāri, bet par virtuves anturāžas obligātu komponentu kļūst mikroviļņu krāsns, kas krietni atvieglo sadzīvi. Tualetes papīra bizness arī ir tās pašas uztura ekosistēmas ķēdes posms un ironiski izsmej krietni uzlabojušos sabiedrības dzīves un ēšanas apstākļus, pieaugušās personīgās vajadzības. Ēdienkarte kļūst daudzveidīgāka, eksotiskāka, tajā ienāk limonādes *Pepsi*, *Fanta*, košļājamā gumija *Donald*, proti, produkti, kas simbolizē brīvības iespējas un tuvojošos “Rietumus”. Par iekārtas pārmaiņu laikiem liecina arī dzīvokļa kapitālais remonts⁸.

Pavāres Matildes tēls ir ļoti svarīgs, jo viņa maina ne tikai ģimenes ierasto uzturu, bet arī sociālo kārtību. Pavāre ievieš līdz šim neredzētas izsmalcinātas sastāvdaļas (muskatriekstu, rozmarīnu, brokoļus, mandeļu skaidiņas, garneles), līdz ar to attālināšanās no padomju laika izpaužas arī caur pārtikas produktiem, sarežģītām receptēm un jaunmodīgu ēdiena gatavošanas veidu. Bagātīgāka gardēžu virtuve, demokrātiskāka ēdienkarte parāda arī vispār izaugušu personas izvēles brīvību, mēģinot izlauzties no padomju laikā uzspiestās ne tikai kulinārās, bet arī citādas nebrīves. Kā jau minēts, padomju laiku raksturo hronisks deficīts, savukārt perestroika ir *sātīga* – dažāda savās izvēlēs. Dihotomija starp pārtikas trūkumu un pēkšņu tās pārpilnību iezīmē politisku lūzuma punktu, pāreju jaunā fāzē, kurā ir vairāk izpriecu un mazāk pienākumu. Kad bankrotējuša biznesa dēļ ģimene ir spiesta atlaist pavāri, tā zaudē arī svarīgo jaunā sociālā statusa simbolu un atsāk ēst pusfabrikātus un konservus.

Tomēr caur kulināriju, līdzīgi kā Ikstenas romānā, tiek piedzīvota pēctecība, saite ar iepriekšējām paaudzēm un sievietes iniciācija:

Par sievieti kļuva vēl pirms tam – nostājusies pie katliem, kad sajutu sevī mostamies zināšanu, sākumā blāvu kā nesatveramas sapņa driskas, ievītu sarunās ar Matildes kundzi, bet patiesībā peldošu no dzelmes; kad, ar karoti katlā griežot riņķus, cits pēc cita uz spranda stāvus slējās matiņi, rāmas ciltsmāšu elpas kutināti. Maisīdama kāpostu zupu un precīzi zinādama, cik sāls vēl trūkst, sajutu mostamies sevī iekšējo māti, gudro vecenīti, kas visu zina, neko nezinādama. (Rykštaitė 2020: 221)

8 Lietuviešu rakstniece Jurga Tumasonīte 2020. gadā izdotajā romānā “Remonts” arī izmanto līdzīgu “paaudzes atmiņu trauma remontēšanas” shēmu.

Šo apzināto refleksijas brīdi, kad tiek aktualizēta matrilīnijas saikne, kas iestiepjas dziļāk vēsturē, var saprast kā nobriestošas sievietes un, raugoties plašāk, arī patstāvīgas valsts un nacionālās kultūras atgūšanās impulsu.

Secinājumi

Jāsecina, ka ēdiena un identitātes kultūrkodi ir cieši savijušies, bieži vien tieši proporcionāli viens otram. Visos analizētajos romānos ēdiens kļūst par padomju laika vai/un perestroikas vektoru, kas norāda uz saikni starp ēdienu kā materiālo objektu un ar to pausto ideju. Ēdiena atmiņa un ar to saistītie literārie tēli aktīvi piedalās imagoģiskajā tautības iznīcināšanas vai (jaun)radišanas procesā. Sievietes kā pārtikas gatavotājas romānos iemieso tradīciju tālāk nodošanu, simbolizē matricentrisko (lietuviešu, latviešu) kultūru un neatkarīgo valstu atmiņu. Tikmēr padomju režīms iezīmē patricentrisku impērijas varu, kas atņem sievietēm (un valstij) varas autonomiju. Ēdiena pieejamība un tā neierobežota uzņemšana tiek asociēta ar ģimenes vienotību, labsajūtu un brīvu pašizpaušmi, savukārt tā trūkums – ar vientulību, traumu un ierobežojumiem.

Padomju okupācijas iespaidā ēdiens stipri sāka nivelēt sabiedrību, savukārt pārejas laikos no padomju īstenības uz neatkarīgu valsti ēdiens atspoguļo arvien lielāku izvēles daudzveidību un klašu stratifikāciju (Rīkštaite). Tekstos iezīmējas virtuves kā telpas ietekme, kas pārkāpj tikai ēdiena gatavošanas telpas robežas, kļūstot par tādu telpu, kur drīkst pateikt vairāk, nekā oficiāli atļauts. Runājot par ēdiena un identitātes saikni, var secināt, ka "padomju cilvēks" nozīmēja ne tik daudz grupas kultūru vai kopīgu identitāti, cik režīma diktētu dzīvesveidu, piespiedu kolektīvo eksistenci komunālajos dzīvokļos ar kopīgu virtuvi (Kota) vai principiāli antikonformistisku nostāju, mēģinot saglabāt personības brīvību (Ikstena). Runājot kulinārijas terminos, padomju režīms tomēr nespēja "sagremot" visas nacionālās atšķirības.

Literatūra

Bernotienē, Jolita; Jakubavičienē, Ingrida (2020). *Ponios Smetonienēs virtuvē*. Vilnius: Aukso žuvis.

Biedermann, Hans (2002). *Naujasis simbolių žodynas*. Vilnius: Mintis.

Ikstena, Nora (2015). *Mātes piens*. Rīga: Dienas Grāmata.

Jakobsson, Ármann (2009). Food and the North Icelandic Identity in 13-th Century Iceland and Norway. Jakobsson, Sverrir (ed.). *Images of the North: Histories, Identities, Ideas. Studia Imagologica 14*. Amsterdam, New York: Rodopi, pp. 69–79. DOI: 10.1163/9789042029064_009.

Kalniņa, Ieva (2023). Kāpēc pētīt ēdiena reprezentācijas kultūrā. Ievads. Kalniņa, Ieva (zin. red). *Ēdiena reprezentācijas kultūrā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 6.–9. lpp.

Kota, Laima (2016). *Istaba*. Rīga: Dienas Grāmata.

Kursīte, Elīna (2023). Bērnības ēdienu atmiņas 20. gs. 80.–90. gados Latvijā. Kalniņa, Ieva (zin. red). *Ēdiena reprezentācijas kultūrā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 251.–265. lpp.

Kushkova, Anna (2012). Surviving in the Time of Deficit. Bassin, Mark; Kelly, Catriona (eds.). *Soviet and post-Soviet Identities*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 278–293.
DOI: 10.1017/CBO9780511894732.020.

Misevičius, Džiugas (2020). Kulinarija LSSR: siekiai ir galimybės. *Lietuvos istorijos studijos*, Vol. 45, pp. 115–136. DOI: 10.15388/LIS.2020.45.9.

Rykštaitė, Vaiva (2020). *Lizos butas: Romanas apie mergaitę, jos mamą ir kelis jų vyrus*. Vilnius: Tyto alba.

Spiering, Menno (2006). Food, Fagophobia and English National Identity. Thomas M. Wilson (ed.). *Food, drink and identity in Europe*. Amsterdam, New York, NY: Rodopi, pp. 31–48.
DOI: 10.1163/9789401203494_004.

Stāde, Madara (2023). Latviešu gastronomiskā identitāte romānu sērijā “Mēs. Latvija, XX gadsimts”. Kalniņa, Ieva (zin. red). *Ēdiena reprezentācijas kultūrā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 266.–279. lpp.

Wilson, Thomas M. (2006). Introduction: Food, Drink and Identity in Europe: Consumption and the Construction of Local, National and Cosmopolitan Culture. Wilson, Thomas M. (ed.). *Food, drink and identity in Europe*. Amsterdam, New York: Rodopi, pp. 11–29. DOI: 10.1163/9789401203494_003.

Ausma Cimdiņa

Dr. philol., literatūrzinātniece

Latvijas Universitāte

Dr. philol., literary scholar

University of Latvia

E-pasts / e-mail: ausma.cimdina@lu.lv

DOI: 10.35539/LTNC.2023.0053.06

Padomju kara romāna apokalipse latviešu literatūrā: Visvalža Lāma "Kāvu blāzmā"

Apocalypse of Soviet War Novel in Latvian Literature: *In the Glow of Northern Lights* by Visvaldis Lāms

Atslēgvārdi:

Otrais pasaules karš,
Latvija,
leģionāri,
vēstījums,
realitāte,
teksts

Keywords:

World War II,
Latvia,
legionnaires,
narrative,
reality,
text

Kopsavilkums

Kara romāns ir salīdzinoši maz pētīta tēma latviešu rakstniecībā, un Visvalža Lāma romāns "*Kāvu blāzmā*" tajā ieņem īpašu vietu. Romāns (parakstīts ar literāro pseidonīmu Visvaldis Eglons) nāk klajā 1958. gadā piecos turpinājumos žurnālā "*Karogs*" (Nr. 7–11), taču nonāk padomju ideoloģiskās cenzūras un tās angažētās kritikas uzmanības lokā, saņem asu nosodījumu, un romāna drukāšana tiek pārtraukta. Romānu raksturo 50. gadu padomju kara romānam neraksturīgi vēstījuma veida eksperimenti, kā arī radikāla vēstītāja skatu punkta un autora pozīcijas maiņa. Pretstatā padomju kara romāna lielajam naratīvam, kam pamatā padomju tautas un padomju karavīra heroizācija, Visvaldis Lāms reprezentē latviešu leģionāra tēlu un Otrā pasaules kara norises skatu latviešu tautas un latviešu leģionāra perspektīvā, paverot visnotaļ neviendabīgu, pretrunīgu un padomju kara romānam netipisku pasaules ainu. Latvijas dilemmas un ar to saistītās emocionālās, sociālās un psiholoģiskās spriedzes atklāsmei Visvaldis Lāms ir izvēlējies eksistenciālisma romānam tuvu vēstījuma veidu.

Summary

Military fiction is a genre relatively little explored in Latvian literature. Novel *Kāvu blāzmā* (In the Glow of Northern Lights) by Visvaldis Lāms offers a gratifying matter for the analysis of genre transformations in confrontation with the ideological and aesthetic platform of the 1950s Soviet war novel. The novel was published in 1958 in five sequels in the literary monthly magazine *Karogs* (No. 7–11). It came under the spotlight of Soviet ideological censorship and politically charged criticism, was harshly condemned, and the printing of the novel was discontinued. In contrast to the grand narrative of the Soviet war novel, based on heroization of Soviet people and the Soviet soldier, Visvaldis Lāms presents an image of a Latvian legionnaire and a viewpoint of World War II from the perspective of Latvian people, thus showing a rather heterogeneous and contradictory worldview, untypical for the Soviet war novel. The writer assigns a narrowed-down time segment to the war events, exploring in depth the final phase of the German occupation in the territory of Latvia. In order to reveal the dilemma faced by Latvia and the emotional, social and psychological tensions linked with it, Visvaldis Lāms has chosen a manner of narration which is close to the existentialist fiction.

Ievads

Kara tēma Eiropas literatūrā ir klātesoša kopš tās pirmsākumiem, sākot ar antīkajiem tekstiem – Homēra “Illiādu” un “Odiseju” un Vergilija “Eneīdu” –, kur kara darbība ir viens no galvenajiem vēstījuma virzītājspēkiem. Arī Latvijas vēstures pirmavots – “Indriķa Livonijas hronika” (*Heinrici Chronicon Lyvoniae*) – vēsta par karu, iekļaujoties gana apjomīgās Livonijas krusta karu literatūras klāstā. Laika gaitā Eiropas literatūrā kara tēmai pievēršas visdažādāko politisko un filozofisko uzskatu rakstnieki, kara romāna jēdziens nostiprinās literatūras veidu un žanru klasifikācijā, un ar to nodarbojas arī literatūras zinātne. Intelektuālās un mākslinieciskās refleksijas jomā īpašu vietu ieņem 20. gadsimta pasaules kari. Top pētījumi par kara romāna poētiku un tematisko struktūru, tostarp par specifisko kara pieredzi atsevišķu nacionālo literatūru un kultūru skatījumā (Laitinen, Binham 1984) un izcilāko kara romānu idejiski tematiskās interpretācijas salīdzināmās literatūrzinātnes un fenomenoloģiskās refleksijas ievirzē (Tighe 2004; Tatar 2019). Padomju kara romāns ieņem īpašu vietu krievu literatūrā un literatūrzinātnē (Kukulin 2005), un tam ir savi nospiedumi arī Padomju Savienības okupēto teritoriju tautu, tostarp latviešu, rakstniecībā.

Lai gan latviešu literatūrā kara tēma sevi piesaka ar periodisku regularitāti un ieņem nozīmīgu vietu gan latviešu romānistikas kopainā, gan atsevišķu autoru radošajās biogrāfijās, plašāki pētījumi par latviešu kara romānu nav veikti. Visvalža Lāma romāna “Kāvu blāzmā” uzmanības centrā ir Otrais pasaules karš Latvijā vācu hiteriskās okupācijas laikā, īpašu uzmanību pievēršot latviešu leģionam un leģionāru likteņa jautājumam. Karš un tā sekas kara reprezentācijas literatūrā tagad aktualizējas līdz ar pēdējo gadu notikumiem Ukrainā, ieņemot noteiktu vietu arī Latvijas sabiedrības apziņā. Vērojot Ukrainas kara sekas, mākslas kritiķis Vilnis Vējš raksta par pārvērtībām sabiedriski politisko vērtību jomā un secina, ka “laiks ir aizskrējis otrā virzienā. [...] Diskusija par dzimumu vienlīdzību uz laiku ir atcelta – sievietēm un bērniem ir bēgļu loma, bet vīriešiem nekur bēgt nav jāauts. [...] Īstam karavīram ar demokrātiju ir maz sakara: no viņa tiek prasīts spēks un izturība, dzelzs nervi, pakļaušanās pavēlēm, naidis pret “svešo” un spēja atrast sevī maksimālu agresiju.” (Vējš 2022: 2)

Raksta mērķis ir, konfrontējot ar 20. gs. 50. gadu padomju kara romāna idejiski estētisko platformu, raksturot Visvalža Lāma romāna “Kāvu blāzmā” novitāti un īpašo nozīmi latviešu literatūrvēsturiskā procesa virzībā, kā arī izgaismot romāna tematiku un poētiku un iezīmēt tā pēctecību latviešu kara romāna tradīcijā. Romāna tapšanas un recepcijas sociālpolitiskā konteksta izpētē izmantota biogrāfiskā un vēsturiskā metode, teksta tuvlasījumā, tā tematiskās struktūras un vēstījuma poētiskajā komunikācijā izmantota strukturālisma teorētiski metodoloģiskā bāze.

1958. gads:

rakstnieks un literārais klimats Latvijā

Darbu pie romāna "Kāvu

blāzmā" Visvaldis Lāms (1923–1992) sāk 1951. gadā, un, parakstītas ar pseidonīmu Visvaldis Eglons¹, romāna pirmās divas daļas nāk klajā 1958. gadā vairākos turpinājumos žurnālā "Karogs", kas šajā laikā kvalificēts kā "literatūras, mākslas un sabiedriski politisks žurnāls, Latvijas Padomju rakstnieku savienības orgāns", un tā galvenais redaktors ir dzejnieks Andrejs Balodis². Autora iecerē "Kāvu blāzmā" top kā triļoģijas otrā grāmata³, taču tas ir savā ziņā pašpietiekams un funkcionē kā suverēns teksts. Pirms romāna nākšanas klajā Visvaldis Eglons literatūrā sevi ir pieteicis kā daudzsološs jaunās paaudzes rakstnieks, kas guvis gan lasītāju ievērbu, gan iemantojis pozitīvas atsauksmes literatūras kritikā⁴. Pēc "Kāvu blāzmā" otrās grāmatas nobeiguma publikācijas žurnāla "Karogs" 1958. gada 11. numurā Eglona literārā reputācija strauji sašķobās, viņš krīt padomju literatūrkritiskās varas nežēlastībā, un romāna publikācija turpinājumos tiek pārtraukta. Asi kritizēts tiek ne vien romāna autors, bet arī žurnāls "Karogs", tādējādi izvērsas plaša mēroga skandāls, kas sacelējās visu literāro vidi⁵. Tomēr jāatzīmē, ka, neraugoties uz to, jau pēc pāris gadiem tiek publicēts Eglona nākamais romāns "Kāpj dūmu stabi" (1960)⁶, lai gan viņš ir noagrēkojies rakstnieks ar padomju cilvēkam "nepareizu biogrāfiju"⁷. Lai nepievērstu plašākas sabiedrības uzmanību, literārās dzīves politiskā vadība romāna "Kāvu blāzmā" publicēšanas apturēšanas lietu, tās iemeslus centās ārpus literārās vides neiznest,

1 Visvaldis Lāms ar pseidonīmu Visvaldis Eglons publicējies līdz 1968. gadam.

2 Andrejs Balodis (1908–1987) darbojies komunistiskajā pagrīdē, kopš 1940. gada Padomju Savienības Komunistiskās partijas biedrs, bijis arī Latvijas republikāniskās Miera aizstāvēšanas komitejas priekšsēdētāja vietnieks.

3 Pirmā grāmata "Nemierā dunošā pilsēta" (1957), trešā grāmata "Abadona miers" (1993).

4 Nenoliedzami politiski angažētajai literatūras kritikai simpatizēja sociālo konfliktu tēlojums pirmskara Latvijā romānā "Nemierā dunošā pilsēta", ko varēja izmantot padomju ideoloģiskās propagandas nolūkos.

5 Kampanā pret rakstnieku iesaistītās personas un institūcijas un to vadmotīvi raksturoti Harija Hirša apcerējumā "Ilgi gaidīts romāns", kas publicēts romāna "Kāvu blāzmā" pirmizdevuma grāmatas (1989) pēcvārdā.

6 Kā tas nācās, varētu būt īpašs izpētes konteksts. Kāds rakstīja tā saucamās iekšējās recenzijas un parakstīja iespiešanai u. tml., bez kā grāmatas klajā nākšana tolaik nebija iespējama.

7 Proti, dzimis ostas strādnieka ģimenē (visnotaļ iederīgi padomju cilvēka radošajā biogrāfijā), 1943. gadā viņš ir mobilizēts latviešu leģionā un, karam beidzoties, nonācis filtrācijas nometnē, no kuras 1946. gadā atbrīvots. Filtrācijas nometnes, kur ievietot vācu militārajos formējumos dienējušos, kara gūstekņus, kara bēgļus vai vienkārši aizdomās turētos, pēc Otrā pasaules kara izveidoja PSRS iekšlietu tautas komisariāts, lai noskaidrotu, ar ko tie nodarbojušies hitleriskās okupācijas laikā.

un plašākas publiskās diskusijas par šiem jautājumiem pat literārajā vidē tika uzskatītas par nevēlamām. Pētot Latvijas Padomju rakstnieku savienības valdes darbību aktuālā literatūras procesa ideoloģiskās vadības jomā, Madara Eversone atzīst, ka, "iepazīstoties ar RS biedru valdes un partijas pirmorganizācijas sēžu protokolos izteiktajiem komentāriem par V. Lāma romāniem, nav īsti saprotama kritikas būtība, jo izteiktie viedokļi ir pārlietu frāžaini un neskaidri, it kā baidoties publiski diskutēt un analizēt to saturu – leģionāru tēmu romānā "Kāvu blāzmā"" (Eversone 2017).

Pārlūkojot 1958. gadā Latvijā klajā nākušo literatūru, literāro periodiku, dienas presi, kā arī akadēmiskos izdevumus, redzams, ka aukstā kara ideoloģiskā konfrontācija starp divām naidīgām sociālpolitiskām sistēmām – kapitālismu un komunismu – saasinās un literārā vide ir asas ideoloģiskās cīņas arēna. Šajā konfrontācijā īpaša uzmanība tiek veltīta Lielajam Tēvijas karam⁸, un tas tiek traktēts kā varonīgās padomju tautas antifašistiskā cīņa visas progresīvās cilvēces vārdā, līdz ar to kā padomju patriotisma un padomju cilvēka pašapziņas pamatu pamats. Gadā, kad tiek publicētas romāna "Kāvu blāzmā" pirmās divas daļas, klajā nāk arī Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta rakstu krājums "Literatūras vēstures un teorijas jautājumi", kurā publicēts pārskats par Lielā Tēvijas kara tēmas izvērsumu padomju romānistikā, paužot pārliecību, ka "stāsts par Lielo Tēvijas karu ir mūžīga, nemirstīga mākslas tēma. Padomju karavīru varonība, kas izglāba pasauli no hitleriešu barbarisma, nekad neizplēnēs no tautas atmiņas, nekad neizdzīsīs no literatūras lappusēm." (Piskunovs 1958: 483) Arī žurnāls "Karogs" stingri stāv Padomju Savienības Komunistiskās partijas pozīcijās, nežēlojot rotājošos epitetus tās raksturojumā: "Komunistiskā partija ir saule, no kuras nāk gaismas stari, krīt dzīvības sēkla, spēka dimanta graudiņi cilvēka apziņā, tautas dzīlēs." (Sudrabkalns 1958: 5)

Lielais Tēvijas karš kā padomju patriotisma augstākais apliecinājums ir viens no sociālistiskā reālisma normatīvās estētikas saturiskā bloka pīlāriem. Par izciliem sasniegumiem, proti, par Lielā Tēvijas kara un pēckara padomju dzīves atspoguļojumu "pareizā" gaismā latviešu literatūras klasiķi ir saņēmuši PSRS augstākos apbalvojumus⁹, un vismaz ārēji par plaisām latviešu rakstnieku apziņā vai novirzēm no Padomju Savienības Komunistiskās partijas uzdotā kursa nekas neliecina.

Pēc vēsturiskās uzvaras Lielā Tēvijas kara frontēs padomju cilvēka un padomju literatūras dienas kārtībā ir cīņa par mieru visā pasaulē: "Katram padomju pilsonim jāklūst miera kareivim un aizstāvim – tāds ir padomju sauciens, un mēs esam

8 Padomju historiogrāfijā Otrais pasaules karš tiek dēvēts par Lielo Tēvijas karu.

9 Ar PSRS Valsts prēmijām godalgots Jāņa Sudrabkalna dzejoļu krājums "Brāļu saimē" (1948), Annas Sakses romāns "Pret kalnu" (1949), Viļa Lāča romāni "Vētra" (1949) un "Uz jauno krastu" (1952).

pārliciecināti, ka to atkārtos, iegaumēs, iedzīvinās miljoni citu valstu pilsoņu.” (Sudrabkalns 1958: 5) Vadošo literatūrzinātnieku ieskatā Padomju Savienība un tās komunistiskā partija savas pozīcijas ir nostiprinājusi neatgriezeniski, vienīgi “cilvēces atkritumi [...] trīs naidā, izdzirdot Padomju Savienības vārdu” (Piskunovs 1958: 477), un šo pārlicību apstiprina arī žurnāla “Karogs” slejās izceltais kolektīvais liriskais “mēs”:

Neviens vairs nespēj padomjspēku lauzt
Mēs – miljoni, mēs – jaunas dzīves griba,
Ko mūsu valstī izstaro ik atoms;
[...]
Mēs esam miera pulku avangards!
(Balodis 1958: 121)

Jāatzīmē, ka šī dzejdarba autors ir tas pats Andrejs Balodis – žurnāla “Karogs” atbildīgais redaktors, kurš parakstījis iespēšanai romāna “Kāvu blāzmā” pirmās divas daļas un bijis spiests pieņemt arī lēmumu par tā publicēšanas apturēšanu.

Kara tēmas aktualizācijā tiek iesaistīta arī latviešu literatūras klasika, proti, 1957. gadā nāk klajā Kārļa Štrāla romāna “Karš” atkārtots izdevums¹⁰. Romāna izdevumam pievienots pēcvārds, kurā norādīts uz neapstrīdamiem trūkumiem, kā vienu no tiem minot buržuāziskās inteliģences aprindu tēlojumu. Proti, “romānā “Karš” notēlotā Rīgas radošā inteliģence īstenībā ir agrāko latviešu dekadentistu grupu “Dzelmes” un “Zalkša” ļaudis – šaurie estēti, gan citos vēsturiskos apstākļos – kara dienu atmosfērā. Tāpēc romānā tāds daudzums abstraktu filozofisku prātījumu, abstrakti estētisku spriedelējumu” (Niedra 1957: 571), tajā saskatīts “tīrās mākslas” ideju atbalsojums. Romāna publikācijai seko kopumā pozitīva recenzija, kurā gan norādīts, ka Kārlis Štrāls savā daiļradē “nav brīvs no pretrunīgiem filozofiskiem secinājumiem, ar kuriem daudzviet nebūsim vienis prātīs” (Damburs 1958: 136). Norādot uz “kļūmēm”, recenzents atzīst, ka “Kārļa Štrāla “Karš” ir viens no tiem retajiem romāniem pirmspadomju literatūrā, kas .. objektīvi tēlo milzīgo Eiropas tautu drāmu” (Damburs 1958: 138), un būtu vērts “ar savdabīgo latviešu rakstnieka darbu iepazīstināt arī citu padomju republiku lasītājus” (Damburs 1958: 140).

Apvērsuma būtība

Visvaldis Lāms pilnībā ignorē padomju kara romāna lielo naratīvu, iezīmējot radikālu pavērsienu gan padomju kara romāna tematiskā saturā, gan formas ziņā. Lāms izvirza citas, ideoloģiskās cenzūras aizliegtas tēmas un atskaites sistēmas, un vienlaikus viņa romānam piemīt arī modernisma poētikai

10 Kārļa Štrāla romāns “Karš” rakstīts Pirmā pasaules kara iespaidā, pirmpublicējums periodikā (1921), kam seko izdevums divās grāmatās (I–II, 1922–1926), romāna trešās daļas manuskripts pazudis spiestuvē vācu okupācijas laikā.

raksturīgi vēstījuma eksperimenti, formas meklējumi, kā pietuvoties realitātei, savas personiskās pieredzes un patiesības atklāsmei, un tas izpaužas dažādos aspektos. Lāms drīzāk seko latviešu kara, proti, pretkara, romāna tradīcijai, ar to domājot Kārļa Štrāla romāna "Karš" vēstījumu.

Pirmkārt, 50. gadu padomju romānistikai kopumā, tostarp romānam par Otro pasaules karu, raksturīgs epopejisks vēriens laikā un telpā, taču Lāms kara norises segmentē sašaurinātā laiktelpā. Romāna "Kāvu blāzmā" darbība ir sakoncentrēta divu gadu robežās – tā sākas jauniesaucamo leģionāru apmācības nometnē Bolderājā 1943. gada maijā un noslēdzas 1945. gada maijā pie Liepājas pēc Kurzemes kapitulācijas. Laiks top apstādināts, lai pamatīgi izpētītu Latvijas telpu vācu hitleriskās okupācijas noslēguma fāzē, atklājot visnotaļ neviendabīgu un padomju kara romānam netipisku pasaules ainu. Otrkārt, notiek radikāla vēstītāja skatu punkta un autora pozīcijas maiņa. Padomju kara romāna rakstnieks (vēstītājs) ir dzelžaini ideoloģiski motivēts, un viņš zina, kura ir "pareizā" puse un kurā frontes līnijas pusē nostāties, līdz ar to ieņemot skaidru autora pozīciju attieksmē pret romāna lappusēs tēlotām personām un notikumiem jau kopš to atlasēs. Lāma romāna vēstītājs ir neziņā, apjucis, un romāna ievadā uzdotais jautājums "Pret ko, par ko, kāpēc?" (Lāms 1989: 6) paliek neatbildēts arī romāna izskaņā. Latvijas telpā notiekošais tiek skatīts Lāmam autobiogrāfiski tuva varoņa, no skolas sola leģionā mobilizēta ģimnāzista Gunāra Veldres acīm. Viņa eksistenciālās pieredzes attēlojumā karš iegūst dziļi personisku raksturu, un līdz ar to arī jaunu, padomju kara romānam svešu eksistencialisma romāna intonāciju. Pretstatā padomju prozā iedibinātajam "tipiski tēli tipiskos apstākļos" principam Lāma tekstā – kā to pārmetuma formā, bet precīzi konstatē Valdis Lukss – parādās "mūsu dzīvei nepazīstami cilvēki" (Lukss 1958: 3), proti, netipiski tēli un netipiskos apstākļos.

Romāna "Kāvu blāzmā" teksts ir strukturēts trīs daļās: "Laikmeta āksti un varoņi", "Dziesma divās skaņās", "Stundai sitot", romāna vidusdaļā radikāli mainot vēstījuma veidu. Proti, pirmajā un trešajā daļā attēlotās personas un notikumi atklājas galvenā varoņa, leģionāra Gunāra Veldres skatījumā, bet otrajā daļā no tiešā vēstījuma formas rakstnieks atsakās. Rakstnieks atrod savdabīgu veidu, kā panākt autora balss polifonijas efektu. Proti, romāna otrās daļas vēstījumu ievada "Atradēja priekšvēstījums", kurā uzzinām, ka, nakšņojot kādā lauku mājā, viņu pārsteidz kāds neparasts atradums – starp skolas mācību grāmatām, dārzkopības, sapņu un pavārgrāmatām "hitleriešu okupācijas avīzē "Tēvija" ievīstīts prāvs rokraksta lapu žūksnis. [...] Literāra autodidakta vingrinājumi? Nezināma kareivja dienasgrāmata?" (Lāms 1989: 171) Izrādās, ka uzietajos rokrakstos aprakstīti vācu okupācijas laika notikumi Latvijā, un to "rakstījuši divi autori, kas savstarpēji maz pazinušies, kaut darbojušies vienā un tai pašā notikumu lokā" (Lāms 1989: 171). Atradums autoru spēcīgi uzrunā, un viņš nolēmj to iekļaut sava romāna vēstījuma struktūrā, uzsverot, ka kara notikumi aprakstīti

no "divu, savā būtībā ļoti atšķirīgu cilvēku" (Lāms 1989: 303) skatu punkta. Viens no viņiem ir Arvis Augstkalns, filozofijas students, kas aizrāvēis ar dzīves jēgas meklējumiem un savas pārdomas sācis izlikt uz papīra, taču karš viņu ievirzījis komivojažiera gaitās, otrs – partizāns Laimonis, kurš tic, ka "tauta nevēlas iet kopā ar Hitlera bandu" (Lāms 1989: 308), domā, ka krievi atgriezīsies un "latviešu nācija var pastāvēt tikai Latvijā" (Lāms 1989: 309). Nodaļas noslēgumā iestarpināta "Atradēja piebilde", kurā uzzinām, ka "Laimoņa stāsts [..], jādomā, uzrakstīts pēc citu personu izteikumiem, taču notikušie fakti nav apšaubāmi" (Lāms 1989: 303). Vēstījuma struktūrā iesaistot šos nejaušos līdzautorus, tiek panākta ne vien skatu punktu maiņa, bet arī augstāka ticamības pakāpe, pieņemot, ka par norisēm ārpus leģiona civilajā dzīvē vēsta tās autentiskie liecinieki.

Rakstnieks gaisina mītu, ka leģions tika veidots uz brīvprātības pamatiem, atklājot, ka patiesībā vairums potenciāli iesaucamo mēģināja izvairīties, un tas notika, gan piekukuļojot ārstus, gan bēguļojot, gan vācu varas iestādēs atpērkoties. Visvaldis Lāms raksta, ka "šai laikā populārs bijis izteiciens: "Manam dēlam karot nav jāiet, tai vietā es aizsūtīju vepri."" (Lāms 1989: 35). Viņa skatījumā latviešu leģions ir hitleriskās okupācijas varas veidojums, kas sastāv no dažādiem militāriem un policejiskiem formējumiem un darbojas stingrā vācu komandieru uzraudzībā, uzspiežot svešas varas intereses. Tas ir nehomogēns ne vien kā dažādu vācu militāro formējumu kopums, bet atšķirīgi pēc izcelsmes un savā cilvēciskajā veidolā ir arī leģionāri: "gaišmatainie Latgales vidusskolnieki, kas vēl nav zaudējuši savu kautrību un īpatnējo izrunu, smagnējie Vidzemes zemnieku dēli, Rīgas nomaļu bravūrīgie pašpuikas un turīgo pilsoņu mīkstmiesīgās atvases, kas savu nošķukušo garu stutē ar mākslīgu bezkaunību; atsevišķi turas bijušie studenti – daži no tiem pirms universitātes dienējuši Latvijas armijā, ieguvuši kaprāļu un virsnieku pakāpes" (Lāms 1989: 11). Taču šajā masā "cilvēciskais atkāpjas zaldāta priekšā" (Lāms 1989: 11), "kazarmu rutīna notrulina prātu, nokauj dvēseli. [..] Viņi visi – neatkarīgi no saviem individuālajiem uzskatiem – tiek pakļauti kazarmu optimismam; to uztur bezkaunīgas anekdotes, kantīnes dzērienu devas, .. kategoriskā prasība, ka SS vīram jābūt *immer zackig*." (Lāms 1989: 14)

Latvijas un latviešu tautas dilemmas un ar to saistītās emocionālās, sociālās, psiholoģiskās spriedzes atklāsmei rakstnieks mērķtiecīgi ir izvēlējis izšķiroša pavērsiena gadu Otrā pasaules kara vēsturē, atgādinot, ka "1943. gada notikumi jūtami izmainīja līdz šim nostabilizējušos situāciju arī Latvijā. Kļuva spēcīgāka prethitleriskā pagrīde, plaša radās pat tais aprindās, kas kopš kara sākuma stingri turējušās ar vāciešiem." (Lāms 1989: 58) Uzmanību piesaista Latvijas telpā sazīmētā personāža raibums sociālās struktūras, etniskās piederības un ideoloģiskās pārliecības vai vienkārši pielāgošanās veidu un izdzīvošanas stratēģiju ziņā kara situācijā. Rakstnieka redzeslokā ir rīdzinieki un laucinieki, lielsaimnieki, sīksaimnieki un kalpi, rūpnīcu

īpašnieki un strādnieki, tirgotāji, veikalnieki, vīrieši un sievietes, latvieši un cittautieši, vācu militāristi un vietējie baltvācieši, Latvijas krievi un bēgļi no Krievijas u. tml. Mierīgo iedzīvotāju ikdienas dzīvi traucē sarkanie pagrīdnieki, partizāni, šucmaņi, nodevēji un provokatori, kas iefiltrējas pretējās nometnes rindās, par sevi liek manīt pārkonkrustieši, kurelieši, parādās dezertieri un kara gūstekņi, top nošaujamo "sarkano" saraksti un padomju varai naidīgi noskaņoto deportējamo saraksti. Romāna vēstījuma sižetu gan leģiona, gan civilās dzīves tēlojumā virza ne vien vēstījumi par galveno varoņu pieredzēto, bet lielā mērā arī šo dažādo sabiedrības slāņu raibā personāža nejaušas sastapšanas. Tie ir epizodiski tuvplāni, nereti vienām un tām pašām personām liekot sastapties vairākkārt, un parasti ceļi krustojas agrāk miera laikā savstarpēji labi pazīstamiem tautiešiem – radiem, draugiem un paziņām, nereti no varas un spēka pozīcijām mainītās situācijās, tādējādi liekot saprast, ka tā vai citādi visi ir kara laika nedrošības apdraudēti un cits no cita rīcības atkarīgi, arī situācijās, kad uz spēles likta cilvēka dzīvība. Autora balss polifonija un skatu punkta maiņa, kā arī izraudzītā personāža raksturs ļauj atklāt visnotaļ dziļu un pretrunīgu Latvijas vēstures ainu, izaicinot padomju literatūrā iedibināto izteikti viennozīmīgo "patiesību" par cilvēkiem un notikumiem, par tautas noskaņojumu un rīcības motīviem, sevišķi kara noslēguma fāzē. Politiskā aspektā raugoties, romānā iezīmētas dažas izvēles iespējas: iet kopā ar vāciešiem, atbalstīt krievus, proti, Sarkano armiju, vai tomēr turēties kopā pašiem par sevi neatkarības idejas vārdā un cerēt uz Rietumu atbalstu. Pirmās divas izvēles Gunāram Veldrem un viņa domubiedriem šķiet nodevīgas pret savu valsti un tautu, taču trešā, tuvojoties kara noslēgumam, kļūst arvien bezcerīgāka: "Muļķības ar tiem kureļiešiem. Viņu vadonis tāds pats uzsildīts mironis kā Bangerskis." (Lāms 1989: 366) "Drīz visiem kļuva skaidrs, cik naiva bijusi paļaušanās uz Bangerska proklamāciju." (Lāms 1989: 435)

Rakstnieks domā eksistenciālisma romānam raksturīgās "šeit" un "tagad" kategorijās, no epizodes epizodē atklājot kara demoralizējošo raksturu: "Neticami, kā citu nelaime spēj iepriecināt cilvēkus!" (Lāms 1989: 17) "Karš kā briesmīga slimība ielauzusies tautas dzīvā spēka šūniņā." (Lāms 1989: 347) Proti, romāna uzmanības centrā ir cilvēks un viņa apziņas dzīve, viņa fiziskais ķermenis un dzīvība, kara postošā ietekme uz cilvēku un sabiedrību, ideoloģiski politisko pusi atvirzot otrajā plānā. Kā novitāte 50. gadu padomju rakstniecības kontekstā var tikt uzlūkots Visvalža Lāma varoņiem raksturīgais ķermeniskums, cilvēka seksualitāte un tās degradācija kara apstākļos. Tostarp jauna cilvēka seksuālā spriedze un ar to saistītā seksuālā morāle, īpaši sievietes un karš, sievietes apdraudētība un neaizsargātība, pret viņu vērstā emocionālā un fiziskā vardarbība. Karš cilvēku demoralizē, un atsevišķa izpētes tēma šajā aspektā būtu cilvēka seksualitāte un karš. Lāmu nodarbina latviešu leģionāra tēlā personificētās latviešu nācijas izredzes.

“Pakārt tādus rakstniekus!”

Kā rakstīt par karu?

Romāna lappusēs ievērojamu vietu ieņem pārdomas, kā rakstīt, ko un kā domāt un rakstīt par karu, kā arī par literatūras nozīmi cilvēka dzīvē kopumā, un šajā ziņā romānu “Kāvu blāzmā” var uzskatīt par diezgan filoloģisku darbu. Romāna personāža pasaules izjūtas un jūtu gammas izgaismošanā tiek iesaistīti Dantes “Dievišķās komēdijas” elles loki, Frīdriha Nīčes “Tā runāja Zaratustra”, Henrika Ibsena “Brands”, Stendāla “Sarkanais un melnais”, Šarla de Kostēra “Leģenda par Tilu Pūcesspiegeli”, Šarls Bodlērs, Džordžs Gordons Bairons, Johans Volfgangs Gēte, Aleksandrs Puškins, Henrika Senkeviča romāni, Andreja Upīša “Pasaules rakstniecības vēsture”, Aleksandra Grīna “Nameja gredzens”, Jānis Akuraters, Kārlis Skalbe, Vilis Plūdons, Andrievs Niedra, Andreja Upīša un Linarda Laicena “sarkanums”, Vilis Lācis un viņa romāni, Friča Bārdas kopoto rakstu sējums (nejauši uzšķirot dzejoli “Dzīvīte”), Edvarta Virzas patriotiskās dzejas rindas u. c. Izskan Jāņa Ziemeļnieka “Šai drūmā dzertuvē” un citu folklorizējušos studentu korporāciju un sirdi plosošu leģionāru dziesmu teksti. Romāna vēstījums ir intonatīvi daudzveidīgs, un literatūra tiek iesaistīta arī karātavu humora veidā, piemēram, “Pietuka Krustiņš sacījis: Tam ir labāk, kas nomiris, nekā tam, kas vēl dzīvs, jo tam vēl ir jāmirst.” (Lāms 1989: 315) Tas parādās kā reminiscences par latviešu un pasaules literatūras klasikas tēmām divu jaunu cilvēku – Gunāra Veldres un Arvja Augstkalna – apziņā, nereti konfrontējot dzīves realitātes un literatūras patiesības, tostarp jautājumā par kara tēmas literarizēšanu. Daļa sarunu par literatūru norit Stellas kundzes “turpat pusgadsimtu vecas madonnas” (Lāms 1989: 90) kafijas salonā, kur dažkārt iegriežas arī leģionāri, tostarp Gunārs. Šī tematiskā līnija sasaucas ar Kārļa Štrāla romānā “Karš” tēlotās Rīgas radošās intelīgenes pulcēšanos, ļaujot izteikt hipotēzi, ka Lāms varētu būt ietekmējies no Štrāla romāna.

Kara pēdējās dienās, redzot virsleitnanta, sava bērnības drauga Ervīna Noleja pirmsnāves agoniju, Gunārs Veldre atceras, “kā toreiz bērnībā, kad abi ar Ervīnu Noleju bija pani pulkveži, lasījis kara romānus, jūsmojis par šo romānu varoņu bezbailīgajiem piedzīvojumiem. Šķiet, autori ieskatīja par labo toni likt lodei caururbt galvenā varoņa cepuri vai atstāt citas pēdas apgērbā. Interesanti – cik daudz tādiem papīra varoņiem pietiktu no tiem caursāvieniem, stērbelēm un belzieniem, ko šajā kaujā iemantojis Gunārs? “Pakārt tādus rakstniekus!” pēkšņā īgnumā nodomāja Gunārs.” (Lāms 1989: 441) Lāma vēstījums ir brīvs no kara romānam raksturīgā heroiskā patosa, un šādā aspektā precīzāk būtu to klasificēt kā pretkara romānu. Domājot par latviešu leģionāra tēlu un intonatīvo toņkārtu romānā “Kāvu blāzmā”, vērts ieskatīties senākos latviešu kultūras avotos un salīdzināt to ar rekrūšu motīvu latviešu kara dziesmu folklorā, proti, “[r]ekrūšu dziesmās nav nekā no viduslaiku karavīru bramanības, ne arī no atvaļinātu zaldātu dēkainības. Toties šo

dziesmu balādiskā saturā un formā atklājas cietsirdīgā likteņa grūtā smeldze." (Švābe 1956: 378)

Otrais pasaules karš kā latviešu leģionāru tēma ienāk arī 50. gadu trimdas literatūrā, un attieksmē pret latviešu tautas izredzēm šajā karā romānam "Kāvu blāzmā" līdzīgu pozīciju pauž Anšlava Eglīša romāns "Es nebiju varonis", tā centrālais tēls Rainis Ozolkāja: "Varonis no manis neiznāca. [...] Tas nebija mūsu karš, tas bija nolemts zaudēšanai un nekāda dūša un varonība nebūtu mums palīdzējusi." (Eglītis 1955: 317) Lai gan Eglīša "Es nebiju varonis" (pretstatā Lāma autobiogrāfiski tuvajam vēstījumam) ir "brīva fantāzija par 2. pasaules kara tematiem" un "autors lūdz lasītājus nemeklēt aprakstītajos notikumos ne pazīstamas personas, ne pareizus datus" (Eglītis 1955: 4), attieksmē pret kara heroizāciju abu rakstnieku nostāja ir radniecīga: "Kauju skaistumu vai vismaz varenību varbūt savā iztēlē vēro maršali un ģenerāļi, bīdīdami armijas un korpusus pa kartēm, bet dubļos iemīcītajam ierindniekam karš parādās tikai kā nebeidzama un nesakarīga virkne nejēdzīgu, murgainu, cietsirdīgu atgadījumu. [...] Kādi gan ideāli varēja dzīvot zem dubļiem un asinīm notrieptajiem komunistu un nacionālsociālistu viltus karogiem, vai zem pašlabuma zīmes, ko pacēla rietumu demokrātijas?" (Eglītis 1955: 5–6) Nenoliedzot Lāma romāna "Kāvu blāzmā" novitāti, Eglīša romāns "Es nebiju varonis", tā koncepcija neļauj izteikt vispārinājumu, ka Lāma romāns "nostājas pretī gan padomju, gan trimdas literatūrai" (Berelis 1999: 133) tādā ziņā, ka "Kāvu blāzmā" tanī laikā ir vienīgais darbs, kurā karš "nebūt nav "varoņdarbs", "ceļš uz uzvaru" vai kas tamlīdzīgs no kara idejiskā arsenāla", proti, ka trimdas literatūrā "līdzīga attieksme jūtama vienīgi Dzintara Soduma romānā "Taisām tiltu pār plašu jūru", kas tapa apmēram tai pašā laikā, kad "Kāvu blāzmā"" (Berelis 1999: 133–134). Tēlojot Otrā pasaules kara pārdzīvojumus, pretkara nots izskan arī trimdas literatūrā, un līdzīgi Lāma darbam, kā pretkara romāns sevi piesaka arī Eglīša "Es nebiju varonis", kas nācis klajā trīs gadus pirms "Kāvu blāzmā" pirmo nodaļu publikācijas.

Divdesmitā gadsimta 60. gados latviešu leģionāri kļūst par Gunara Janovska daiļrades pamattēmu, taču (pretstatā Lāma romānam) tās vēstījošais subjekts atrodas ārpus Latvijas laiktelpas un saturiskā kapacitāte atklājas "dzimtenes telpas" un "svešatnes telpas" opozīcijā (Tabūns 1995: 53). Romāns "Kāvu blāzmā" bija izaicinājums ne tikai padomju ideoloģijas, bet arī pēckara latviešu trimdas ideoloģijas kontekstā. Rakstnieks un publicists Aivars Ruņģis jautā, vai "Visvalža Lāma romāna publicēšana būtu apsveikta emigrācijā 1958. gadā? Un vai tā eventuālā publicēšana emigrācijā tiktu apsveikta tagad – 1989. gadā? Attiecībā uz emigrāciju man liekas, ka abos gadījumos atbilde būtu izteikts "nē". [...] Romāns "Kāvu blāzmā", cik varu liecināt no savas pieredzes, pauž patiesību, pilnu patiesību un neko citu kā tikai patiesību." (Ruņģis 1991: 161)

Secinājumi

Visvalža Lāma romāns "Kāvu blāzmā" ieņem īpašu vietu 20. gadsimta 50. gadu latviešu literatūrvēsturiskajā procesā, atbrīvojoties no padomju totalitārisma ideoloģijas žņaugiem, kā arī latviešu kara romāna tradīcijas pēctecībā un mūsdienu sociālpolitisko norišu kontekstā. Rakstnieku nodarbina latviešu leģionāra tēlā personificētās latviešu nācijas izredzes, un tādējādi viņš pilnībā ignorē padomju kara romāna lielo naratīvu, iezīmējot radikālu pavērsienu gan padomju kara romāna tematiskā satura, gan formas ziņā. Latvijas telpā notiekošais tiek skatīts Visvaldim Lāmam autobiogrāfiski tuva varoņa, no skolas sola leģionā mobilizēta ģimnāzista acīm, un viņa eksistenciālās pieredzes attēlojumā karš iegūst dziļi personisku raksturu. Vēstījuma struktūrā ievērojamu vietu ieņem pārdomas par kara tēmas atspoguļošanu literatūrā, kā arī par literatūras nozīmi cilvēka dzīvē kopumā, un šajā ziņā romānu "Kāvu blāzmā" var uzskatīt par diezgan filoloģisku darbu. Uzmanības centrā izvirzot cilvēku, viņa apziņas dzīvi un likteni, kara demoralizējošo raksturu un postošo ietekmi uz cilvēku un sabiedrību, Lāms aizsāk Otrā pasaules kara deheroi-zāciju latviešu padomju romānistikā.

Attieksmē pret karu, kara un kareivja (rekrūša, leģionāra) arhetipu nacionālajā tradīcijā "Kāvu blāzmā" sasaucas ar Kārļa Štrāla romānu "Karš" (1921) un Anšlava Egļiša romānu "Es nebiju varonis" (1955), pieslienoties pretkara romāna strāvoju-mam.

Nobeigums

Otrais pasaules karš un latviešu leģionāru tēma bija sensi-tīvs jautājums ne vien romāna "Kāvu blāzmā" tapšanas laikā un Latvijā, bet arī starp-tautiski, galvenokārt padomju antifašistiskās retorikas iespaidā, un tas turpina būt strīdīgs vēl arvien. Ārpus padomju okupācijas režīma kontrolētās teritorijas plašākā starptautiskā skatījumā priekšstatu par latviešu leģionāriem, viņu vēsturisko lomu un likteni paplašina zviedru rakstnieka Pēra Ulova Enkvista dokumentālais romāns "Leģionāri" (1968), kas padomju blokā bija aizliegtā literatūra līdz pat 80. gadu beigām. Latviešu valodā grāmata nāk klajā 1993. gadā, izraisot plašas diskusijas tā sauktās vēsturiskās patiesības aspektā, un tagad izskan sakarā ar latviešu leģionāru piemi-nekļa "Latvijas stāvēstrops brīvībai" statusu Beļģijas pilsētīņā Zedelgemā (Kaprāns, Tomaševskis 2023).

Tomēr raksta mērķis nav konfrontēt romānu ar t. s. vēsturisko patiesību (kas var-būt tikai līdz ar Latvijas valsts atjaunošanu vēstures zinātnē daudz maz klajā nākusi). Autore pateicas kolēģim Ojāram Lāmam par pamudinājumu piedalīties starptautis-kajā zinātniskajā konferencē "Jokdaris un lelle: rakstnieks padomju laikā un telpā. Visvaldim Lāmam, Bruno Saulītim, Ēvaldam Vilkam – 100" (Rīga, 24.04.2023.), kas bijis par pamatu šī raksta tapšanā.

Bibliogrāfija

- Balodis, Andrejs (1958). Mēs esam miera pulku avangards. *Karogs*, Nr. 7, 115.–121. lpp.
- Berelis, Guntis (1999). *Latviešu literatūras vēsture*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Cobley, Evelyn (1986). Description in Realist Discourse: The War Novel. *Style*, No. 20(3), pp. 395–410. Available: <http://www.jstor.org/stable/42945614> [accessed 03.09.2023.].
- Cimdiņa, Ausma (2006). Vēstures heroīns un maģiskais reālists Aleksandrs Grīns. *Republika*, Nr. 22, 14.–20.07., 32.–33. lpp.
- Damburs, Edgars (1958). Kārlis Štrāls un viņa kara romāns. *Karogs*, Nr. 4, 136.–140. lpp.
- Eglītis, Anšlavs (1955). *Es nebiju varonis*. [Ņujorka:] Grāmatu draugs.
- Eglons, Visvaldis (1958). Kāvu blāzmā. Pirmā grāmata. Laikmeta āksti un varoņi. *Karogs*, Nr. 7, 14.–82. lpp.
- Eglons, Visvaldis (1958). Kāvu blāzmā. Pirmās grāmatas nobeigums. *Karogs*, Nr. 8, 13.–46. lpp.
- Eglons, Visvaldis (1958). Kāvu blāzmā. Otrā grāmata. Dziesma divās skaņās. *Karogs*, Nr. 9, 11.–60. lpp.
- Eglons, Visvaldis (1958). Kāvu blāzmā. *Karogs*, Nr. 10, 17.–38. lpp.
- Eglons, Visvaldis (1958). Kāvu blāzmā. Otrās grāmatas nobeigums. *Karogs*, Nr. 11, 17.–72. lpp.
- Enkvists, Pērs Ulovs (1993). *Leģionāri. Romāns par baltiešu izdošanu*. Daudze, Argita (tulk.). Rīga: Liesma.
- Eversone, Madara (2017). Latvijas Padomju rakstnieku savienības valdes darbība destalinizācijas periodā (1956–1959). *Jaunā Gaita*, Nr. 289. Pieejams: https://jaunagaita.net/jg289/JG289_Eversone.htm [skatīts 03.09.2023.].
- Feldmanis, Inesis (2008). “Vācu laiks” Latvijā: jauna konceptuāla skatījuma meklējumos. *Latvijas vēsture*, Nr. 4(72), 56.–68. lpp.
- Hiršs, Harijs (1989). Ilgi gaidīts romāns. Lāms, Visvaldis. *Kāvu blāzmā*. Rīga: Liesma, 461.–479. lpp.
- [Bez aut.] (1993). *Livonijas Indriķa Hronika*. Feldhūns, Ābrams (tulk.). Rīga: Zinātne.
- Kaprāns, Mārtiņš; Tomaševskis, Jānis (2023) Latviešu karagūstekņi Zedelgemā: vēsture, atmiņa konflikts. *Letonica*, Nr. 53, 102.–129. lpp. DOI: 10.35539/LTNC.2023.0053.07.
- Kukulin, Ilya (2005). Pain Regulation. Preliminary Notes on the Transformation of the Traumatic Experience of the Great Patriotic War. *World War II in Russian Literature of the 1940s–1970s*. Available: <https://magazines.gorky.media/nz/2005/2/regulirovanie-boli.html> [accessed 03.09.2023.].
- Laitinen, Kai; Bingham, Philip (1984). The Finnish War Novel. *World Literature Today*, No. 58(1), pp. 30–35. DOI: 10.2307/40139639.
- Lāms, Visvaldis (1977). *Gribas un atziņu sūrums. Apceres par dzīvi, par mākslu un par rakstnieka darbu*. Rīga: Liesma.
- Lāms, Visvaldis (1989). *Kāvu blāzmā*. Rīga: Liesma.
- Lāms, Visvaldis (1990). Kultūras nozīme nācijas izdzīvošanā. *Latviešu nācijas izredzes. 1990. gada 28.septembra konference*. Rīga: Zinātne, 18.–25. lpp.

- Lukss, Valdis (1958). Mūsu literatūras uzdevumi komunisma celtniecībā. Latvijas Padomju rakstnieku savienības pirmā sekretāra Valda Luksa referāts. *Literatūra un Māksla*, 27.09., 1. lpp.
- Niedre, Jānis (1957). Kārļa Štrāla romāns "Karš". Štrāls, Kārlis. *Karš*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 569.–571. lpp.
- Norris, Margot (2000). *Writing War in the Twentieth Century*. Charlottesville: University Press of Virginia.
- Piskunovs, Vladimirs (1958). A. Fadejeva, E. Kazakeviča, I. Ērenburga un V. Lāča pēckara posma romāni par Lielo Tēvijas karu (40. gadi). *Literatūras vēstures un teorijas jautājumi. Raksti IX*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 469.–484. lpp.
- Ruņģis, Aivars (1991). Patiesība, pilna patiesība un nekas cits kā tikai patiesība. *Kritikas gadagrāmata, 18*. Rīga: Liesma, 159.–166. lpp.
- Sudrabkalns, Jānis (1958). Jaunā gadā ar jaunu spēku jāturpina cīņa par mieru. *Karogs*, Nr. 1, 3.–5. lpp.
- Švābe, Arveds (1956). Kara dziesmas. Latviešu tautasdziesmas 11 sējumos. 10. sēj. Kopenhāgena: Imanta, 373.–378. lpp.
- Štrāls, Kārlis (1957). *Karš*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Tabūns, Broņislavs (1995). Latviešu leģionāra tēls Gunāra Janovska prozā. Rožkalne, Anita (sast.). *Materiāli latviešu literatūras un mākslas vēsturei*. Rīga: Zinātne, 150.–156. lpp.
- Tatar, Maria (2019). The Poetics of the Combat Zone: Erich Maria Remarque's 'Im Westen Nichts Neues'. *The German Quarterly*, No. 92(1), pp. 1–18.
- Tighe, Joseph A. (2004). All Quiet on the Western Front: A Phenomenological Investigation of War. *Critical Survey*, No. 16(3), pp. 48–61. Available: <http://www.jstor.org/stable/41557288> [accessed 31.08.2023.].
- Vējš, Vilnis (2022). Vīriešu atgriešanās. *Kultūras Diena un Izklaide*, 31.03., 2. lpp.

Mārtiņš Kaprāns

Dr. sc. comm., vadošais pētnieks,

Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts

Dr. sc. comm., senior researcher,

Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia

E-pasts / e-mail: martins.kaprans@lu.lv

Jānis Tomaševskis

Doktora grāda pretendents vēsturē,

vēsturnieks, Latvijas Kara muzejs

PhD candidate in history,

Historian of the Latvian War Museum

E-pasts / e-mail: janis.tomasevskis@karamuzejs.lv

DOI: 10.35539/LTNC.2023.0053.07

Latviešu karagūstekņi Zedelgemā: vēsture, atmiņa, konflikts

Latvian Prisoners of War in Zedelgem: History, Memory, and Conflict

Atslēgvārdi:

Latviešu leģions,

latviešu karagūstekņi

Rietumeiropā,

kolaboracionisms,

atceres aktīvisms,

vēstures politika

Keywords:

The Latvian Legion,

Latvian prisoners of war

in Western Europe,

collaborationism,

memory activism,

politics of history

Raksts sagatavots ar Latvijas Zinātnes padomes finansējumu projektā

“Pārvērtējot bezvalstiskumu: Pretošanās un kolaborācija Latvijā

Otrā pasaules kara laikā” (Izp-2020/2-0212).

Kopsavilkums

Pēc Otrā pasaules kara Beļģijas pilsētas Zedelgemas pievārtē bija noņemti aptuveni 11 700 latviešu karagūstekņu. 2018. gada rudenī Zedelgemā tika atklāts piemineklis, kurš pieminēja gan šos karagūstekņus, gan brīvību tās visās izpausmēs. Taču pēc pāris gadiem piemineklis nokļuva konfliktējošu politisko interešu un sociālo atmiņu krustugunīs. Raksta mērķis ir izskaidrot Zedelgemas nometnes problemātiku, aplūkojot latviešu karagūstekņu struktūru un biogrāfiskās detaļas un izsekojot, kā veidojās spriedze ap Zedelgemas pieminekli. Zedelgemas nometnē ieslodzīto latviešu karavīru sastāvs liecina, ka ļoti niecīga daļa varētu būt saistīti ar vācu organizētajiem kara noziegumiem Latvijā un citās nacistu okupētajās teritorijās. Rakstā tiek skaidrots, kāpēc pieminekļa veidotājiem – Latvijas Okupācijas muzejam un Zedelgemas vēstures entuziastiem – neizdevās pārrāmēt latviešu karagūstekņu vēsturi, kurā brīvības tēma bija spiesta piekāpties kolaboracionisma priekšā. To lielā mērā noteica “apsūdzošo” atceres aktīvistu skaitliskais pārsvars un hegemoniska diskursīvā stratēģija, kas īsā laikā ļāva ap pieminekli radīt starptautisku rezonansi. Šī rezonanse ir skaidrs signāls Latvijas diplomātiem, ka Otrā pasaules kara vēsture Eiropā nav pazudusi no starptautisko attiecību lauka.

Summary

After the World War II, approximately 11,700 Latvians were held in the prisoners-of-war (POW) camp near Zedelgem, Belgium. In 2018, a monument was unveiled in Zedelgem, commemorating both Latvian POWs and freedom in all its manifestations. However, a few years later the monument was caught in a crossfire of conflicting political interests and social memories. This article intends to explain the issues with the Zedelgem camp by looking at the structure and biographical details of the Latvian POWs and exploring how the tension around the Zedelgem monument were created. The composition of the Latvian soldiers imprisoned in the Zedelgem camp suggests that a very small part of these POWs could be associated with German-organized war crimes in Latvia and other territories. The article explains why the advocates of the monument – the Museum of the Occupation of Latvia and local history enthusiasts of Zedelgem – failed to reframe the history of Latvian POWs. In this controversy, the accusing memory activists outnumbered and outperformed the advocates, thus quickly creating an international resonance around the monument. This “memory war”, among other things, sends a clear message to Latvian diplomats that the history of World War II in Europe has not disappeared from international relations.

“Bet vai tad par karu tiešām vienreiz nav rakstīts diezgan? Tas tagad būs apskatīts no visiem iedomāmajiem viedokļiem. No uzvarētāju un zaudētāju. No līdzskrējēju un līdzmucēju. Par to gari un plaši ir izteikušies valstsvīri. Diplomāti. Ģenerāļi. Pavāri. Šoferi. Slimnīcu apkopējas. Un konferenču telpu aptīrītāji. Ko gan par šo karu vēl varētu rakstīt?” (Janovskis 1972: 64–65)

1945. gada rudenī, kad tikko bija noslēdzies Otrais pasaules karš, sabiedroto spēki Eiropā pārvaldīja karagūstekņu nometnes, kurās tika ievietoti dažādu tautību cilvēki, kas bija karojuši kara zaudētāju pusē. Lielākā daļa latviešu karagūstekņu (ap 11 700 personu), kas bija karojuši nacistiskās Vācijas militārajos formējumos, bija nometināti Beļģijas ziemeļu pilsētiņas Zedelgemas pievārtē – agrākajā vācu munīciju noliktavas teritorijā. Pēc 73 gadiem, 2018. gada rudenī, Zedelgemā tika atklāts piemineklis “Latvijas stāvētājs brīvībai”, kurš godināja gan latviešu karagūstekņus, gan brīvību tās visās izpausmēs (turpmāk – Zedelgemas piemineklis). Iespējams, šī piemiņas vieta būtu palikusi vēsturē kā vēl viens atceres simbols Otrajam pasaules karam, taču viss attīstījās citādi. Zedelgemas piemineklis 2021. gadā nokļuva konfliktējošu politisko interešu un sociālo atmiņu krustugunīs. Izrādījās, Otrā pasaules kara izpratne joprojām ir kaujaslauks ar vairākām frontes līnijām. Piemineklis īsā brīdī pārtapa atmiņu notikumā – fenomenā, kuru raksturo konkrētas vēsturiskās pieredzes pārvērtēšana un izaicināšana (Blacker, Etkind 2013: 6).

Ņemot vērā pagātnes un tagadnes diskursus, kas saplūst šajā atmiņu notikumā, raksta mērķis ir izskaidrot Zedelgemas nometnes problemātiku. Rakstam ir divi uzdevumi. No vienas puses, mēs vēlamies aplūkot Zedelgemas nometnē ieslodzīto latviešu karagūstekņu struktūru un biogrāfiskās detaļas, tostarp nometnē gūto pieredzi. Nav iespējams atšķetināt Zedelgemas pieminekļa konfrontējošo nozīmi, ja netiek sniegta atbilde uz pamatjautājumu: kādi cilvēki veidoja latviešu karagūstekņu kopumu? No otras puses, mēs gribam analītiski izsekot, kā veidojās spriedze ap Zedelgemas pieminekli, kādi aktori un strukturāli procesi no ietekmēja.

Raksta atšķirīgie, bet saistītie uzdevumi liek izmantot daudzlīmeņu metodoloģiju. Karagūstekņu sastāva analīze balstās uz Lielbritānijas armijas gūstā nonākušo latviešu karavīru sarakstiem. Tie ir karagūstekņi, kas pēc Otrā pasaules kara atradās Zedelgemas nometnē. Zedelgemas piemiņas vietas kontekstā tiek kvalitatīvi analizēta atmiņu notikuma veidošanās, īpašu uzmanību pievēršot polemiskā diskursa dalībniekiem. Mūsu analītiskā pieeja seko Roberta Entmana (*Entman*) izpratnei par rāmējumiem publiskajā komunikācijā, īpaši pievēršot uzmanību problēmu un risinājumu rāmējumiem (Entman 1993). Par kvalitatīvo datu avotu kalpo Zedelgemas piemiņas vietai veltītie raksti un citi vēstījumi, kas parādījušies dažādu valstu medijos

un interneta vietnēs laika periodā no 2017. gada 1. janvāra līdz 2021. gada 1. decembrim. Tas aptver periodu, kurā veidojās piemiņas vietas publiskais diskurss. Izvēlēts 1. decembris kā svarīga robežšķirtne, jo šajā datumā starptautiskais ekspertu panelis publicēja rekomendācijas, ko iesākt ar Zedelgemas pieminekli, un tās definēja jaunu posmu šī diskursa attīstībā (sk. Belgium WWII 2021). Tāpat rakstā esam izmantojuši dokumentus un paziņojumus, kuru izdevēji ir Latvijas, Beļģijas, Krievijas un Eiropas Savienības oficiālās institūcijas.

Zedelgemas karagūstekņu portrets

Latvija Otrā pasaules kara laikā piedzīvoja citu citai sekojošu padomju – vācu – padomju okupāciju. Padomju okupācijas režīma 1940.–1941. gadā veiktās represijas bija galvenais priekšnoteikums Latvijas sabiedrības daļas kolaborācijai ar nacistu okupācijas režīmu. Viena no kolaborācijas formām bija iesaistīšanās vācu militārajos formējumos, īpaši nacistu režīma sākumposmā, kad vairāki tūkstoši brīvprātīgo iestājās vācu palīgvienībās. Pakāpeniski brīvprātīgo skaits mazinājās un kara beigās faktiski izzuda, tāpēc vācieši no 1942. gada centās tos iesaistīt ar rekrutēšanas kampaņām, bet no 1943. gada februāra – ar piespiedu mobilizāciju *Latviešu SS brīvprātīgo leģionā* (Latviešu leģionā). Pēdējais bija kopīgs apzīmējums visām latviešu militārajām vienībām, ko izveidoja leroču SS (*Waffen SS*) un Kārtības policijas (*Ordnungspolizei*) sastāvā. Kopumā kara laikā vācu bruņotajos spēkos dienēja apmēram 110–115 tūkstoši Latvijas iedzīvotāju (Neiburgs 2012: 82; 2022), no kuriem vismaz 52 000 bija mobilizēti 15. un 19. leroču SS grenadieru divīzijā (Kangeris 1998: 114, 118).

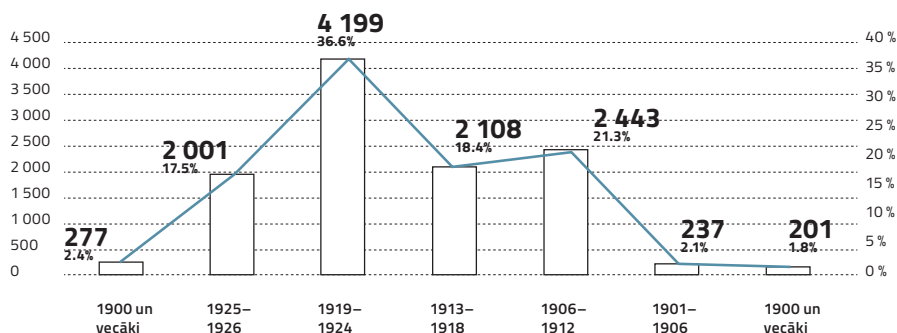
Kara noslēgumā apmēram 75 000 vācu pusē karojošo latviešu karavīru nonāca kara uzvarētāju (tostarp Sarkanās armijas) gūstā, pārējie bija krituši, pazuduši bez vēsts, ievainoti, sagūstīti kara laikā, kļuvuši par bruņotās pretošanās dalībniekiem vai civilpersonām u. c. Apmēram trešā daļa jeb 25 400 kapitulēja Rietumu sabiedrotajiem Vācijā un tās okupētajās teritorijās un tika ieslodzīti kopā vairāk nekā 200 ASV, Francijas un Britu Reinas armijas pārvaldītajās karagūstekņu nometnēs Rietumeiropā un Ziemeļāfrikā. Apmēram 11 700 Rietumu gūstā nonākušo no 1945. gada septembra līdz 1946. gada maijam atradās britu kontrolētajā karagūstekņu nometnē Zedelgemas pievārtē Beļģijā (oficiālais nosaukums – *POW Camp 2227*). Nometne kļuva par lielāko latviešu karagūstekņu koncentrācijas vietu Rietumos, kas veicināja plašu sabiedrisko un kulturālo darbību – laikrakstu izdošanu, izglītojošās un izklaidējošās nodarbības, vērīgu valsts svētku programmu, pašdarbības pulciņus, sabiedrisko organizāciju dibināšanu u. c.

Par nometnē pavadīto laiku atstāts ievērojams daudzums vizuālu, dokumentāru, autobiogrāfisku u. c. liecību, no kurām daļa arī publicēta (sk., piemēram,

Hāznerns 1974; Bērziņš 1985; Zaļinskis 1991; YouTube 2020 u. c.). Mūs interesējošā pieminekļa kontekstā viena no svarīgākajām liecībām ir Zedelgemas nometnē ieslodzīto latviešu karagūstekņu saraksti, kas kā daļa no "Daugavas vanagu" Latviešu leģiona arhīva 2004. gadā tika atvesti no Vācijas un nodoti glabāšanai Latvijas Kara muzejā. Sarakstos ietvertas ziņas par vairāk nekā 11 700 karagūstekņu vārdiem, dzimšanas datiem, pēdējo militāro vienību un pēdējo dienesta pakāpi. Šie dati ļāvuši paraudzīties uz Zedelgemā ieslodzīto latviešu karavīru militāro portretu kara noslēgumā (sk. Tomaševskis 2022), kā arī palīdz datus konfrontēt ar citiem un ievietot plašākos nozīmju laukos. Apskatot kvantitatīvos un kvalitatīvos rādītājus, redzams, ka Latviešu leģiona karavīri veidoja vairāk nekā 87 % jeb 10 063 no visiem Latvijas valstspiederīgajiem šajā nometnē. Vērmahtā kara noslēgumā karoja tikai nepilni 7 % jeb 768 karavīri. Vairāk nekā 73 % ieslodzīto latviešu karavīru pēdējā militārā vienība bija 15. vai 19. grenadieru divīzija, turpretim kara laikā šajās divīzijās mobilizēto proporcija pret pārējiem bija apmēram 46 %. Visplašāk pārstāvēta bija 15. divīzija (vairāk nekā 67 %), kuras karavīru vairākums kara noslēdzošajā posmā nonāca Rietumu sabiedroto gūstā. Tas nozīmē, ka Zedelgemas nometnē pēc kara koncentrējās visvairāk latviešu leģionāru Rietumos (Daugavas vanagu Latviešu leģiona arhīvs 1946). Ieroču SS vienību proporciju palielināja daudzu policijas vienību, robežapsardzības pulku un citu vienību karavīru pārcelšana uz latviešu divīzijām vai atbalsta vienībām kara noslēdzošajā posmā (no 1944. gada rudens līdz 1945. gada pavasarim). Domājams, ka Zedelgemas latviešu karagūstekņu vidū bija salīdzinoši daudz bijušo policijas bataljonu karavīru, kuri kara noslēgumā tika pārcelti uz Ieroču SS divīzijām, taču izsekot katra karavīra dienesta gaitām kara laikā ir laikietilpīgs process, kas šī raksta robežās nav paveicams.

Latviešu karagūstekņu portretā svarīgs aspekts ir arī militārās hierarhijas un vecuma struktūras sadalījums. No visiem Zedelgemas nometnē ieslodzītajiem latviešu karavīriem 3 % jeb 357 bija virsnieki, 17 % jeb 1925 instruktori, savukārt vislielāko proporciju jeb 80 % veidoja zemākās dienesta pakāpes (kareivji, dižkareivji, gaisa spēku izpalīgi u. tml.). Savukārt vecuma struktūra parāda, ka nometnē bija pārstāvēti dažādu gadagājumu karavīri, no kuriem 94 % bija dzimuši laika posmā no 1906. līdz 1926. gadam (Daugavas vanagu Latviešu leģiona arhīvs 1946). Tā bija mobilizācijai pakļautā vecumgrupa (1. grafiks). Starp vecāka gadagājuma karavīriem ir liels augstāko virsnieku īpatsvars, savukārt 1927. gadā dzimušie un jaunāki vīri dienēja lielākoties gaisa spēku palīgdienestā un citās palīgvienībās.

Nozīmīgu pienesumu Zedelgemas nometnes statistikā veicis bijušais Latviešu lauku papildinājumu depo 2. būvpulka kaprālis Alberts Raidonis, kurš apkopojis datus par 11 160 nometnē ieslodzīto vecumu, ģeogrāfisko piederību pie kāda no Latvijas novadiem un apriņķiem, invalīdu skaitu, profesionālo statusu, izglītības līmeni, karadienesta ilgumu, piederību pie kādas no sabiedriskajām organizācijām vai

1. grafiks. Zedelgemas nometnē ieslodzīto latviešu karagūstekņu vecuma struktūra.

Avots: Daugavas vanagu Latviešu leģiona arhīvs 1946.

lauksaimniecības biedrībām, informāciju par ģimenes locekļiem, to atrašanās vietām un padomju represijās cietušajiem radniekiem. Saskaņā ar šo informāciju vairāk nekā 80 % karagūstekņu dienesta gaitas bija uzsākuši 1943.–1944. gadā, bet atlikusī daļa – vēl pirms Latviešu leģiona dibināšanas, proti, 1941.–1942. gadā (Bērziņš et al. 1985: 99). Kara gaitu uzsākšanas laiks ļauj modelēt brīvprātīgo skaitu Zedelgemas karagūstekņu nometnē. Neskatoties uz dažādiem faktoriem, kas veicināja un dažkārt spieda uz pieteikšanos vācu militārajās vienībās (obligātā darba klausība, rekrutēšana u. c.), līdz leģiona dibināšanai Latvijas iedzīvotājiem bija izvēle – stāties vai nestāties Kārtības dienestā (policijas vienībās) vai citos vācu militārajos formējumos. Pēc 1943. gada februāra atšķirt brīvprātīgos no mobilizētajiem bija faktiski neiespējami, jo visi saņēma iesaukšanas pavēsti, karavīra algas grāmatu un personas apliecību. Pēc vēsturnieku aplēsēm vācu militārajās vienībās dienējušo brīvprātīgo latviešu karavīru skaits bija apmēram no 15 līdz 20 % (Vilciņš 1994; Kangeris 1998). Tātad arī Zedelgemas nometnē iespējamo brīvprātīgo karavīru īpatsvars varēja būt līdzīgs.

Latviešu brīvprātīgo/mobilizēto attiecība krasi disonē ar citās vācu okupētajās zemēs, īpaši Rietumeiropā, saformētajiem SS leģioniem. Šajās valstīs mobilizēšana nenotika, bet tika izvērstas brīvprātīgo rekrutēšanas kampaņas, kas deva visai ievērojamus rezultātus. Tā 1944. gada nogalē SS karaspēkā dienēja jau vairāk nekā 137 000 rietumeiropiešu, starp kuriem bija 50 000 holandiešu, 23 000 flāmu, 15 000 valoņu, 8000 franču u. c. tautību karavīri (Feldmanis 2004: 337). Viņi visi bija brīvprātīgie, kas pēc kara gan Beļģijā, gan citur izpelnījās sabiedrības nosodījumu par kolaborāciju ar nacistu okupācijas varu. Turklāt šāds brīvprātīgo skaits bija iespējams valstīs, kurās pirms vācu ienākšanas vara bija nacionālo valdību rokās, kas šķietami

neļāva nacistu režīmu uzlūkot kā mazāko ļaunumu, kā tas bija, piemēram, Baltijas reģionā.

Iepriekš aplūkotie kvantitatīvie rādītāji nesniedz pilnvērtīgu ainu par karagūstekņu darbību Otrā pasaules kara gados un iespējamo iesaisti vācu represīvajās struktūrās, proti, vācu Drošības policijā un Drošības dienestā (SD). Tomēr datus iespējams salīdzināt ar pieejamiem latviešu SD locekļu sarakstiem, kas ļauj vismaz nojaust problemātiskās karavīru grupas un aptuveno skaitu.

Otrā pasaules kara gados vairāki simti vai tūkstoši Latvijas iedzīvotāju piedalījās vācu organizētajās represijās pret ebreju, romu u. c. tautību iedzīvotājiem un atsevišķām sabiedrības grupām. 1941. gada jūlija sākumā Rīgā tika izveidota SD pakļauta latviešu drošības palīgpolīcijas vienība (*Lettische Sicherheitshilfspolizei*, vēlāk *Lettische Sicherungsabteilung*) jeb tā dēvētā Arāja komanda, kas kara laikā bija atbildīga par apmēram 30 000 ebreju u. c. tautību iedzīvotāju noslepkavošanu vācu okupētajās Latvijas un Baltkrievijas teritorijās. Arāja komanda pastāvēja līdz 1944. gada rudenim, kad to izformēja un vairākus simtus no tajā tobrīd esošajiem 1200 dalībniekiem ieskaitīja Latviešu leģiona 15. divīzijā vai Latviešu lauku papildinājumu depo, kas tolaik jau bija pārdislocēti uz Rietumprūsiju Vācijā (Neiburgs 2020: 12). Bijušais vienības komandieris majors Viktors Arājs apmēram nedēļu 1945. gada februāra/marta mīļā pildīja 15. divīzijas 34. grenadieru pulka bataljona komandiera pienākumus, līdz tika no amata atstādināts. Viņš un vairāki simti Arāja komandas locekļu dažus mēnešus atradās Latviešu leģiona kaujas vienību sastāvā, kas zināmā mērā met ēnu uz leģiona darbības pēdējo cēlienu. Taču vai noziedzīgu elementu atrašanās kaujas vienībā un vēlāk karagūstekņu nometnē padara pārējos par līdzatbildīgiem? Latviešu leģiona vienības kara gados piedalījās tikai militāra (ne represīva) rakstura kaujās pret Sarkano armiju Austrumu frontē. Padomju un mūsdienu Krievijas vēsturnieki bez nopietniem argumentiem ir mēģinājuši pierādīt pretējo (sk., piemēram, Diukov 2020), un šos argumentus nekritiski ir pārņēmuši arī atsevišķi Rietumvalstu pētnieki.

Līdzvērtīgi arī bijušo Arāja komandas dalībnieku atrašanās leģiona sastāvā kara beigās nepadara leģionu kopumā vai tā atsevišķas vienības par noziedzīgām. Tāds pats arguments ir attiecināms uz Zedelgemas karagūstekņiem – atsevišķu Arāja komandas dalībnieku atrašanās nometnē nepadara pārējos ieslodzītos par līdzvainīgiem viņu pastrādātajos noziegumos. Taču pats fakts neapšaubāmi met ēnu uz pārējiem leģionāriem, un šī procesa iesākums meklējams uzreiz pēc nacisma režīma sagrāves.

Zedelgemas un citās sabiedroto kontrolētajās nometnēs pēc kara notika karagūstekņu filtrācija, kurā iespēju robežās pārbaudīja ieslodzīto iesaisti vācu represīvajās struktūrās, dalību kara noziegumos un noziegumos pret cilvēci. Vairāku leģionāru atmiņās pieminēts sabiedroto organizēts skrīnings, kura laikā tika meklēta kreisajā padusē ietētovētā asinsgrupa, ko kara laikā īstenoja daļā leroču SS vienību,

lai atvieglotu palīdzības sniegšanu ievainojuma gadījumā. Bijušais leģiona majors Jūlijs Ķīlītis atceras, ka pēc ierašanās Zedelgemas nometnē "angļu ārsts, kapteiņa dienesta pakāpē, un ar labām vācu valodas zināšanām, cītīgi visiem bez izņēmuma skatījās padusēs un meklēja "putniņus" [asinsgrupas tetovējumus – aut.]. Kam atrada, vai saskatīja aizdomīgas pēdas, ka "putniņš" varētu būt izdzēsts, tūlīt reģistrēja. Tas arī bija viņa galvenais darbs un citas kaites nemeklēja." (Ķīlītis 1959: 262) Tetovējumu Rietumu sabiedrotie uzskatīja par pierādījumu piederībai SS, taču SD piederīgajiem šī tetovējuma nebija, un tādēļ dažkārt SD locekļi skrīningam tika vieglāk cauri nekā leģionāri (Ezergailis 1998: 12).

Latviešu karagūstekņiem atrodoties Zedelgemas nometnē, to visai regulāri apmeklēja padomju emisāri, gan personīgi aicinot gūstekņus "atgriezties dzimtenē", gan caur diplomātiskajiem kanāliem mēģinot atsevišķus virsniekus no nometnes "izgūt" piespiedu kārtā. Kopumā Britu Reinas armijas pārstāvji padomju prasībām nepakļāvās, tomēr ar vienu izņēmumu. 1945. gada 28. novembrī padomju emisāriem izdevās padomju sūtniecībā Briselē nogādāt Arāja komandas rotas komandieri kapteini Arnoldu Laukeru, ko vēlāk notiesāja ar 10 gadiem izsūtījumā, kur viņš 1948. gadā mira (Vīksne et al. 1999). Kā atmiņās fiksējis dižkareivis Valentīns Pelēcis, viņš nebija informēts par Laukera veiktajiem noziegumiem, taču "varu tikai pieņemt, ka aptuveni tie daudz neatšķīrās no līdzīgas amata un pakāpes čekas virsnieka noziegumiem. Pats "lielais" Arājs jau bija kļuvis par Ābeli un "noziedējis"." (Pelēcis 1974: 142)

Līdzās Laukeram padomju puse bija pieprasījusi izdošanai arī bijušo Latvijas Kara skolas priekšnieku un 15. divīzijas 32. grenadieru pulka komandieri pulkvedi Arvīdu Krīpeni, kurš aresta brīdī veica pašnāvības mēģinājumu. Virsniekam Ostendes slimnīcā tika izglābta dzīvība, taču nometnē pēc šī gadījuma "izcēlās rūkšana, un, lai gūstekņu prātus nomierinātu, angļu komandieris paziņoja, ka neviens netiks krieviem izdots" (Zemītis 2015). Kā rakstījis jau minētais Ķīlītis, "Krīpena naža dūriens krūtīs, momentāli apturēja šo avotu, caur kuru krievi bija dabūjuši rakstisku atļauju, virsniekus un citas vajadzīgās personas izņemt laukā no nometnēm." (Ķīlītis 1959: 275) Vienlaikus latviešu karagūstekņu neizdošana ir jāskata arī plašākā ģeopolitiskā kontekstā, kurā jau sāka veidoties Aukstā kara aizmetņi. Britu vēsturnieks Bobs Mūrs (*Moor*) uzsver, ka karagūstekņu izdošana pret viņu gribu nozīmētu atzīt PSRS kontroli pār Baltijas valstīm, kas bija pretrunā ar Lielbritānijas ārpolitiku. Tādēļ, secina Mūrs, britu varas iestādes bija apņēmušās aizsargāt latviešus Zedelgemā gandrīz par katru cenu (Moor 2023: 190).

Vēlme repatriēties uz padomju okupēto Latviju bija visai zema, kaut iespēju netrūka. No Zedelgemas nometnes repatriējās 219 latviešu karavīri jeb 1,9 % no ieslodzītajiem (Kangeris 1985). Kā atceras nometnē ieslodzītais kaprālis Arvīds Štrāls, "kaut gan viņus [repatriantus – aut.] pavadīja ar izsmieklu un zaimiem, tomēr viņu

vidū nebija daudz komunistu. Lielākā daļa bija tādu, kam bija neizsakāmas ilgas pēc mājām.” (Zaļinskis 1991: 140) Tieši Krīpena pašnāvības mēģinājums latviešu karavīros nostiprināja pārliecību, ka repatriācija nav pareizais ceļš. Daudzi savā ģimenē un radnieku lokā bija pieredzējuši padomju represijas. Kā Zedelgemā veiktajā aptaujā konstatējis Raidonis, padomju vara bija represējusi radniekus/tuviniekus 44,5 % no visiem nometnē ieslodzītajiem Latvijas valstspiederīgajiem, turklāt 7,5 % aptaujāto bija represēti tiešie ģimenes locekļi – vecāki, brāļi, māsas (Bērziņš et al. 1985: 99). Represiju pieredze un zināšanas par represētajiem tuviniekiem varēja būt ļoti nopietns iemesls, lai nevēlētos atgriezties padomju okupētajā Latvijā.

Ar Krīpena lietu tika izbeigta piespiedu izdošana padomju pusei, taču ne sabiedrotajiem. 1945. gada decembra beigās briti arestēja jau minēto Viktoru Arāju, kurš nometnē bija pierakstījis ar īstajiem dzimšanas datiem un dienesta pakāpi, taču mainītu uzvārdu (Ābele). Kā lasāms vairāku nometnē ieslodzīto karavīru atmiņās, Arāja un Laukera personas latviešu karagūstekņu vidū bija visai labi zināmas, taču grūti noteikt, cik labi karavīri bija informēti par viņu līdzdalību kara noziegumos. Bijušais 15. divīzijas 32. grenadieru pulka kareivis Gunārs Platais dienasgrāmatā Arāja arestu nosauca par “diezgan nepatīkamām ziņām” (Platais 1949), savukārt Jānis Zemītis bija noskaidrojis, ka Arāju angļi “atmaskoja un kaut kur aizveda” (Zemītis 2015). Neskatoties uz šiem atsevišķajiem gadījumiem, kopumā noziegumu tēma Zedelgemā ieslodzīto karavīru memuārliteratūrā ir pieminēta salīdzinoši maz. Te būtu vietā līdz šim pētniecībā nerisināts jautājums, proti, vai tas darīts tādēļ, ka par šiem noziegumiem neko nezināja (vai zināja tikai dažus galvenos aktorus), vai tādēļ, ka par šīm tēmām bija pieņemts nerunāt vai tās slēpt?

Holokausta pētnieks Andrievs Ezergailis ir apkopojis apzināto “Latviešu SD locekļu” (jeb Arāja komandas locekļu) sarakstu. Sarakstā minēti tikai to vārdi/uzvārdi un LPSR VDK krimināllietas numurs (ja tie tikuši tiesāti), taču sarakstā nav nekādu ziņu par attiecīgās personas dienesta ilgumu SD, atbildības pakāpi, pienākumiem un/vai darbību šajā struktūrā (Ezergailis 1999: 480–490). Līdz ar to saraksts ir provizorisks, un personas atrašanās tajā vēl neko nepierāda. Taču daļa no saraksta personām ir zināmas un vēlāk tiesātas par kara noziegumiem Rietumos vai PSRS. Raksta vajadzībām veikts minētā saraksta un Zedelgemas karagūstekņu nometnes latviešu saraksta salīdzinājums. Tika atmestas populāro vārdu un uzvārdu kombinācijas, jo Ezergaiļa sarakstā iztrūkst dzimšanas datu.

Pēc salīdzināšanas ir identificēta 69 personu sakritība, proti, hipotētiski vismaz uz tik lielu Zedelgemas nometnē ieslodzīto karagūstekņu loku varētu krist aizdomas par dalību kara noziegumos. No minētā skaita 40 jeb 58 % ir ierindnieki, 19 jeb 28 % instruktori un 10 jeb 14 % – virsnieki. Ja pieņem, ka minētais skaits atbilst faktiskajai situācijai, tad par dalību kara noziegumos un noziegumos pret cilvēci varētu turēt

aizdomās 0,6 % no visiem latviešu karavīriem Zedelgemas nometnē. Vienīgie Zedelgemas nometnē ieslodzītie, kuri Rietumos vai PSRS tika notiesāti, ir jau minētais kapteinis Arnolds Laukers un majors Viktors Arājs, kuram 1979. gadā Vācijas Federatīvās Republikas Hamburgas zemes tiesa piesprieda mūža ieslodzījumu. Vēl no bijušajiem Zedelgemas nometnē ieslodzītajiem ASV ir tiesāti trīs (virsnieka vietnieks Arnolds Trucis un virsleitnants Tālivaldis Kārklīšs miruši pirms tiesas procesa noslēguma; kapteinis Vilis Hāznars pierādījumu trūkuma dēļ attaisnots). Bijušo Zedelgemas nometnē ieslodzīto seržantu Kārli Detlavu neveiksmīgi centās izraidīt no ASV, bet leitnantu Miķeli Kiršteinu atteicās tiesāt veselības apsvērumu dēļ (Ezergailis 1999). Austrālijā pierādījumu trūkuma dēļ izbeidza lietu pret virsleitnantu Kārli Ozolu, kuru vēlāk pēc Vīzentāla centra iesniegtajiem pierādījumiem mēģināja izdot tiesāšanai Latvijā (Jansons 2002). Vēsturnieks Kārlis Kangeris ir noskaidrojis, ka Rietumu tiesu praksē apsūdzības pret iespējamie kara noziedzniekiem izvirzīja tikai tajos gadījumos, kuros bija iespējams savākt pietiekami daudz pierādījumu un liecību, kas ļautu tiesu novest līdz spriedumam (Kangeris 2020).

Noslēdzot raksta vēsturisko sadaļu, jāsecina, ka Zedelgemas nometnē pēc kara tika ieslodzīti latviešu karavīri no dažādiem vācu militārajiem formējumiem – leroču SS, policijas vienībām, vērmahta vienībām u. c. Apmēram divas trešdaļas pārstāvēja dažādas 15. leroču SS grenadieru divīzijas apakšvienības. Nometnē nonāca arī tie Latvijas valstspiederīgie, kuri minētajās vienībās bija ieskaitīti tikai kara beigās un pirms tam bija veikuši citus militāra vai pat represīva rakstura pienākumus. Šo karavīru īpatsvars ir salīdzinoši neliels, taču būtu vēl precizējams gan viņu skaits, gan iespējamā darbība un atbildība par vācu okupācijas periodā pastrādātajiem noziegumiem. Zedelgemas nometnē ieslodzīto latviešu karavīru iespējamie kara noziegumi būtu jāvērtē, nesaistot tos ar viņu darbību latviešu frontes vienībās kara noslēdzošajā posmā vai atrašanos Zedelgemas karagūstekņu nometnē.

Atmiņu notikuma ģenēze

Zedelgemas karagūstekņu nometne ir reti aplūkota Latvijas historiogrāfijā, un arī masu medijos tai pirmajos 30 atjaunotās neatkarības gados tika pievērsta neliela uzmanība. Taču interese parādījās ārpus Latvijas – pašā Zedelgemā, kur vietējie vēstures entuziasti šī gadsimta sākumā sāka apkopot artefaktus un arhīva materiālus par karagūstekņu nometni. Starp entuziasmiem ar padziļinātu interesi izcēlās flāmu novadpētnieks un politiķis Pols Denīss (*Denys*), kuram izveidojās ciešāki kontakti ar Latvijas Okupācijas muzeju (LOM). 2014. gadā LOM darbinieki devās uz Zedelgemu izpētes braucienā, lai vāktu materiālu dokumentālai filma par latviešu karagūstekņiem (YouTube 2020). Filmas tapšanas laikā Denīss piedāvāja LOM pārstāvjiem izveidot piemiņas vietu, kas godinātu brīvību

vispārīgi un latviešu karagūstekņus Zedelgemā konkrēti. LOM atsaucās šai iniciatīvai. 2017. gadā muzejs sadarbībā ar Zedelgemes pašvaldību izsludināja slēgtu metu konkursu, kurā bija uzaicināti piedalīties pieci mākslinieki. Konkursa vērtēšanas komisija par labāko metu vienbalsīgi atzina Kristapa Gulbja darbu "Latvijas stāvstrops brīvībai". Zedelgemes pašvaldība, kurā lielākā ietekme bija Kristīgi demokrātiskajai un flāmu partijai (CD&V), arī atbalstīja šāda pieminekļa izveidošanu.

Sagaidot Latvijas simtgadi, 2018. gada 13. septembrī piemineklis tika atklāts. Tas gan neatradās Vlütemveldas (*Vloethemveld*) teritorijā, kur 1945. un 1946. gadā koka barakās bija izmitināti tūkstošiem latviešu, bet Zedelgemes pilsētas nomalē – privātmāju rajonā. Pieminekli papildināja informatīvā plāksne, kas trīs valodās (latviešu, nīderlandiešu un angļu) īsi paskaidroja pieminekļa "Latvijas stāvstrops brīvībai" nozīmi. Vēstījuma vēsturiskā dimensija izcēla ne tikai Latvijas karagūstekņus, bet arī Latvijas Republikas dibināšanu, divkāršo okupāciju un latviešu karošanu Vācijas bruņotajos spēkos pret padomju armiju¹. Taču ārpus vēsturiskā rāmējuma palika tūkstošiem latviešu, kas bija spiesti karot padomju armijas rindās, un tūkstošiem latviešu karagūstekņu, kas Otrā pasaules kara beigās bija spiesti padoties padomju varai, nevis Rietumu sabiedrotajiem. Ap pieminekli tika izveidots arī Brīvības laukums (*Brivibaplein*). Svinīgajā atklāšanā piedalījās LOM, Zedelgemes pašvaldības un Latvijas valsts amatpersonas, kas šo atceres aktīvisma izpausmi vienlaikus padarīja arī par vēstures politikas notikumu.

Līdz pat 2018. gadam nekas neliecināja, ka Zedelgemes piemiņas vieta varētu izpelnīties īpašu publisku uzmanību. Taču pieminekļa metu konkursa izsludināšana izraisīja pirmo pretreakciju. 2018. gada 7. februārī Beļģijas Krievvalodīgo organizāciju federācija nosūtīja vēstuli Zedelgemes pašvaldībai, kurā ultimātīvā tonī aicināja atteikties no piemiņas vietas izveides, draudot, ka "mēs paturam tiesības pievērst Beļģijas valdības un starptautiskās sabiedrības uzmanību" (BFRO 2018). Federācijas darbību finansiāli atbalsta Krievijas Ārlietu ministrija, un tādējādi to var uzskatīt par vēl vienu līdzekli Krievijas tautiešu politikas īstenošanai (BFRO 2023; sk. Pelnēns

1 Uz informatīvās plāksnes atradās šāds teksts: "Latvijas stāvstrops "Brivibaplein" savieno Latvijas un Zedelgemes vēsturi. Tas simbolizē brīvību visos tās veidos. Strops ir nācija, bites ir tās cilvēki – darbīgi un miermīlīgi, kamēr tie nav apdraudēti. Bišu saimes dūkšana liecina par saskaņīgas sabiedrības vitalitāti. Latvija deklarēja neatkarību 1918. gadā. 1940. gadā to okupēja Padomju Savienība un 1941. gadā nacistiskā Vācija. Tā daudzus latviešu jaunekļus iesauca Vācijas bruņotajos spēkos karā pret padomju armiju. Otrajam pasaules karam beidzoties, daudzi latviešu karavīri padevās Rietumu sabiedrotajiem. Gandrīz 12 000 no viņiem bija ieslodzīti Zedelgemes kara gūstekņu nometnē no 1945. gada līdz 1946. gadam. Atguvuši brīvību, viņi palika Rietumos. Latvija atkal atguva neatkarību tikai 1991. gadā. Bišu skaits caurmēra saimē atbilst latviešu kara gūstekņu skaitam Zedelgemā. Pieminekli veidojis Kristaps Gulbis. Tas ir kopējs Zedelgemes municipalitātes un Latvijas Okupācijas muzeja projekts."

2010). Ap šo laiku Zedelgemas pieminekļa uzstādīšanai sāka sekot līdzi arī Krievijas valsts kontrolētie mediji. Tomēr kopumā kritika neizplatījās nedz Beļģijas, nedz Latvijas publiskajā telpā. Nosacītais miera stāvoklis saglabājās līdz pieminekļa atklāšanas dienai un arī pēc atklāšanas.

Situācija sāka mainīties 2020. gada nogalē. Vispirms 2020. gada decembrī patriotiskās apvienības "Belgians Remember Them" prezidents Vilfrēds Burī (*Burie*) aicināja nojaukt Zedelgemas pieminekli. Šo aicinājumu viņš izteica vēstulē Beļģijas Federālā parlamenta deputātam no frankofonās Sociālistu partijas Andrē Flao (*Flahaut*) (Burie 2020), kurš savukārt aicinājumu nu jau ar acīmredzami politisku pieeju pāradresēja Beļģijas federālajam tieslietu ministram Vinsentam van Kvikenbornam (*Quickenborne*) (Flahaut 2021a). Atceres aktivista Burī darbība Otrā pasaules kara piemiņas kopšanā bija pamanīta ne tikai Beļģijā, bet arī Krievijā – 2020. gada 22. oktobrī viņam tika piešķirta Krievijas Ārlietu ministrijas medaļa (*Ambassade de Russie en Belgique* 2020). Pēc Burī iesnieguma – 2021. gada janvārī – ASV ebreju interneta portālā "Forward" parādījās Ļeva Golinkina (*Golinkin*) publikācija par piemiņas vietām, kas attaisno nacisma noziegumus. To vidū bija arī minēts "Latvijas stāvestrops brīvībai" (Golinkin 2021a). Nākamajos mēnešos Golinkins iemantoja eksperta statusu un figurēja arī citās publikācijās².

Polemika par Zedelgemas pieminekli ieguva daudz spēcīgāku un plašāku rezonansi 2021. gada 20. maijā, kad Beļģijas žurnāls "Paris Match Belgique" franču valodā publicēja apjomīgu Mišela Bufjū (*Bouffieux*) rakstu "Zedelgemas "strops": latviešu esesieši tiek pieminēti Flandrijā". Tajā tika uzsvērts, ka Beļģijas politiķi, īpaši Zedelgemas pašvaldība, nav ņēmuši vērā sabiedrības intereses un vēsturisko pieredzi. Bufjū izmantoja pilsonisko aktīvistu un zinātnieku viedokļus, lai dažādās pakāpēs varētu problematizēt pieminekļa jautājumu (Bouffieux 2021)³. Savukārt politiķu viedokļi rakstā iezīmēja skaidru konfrontāciju starp kreisi orientēto frankofono flangu, kuru pārstāvēja Flao, un labēji orientēto flāmu flangu ar Zedelgemas mēru Anniku Vermeulenu (*Vermeulen*) no Kristīgo demokrātu un flāmu partijas un jau minēto Zedelgemas domes deputātu Polu Denīsu (flāmu partija "Vlaams Belang"). Rakstā tika minēti arī vārdā nenosaukti latviešu nacionālisti, Latvijas valdība un LOM kā "nepareizās" vēstures versijas aizstāvji.

2 Golinkins plašāku publisku atpazīstamību ieguva ar biogrāfisku grāmatu, kurā viņš stāstīja par pārcelšanos no jūkošās Padomju Savienības uz ASV (Golinkin 2014). Šajā grāmatā viņš uzsver arī antisemitisma pieredzi, dzīvojot Ukrainā.

3 Starp pilsoniskajiem aktīvistiem var minēt frankofono vēstures entuziastu Rolānu Binē (*Binet*), Beļģu interneta portāla "ResistanceS" koordinātoru Manuelu Abramoviču (*Abramowicz*) un Simona Vīzentāla centra Austrumeiropas lietu vadītāju Efraimu Zurofu (*Zuroff*). Akadēmisko lauku pārstāv tiesību zinātnieks Leanids Kazirickis (*Kazyrytski*), franču vēsturniece Žiljeta Denī (*Denis*), pētnieces Selīna Bajū (*Bayou*) un vēstures doktorants Pjērs Millers (*Muller*).

Sociologs Ērvings Gofmanis ir rakstījis, ka pieredzi organizē “primārie ietvari” (*primary frameworks*) jeb principi, kuros iekļaujas indivīda griba, mērķi un rīcībspēja un kurus cilvēki izmanto konkrētās situācijās, sociālās rīcības un notikumu saprašanā (Goffman 1986: 22). “Paris Match Belgique” publikācija aktivizēja šādu primāro ietvaru Otrā pasaules kara vēsturei, un tas kalpoja par izpratnes rāmi pārējiem frankofonajiem medijiem un nevaldības organizācijām. Frankofonajā vidē sakultais kritikas vilnis pieņēma spēkā 2021. gada vasarā. Turklāt kritikai pieslēdzās arī flāmu un ebreju mediji. Radikālāks vai mērenāks viedoklis novirzījās no primārā ietvara, taču šīs it kā atšķirīgās attieksmes vienoja kopīgs uzskats – Zedelgemas pieminēklis ir problēma. Lai ilustrētu problematizējošā diskursa diapazonu, 1. tabulā esam apkopojuši dažādu personu izteikumus. Pieminēklis, kā uzskatīja kritiķi, glorificē nacismu un reabilitē nacisma noziedzniekus, pārskata un trivializē Otrā pasaules kara sekas un aizvairo nacisma noziegumu upurus un viņu ģimenes.

1. tabula. Problēmas rāmējumi.

“Zedelgemas “bišu strops” iedrošina uz revizionismu un atbalsta Otrā pasaules kara vēstures sagrozīšanu.” (Flahaut 2021b)	Beļģijas Sociālistu partijas politiķis Andrē Flao (<i>Flahaut</i>)
“Zedelgemā <i>Waffen-SS</i> karavīri, kuri atņēma mūsu brīvību, tiek glorificēti kā brīvības cīnītāji.” (Vlaams Parlement 2021)	Beļģijas Darba partijas politiķis Toms De Mēsters (<i>Meester</i>)
“Mūsu valstī nav vietas naidu kurinošiem pieminēkliem, kas tiek maskēti kā mākslasdarbi par brīvību.” (Vlaams Parlement 2021)	Flandrijas Sociāldemokrātiskās partijas “Vooruit” politiķis Maksims Veiss (<i>Veys</i>)
“Šis pieminēklis atraisa sāpīgas jūtas pret tiem cilvēku radniekiem, patriotiem un ebreju kopienu, kuru nobendēja nacisma pastrādātās šausmas.” (LSM.lv 2021)	Flandrijas Sociāldemokrātiskās partijas “Vooruit” politiķe Vikija Reinārta (<i>Reynaert</i>)
“Tas, ko šis pieminēklis reprezentē Beļģijai un nacisma upuriem, ir kauns un apvainojums.” (Burie 2020)	Biedrības “Belgians Remember Them” prezidents Vilfreds Burī (<i>Burie</i>)
“Šis pieminēklis godā un reabilitē cilvēkus, kas sadarbojās ar <i>Waffen-SS</i> , kuru Nirnbergas tribunāls pasludināja par kriminālu organizāciju. Pieminēklis savā estētiskajā/ikonogrāfiskajā formā ir <i>SS</i> kriminālās organizācijas un tās biedru pilnīga trivializācija.” (FIR 2021)	Starptautiskā Pretošanās dalībnieku federācija (FIR)
“Šajā pieminēklī nav ietverts <i>Waffen-SS</i> simbols, [bet] tas ir tas, ko šis “bišu strops brīvībai” piemin. [...] Tas ir bišu strops stulbumam, lētticībai, holokausta sagrozīšanai, meliem un pilnīgai necieņai pret vērāņiem.” (Golinkin 2021a; 2021b)	Publicists Ļevs Golinkins (<i>Golinkin</i>)

⇒	"Tagad šķiet, ka attieksme pret latviešu <i>Waffen SS</i> ir ieguvusi vēl vienu pavērsienu līdz ar šīs pielūgsmes mentalitātes triumfējošo eksportu, līdzfinansējot "brīvībai" veltītā pieminekļa celšanu. [...] Var redzēt, ka nolūkam uzcelt pieminekli nav nekāda sakara ar brīvību, bet tas ir uzcelts kā piemiņas vieta flāmu un latviešu karavīriem, kuri cīnījās par Hitleru Austrumu frontē." (Binet 2021)	Vēstures entuziasts Rolāns Binē (<i>Binet</i>)
	"Nav pieļaujams kādā Eiropas valstī atrasties piemineklim, kas tiek uzskatīts par apvainojumu Hitlera režīma upuriem un pamudinājumu revizionismam. [...] Tā ir briesmīga kļūda, kas apvairo sabiedroto karavīrus, kuri cīnījās pret nacistiem, kā arī miljoniem nevainīgu Trešā reiha upuru." (Bouffieux 2021)	Simona Vīzentāla centra Austrumeiropas lietu vadītājs Efraims Zurofs (<i>Zuroff</i>)
	"Tas [piemineklis] nav abstraktai brīvībai, bet gan piemineklis fašistiskajiem kolaborantiem un nacistiskajam karaspēkam." (YouTube 2021)	Krievijas Ārlietu ministrijas pārstāve Marija Zaharova
	"Tomēr ir acīm redzams, ka šī piemiņas vieta ir problemātiska: tā nepārprotami parāda latviešu leģionārus kā brīvības kareivjus. [...] Šis atmiekšķētais skatījums uz vēsturi, ka visi latviešu leģionāri bija varoņi vai upuri, ir bīstams un rada neveselīgu neskaidrību. Kā mēs varam izmantot karavīrus, kuri cīnījās par Trešo reihu un SS, lai slavinātu brīvības jēdzienu?" (Bouffieux 2021)	Lēvenes Katoļu universitātes vēstures doktorants Pjērs Millers (<i>Muller</i>)

Starptautiskā ažiotaža Latvijā guva salīdzinoši klusāku atbalsi. "Paris Match Belgique" rakstu izvērsti komentēja Latvijas Okupācijas muzejs, paziņojot, ka ar šādu publikāciju "lasītājiem tiek radīts priekšstats, ka visi Otrā pasaules kara laikā Vācijas bruņotajos spēkos karojušie latviešu leģionāri bija SS organizācijas locekļi, kas atbildīgi par kara noziegumiem" (Apals 2021). Reaģēja arī Latvijas Ārlietu ministrija (Laganovskis 2021), bet no Saeimā ievēlētajām partijām birstošajai problēmai publisku uzmanību pievērta tikai Zaļo un Zemnieku savienības frakcijas deputāti no opozīcijas, aicinot ārlietu ministru Edgaru Rinkēviču "ar Beļģiju un tās pilsētas Zedelgemas pašvaldību nekavējoties risināt jautājumu par latviešu leģionāru piemiņai veltītā pieminekļa saglabāšanu" (Zaļo un Zemnieku savienība 2021).

Frankofono mediju radīto publicitāti pastiprināja arī citi institucionālie aktori, kuri cīņas arēnā ieņēma "apsūdzētāja", "aizstāvības" vai "starpnieka" pozīciju (2. tabula). Apsūdzošo nostāju visaktīvāk pauda nevaldības organizācijas, kas bāzējās gan Beļģijā, gan citās valstīs. Vēstījumu saskaņotība ļauj šīs organizācijas uzlūkot kā apsūdzības koalīciju. Atsevišķu puduru veido ebreju organizācijas, kuras bija tendētas vairāk uzsvērt holokausta kontekstu. Sazarotās opozīcijas aktīvisms kontrastē

ar citu nevaldības organizāciju vājo iesaisti pieminekļa aizstāvēšanā. Konflikta eskalācijas brīdī LOM faktiski bija vienīgā organizācija, kas skaidri iestājās par pieminekļa saglabāšanu. Taču LOM, kas bija viens no Zedelgemas pieminekļa līdzfinansētājiem, publiskajā diskursā nereti tika atņemta rīcībspēja – par to runāja, nevis tam ļāva runāt. Tas gan zināmā mērā atbilda LOM izvēlētajai stratēģijai norobežoties no cēnieniem politizēt Zedelgemas pieminekļa jautājumu (Apals 2021). Tikmēr Beļģijas politisko partiju paustās nostājas un aktivitāte liecina par līdzsvaru starp “apsūdzētājiem” un “aizstāvjiem”.

2. tabula. Institucionālo aktoru pozicionēšanās pret Zedelgemas pieminekli.

Apsūdzētāji	Starpnieki	Aizstāvji
Krievijas Ārlietu ministrija	Eiropas Parlaments Beļģijas parlaments Beļģijas Ārlietu ministrija Beļģijas Tieslietu ministrija Flāmu parlaments	Zedelgemas pašvaldība Latvijas Ārlietu ministrija Latvijas Aizsardzības ministrija
Patriotiskā organizācija “Belgians Remember Them” Starptautiskā Pretošanās dalībnieku federācija Atmiņu grupa Beļģijas Politiski ieslodzīto nacionālā konfederācija Beļģijas Krievvalodīgo orga- nizāciju federācija	Starptautiskā ekspertu grupa	Latvijas Okupācijas muzejs
Simona Vizontāla centrs Eiropas Ebreju kongress Sekulārais ebreju kopienas centrs Sekulārā ebreju jauniešu organizācija “Hashomer Hatzair” Beļģijas Ebreju studentu apvienība		
Flāmu sociāldemokrātiskā partija “Vooruit” Beļģijas Sociālistu partija		Atvērtā flāmu liberāļu un demokrātu partija Kristīgo demokrātu un flāmu partija Flāmu labējā partija “Vlaams Belang” Jaunā flāmu savienība Latvijas Reģionu apvienība Zaļo un Zemnieku savienība Latvijas Reģionu partija

Apsūdzības pusi šajā polemikā konsekventi pārstāvēja tikai viena publiskās varas struktūra – Krievijas Ārlietu ministrija, kas sekoja līdzi notikumam attīstībai un izplatīja paziņojumus par pieminēto izveidošanu un nojaukšanu. Savukārt Zedelgemes pašvaldība un Latvijas Ārlietu ministrija ir redzamākās institūcijas, kas atbilstoši to specifiskajām interesēm uzturēja aizstāvības diskursu. Zedelgemes pārstāvi uzsvēra nepieciešamību pieminēt nometni, nevis latviešu leģionārus. “Mums nebija nekādu ļaunu nodomu,” taisnojās Zedelgemes mēre Annika Vermeulena (Jonckheere 2021). Taču jau 2021. gada jūlijā Zedelgemes pašvaldība pieņēma lēmumu pārdēvēt laukumu, kurā atradās pieminēklis. Tobrīd arī tika plānots pievienot pieminēklim paskaidrojošu plāksni ar plašāku informāciju. Uz relatīvi klusā aizstāvības fona Latvijas Ārlietu ministrija publiskajā telpā ieņēma nogaidošu pozīciju un savu nostāju puda pa diplomātiskajiem kanāliem vai tieši – Zedelgemes pašvaldības amatpersonām.

Zināma loma bija arī dažādiem starpniekiem ar atšķirīgu dienaskārtību un iesaistes pakāpēm. Starp Beļģijas valsts institūcijām visredzamākais bija Flāmu parlaments, kurā 2021. gada 7. jūnijā tika apspriesta Zedelgemes pieminēkļa problēma. Flāmu partiju retorikā izkristalizējās atšķirīgas ideoloģiskās pozīcijas pret vēsturi un piemiņu (Vlaams Parlement 2021). Tāpat tika iesaistītas Eiropas Savienības institūcijas. Vispirms 7. jūlijā Eiropas Parlamenta deputāte no Latvijas Inese Vaidere kopā ar citiem EP deputātiem nosūtīja oficiālu vēstuli Zedelgemes pašvaldības domes deputātiem ar aicinājumu saglabāt pieminēkli. Vēstules autori centās izskaidrot Latviešu leģiona fenomenu un puda pārliecību, ka Zedelgemes pieminēkļa noņemšana “nozīmētu noņemt atgādinājumu par daudzu cilvēku ciešanām, kuri cīnījās Otrajā pasaules karā pret savu gribu” (Vaidere et al. 2021; LETA 2021). “Apsūdzības” puse arī centās pievērst ES uzmanību. Piemēram, beļģu aktīvists Binē nosūtīja vēstuli Eiropas Komisijas prezidentei Urzulai fon der Leienai ar lūgumu uzsākt izmeklēšanu, vai Latvija ar pieminēkli Zedelgemā un 16. marta atzīmēšanu nav pārkāpusi ES pamatvērtības (Binet 2021).

2021. gada vasarā un rudenī nu jau starptautiskajā diskursā par Zedelgemes pieminēkli regulāri parādījās arī profesionālu vēsturnieku, lielākoties Otrā pasaules kara ekspertu, viedokļi. Taču starp viņiem nebija neviena, kas būtu padziļināti pētījis latviešu karavīru gaitas vācu militārajos formējumos. Mediju vēstījumos nebija sastopami arī Latvijas vai Centrālās un Austrumeiropas vēsturnieki. Citiem vārdiem, intelektuālās autoritātes loma tika piešķirta flāmu vai frankofonajiem vēsturniekiem. Līdz ar to profesionālu vēsturnieku ekspertīze bija visnotaļ etnocentriska, ierobežota un virspusēja.

Zedelgemes pieminēkli problematizējošajā diskursā var izcelt vairākus būtiskus noklusējumus vai jautājumus, kuriem nav tikušas meklētas faktos balstītas atbildes.

Problēmas rāmējumos reti sastopami izvērsti skaidrojumi par padomju okupāciju, kas atviegloja nacistu teroru pret dažādām sabiedrības grupām mūsu reģionā. Vēsturnieks Timotijs Snaiders globālajā intelektuālajā domā ir nostiprinājis argumentu, ka tieši suverēnu valstu, kā Latvijas, likvidācija liedza tām pasargāt savus pilsoņus un būtiski palielināja holokausta apmērus (Snaiders 2013; 2019). Taču Zedelgemas pieminekļa "apsūdzētāju" sistemātiskā nevērība pret padomju okupācijas graujošajām sekām veicināja upuru šķirošanu, kurā attieksme pret nacisma un padomju terora upuriem bieži netika balstīta uz morāli vienādiem pamatiem. Tādējādi "apsūdzētāji", runājot par Latviju Otrā pasaules kara laikā, padarīja mazāk nozīmīgas padomju okupācijas politiskās un cilvēciskās sekas. Izmantojot Gofmaņa terminoloģiju, publiskā diskursa veidotāji necentās vai nevēlējās ieraudzīt "atslēgas", kas būtu pavērušas durvis uz citādu un dialogisku vēstures izpratni. Un tas liecina par noteiktas vēstures reprezentācijas hegemoniju un šīs hegemonijas ietekmi uz komunikatīvo racionalitāti (sk. Kaprāns 2016). Tiesa, arī Zedelgemas pieminekļa informatīvā plāksne, kurā latviešu karagūstekņu konkrētību un traģiku aizēnoja abstraktais brīvības patoss, drīzāk apgrūtināja diskursa orientāciju uz nepieciešamību meklēt konsensu starp dažādiem vēstures naratīviem.

Jautājumi par latviešu leģionāriem veidoja citu noklusējuma šķautni, kas neļāva paplašināt Zedelgemas pieminekļa interpretācijas lauku. "Apsūdzētāju" attieksmē pret leģionāriem dominēja reducējoša pieeja, kura nonivelēja motivāciju iestāties leģionā līdz kolaboracionismam. Tādēļ bieži tika ignorēts fakts, ka absolūti lielāko daļu Latvijas valstspiederīgo leģionā iesauca piespiedu kārtā. Ļoti iespējams, ka Beļģijas publiskajā telpā izskanējušās "apsūdzības" pret Zedelgemas pieminekli sakņojās implicīti maldinošā analogijā ar daudz mazāko flāmu leģionu, kas tik tiešām radās uz brīvprātības pamatiem un kas šodien Beļģijā kalpo par spilgtu kolaboracionisma simbolu. Sekošana brīvprātības argumentam bija pamanāma arī starp mērenāk noskaņotiem aktoriem. Piemēram, Atvērtās flāmu liberāļu un demokrātu partijas politiķis Barts Somers (*Somer*), uzstājoties Flāmu parlamentā, apgalvoja, ka absolūti lielākā daļa no Zedelgemas noietnē ieslodzītajiem latviešiem *Waffen-SS* darbojās brīvprātīgā kārtā (Vlaams Parlement 2021). Tāpat brīvprātības tēzi centās pierādīt atsevišķi eksperti. Piemēram, "Paris Match Belgique" atsaucās uz tiesību eksperta Leanida Kaziricka (*Kazyrytski*) zinātnisko rakstu, kurā tiek apgalvots, ka latvieši varēja izmantot dažādas iespējas, lai izvairītos no iesaukuma leģionā (Kazyrytski 2016: 371). Nereflektējot par sekām, ko šāda izvairīšanās konkrētajos apstākļos varēja izraisīt, un nekritiski balstoties Krievijā izdotos vēstures pētījumos, Kazirickis faktiski ir piedāvājis anahronisku un dekontekstualizētu latviešu leģionāru darbības skaidrojumu un cenšas pamatot argumentu, ka latviešu leģionam piemita visas īpašības, lai to uzskatītu par noziedzīgu organizāciju.

Zedelgemas pieminekļa kritiķu izteikumos latviešu leģionāri bieži tiek asociēti ar nacisma noziegumiem, tomēr precīzi aprēķini, cik liels karavīru īpatsvars būtu uzskatāms par noziedzniekiem, nekur nav minēti. Šo statistiku attiecībā uz karagūstekņu nometni, kā jau iepriekš minēts, pagaidām nav iespējams noteikt, tādēļ jebkuri skaitļi ir tikai pieņēmumi un spekulācijas. No "apsūdzības" diskursa pat nav skaidrs, tieši kuras personas ir vainojamas nacisma noziegumu pastrādāšanā. Pierādījumu trūkumu mēdz aizstāt emocionāli iedarbīgais fakts, ka leģionāri bija devuši zvērestu Hitleram un ka viņi valkāja SS uniformu. Taču tas automātiski nevienam leģionāru ne kvalificē kā nacisma noziegumu līdzdalībnieku. Uz pierādījumu nepietiekamības problēmu norāda arī franču vēsturniece Žiljeta Denī, kura atzīst, ka precīzu latviešu kolaborantu skaitu ir grūti noteikt (Bouffieux 2021; sk. arī Denis 2013). Pierādījumu trūkums, kas diskusijā par Zedelgemas pieminekli neļāva kvalificēt latviešu leģionu kā "noziedzīgu organizāciju", tika kompensēts ar oportunistiskām atsaucēm uz Nirnbergas tribunāla spriedumu. "Apsūdzētāji" uzsvēra, ka spriedumā leroču SS tika pasludināta par noziedzīgu organizāciju, bet noklusēja vai centās mazināt nozīmi faktam, ka personas, kas vācu militārajos formējumos bija iesauktas pret pašu gribu un/vai nebija izdarījušas noziegumus, tribunāls neuzskatīja par daļu no šīs noziedzīgās organizācijas. Izceļot vai noklusējot šo faktu, vēstījums par latviešu leģionāriem kā nacisma noziegumu līdzdalībniekiem iegūst būtiski atšķirīgu rāmējumu.

Publiskajā diskursā par Zedelgemas pieminekli no "apsūdzētāju" puses ne reizi vien izskanējuši arī apgalvojumi, ka Latvijā leģionāri tiek oficiāli godināti kā varoņi un brīvības cīnītāji. Tas veicināja priekšstatu, ka Latvijas sabiedrība leģionārus uztver vienprātīgi. Saeima 1998. gadā tik tiešām pieņēma "Deklarāciju par latviešu leģionāriem Otrajā pasaules karā", kurā paziņoja, ka "leģionā iesaukto un brīvprātīgi iestājušos karavīru mērķis bija nosargāt Latviju no staļiniskā režīma atjaunošanas". Tomēr kopš 2000. gada 16. marta leģionāri Latvijā oficiāli netiek pieminēti. Pēc deklarācijas pieņemšanas sabiedrībā nav arī nostiprinājies dominējošs viedoklis, lai gan vislielākās iespējas vienot atšķirīgās sociālās atmiņas ir viktimizācijas naratīvam, kurā leģionāri tiek uztverti kā kara upuri (Kaprāns un Saulītis 2017).

Polemizējošajā diskursā izskanējuši arī dažādi risinājumi, ko iesākt ar Zedelgemas pieminekli. "Aizstāvi" atbalstīja pieminekļa saglabāšanu, savukārt oponentu domas dalījās. Radikālāko uzskatu paudēji uzstāja uz tūlītēju demontāžu vai aizstāšanu ar citu pieminekli, kurā būtu uzsvērtā nacisma upuru piemiņa. Savukārt mērenāk noskaņotie aicināja rekontekstualizēt pieminekli. To visuzskatāmāk demonstrēja beļģu vēsturnieks Pīters Lagrū (*Lagrou*). Nežēlodams kritiku nedz Zedelgemas pašvaldībai (īpaši Polam Denīsam), nedz LOM, kas ar savu nepārdomāto rīcību pasnieguši dāvanu Putinam, Lagrū pieminekli tomēr uztvēra kā brīnišķīgu izaicinājumu, lai ar tā palīdzību pārinterpretētu sarežģīto Otrā pasaules kara vēsturi:

“Tik milzīgu karagūstekņu nometni nevajag noklusēt, bet tā ir pelnījusi skaidrojumu. Kāpēc gan neizveidot saikni starp stāstu par SS brīvprātīgajiem no Latvijas un stāstu no pašas Zedelgemes? Tas ir izaicinājums kritiski paskatīties uz nacistu un padomju pagātni, neiekritot slazdā, kas abus nostāda vienā līmenī. Tas ir stāsts par migrāciju, par sodu un nesodāmību, par vainas atzīšanu un vainas maiņu.” (Lagrou 2021)

Vēlāk tieši Lagrū kļuva par centrālo personu, kas 2021. gada 26. un 27. novembrī vadīja starptautisku vēstures pētnieku paneli, kurā eksperti no dažādām valstīm, tostarp Latvijas, divu dienu garumā diskutēja par pieminekļa problemātiku un noslēgumā pieņēma rezolūciju, kas rekomendēja demontēt pieminekli un izvērtēt citas tā atrašanās iespējas (Belgium WWII 2021). Taču izšķirošais lēmums par pieminekļa noņemšanu bija jāpieņem Zedelgemes pašvaldībai. Šis lēmums bija par labu demontāžai. 2022. gada 31. maijā piemineklis tika pārvietots uz noliktavu. Vēstures ekspertu sagatavotā rezolūcija un pieminekļa demontāža aptver pārāk plašu un sazarotu problēmu kopumu, kuru šī raksta robežās nav iespējams padziļināti analizēt. Taču viens ir skaidrs – Zedelgemes pieminekļa izraisītajam atmiņu notikumam nav pielikts punkts⁴.

Zilonis trauku veikalā – Beļģijas atceres telpa

Starptautiskajā

diskursā par Zedelgemes pieminekli priekšplānā izvirzījās Latviešu leģiona vēsture. Tomēr Beļģijas atceres aktoru attieksmes un rīcība parāda, ka aizskatuvē dominēja pilnīgi cits elements – ilgstošie un institucionalizētie Beļģijas identitāšu un atmiņu telpas konflikti, kuriem piemineklis latviešu karagūstekņiem kalpoja par vēl vienu palaidējmehānismu.

Spriedzi beļģu sabiedrībā pastāvīgi uztur divas lielākās kopienas – frankofonie valoņi un nīderlandiešu valodā runājošie flāmi, kas attiecīgi koncentrējās Beļģijas dienvidos un ziemeļos. Ģeogrāfiskais novietojums iezīmē ne tikai lingvistisku dalījumu, bet arī atšķirīgu politisko subjektivitāti un sociālo atmiņu. Simboliskās robežas starp valoņiem un flāmiem ir attīstījušās kopā ar Beļģijas valstiskumu. 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā beļģu sabiedrībā dominēja frankofonās elites, kas flāmos raisīja mazvērtības izjūtu. Flāmiem arī daudz biežāk nācās saskarties ar ekonomiskām grūtībām un nabadzību. Tieši dusmas par sociālo nevienlīdzību deva pamatu flāmu nacionālismam, kas mijiedarbībā ar vietējo katolisko baznīcu pastiprināja prasības pēc lielākas politiskās autonomijas vai pat Flandrijas atdalīšanos no Beļģijas. Flāmu nacionālisms kļuva īpaši pamanāms Pirmā pasaules kara laikā (plašāk par šo sk. Shelby 2014: 43–82).

Nacistiskā Vācija okupēja Beļģiju 1940. gada maijā. Sabiedroto karaspēks liekāko daļu Beļģijas atbrīvoja 1944. gada septembrī. Vairāk nekā četrus gadus ilgušajā

4 Raksta tapšanas laikā LOM direktore Solvita Vība (LSM 2024) ir publiski paziņojusi, ka muzejs Zedelgemes pieminekli pārņems savā īpašumā. Tas nozīmē, ka piemineklis tiks pārvests uz Latviju.

okupācijas periodā nostiprinājās gan kolaboracionisms, gan pretošanās okupācijas režīmam. Lagrū uzsver, ka lielākā daļa Beļģijas iedzīvotāju "okupāciju bija pārcietuši pasīvi un daudzos līmeņos bija spiesti piekāpties un ielaisties kompromisos" (Lagrou 2003: 534)⁵. Tikmēr bruņotās pretošanās kustība Beļģijā sašķēlās starp rojālistiem jeb karaļa atbalstītājiem no vienas puses un komunistiem vai mēreniem antirojālistiem no otras puses. Kreisi orientētajām valdībām, kas pirmajos pēckara gados dominēja Beļģijas politikā, neizdevās apvienot atšķirīgos pretošanās dalībniekus kopīgā atceres laukā (Lagrou 2003: 541–542). Tomēr laika gaitā pretošanās pieredze iemantoja nacionālā simbola statusu.

Bijušo Zedelgemas nometnē ieslodzīto latviešu karavīru atmiņās un dienasgrāmatās var atrast norādes uz beļģu sabiedrības negatīvo attieksmi pret vācu formas tērpos ģērbtajiem karavīriem. Tā 15. divīzijas 32. grenadieru pulka kaprālis Ilmārs Knohs 1945. gada 11. septembrī, vilcienā braucot uz Zedelgemas nometni, rakstīja: "Labi redzama biezā Beļģijas apdzīvotība. Pilsētiņa aiz pilsētiņas. Galvenais tomēr iedzīvotāju nedraudzīgā izturēšanās. Domādami, ka mēs esam vācieši, tie mums rāda dūres un lamājas. [...] Kā jau dzirdēts, tad ar beļģiem lāga sadzīvošanās jau neiznāks, jo tie esot stipri kreisi noskaņoti un ļoti ienīst vāciešus. Cerams, tomēr, ka tie vēlāk, kad uzzinās, ka mēs esam latvieši, savu izturēšanos mainīs." (Knohs 1946) Savukārt bijušais 15. divīzijas Rezerves bataljona kareivis Vilis Spole bijis patiesi izbrīnīts par beļģu izturēšanos: "Mēs, kā jau parasti iebraucot stacijās, mājām draudzīgi ar rokām un vicinājām cepurēm. Te par brīnumu beļģietes mūsu sveicienus neatņēma, bet gan kratīja dūres un rādīja mēles [...]. Ka jau ne – ne, sākam uz priekšu par tādu rīcību aplaudēt." (Spole 1945) Šādā attieksmē, visticamāk, projicējās beļģu dusmas pret vāciešiem kā okupantiem, nevis pret latviešiem kā atsevišķu grupu. Kā trāpīgi atzīmējis nometnē ieslodzītais mācītājs Kazimirs Ručs, "beļģi bija naidīgi pret visu, kam bija kāds sakars ar vāciešiem, ar hitleriešiem. Bet baltu leģionāriem gūstekņiem mugurā bija *Waffen-SS* mundieris. Beļģi nebija piedzīvojuši staļinismu, bet bija daudz cietuši no hitlerisma." (Ručs 2004: 80)

Pēc kara Beļģiju pārņēma ilgstoši vardarbības uzplūdi. Civiliedzīvotāju vidū notika fiziska izrēķināšanās ar vietējiem kolaborantiem. Šis laiks (1945–1946) beļģu historiogrāfijā un sociālās atmiņas pētniecībā tiek dēvēts par "represiju periodu". Kolaboracionisms plašāk skāra flāmus, kuru elites labēji radikālākais atzars nacistiskajā okupācijā saskatīja arī iespēju veicināt Flandrijas valstiskumu. Taču, kad 50. gados Beļģijas valdību sāka veidot arī ar katoļu baznīcu saistītas konservatīvas partijas, politiskajā dienaskārtībā nostiprinājās jautājums par bijušo kolaboracionistu rehabilitāciju. Sadarbības pieredze fokusēja flāmu kultūras atmiņu uz vainas motīvu, tomēr,

5 Flāmu kolaboracionisma daudzveidīgos iemeslus padziļināti ir pētījusi Alīna Saksa (Sax 2012).

piemēram, flāmu daiļliteratūrā nostiprinājās uzskats, ka "lēmums sadarboties ir kļūda, ko var saprast (un līdz ar to piedot); pēckara vardarbība kā sods par šādu lēmumu, gluži otrādi, nav attaisnojama" (Lensen 2011: 109).

Tikmēr Valonijas atceres kultūrā ir dziļi iesakņojies pretošanās mīts, kas nereti aizēno valoņu kolaboracionisma vēsturi. Pagātnē sakņotā netaisnības izjūta un ekonomiskās dominēšanas centru pārvietošanās no Valonijas uz Flandriju ir nostiprinājušas abu lielāko lingvistisko kopienu sociālo atmiņu kā politisko resursu (Farhat et al. 2014). Pretrunīgā vēstures politika reģionālā līmenī un etnolingvistiski sašķeltā atmiņu kultūra ir padarījusi Otro pasaules karu par *lieux de mémoire* jeb vietu, kur, runājot Pjēra Norā (*Nora*) vārdiem, atmiņa kristalizējas un izplata sevi (Nora 1989). Pēdējās desmitgadēs šī atmiņu vieta ir īpaši skaļi atbalsojusies Beļģijas politikā saistībā ar vēlmi rehabilitēt flāmu kolaboracionistus, pret ko asi vērsās frankofonie politiķi⁶. Tiesa, jaunākās paaudzes vēlētājos attieksme pret kolaboracionismu un kolaboracionistu amnestēšanu uzrāda daudz zemākas polarizācijas iespējas. Turklāt beļģu sabiedrības pētnieki norāda, ka flāmi pašlaik demogrāfiskā, politiskā un ekonomiskā ziņā atrodas varas pozīcijās, un tādēļ viņiem šķiet mazāk svarīgi attēlot Otrā pasaules kara kolaboracionistus kā upurus un lūgt viņu amnestiju (Bouchat et al. 2020: 1419).

Lai gan flāmu lielākās partijas raksturo līdzīga attieksme vēstures jautājumos, to diskursīvajās stratēģijās var pamanīt nozīmīgas variācijas, ko apliecina arī politisko spēku atšķirīgā aizstāvības retorika par Zedelgemas pieminekli. Kopumā visaktīvāk vēsturi cenšas izmantot radikālākā labējā partija "Vlaams Belang" (Farhat et al. 2014; Willaert & Goyvaerts 2021). Zedelgemas domē no "Vlaams Belang" ievēlētajam Polam Denīsam, kā jau iepriekš parādīts, bija svarīga loma pieminekļa "Latvijas stāvestrops brīvībai" izveidē. 2019. gadā viņam par izrādīto iniciatīvu un ieguldīto darbu tika pasniegts Latvijas valsts apbalvojums – Atzinības krusts (Latvijas Okupācijas muzejs 2019). Taču augstais apbalvojums kontrastē ar faktu, ka vēl nesenā pagātnē vairāki redzami Denīsa partijas biedri puda publiskas simpātijas pret Putina režīmu Krievijā un 2014. gadā kā "novērotāji" piedalījās referendumā, kuram vajadzēja legitimēt Krimas nelegālo aneksiju (sk. Pauwels 2023).

6 Reaģējot uz dekolonizācijas un kustības "Black Lives Matter" idejām, Flandrijā 2017. gadā, t. i., gadu pirms Zedelgemas pieminekļa atklāšanas, plašas diskusijas izraisīja plāni pārdēvēt arī Sirila Fershāves (*Verschaeve*) vārdā nosauktās ielas. Fershāve bija katoļu priesteris, kurš Pirmā pasaules kara laikā kļuva slavens ar savu rīcību flāmu karavīru labā. Bet Otrajā pasaules karā Fershāve kā daudzi citi flāmu kustības līderi radikalizējās un iestājās par intelektuālu un faktisku sadarbību ar nacistisko Vāciju. Neskatoties uz pieaugošo spiedienu, ielu izdevās pārdēvēt tikai Lanakenā, bet sešās citās Flandrijas pilsētās, tostarp Markē, kas atrodas 45 kilometru attālumā no Zedelgemas, Fershāves vārds ielu nosaukumos palika. Visasāk pret pārdēvēšanu vērsās flāmu labējās partijas (vairāk par šo gadījumu sk. Goddeeris 2019).

Secinājumi

Pēc Otrā pasaules kara Rietumu sabiedroto gūstā nonāca apmēram 7 miljoni vācu militārajās vienībās karojušie, arī ap 25 400 Latvijas valsts-piederīgo. Starp viņiem bija brīvprātīgie, mobilizētie, leroču SS vienībām un represīvajām struktūrām piederīgie. Zedelgemas nometnē ieslodzīto latviešu karavīru sastāvs apliecina vācu okupācijas varas politikas izpausmes Latvijā. Proti, absolūtais vairums nometnē nonākušo karavīru bija piespiedu kārtā mobilizētie, un tikai piektā daļa vācu vienībās varēja būt iestājušies brīvprātīgi. Ļoti niecīga daļa (apmēram 0,6 %) varētu būt saistīti ar vācu organizētajiem kara noziegumiem Latvijā un citās nacistu okupētajās teritorijās.

Sabiedrotie saskārās ar lielu pārbaudījumu šo lielo gūstekņu masu izfiltrēt, mēģinot iespējami drīz atbrīvot piespiedu kārtā mobilizētos un nevainīgos, bet aizturēt tos, kas bija piedalījušies kara noziegumos vai noziegumos pret cilvēci. Sabiedrotājiem zināšanas par iespējamajiem kara noziedzniekiem bija ierobežotas, tādēļ daļai izdevās no nometnēm izkļūt salīdzinoši viegli un pēc kara visai netraucēti dzīvot Rietumos. Arī Zedelgemas nometnē ieslodzītie latvieši par savu tautiešu iespējamiem kara noziegumiem zināja maz (izņemot atsevišķas personas). Atbildība ir individuāla, ne kolektīva. Pierādīt kāda līdzdalību vai līdzvainīgumu noziegumos var tikai tiesa, ko vairāk nekā 75 gadus pēc kara izdarīt ir ļoti sarežģīti, jo ne paši notikumu dalībnieki, ne daudzi liecinieki vairs nav starp dzīvajiem. Taču sabiedroto nespējai tolaik noskaidrot iespējamos kara noziedzniekus nevajadzētu ierobežot visu pārējo latviešu karagūstekņu tiesības tikt pieminētiem mūsdienās.

Zedelgemas pieminekļa izveide labi ilustrē Otrā pasaules kara transnacionālo atceri, kurā latviešu un beļģu vēsturiskā pieredze saskaras gan traumatiskajā (nacistiskā okupācija, totalitārisma upuri), gan kolaboracionisma kontekstā. Vienlaikus šis piemineklis uzskatāmi atgādina, ka vēsturisko faktu realitāte un atceres realitāte attīstās pēc atšķirīgas loģikas. Atmiņas tik tiešām spēj pārvietoties laikā un telpā, kā to ir uzsvērusi Astrīda Erla (*Erl*) ar "ceļojošās atmiņas" jēdzienu. Pagātnes remediēšana un vēstures interpretāciju apmaiņa palīdz atmiņām šķērsot sociālās un politiskās robežas (Erl 2011). Taču atmiņas liek arī aizsargāt identitātes robežas. Pagātnes ierāmēšanas prasmes nosaka, cik efektīva būs atmiņu migrācija no vienas kultūras uz citu. Latvijas Okupācijas muzejs un Zedelgemas vietējie vēstures entuziasti cerēja, ka sarežģīto un starptautiski maz zināmo latviešu karagūstekņu stāstu varēs ierāmēt brīvības kontekstā. Taču, izrādījās, šāds rāmējums nespēj konkurēt ar Beļģijā daudz atpazīstamāko Otrā pasaules kara kolaboracionisma tēmu.

Zedelgemas pieminekļa veidotāju labie nodomi atdūrās pret Beļģijas atmiņu režīmu. Izmantojot Jana Kubika (*Kubik*) un Maikla Bernharda (*Bernhard*) piedāvāto klasifikācijas shēmu, Beļģijā un Latvijā var runāt par sašķeltiem (*fractured*) Otrā pasaules kara atmiņu režīmiem. Proti, abu valstu politiskajā vidē darbojas noteiktu

etnolingvistisko kopienu pārstāvoši "atmiņu kareivji", kas nepieķēpi cīnās par savu vienīgo un pareizo vēstures interpretāciju, tādējādi atražojot sašķeltību arī sabiedrībā (Kubika & Bernhard 2014). Beļģijā atšķirībā no Latvijas sašķeltais atmiņu režīms iezīmē arī skaidru reģionu – Valonijas un Flandrijas – pretstāvi. Tieši Flandrijas labējo partiju un vietējās atmiņu kultūras veidotāju daudz niansētākais skatījums uz nacistiskās Vācijas okupācijas laiku pavēra iespējas izveidot Latviešu karagūstekņiem veltītu pieminēkli.

Vietējais un starptautiskais atceres aktīvisms, kas 2021. gadā radās ārpus institucionalizētās politikas lauka un diskursīvo enerģiju sākotnēji uzkrāja frankofonajos medijos, būtiski apgrūtināja Zedelgemas pieminēkļa ilgtspēju. Atceres aktīvisti jebkurā demokrātiskā valstī izmanto publisko telpu, lai aizstāvētu noteiktu pagātnes reprezentāciju. Zedelgemas gadījumā šie aktīvisti pozicionējās kā "sasaistītie aģenti" (*entangled agents*), kuri, runājot Jifata Gutmana (*Gutman*) un Dženijas Vistenbergas (*Wüstenberg*) vārdiem, jutās atbildīgi par pagātnes netaisnībām, uzskatīja sevi par saistītiem ar "mantojumu" un juta nepieciešamību to aizstāvēt pret pārmaiņām, kuras, viņuprāt, iemiesoja pieminēklis brīvībai un latviešu karagūstekņiem (Gutman, Wüstenberg 2022: 1077). Taču atceres aktīvisti, kuru loks laika gaitā paplašinājās, lielākoties izmantoja monoloģisku un kareivīgu retoriku – tajā nebija vietas plurālistiskam un dialogā sakņotam pagātnes tvērumam. Apsūdzotās puses hegemonisko retoriku vēl vairāk izcēla pieminēkļa aizstāvju vālais atceres aktīvisms.

Visbeidzot uz Zedelgemas pieminēkļa problemātiku ir vērts paskatīties ārpus nacionālajiem atmiņu režīmiem un atceres aktīvisma. Rakstā mēs tikai garāmejojot esam pieskārušies t. s. Eiropas atmiņas jautājumam. Bet, iespējams, tieši šis jautājums veido izšķirošo samezglojumu. Baltijas valstu un Centrāleiropas vēsturiskajai pieredzei nav piemērojams triumfālais atbrīvošanas naratīvs par Otro pasaules karu, kas dominē Rietumeiropas atceres telpā. Mēģinājumi skaidrot dubultās okupācijas vēsturisko realitāti vēl aizvien nostāda Baltijas valstis marginālā pozīcijā. To labi apliecina grūtības stāstīt gan Latviešu leģiona, gan latviešu karagūstekņu vēsturi. Vēl aizvien jāpierāda it kā pašsaprotamā atziņa, ka "asinszemju" unikālajai vēsturei ir līdzvērtīgas tiesības pastāvēt Eiropas atceres telpā, kur desmitgadēm dominējušas Rietumeiropas un PSRS/Krievijas izplatītās vēstures versijas. Starptautisko attiecību pētniece Marija Melko (*Mälksoo*) uzsver, ka Baltijas un Centrāleiropas valstu atšķirīgā atmiņa netiek iekļauta Eiropas atmiņas kodolā. Tādēļ mūsu reģionā dominējošā sociālā atmiņa un vēstures politika spēlē pakļauto (*subaltern*) lomu Eiropas mērogā (Mälksoo 2009; 2021). Melko arguments palīdz labāk saprast to strukturālo konfigurāciju, kas noteica Zedelgemas pieminēkļa likteni. Taču 2021. gadā radītā publiskā rezonanse, pieminēkļa demontēšana un ieilgusī neskaidrība par pieminēkļa nākotni ir arī signāls Latvijas diplomātiem, ka Otrā pasaules kara vēsture Eiropā nav pazudusi

no varas lauka. Tā turpina noteikt starptautiskās attiecības dažādos līmeņos. Tikai aktīva, koordinēta, mērķtiecīga un stratēģiska darbība var palīdzēt mainīt Latvijas pozīcijas šajā laukā.

Bibliogrāfija

Ambassade de Russie en Belgique (2020). Pieejams: https://www.facebook.com/amrusbel/posts/frenuambassade-de-russie-nouvellesle-22-octobre-lambassadeur-de-russie-en-bel-gi/1493245887527908/?locale=hi_IN [skatīts 02.04.2023.].

Apals, Gints (2021). Komentārs par žurnāla "Paris Match Belgique" publikāciju "Zedelgemas "strops": latviešu esesieši tiek pieminēti Flandrijā". Publikācija vairs nav pieejama LOM tīmekļvietnē. Raksts pēdējo reizi tiešsaistē skatīts 04.10.2021. Kopija autoru arhīvā.

Belgium WWII (2021). The legacy of the British PoW camp on the Vloethemveld site. Available: <https://www.belgiumwwii.be/de/debatten/the-legacy-of-the-british-pow-camp-on-the-vloet-hemveld-site.html> [accessed 03.04.2023.].

Bērziņš, Alfrēds Jānis et al. (1985). *Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā*. 9. sēj. Vesterosa: Ziemeļblāzma.

BFRO (2018). Beļģijas Krievvalodīgo organizāciju federācijas vēstule Zedelgemas pašvaldībai.

BFRO (2023). Beļģiiskaia federatsiia russoiazychnykh organizatsii. Pieejams: <https://www.bfro.be/ru/glavnaya.html> [skatīts 02.04.2023.].

Binet, Roland (2021). My Letter to European Commission President Ursula von der Leyen on the Shameful Latvian Waffen SS Monument Plonked in Belgium. *Defending History*, 07.09. Available: <https://defendinghistory.com/my-letter-to-european-commission-president-ursula-von-der-leyen-on-the-shameful-latvian-waffen-ss-monument-plonked-in-belgium/108381> [accessed 03.04.2023.].

Blacker Uilleam; Etkind, Alexander (2013). Introduction. Blacker, Uilleam; Etkind, Alexander; Fedor, Julie (eds.). *Memory and Theory in Eastern Europe*. New York: Palgrave Macmillan, pp. 1–24.

Bouchat, Pierre; Luminet, Olivier; Rosoux, Valérie; Aerts, Koen; Cordonnier, Aline; Résibois, Maxime; Rimé, Bernard (2020). A social psychological perspective on World War II collaboration in the 21st century: A Belgian case. *European Journal of Social Psychology*, No. 50(7), pp. 1406–1424.

Bouffioux, Michel (2021). "Ruche" de Zedelgem Des SS lettons commémorés en Flandre. *Paris Match*, 20.05. Pieejams: https://dossiers.parismatch.be/ruche-de-zedelgem-des-ss-lettons-commemores-en-flandre/?_ga=2.45180834.784653840.1680395056-1022212795.1680395055 [skatīts 02.04.2023.].

Burie, Wilfred (2020). Letter to Mr. André Flahaut. Available: <https://www.belgians-remember-them.eu/zd/zd0.pdf> [accessed 02.04.2023.].

Daugavas vanagu Latviešu leģiona arhīvs (1946). *Zedelgemas karagūstekņu nometnes latviešu karavīru saraksti*. Nodots glabāšanā Latvijas Kara muzejā.

Denis, Juliette (2013). Hitler's Accomplices or Stalin's Victims? Displaced Baltic People in Germany from the End of the War to the Cold War. *Le Mouvement Social*, No. 244(3), pp. 81–98.

Diukov, Aleksandr; Simindei, Vladimir (2020). *Partners in Nazi Crimes: 96 Surviving Veterans of the Latvian SS Legion. A Joint Report by Non-Governmental Organizations*. Moscow: Historical Memory Foundation.

Entman, Robert M. (1993). Framing: Towards clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, No. 43, pp. 51–58.

Erll, Astrid (2011). Travelling Memory. *Parallax*, No. 17(4), pp. 4–18.

Ezergailis, Andrievs (1998). *Latviešu leģions: varoņi, nacisti vai upuri?* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

Ezergailis, Andrievs (1999). *Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

Farhat, Nadim; Rosoux, Valérie; Poirier, Philippe (2014). The Causal Pattern of Collective Memory in a Community Conflict: “Constant Causes” in the Belgium Case. *Nationalism and Ethnic Politics*, No. 20(4), pp. 393–414.

Feldmanis, Inesis (2004). Latviešu un citu nevācu tautību ieroču SS vienības Otrajā pasaules karā: formēšana, ideoloģija un cīņas mērķi. Ērglis, Dzintars (sast.). *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti*. 10. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 334.–351. lpp.

Flahaut, André (2021a). La Chambre des Représentants – Question et réponse écrite n° 55–200: Monument aux anciens prisonniers de guerre lettons à Zedelgem.

Pieejams: https://www.stradalex.com/fr/sl_src_publ_div_be_chambre/document/QRcrb_55-b036-1188-0200-20202107046 [skatīts 02.04.2023.].

Flahaut, André (2021b). Speech by André Flahaut, Minister of State, at the ceremony of solemn tribute Rebecq, September 29, 2021. Available: <https://www.belgians-remember-them.eu/zd/zd60.pdf> [accessed 03.04.2023.].

FIR (2021). Newsletter. Available: <https://www.belgians-remember-them.eu/zd/zd37.pdf> [accessed 03.04.2023.].

Goddeeris, Idesbald (2019). The Nazi and the Colonizers: Flemish debates on street names in 2017. *Zeitgeschichte*, No. 46(1), pp. 61–82.

Goffman, Erving (1986). *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Boston: Northeastern University Press.

Golinkin, Lev (2021a). How many monuments honor fascists, Nazis and murderers of Jews? You'll be shocked. *Forward*, 27.01. Available: <https://forward.com/news/462648/how-many-monuments-honor-fascists-nazis-and-murderers-of-jews-youll-be/> [accessed 02.04.2023.].

Golinkin, Lev (2021b). Een onverdedigbare poging om nazicollaborateurs wit te wassen. *De Standaard*, 05.07. Pieejams: https://www.standaard.be/cnt/dmf20210704_97453778 [skatīts 03.04.2023.].

Golinkin, Lev (2014). *A Backpack, a Bear, and Eight Crates of Vodka: A Memoir*. New York: Anchor Books.

Gutman, Yifat; Wüstenberg, Jenny (2022). Challenging the meaning of the past from below: A typology for comparative research on memory activists. *Memory Studies*, No. 15(5), pp. 1070–1086.

Hāznars, Vilis (1974). *Laiks. Telpa. Ļaudis: Daugavas Vanagu organizācijas pirmie 25 gadi. Vēstures apcere*. Toronto: Daugavas vanagu apgāds.

Janovskis, Gunars. (1972). *Balsis aiz tumsas*. Bruklina: Grāmatu draugs.

- Jansons, Ritvars (2002). Kara un genocīda noziegumus izmeklējot. *Latvijas Vēstnesis*, 24.04., 1. lpp.
- Jonckheere, Camille (2021). Brivibaplein in Zedelgem krijgt nieuwe naam na kritiek, beslist schepencollege. *VRT NWS*, 07.07. Pieejams: <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2021/07/07/brivibaplein-in-zedelgem-zal-van-naam-veranderen/> [skatīts 03.04.2023.].
- Kangeris, Kārlis (2020). Arāja tiesas prāva Hamburgā un latviešu sabiedrība Rietumos. Neiburgs, U. (red.). *Viktora Arāja tiesas prāva*. Rīga: Latvijas Mediji, 15.–26. lpp.
- Kangeris, Kārlis (2009). Latviešu leģions – vācu okupācijas varas politikas diktāts vai latviešu “cerību” piepildījums? Ērglis, Dzintars (sast.). *Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.–80. gados. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 24. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 62.–97. lpp.
- Kangeris, Kārlis (1998). Piezīmes pie jautājumu kompleksa “Latviešu leģions”. *Latviešu leģions: varoņi, nacisti vai upuri?* Ezergailis, Andrievs (sast.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Kangeris, Kārlis (1985). Pārskats par latviešu karavīru gūstu Rietumos. *Archīvs: Raksti par latviskām problēmām*. 25. sēj. Melburna: PBLA un Kārļa Zariņa fonds, 145.–173. lpp.
- Kaprāns, Mārtiņš (2016). Hegemonic representations of the past and digital agency: Giving meaning to “The Soviet Story” on SNS. *Memory Studies*, No. 9(2), pp. 156–172.
- Kaprāns, Mārtiņš; Saulītis, Andris (2017). *Latvijas sociālās atmiņas monitorings*. Ziņojums Nr. 2. Pieejams: https://www.academia.edu/32932266/Latvijas_soc%C4%81%C4%81s_atmi%C5%86as_monitorings_2017 [skatīts 03.04.2023.].
- Kazyrytski, Leanid (2016). Latvian SS-Legion: Past and Present. Some Issues Regarding the Modern Glorification of Nazism. *Criminal Law Forum*, No. 27, pp. 361–385.
- Ķīlītis, Jūlijs (1956). *Es karā aiziedams: mani raksturīgākie piedzīvojumi Otrā pasaules karā*. Autora izd.
- Knohs, Ilmārs (1946). *Dienasgrāmata*. Latvijas Kara muzejs, 5-52063/2587-DK.
- Kubika, Jan; Bernhard, Michael (2014). A theory of the politics of memory. Bernhard, Michael; Kubika, Jan (eds.). *Twenty years after communism: The politics of memory and commemoration*. New York: Oxford University Press, pp. 7–36.
- Laganovskis, Guntars (2021). Latviešu leģionāri un piemineklis Beļģijā. Fakti pret mītiem. *LV portāls*, 16.07. Pieejams: <https://lvportals.lv/norises/330553-latviesu-legionari-un-piemineklis-belgija-fakti-pret-mitiem-2021> [skatīts 03.04.2023.].
- Lagrou, Pieter (2021). De angels van de Letse bijenkorf. *De Staandaard*, 09.07. Pieejams: https://www.standaard.be/cnt/dmf20210708_97730290 [skatīts 03.04.2023.].
- Lagrou, Pieter (2003). The politics of memory. Resistance as a collective myth in post-war France, Belgium and the Netherlands, 1945–1965. *European Review*, No. 11(4), pp. 527–549.
- Latvijas Okupācijas muzejs (2019). Zedelgem historian Pol Denys receives the Latvian Cross of Recognition. *Okupācijas muzejs*, 27.11. Available: <https://okupacijasmuzejs.lv/en/news/zedelgem-historian-pol-denys-receives-the-latvian-cross-of-recognition> [accessed 03.04.2023.].
- Lensen, Jan (2011). “But what if the street turns loose”: Civilian Violence in Flemish Novels on the Second World War. *Wervinkel*, No. 6(1), pp. 93–111.
- LETA (2021). Vaidere calls for preservation of monument to Latvian Legionnaires in Belgium’s Zedelgem. *The Baltic Times*, 13.07. Available: https://www.baltictimes.com/vaidere_calls_for_preservation_of_monument_to_latvian_legionnaires_in_belgium_s_zedelgem/ [accessed 03.04.2023.].

- LSM.lv (2021). Beļģijā izskan aicinājumi novākt pieminekli latviešu leģionāriem. *Lsm.lv*, 13.07. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/arzemes/belgija-izskan-aicinajumi-novakt-pieminekli-latviesu-legionariem.a412697/> [skatīts 03.04.2023.].
- LSM.lv (2024). 1:1. Okupācijas muzeja direktore Solvita Vība. *Lsm.lv*, 02.04. Pieejams: <https://replay.lsm.lv/lv/ieraksts/ltv/323534/11-okupacijas-muzeja-direktore-solvita-viba> [skatīts 26.05.2024.].
- Mälksoo, Maria (2021). Militant memocracy in International Relations: Mnemonical status anxiety and memory laws in Eastern Europe. *Review of International Studies*, No. 47(4), pp. 489–507.
- Mälksoo, Maria (2009). The Memory Politics of Becoming European: The East European Subalterns and the Collective Memory of Europe. *European Journal of International Relations*, No. 15(4), pp. 653–680.
- Moore, Bob (2023). The British and Their Latvian SS Prisoners: Zedelgem 1945–1946. *The Journal of Slavic Military Studies*, No. 36(2), pp. 179–198.
- Neiburgs, Uldis (2012). Latviešu militārie formējumi PSRS un Vācijas bruņotajos spēkos Otrajā pasaules karā. (*Divas*) puses. *Latviešu kara stāsti*. Neiburgs, Uldis; Zelče, Vita (red.). Rīga: Mansards, 35.–82. lpp.
- Neiburgs, Uldis (2020). Vācu Drošības policijas un SD Latviešu drošības palīgpolicija – Arāja komanda. Neiburgs, Uldis (red.). *Viktora Arāja tiesas prāva*. Rīga: Latvijas Mediji, 7.–14. lpp.
- Nora, Pierre (1989). Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*, No. 26, pp. 7–24.
- Neiburgs, Uldis (2022). Latviešu militārās un policijas vienības Vācijas bruņotajos spēkos. Bleiere, Daina; Kangeris, Kārlis (atb. red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture*. 3. sēj.: 1940–1944/1945. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 463.–498. lpp.
- Pauwels, Teun (2023). The impact of the Russia–Ukraine War on ties between the Vlaams Belang in Belgium and the Putin regime. Ivaldi, Gilles; Zankina, Emilia (eds.). *The Impacts of the Russian Invasion of Ukraine on Right-Wing Populism in Europe*. A report by European Center for Populism Studies, pp. 64–75.
- Pelēcis, Valentīns (1998). *Leģionārs cerību gūstā*. Rīga: Liesma.
- Pelnēns, Gatis (2010) (ed.). *The “humanitarian dimension” of Russian foreign policy towards Georgia, Moldova, Ukraine, and the Baltic States*. Rīga: Center for East European Policy Studies.
- Platais, Gunārs (1949). *Dienasgrāmata*. Latvijas Kara muzejs, 5-55431/2719-DK.
- Ručs, Kazimirs (2004). *Dzīve ar Dievu*. Rīga: Madris.
- Sax, Aline (2012). *Voor Vlaanderen, volk en Führer: De motivatie van Vlaamse collaborateurs tijdens de Tweede Wereldoorlog, 1940–1945*. Antwerpen: Manteau.
- Shelby, Karen D. (2014). *Flemish Nationalism and the Great War: The Politics of Memory, Visual Culture and Commemoration*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Snaiders, Timotijs (2013). *Asinszemes*. Rīga: Jumava.
- Snaiders, Timotijs (2019). *Melnā zeme*. Rīga: Jumava.
- Spole, Vilis (1946). *Dienasgrāmata*. Latvijas Kara muzejs, 5-54459/2659-DK.
- Tomaševskis, Jānis (2022). Vācijas bruņoto spēku latviešu karavīru militārais portrets: Zedelgēmas karagūstekņu noņemšanas piemērs. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*. XIX. 69.–84. lpp.

Vaidere, Inese et al. (2021). *Eiropas Parlamenta deputātu vēstule Zedelgemas domes deputātiem*. Npublicēta.

Vīksne, Rudīte et al. (1999). *No NKVD līdz KGB: politiskās prāvas Latvijā, 1940–1986: noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

Vilciņš, Tālvāldis (1994). Latviešu leģionārs 50 gadus pēc kara: socioloģisks aspekts. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 2, 32.–43. lpp.

Vlaams Parlement (2021). Verslag plenaire vergadering woensdag 7 juli 2021 Actuele vraag Actuele vraag over het monument voor Letse krijgsgevangenen in Zedelgem 748 (2020–2021) van Tom De Meester aan minister Bart Somers. Pieejams: <https://www.vlaamsparlement.be/nl/parlementair-werk/plenaire-vergaderingen/1540995/verslag/1543375> [skatīts 03.04.2023.].

Willaert, Tom; Goyvaerts, Jana (2021). #Godwin. A discursive analysis and typology of strategic references to the thirties and the Second World War in Flemish MPs' tweets. *Digital Scholarship in the Humanities*, No. 36(4), pp. 1056–1075.

YouTube (2021). Brifing M. V. Zakharovoi, Moskva, 22 iiulia 2021. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=dBQgD0Zr5hs> [skatīts 02.04.2023.].

YouTube (2020). Zedelgema. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=YbeX-j3k80Ds&t=286s> [skatīts 02.04.2023.].

Zaļinskis, Auseklis (1991). *Bez ienaida un bailēm*. ASV: Gauja.

Zaļo un Zemnieku savienība (2021). ZZS aicina ārlietu ministru nekavējoties risināt jautājumu par latviešu leģionāru piemiņai veltītā pieminekļa saglabāšanu Beļģijā. Pieejams: <https://zzs.lv/zzs-aicina-arlietu-ministru-nekavejoties-risinat-jautajumu-par-latviesu-legionaru-pieminai-veltita-pieminekla-saglabasana-belgija> [skatīts 03.04.2023.].

Zemītis, Jānis (2015). *Nenoslēgtais loks*. Rīga: Mansards.

Elīna Veira

Mg. art., poet, media artist, doctoral student

RTU Liepāja Academy

Mg. art., dzejniece, mediju māksliniece, doktorante

RTU Liepājas akadēmija

E-mail / e-pasts: eweir@blc.edu

DOI: 10.35539/LTNC.2023.0053.08

A Framework for Studying the Perception of Print-based Poems and Their Trans-medial Adaptations

letvars dzejas un tās transmediālo adaptāciju uztveres pētīšanai

Keywords:

digital poetry,
semantics,
type and level of immersion,
reader experience questionnaire

Atslēgvārdi:

digitālā dzeja,
semantika,
iedziļināšanās tekstā (veidi un pakāpes),
lasītāju pieredzes izvērtējuma anketa

Raksts sagatavots ar Latvijas Zinātnes padomes finansējumu Valsts pētījumu programmas "Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai" projektā "Identitāšu ainavas: vēsture, kultūra un vide" (VPP-LETONIKA-2021/1-0008).

Summary

The aim of my research project described in this article was: 1) to create a framework for studying the perception of print-based poems and their trans-medial interpretations; 2) to test its practical application in order to see whether further adjustments are necessary. The first section of the article is a review of the historical context (previous research in sensory and text perception, recent developments in reading patterns and text comprehension). The next section is a contextual analysis of theoretical literature focusing on the **semantics** of print-based versus trans-medial poetry (key authors: Katherine N. Hayles, Espen Aarseth, Mirona Magearu, Gilles Deleuze and Felix Guattari), **level** and **type of immersion** (Marie-Laure Ryan), and **literariness** (David Miall and Don Kuiken), which are the building blocks for my *Reader Experience Questionnaire* (REQ). It is followed by a description of how the REQ was tested by conducting an anonymous online study evaluating respondents' perception of four selected poems and their audiovisual interpretations (each with a specific agenda) in order to: 1) test whether the questionnaire fulfils its purpose; 2) see whether the collected qualitative and quantitative data reflect the author's initial expectations in regard to the level and type of immersion, perception of literariness, and interpretation of meaning(s) of the print-based versus trans-medial poems presented. In conclusion, there are suggestions about possible further applications and adjustments of REQ, and a brief overview of some of the observations on reader's/viewer's perception based on the data collected.

Kopsavilkums

Rakstā aplūkotā pētījuma mērķis: 1) izstrādāt mehānismu, kas ļautu pētīt dzejas un tās transmediālo adaptāciju uztveri; 2) pārbaudīt modeli praksē, lai pārliecinātos, vai tajā nav nepieciešamas korekcijas. Raksta pirmā daļa ir pārskats par sensorās un teksta uztveres pētījumiem un teorētiku novērojumiem, kas saistīti ar vispārējām lasīšanas prakses un teksta izpratnes tendencēm. Raksta otrā daļa ir teorētiskās literatūras analīze, pievēršoties dzejas un transmediālās dzejas **semantikai** (galvenie teorētiķi: Katrīna N. Heilsa, Espens Arsets, Mirona Magearu, Žils Delēzs un Fēlikss Gvatarī); tam, kā lasītājs iedziļinās tekstā – **iedziļināšanās veidiem** un **pakāpēm** (Marija-Laura Raijena); un Deivida Mjalla un Dona Kuikena modelim, kas izstrādāts **literāro darbu analīzei**. Šī teorētiskā bāze izmantota, izstrādājot *lasītāja pieredzes izvērtējuma anketu*. Visbeidzot tiek aprakstīts, kā tika veikta anonīma aptauja tiešsaistē, apkopojot datus par četru izvēlētu dzejoļu un to audiovizuālo interpretāciju uztveri (katram dzejolim un adaptācijai bija iepriekš definēts uzdevums), lai: 1) izvērtētu anketas atbilstību mērķim; 2) pārliecinātos, vai iegūtie kvalitatīvie un kvantitatīvie dati atspoguļo sākotnējos autores pieņēmumus attiecībā uz lasītāju iedziļināšanās veidiem un pakāpēm, izvēlēto drukāto dzejoļu un transmediālo dzejoļu literārajām kvalitātēm un to iespējamajām interpretācijām. Raksta nobeigumā ir ieteikumi lasītāju pieredzes izvērtējuma anketas iespējamam turpmākajam pielietojumam un korekcijām, kā arī, balstoties uz apkopotajiem datiem, sniegts īss pārskats par vispārīgiem lasītāju/skatītāju uztveres novērojumiem.

Introduction

Transportation of text or print-based poems into the digital realm is by no means an innovative or a mainstream movement in the context of digital poetry. The field accommodates endless possibilities for artistic exploration – there is Artificial Intelligence, computer-generated texts, hypertexts, poetry game apps, installations, virtual reality. Nevertheless, a discussion on the subject is important and necessary.

To make a brief theoretical detour, scholars are divided when it comes to defining digital poetry. Some focus on innovation and apparatus, while others look for literary qualities in digital poems, and there are also authors who would draw a connection to the experimental poetry of the 20th century (such as Christopher Funkhouser, Loss Pequeño Glazier, Alvaro Seiça, Scott Rottberg). The arguments are certainly valid, however, they are difficult to reconcile; additionally, there is a threat of 1) falling into technological determinism (Aarseth 1997: 14), and 2) making the concept too inclusive. For example, if a person without any literary “training” has mastered code and can make the letter “a” bump into the letter “b”, I doubt whether it could be considered digital literature, as we do not call songs *musical poems*. Likewise, there are poetic documentaries, but we do not call them *cinematographic poems*. In this regard, we could potentially speak of poetic digital art instead. Also, it is unclear as to for how long a certain phenomenon could be looked at as an innovation or experiment.

The literary approach, on the other hand, involves ambiguities when it comes to evaluating the presence or absence of literary qualities in a digital poem. Astrid Ensslin in her article “From Revisi(tati)on to Retro-Intentionalization: Hermeneutics, Multimodality and Corporeality in Hypertext, Hypermedia and Cybertext” concludes that “we can only use the term “digital literature” if and when the reception process is guided if not dominated by “literary” means, i.e., by written or orally narrated language rather than sequences of images – no matter how short and allusive text chunks, or lexias, may be” (Ensslin 2010: 145). Jörgen Schäfer and Peter Gendolla argue that “[i]f we regard literature as a sort of meta-medium, a commentary to the consequences of the exteriorization of imagination and ideas by producing an alternative reality, the specific literariness of texts need to be put at the center of attention of research” (Schäfer, Gendolla 2010: 92). The authors further conclude that the majority of studies including the most substantial works on digital literature, such as Espen Aarseth’s “Cybertext” or Christiane Heybach’s “*Literatur im elektronischen Raum*” (Literature in Electronic Space), although claiming to have *Sprachkunst* (“art of language”) as the main focus of their work, either fail to address the issue altogether or do not arrive to a solid resolution (Schäfer, Gendolla 2010: 92).

Although I do not doubt the existence or even predominance of experimental endeavours within the field of digital poetry, I consider it important to focus on literary qualities and how they “behave” in spaces beyond print. In this regard, the comparison of print-based poems and their trans-medial adaptations is the ultimate data-mine as we can speak of the presence of literariness in print-based poems with much greater ease and certainty.

Moreover, since writing technology is still a major formative instrument in writers’ creative process (it can be regarded as a mnemonic device and also as a part of one’s thinking process, as we see it in Andy Clark’s concept of *extended cognition* where thinking occurs through the act of writing), it may be impossible to arrive to the “same” literariness without the initial text form (Clark 2008: 30–43). In other words, it is not (yet) a common practice among poets to have, for example, code, Unity (virtual reality software), or Photoshop as surfaces for the materialization or manifestation of the initial poetic impulse. The pen-notebook sequence is irreplaceable in my own creative process as well – I do not know what I will write until I actually start writing.

The process of arriving to an externalized text may and does differ from poem to poem. The initial poetic impulse is not necessarily verbal. There are authors who work with predetermined concepts or ideas; it may also be a process of making a word-copy of a certain feeling, mood, an “autonomous” sonic signal, rhythm, a visual image etc. When working with “raw” poetic impulses (i.e., when the author does not have a predetermined agenda), they cannot be reconstructed, recreated or accessed at a later time, and the final poem delivered to the reader is not a road map for a travel through the initial poetic impulse, it is rather a suggestion or a hint of what is **left out** – a hardened crust or mold around a certain shape-space where **it has been**, and the walls of this shape-space imprint consist of web-like relations between the various elements of poetry.

Often these molds have cracks and leaks. Sometimes it is due to the author’s ill luck, other times it may reflect the limitations of print or text alone (the intended sonority, tone, modulations of a poem would be the most obvious example). In this regard, there are authors who call upon the oral or auro-oral tradition that poetry has evolved from. For instance, Charles Bernstein argues that poetry recordings (authors reading their own works) could benefit literary criticism, education and the general reader, and he discusses the negligence on behalf of literary criticism which predominantly focuses on written texts, devoting little attention to poetry readings (Bernstein 2006: 277–289).

Thus, from the author’s perspective, I find two possible applications for trans-medial adaptations of print-based poems: 1) they could potentially enhance the

delivery of the initial poetic impulse to the reader/viewer; 2) they can be used to expand the semantic field of the original poem and produce new meaning(s).

Jonathan Culler refers to Herman Northrop Frye who has established a two-element system of verbal patterning in poetry, *melos* and *opsis*, in his work "Charms and Riddles". *Melos* stands for the musicality of a poem and *opsis* represents the visual qualities (Frye 2015: 139). Regarding *opsis*, Johanna Drucker further divides the optically perceptible materiality that each work carries into **incidental** (simply bearing some trace of the historical circumstances of production), and those that have a poetic function and are **integral** parts of the work (Drucker 1998: 159–160). She provides a more detailed list of visual means: "[T]ypefaces, format, spatial distribution of the elements on the page or through the book, physical form, or space" (Ibid.: 131). Experimental typography within the historical avant-garde movement (Dadaism, Russian and Italian futurism, cubism etc.) challenged the boundaries between literature and art. In her book "The Visible Word: Experimental Typography and Modern Art, 1909–1923" (1997), Drucker writes that it gave materiality to visual-linguistic signs, "nearly protoelectronic and cybernetic" sensibility (Drucker 1997: 109).

Theo van Leeuwen refers to Jeffrey Bellantoni and Matt Woolman in saying that "the printed word has two levels of meaning, the 'word image', that is the idea represented by the word itself, constructed from a string of letters, and the 'typographic image', the holistic visual impression" (van Leeuwen 2005: 73). The author concludes that, for the most part, "lettering and calligraphy are abstract arts"; however, today "[t]ypographers themselves [...] seek to do away with the boundaries between typography and the other graphic and photographic arts, and recognize the semiotic nature of typography" (Ibid.: 28).

The possibilities for audio and visual representation (*melos* and *opsis*) of a poem in trans-medial space and print are beyond compare. However, although various technologies have become comparatively accessible, they do require a different set of competences, and in order to measure the "success rate" of these trans-spatial transportations, there ought to be some control or feedback mechanism. Therefore, the aim of my research was: 1) to create a framework for studying the perception of print-based poems and their trans-medial interpretations; 2) to test its practical application in order to see whether further adjustments might be necessary.

The first section of this article is a review of the historical context (previous research in sensory and text perception, and recent developments in reading patterns and text comprehension). The next section is a contextual analysis of theoretical literature focusing on the **semantics** of print-based versus trans-medial poetry (Katherine N. Hayles, Espen Aarseth, Mirona Magearu, Gilles Deleuze and Felix Guattari), **level** and **type of immersion** (Maria-Laure Ryan), and **literariness**

(David Miall and Don Kuiken), which are the building blocks for the Reader Experience Questionnaire (REQ) that I developed and describe in Chapter 3. Finally, I give an account of how REQ was tested by conducting an anonymous online study evaluating respondents' perception of four selected poems and their adaptations (each with a specific agenda) in order to: 1) test whether the questionnaire fulfils its purpose; 2) see whether the collected qualitative and quantitative data reflect the author's initial expectations in regard to the level and type of immersion, perception of literariness, and interpretation of meaning(s) of print-based versus audiovisual poems presented.

Historical context

Regarding previous studies in text perception, "Poetry Beyond Text: Vision, Text and Cognition" was a research project carried out from the year 2009 to 2011, and it studied reading and viewing behaviours by the means of eye-tracking, electroencephalography (EEG), mental chronometry, and subjective rating studies. It focused on creative works that combine poetic text and image. Here are some of the conclusions that the group of researchers arrived to: abstract images are more likely to make the reader/viewer perceive the text as ambiguous, and vice versa; "[p]hotographs featuring human figures were felt to be easier to interpret [...]. These images were seen as helping to disambiguate the poetry"; "[t]he more linearly the words of a visual poem are arranged, the more likely it is that the reading pattern follows a top-to-bottom, left-to-right pattern" and "[w]hen the sign systems are mixed together in a more radical fashion, and when readers are perplexed and uncertain about which of them dominates (i.e. the verbal or the visual element), the confusion as to which perceptual mode they should adopt is visible in their eye movements". Regarding the appreciation of works, "[t]he CRs rated works in which they felt the text and image mutually enhanced one another more highly than works which they felt to be 'fragmented' or disjunctive" (Poetry Beyond Text, no date).

I also considered using EEG in the present research – to monitor changes in brainwave activity when readers/viewers are introduced to print poems and their trans-medial adaptations. However, this method seemed rather ambiguous since a large data set would be required to interpret potential peaks or drops in brainwave activity readings as statistically significant; additionally, the aim of the study was to create a widely applicable framework for the evaluation of reader's perception, avoiding the confinement to laboratory settings.

Katherine N. Hayles provides a review of neurological studies on text perception in her book "How We Think: Digital Media and Contemporary Technogenesis" (2012).

Reading is a comparatively strenuous task – it takes only 0.3 to 0.5 milliseconds for a neuron to fire compared to 80–500 milliseconds it takes for a human brain to register a sensation, and it takes 200–250 milliseconds to recognize a word. (Hayles 2012: 104). When dealing with a text, at first we have to see the linguistic signs (letters, words as visual stimuli) and recognize them, and only then can we start the sense-making process, which does not imply these processes would take place in a linear sequence. Often, Hayles writes, they are happening “simultaneously and at different rates” (Ibid.).

Another neurological study Hayles is referring to is Ap Dijksterhuis, Henk Aarts, and Pamela K. Smith's work “The Power of the Subliminal: On Subliminal Persuasion and Other Potential Applications” (2005). Hayles summarizes their research as follows:

The senses can handle about 11 million bits per second, with about 10 million bits per second coming from the visual system. Consciousness, by contrast, can handle dramatically fewer bits per second. Silent reading processes take place at about 45 bits per second; reading aloud slows the rate to 30 bits per second. Multiplication proceeds at 12 bits per second. Thus they estimate that “our total capacity is 200,000 times as high as the capacity of consciousness. In other words, consciousness can only deal with a very small percentage of all incoming information. All the rest is processed without awareness (Hayles 2012: 95–96).

Regarding text perception and reading habits and patterns, Hayles concludes that screen-reading is taking over, while the consumption of printed books of all the possible literary genres (novels, plays, poems etc.) is constantly decreasing. The shift from printed text to digital text is not amongst the greatest concerns, it is the change in reading behaviour that draws most attention. Hayles argues that as the amount of web resources increases exponentially, “hyper reading has become a necessity”. The reader can easily access all the related subfields, or quickly search and access various relevant information sources. Moreover, research shows that hyper reading may even involve changes in brain function (Ibid.: 63).

Hayles refers to Nicholas Carr's “The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains” (2010). Carr is concerned that hyper reading decreases the ability to sustain concentration. It has an effect on the working memory necessary for processing information and arriving to more in-depth judgements. These constant distractions increase the cognitive load and degrade comprehension (Hayles 2012: 62–63). Hayles also refers to Mark Bauerlein who has observed that young readers, when faced with a difficult print text, find it “boring” or “not worth the trouble” (Ibid.: 60).

Contextual Analysis

Semantics of Print-based versus Trans-medial Poetry

As established earlier, the semantic aspects of both print-based and trans-medial poems is one of

the focus elements of the REQ, and the textuality of trans-medial space that I will be studying further in the article accommodates linguistic, aural, and visual forms that create networks of semantic and symbolic structures.

When one picks up a poetry book, it has a certain weight; it may have a specific scent; when pages are turned, they may make various sounds. Similarly, when one attends a poetry reading, the space where the event takes place has certain characteristics – the lights may be dim or bright, there could be outside noises interrupting the performance, the room could be crowded, the poet's voice may be soft or loud, etc. These experiences will differ yet they are not entirely different.

This section will focus on theories and concepts attempting to reconcile the semantic elements of print and trans-medial manifestations of poems into a framework that would be adapted in the REQ.

Katherine N. Hayles in her work "Writing Machines" discusses the materialization of a literary text, its inscription. Regardless of whether it is ink on a sheet of paper or images on a screen, "it mobilizes reflexive loops between its imaginative world and the material apparatus embodying that creating as a physical presence" (Hayles 2022: 25), and the author argues that "the physical form of the literary artefact always affects what the words (and other semiotic components) mean" (Ibid.). She continues by introducing the term *technotext*:

Literary works that strengthen, foreground, and thematize the connections between themselves as material artifacts and the imaginative realm of verbal/semiotic signifiers they instantiate open a window on the larger connections that unite literature as a verbal art to its material forms. To name such works, I propose "technotexts," a term that connects the technology that produces texts to the texts' verbal constructions. Technotexts play a special role in transforming literary criticism into a material practice, for they make vividly clear that the issue at stake is nothing less than a full-bodied understanding of literature (Hayles 2022: 25–26).

Hayles argues that the materiality that scholars tend to focus on when discussing digital literature has been there all along, even if the long lineage of printing press and publishing had made it "invisible" to literary criticism: "With significant exceptions, print literature was widely regarded as not having a body, only a speaking mind" (Ibid.: 32). Thus, Hayles introduces the concept *media-specific analysis*, and the author does so not to isolate the different media, but rather to study the interrelations between form, content and medium; the way one medium is "moulded" within another media, and the way a specific medium can shape the texts (Ibid.: 29–31). Hayles concludes: "Like all literature, technotext has a body (or rather many bodies), and the rich connections between its material properties and its content create it as a literary work in the full sense of the term" (Ibid.: 32).

Brian Lennon also challenges the notion that the rise of new media has allegedly revolutionized the Western mind. Lennon does not define the concept of materiality

as a set of characteristics – instead, these characteristics emerge in the process of interpretation (Lennon 2007: 252–253). For example, we could say a knife is sharp only when we are to use it for slicing a tomato. I have never contemplated upon the bluntness of my toothbrush or the sharpness of my pyjamas.

Espen Aarseth has created a triangular model of communication representing the interrelations between the different “agents” of digital literature. Aarseth uses the term *cybertext*, and the author clarifies the term as being neither a revolutionary invention, nor a break from the “old” textuality. Instead, the Aarseth’s intention is to capture any type of text in his model called “The Textual Machine”:

Cybertext, then, is not a “new”, “revolutionary” form of text, with capabilities only made possible through the invention of the digital computer. Neither is it a radical break with old-fashioned textuality, although it would be easy to make it appear so. Cybertext is a *perspective* on all forms of textuality, a way to expand the scope of literary studies to include phenomena that today are perceived as outside of, or marginalized by, the field of literature – or even in opposition to it... To be sure, media are far from neutral, inconsequential carriers of “content,” but the essentialist idea of “the computer medium” as a singular structure of well-defined properties of communication is just as untenable and can be based on only a very limited understanding of both computer applications and media theory (Aarseth 1997: 18–19).

Aarseth is thus escaping the technological determinisms. Regarding the act of reading, the author discusses the importance of contexts – even the same text can be perceived differently on different occasions, under different circumstances, and the author concludes that teleological orientation (or textual organization), which guides the reader into certain directions as to how the text should be read, is at the centre of attention when it comes to cybertext, or else he calls them “self-manipulative” devices (Ibid.: 20). Aarseth explains his take on the meaning of text as “closer to philological (or observable) work than to the poststructural (or metaphysical) galaxy of signifiers [...]. Instead of defining text as a chain of signifiers, as linguists and semioticians do, I use the word for a whole range of phenomena, from short poems to complex computer programs and databases” (Ibid.: 20–21).

Finally, he describes text as machine and calls upon the materiality discussed above: “[A] mechanical device for the production and consumption of verbal signs. Just as a film is useless without a projector and a screen, so a text must consist of a material medium as well as a collection of words” (Ibid.: 21). Human (operator) is the third party in Aarseth’s model “The Textual Machine” (see Figure 1.), and the author describes the boundaries between these three agents as fluid and transgressive (Ibid.).

Mirona Magearu in her PhD dissertation “Digital Poetry: Comparative Textual Performances in Trans-medial Spaces” also argues that the attempts to define the genre as based on the way digital poems are produced or the methods used should

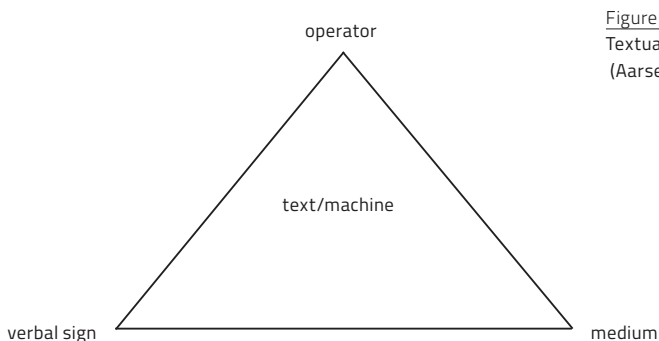

Figure 1. Espen Aarseth's
Textual Machine
(Aarseth 1997: 21)

be expanded to incorporate the context in which the digital poems exist (Magearu 2011: 11). She introduces trans-medial space, which is both context and text, and the digital space that is also both context and text:

As context, the trans-medial space frames the digital poem, structures the text, and enables its reading on the screen. In this way, the meaning of the text is not only produced by the text but also by the trans-medial space of which readers become aware when encountering the script. Furthermore, because the digital poem constructs its own space, space itself becomes the message of the poem (Magearu 2011: 30).

Magearu uses the term *trans-medial space* to signify the space where digital poem exists, emerges, and is experienced, and this space is both self-transformative and transforming (Ibid.: 13). She prefers the prefix *trans-* over the prefix *inter-* in order to capture the notion of movement across media, transitions of spaces over the notion of a certain location within or among spaces (Ibid.: 34)¹.

Magearu is challenging Marshal McLuhan's statement (McLuhan 2001: 26) that the medium is the message by expanding the concept and asserting that the trans-medial space is the message: "The trans-medial space as context becomes text and the digital poem becomes the context for the framing of the trans-medial space" (Magearu 2011: 34).

The trans-medial space of digital poetry incorporates multiple spaces: the source code, code execution, the computer screen, text as a working script, work, and on-screen performance. Magearu is drawing parallels with the transformative stages in the oral and print tradition; the continuity is the current overlap of the oral, alphabetic, and digital image, and instead of one medium conquering the other, "it fosters a series of overlays" (Magearu 2011: 31). Magearu defines textuality as "the

¹ In theoretical literature, *multimediality* (the prefix meaning 'many') and *intermediality* are often used interchangeably (Brillenbug Wurth 2006: 1).

meaning of the function of space. This means that space has meaning, but it functions as well. As a result, textuality reflects how space functions" (Ibid.: 40).

In reference to the REQ, I will be adapting this fluidity that the authors are referring to, and instead of focusing on the reader's/viewers interpretation of each individual element or process represented in the text-based and trans-medial poems (rhythm, meter, the visual representation, audio output etc.), the REQ will address the overall experience and interpretation of the textual materiality – including, if not guided by, the subjective reader's/viewer's contexts. This approach also echoes Deleuze and Guattari's concept of rhizome discussed in "A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia". The authors challenge the traditional fixed hierarchical tree-like structures by turning to rhizome as a network that connects any point to any other point, without a fixed hierarchical structure: "It is comprised not of units but of dimensions, or rather directions in motion" (Deleuze, Guattari 1987: 21). Its characteristics are not necessarily linked to traits of the same nature, as it encompasses diverse regimes of signs and even non-sign states. This multiplicity is lacking a beginning or end, it has multiple entrance ways and exits (Ibid.).

When a respondent is asked to reflect upon their interpretation of a given work, there is space for combinatorics to take place consisting of (and not limited to) linguistic, mechanical, sensory, social, cultural, and purely accidental contexts, or returning to the discussion at the beginning of this section – neither the sound that a page makes when it is turned will be placed at the centre of attention, nor will a linguistic utterance considered to be superior.

The Type and Level of Immersion

Marie-Laure Ryan in her thorough study "Narrative as Virtual Reality: Immersion and Interactivity in Literature and Electronic Media" (2001) is referring to Kendall Walton's mental stimulation through fictional make-believe ("Mimesis as Make-Believe: On the Foundations of the Representational Arts", 1990), and to his argument that it is possible to say "This is a ship" (or "This is not a pipe") when pointing to a painting, while we would not say "This is a ship" when reading "Moby Dick". "The difference resides in the fact that while paintings depict iconically, words signify conventionally" (Ryan 2001: 107). This lead her to the conclusion that fictionality is a verbal category:

The asymmetry is partially explained by the fact that pictures do not literally make propositions, but Walton's categorization is above all the consequence of the re-interpretation to which the concept of make-believe is subjected as it crosses the boundary from textual to visual media. In visual communication [...] make-believe refers to pretended presence: the spectator apprehends the visual features of the depicted object as if she were standing in front of it. In the case of fictional texts, make-believe refers to pretended truth for propositions (Ryan 2001: 109).

Linguistic signs usually signify absent objects, presence of make-believe is not a part of verbal communication. Thus, in the context of fictionality, the two media cannot be compared. When a text is dealing with only abstract ideas and concepts (when it is non-mimetic), “make-believe” as mental picturing reaches its zero degree” (Ibid.: 110). This does not imply that all mimetic texts would always ensure immersive experience (Ibid.).

McLuhan distinguishes between hot and cool media – for example, telephone is a cold medium, it has low definition as it exclusively relies on the information that can be perceived by the ear. He also defines speech as cool medium with low definition. Hot media, on the contrary, are filled with data, they do not leave many blanks that could be filled in by one’s imagination. “Hot media are, therefore, low in participation and cool media are high in participation or completion by the audience” (McLuhan 2001: 22).

Immersion is sometimes paralleled with entertainment, the “less so” world. Gilles Deleuze also makes the distinction in film in his substantial works *“Cinéma I: L’image-mouvement”* (1983) (“Cinema 1: The Movement-Image” (1986)) and *“Cinéma II: L’image-temps”* (1985) (“Cinema 2: The Time-Image” (1986)). A typical Hollywood film would be an example of a movement-image that pulls its viewers into the story-world by making them identify themselves with the film characters and forget the world around them. The time-image cinematograph, on the contrary, would open a space for contemplation, recognizing, remembering, dreaming, fantasizing etc. **The level of immersion** or absorption, in fact, could be similar; however, **the type of immersion** is quite different in each of these instances, and these are the two additional axes I want to incorporate in the REQ dealing with print-based and trans-medial poetry.

In order to break down the process of immersion, Ryan turns to the system (“folk theory”) developed by the psychologist Richard Gerrig in his work “Experiencing Narrative Worlds” (1993):

1. Someone (“the traveller”) is transported...
2. by some means of transportation...
3. as a result of performing certain actions (reading as performance, and the reader is creating the “reality model” which represents the textual world).
4. The traveller goes some distance from his or her world of origin (the reader would import their own experience and knowledge into the textual world, but the text lays the set of rules for this reality model)...
5. which makes some aspects of the world of origin inaccessible (for example, the reader is completely drawn into the textual world and cannot rest upon the real world principles).
6. The traveller returns to the world of origin, somewhat changed by the journey (Ryan: 93–94).

Immersion does not necessarily imply aesthetic qualities and vice versa – aesthetic qualities do not imply immersion. Ryan singles out poetry as something that may be far more alienated from the “real world” than a narrative. Gerrig also takes a similar stance that immersion does not depend on one’s narrative skills, and he gives an example of the word Texas which would create a vivid mental image for most readers regardless of the author’s narrative capabilities. However, Ryan argues, immersion can also involve some initial challenges, a degree of mental activity and concentration before the immersive world unfolds (Ryan 2001: 95–97). She distinguishes four levels or degrees of absorption in the act of reading:

1. Concentration. The type of attention devoted to difficult, nonimmersive works. In this mode, the textual world – if the text projects any – offers so much resistance that the reader remains highly vulnerable to the distracting stimuli of external reality.
2. Imaginative involvement. The “split subject” attitude of the reader who transports herself into the textual world but remains able to contemplate it with aesthetic or epistemological detachment. In the case of narrative fiction, the split reader is attentive both to the speech act of the narrator in the textual world and to the quality of the performance of the author in the real world. In the case of nonfiction, the reader engages emotionally and imaginatively in the represented situation but retains a critical attitude toward the accuracy of the report and the rhetorical devices through which the author defends his version of the events.
3. Entrancement. The non-reflexive reading pleasure of the reader so completely caught up in the textual world that she loses sight of anything external to it, including the aesthetic quality of the author’s performance or the truth value of the textual statements. It is in this mode that language truly disappears. [...] Despite the depth of the immersive experience, however, this reader remains aware in the back of his mind that he has nothing to fear, because the textual world is not reality.
4. Addiction. This category covers two cases: (a) The attitude of the reader who seeks escape from reality but cannot find a home in the textual world because she traverses it too fast and too compulsively to enjoy the landscape. (b) The loss of the capacity to distinguish textual worlds, especially those of fiction, from the actual world (Ryan 2001: 98).

Ryan concludes that moving pictures, up until the virtual reality would be perfected, can be recognized as the most immersive form of contemporary media. It combines “the spatial extension and fullness of detail of still pictures with the temporality, narrative power, referential mobility (jumping across space and time), and general fluidity of language”, and in this regard, immersive literature also stimulates a “cinema in one’s head”. However, not all readers are preoccupied with the mental visualization, there are readers who just follow the plot. Also, the degree of precision varies, as the reader may create images that capture just some aspects of the character or environment, and leave blank spots. This would depend on the text as well and on whether it focuses on the characters, plot, or settings (Ibid.: 120).

And finally, Ryan distinguishes three forms of immersion: **spatial immersion**, which would be a response to the narrative settings; **temporal immersion**, which is following the plot; and **emotional immersion** – one's identification with one or more characters (Ibid.). Compared to audiovisual media, Ryan argues, language represents spatially and temporarily distant objects; they do not have a shape, colour, or sound directly accessible to the senses, and one needs to activate one's imagination. Postmodern literature, on the contrary, introduces space that is conceptualized – and it can be accessed, according to Ryan, by an abstract body subjected to "perpetual movement, blind navigation, a gallery of mirrors, being lost in a not-always-so-funhouse, a self-transforming labyrinth, parallel and embedded universes, [...] all experiences that preclude an intimate relation to a specific location" (Ryan 2001: 123). And the difference between the two is that we cannot inhabit a conceptualized space; the reader can only develop a relation to specific elements within this space, which does not automatically imply that the reader would not be able to acquire a sense of the postmodern space. However, Ryan concludes, a sense of place and a mental model of space that the reader is able to create by following developments in a fictional, linear story world are not the same – the ultimate spatial immersion needs to be supported by a model of this space. At the same time, detailed description and data clusters do not necessarily lead to deeper immersion, as the reader can get exhausted and overwhelmed (Ibid.: 122–124).

The system developed by Ryan is adjusted and adapted in the build of the REQ in Chapter 3.

Literariness The significance of literariness in the context of digital poetry was discussed in the introduction, and it is the third major element in the REQ. David Miall and Don Kuiken in their article "What is literariness? Three components of literary reading" are revisiting the question as to what distinguishes a literary text from any other texts. The concept 'literariness' has been criticized both by the postmodern literary theorists as they do not share the view that a literary text could have any agreed-upon characteristics, and by cognitive psychology, which often approaches it as discourse-processing. Miall and Kuiken also disassociate themselves from Roman Jakobson's concept of literariness ("Linguistics and Poetics", 1960) by saying that it cannot be defined as a set of text properties, and from Rolf Zwaan's set of conventions ("Aspects of Literary Comprehension", 1993). Instead, the authors offer a three-component model which is based on reader's response to literary texts, and all three should be present for a text to be recognized as literary:

- 1) stylistic or narrative variations;
- 2) defamiliarization;
- 3) reinterpreting transformations.

Or, as authors have stated, “literariness is constituted when stylistic or narrative variations strikingly defamiliarize conventionally understood referents and prompt reinterpretive transformations of a conventional concept or feeling” (Miall, Kuiken 1999: 123). They attribute this potential to a specific psychological shift towards literature alone, nevertheless suggesting that other art forms may also lead to a response that would involve comparable processes (film, music, visual art, dance). As the authors conclude, the three-component model has a common ground with British Romantic writers, Russian Formalists, Prague Linguistic Circle, Leech, Fowler, Short, Widdowson, Iser, and others (Ibid.: 123). Miall and Kuiken’s contribution is the specific practical application of the model within a local textual level and empirical studies.

The first component refers to stylistic features or striking features due to the narrative – they stand out on the background of everyday usage of language. The authors name a few examples: metaphors, unexpected gaps or blanks in literary narrative, shifts in the point of view, broken linearity.

The second component, defamiliarization, is explained by Miall and Kuiken as something “more” than the conventional understanding of referents. As the readers reflect upon these entities, this reflection transforms their conventional concepts or feelings, and the authors’ research shows that feeling is the main driving force behind one’s “literary search”.

The authors worked with focus groups, and their findings contradicted the viewpoint that a reader’s response would depend on their previous literary training. Although interpretations would vary, Miall and Kuiken did not see any correlation between a reader’s rating of the strikingness of various text segments and the respondent’s background – literature students as opposed to those with no or little interest in literature. Miall and Kuiken also browsed critical literature (articles and book chapters, altogether 166 publications) written in the course of a century (from the year 1900 to 1991) for quotations from Samuel Taylor Coleridge’s poem “The Rime of the Ancient Mariner”, and they asked 30 students and critics to select five passages that they felt as most striking in the poem. The consistency was astonishing, and Miall and Kuiken concluded that “[p]assages from the poem apparently have the power to attract attention in ways that transcend time (1900–1991), literary experience (student or critic), or critical perspective (psychoanalytic, new historicist, etc.)” (Miall, Kuiken 1999: 126).

These studies clearly conflict with the postmodern literary criticism where text properties are regarded as variables dependant on the reader’s interaction with the material.

The third component (reinterpretive transformation) includes individual responses and articulation connected to the self – for example, personal memories,

previous experiences can act as a context for the interpretation of a literary text. The meanings that readers arrive to can be very different (Ibid.: 134).

Regarding defamiliarization, I would agree with Miall and Kuiken only partially – the likelihood that the majority of readers would select the exact same elements in a text as being “out of the ordinary” would certainly depend on the specifics of the text or on one’s cultural background at least to some degree. Nevertheless, even if Miall and Kuiken’s three principles of literariness cannot be applied equally successfully to all texts, they do provide a framework for the analysis of reader’s perception. In regard to REQ, I am not so much concerned with data that inform which particular segments of text one is defamiliarized by and whether the readers select the same or different segments of a text. I rather want to apply this framework in order to register possible changes in the traits of perception when one is introduced to print-based as opposed to trans-medial version of a poem.

The Architecture of REQ

In order to study the perception of print-based and trans-medial poems, I have developed a Reader Experience Questionnaire (REQ) derived from the contextual discussion in the previous chapter. The REQ consists of 14 open, closed, and category questions (which were based on methodology described by Jenny Rowley (2014: 313) and Shelley Sikora et al. (2011: 3)). Twelve of the closed questions consist of five-point Likert scales (for a description see, for instance, Göb et al. 2007: 601–602). I will now briefly introduce the questions included in the REQ.

General background information: 1. age, 2. education, 3. area of study (if applicable).

The first three questions are designed to gather general (yet valuable) information – the age is relevant in the context of the recent perception studies discussed earlier. For example, it is possible that a correlation between one’s age and preferences over one or another medium could be observed, or it could reveal a connection between the level and type of education obtained and a possible inclinations towards one or another medium, perception traits etc.

Question 4. How would you describe the poem?

This question is asked after respondents have been introduced to the text-based version of the poem. The question consists of a five-point Likert scale, and the respondent is asked to evaluate it as *immersive*; *somewhat immersive*; *neither*; *rather complex*; *complex*. The theoretical framework for this open question is an adjusted Ryan’s scale for evaluating the degrees of absorption when reading a literary work (concentration; imaginative involvement; entrancement; addiction). As the

questionnaire is built for studying response to one poem at a time, it is highly unlikely that one could reach a level of addiction; however, the nature of reader's involvement will be studied in the questions to follow.

Question 5. Did you have a mental image of the text? If so, did you imagine the place, setting, characters? Please be as specific as possible.

This question is based on Gerrig's "reality model" constructed by the reader and initiated by the textual world that was discussed earlier along with Ryan's types of immersion: spatial immersion (response to narrative setting), temporal immersion (following the plot), and emotional immersion (identification with the character(s)).

Question 6. Did any line(s) or text fragment(s) stand out, catch your attention? If so, which one(s) and why?

Question 7. What reaction did it/they initiate (a feeling, memory, association, idea, contemplation)? Please be as specific as possible.

Both questions are an implementation of Miall and Kuiken's "three components of literariness": 1) stylistic or narrative variations; 2) defamiliarization; 3) reinterpretive transformations.

Question 8. What is your interpretation of the possible meaning(s) of the text?

The aim of this question is to detect possible changes that the audiovisual adaptations may initiate.

Question 9. How would you describe the audiovisual representation of the poem?

After watching the audiovisual material, the respondents are asked to evaluate it either as *immersive*, *somewhat immersive*, *neither*, *rather complex*, *complex*.

Question 10. Would you agree that the audio-visual representation enriches the print-based poem in any way?

Question 11. Please explain your answer.

The respondent has to formulate their opinion as one of the following options: *strongly agree*, *agree*, *neither agree nor disagree*, *disagree*, *strongly disagree*, and to explain their answer.

Question 12. Did any video/audio fragment(s) stand out, catch your attention? If so, which one(s) and why?

This question deals with the literariness referred to in the questions 6 and 7.

Question 13. Did the audiovisual representation of the poem facilitate the perception of the textual message of the poem?

This question is designed to evaluate the perception of poems and their trans-medial interpretations where *melos* or the sonority has a significant semantic value.

Question 14. Did the video change your interpretation of the possible meaning(s) of the poem? If so, please be specific.

This question is studied in the context of the type and level of immersion, and interpretation of the print-based poem accounted for earlier.

Online Survey

In order to test the REQ in practice, I selected four poems and their audiovisual interpretations and conducted an anonymous online questionnaire, focusing on the aims defined earlier.

The poems were not chosen for their artistic value, nor were the trans-medial adaptations selected for their innovative or artistic qualities – instead, each had a specific agenda. Also, I chose to work with my own poems (previously published in poetry collections "*Zilonis okeāns*" (2015) and "*Tas ods meklē mani kopš 1981. gada*" (2021)) and my own audiovisual interpretations, as I am aware of all the processes involved – from the arrival of the initial poetic impulse to its interpretation, manifestations, and adaptation.

I will now briefly introduce the four poems and explain why these particular poems and their audiovisual interpretations were selected for the study (for the full texts see Annex 1).

The works studied

Poem I (Guardiansounds). I chose this poem mainly for its inner voice and sonority – i.e. for how the way it is read contributes to the delivery of the poem's intrinsic poetic, semantic code. Also, I vividly recall the overall mood and the visual images that emerged while writing the poem, and I can see how audiovisual interpretation could enhance the delivery of the initial poetic impulse to the audience. The semantic structure of the poem is not linear, it consists of inner webs of meanings, and regarding the axis "immersive-complex", I would place the poem towards "rather complex" or "complex". In this case, the goal of the audiovisual interpretation is to increase the poem's immersiveness. Although the visual material does not directly compliment the print-based poem, the semantic complexity of the poem would be dispersed by moving the attention away from the relatively loose interconnections and towards a unifying feeling or mood. The clear contrast between the visual and the verbal semantic fields should not result in new semantic interpretations – instead, it is expected to further emphasize the intrinsic restlessness and tensions of the text. The background music I had recorded consists of stretched, atonal accordion sounds. In a way, the rhythm is soothing; however, the lack of harmony contributes to the overall tone of the poem. The vocalization of the text is one of the main undertakings of the audiovisual interpretation of this poem. In order to

communicate the intense vibration of the initial poetic impulse, I have adapted an exaggerated performance that could lead to emotional uneasiness or restlessness.

Poem II (Muri). Most of the poem consists of repetitions of somebody calling a cat by its name Muris (a typical Latvian cat's name, and *Muri* is the vocative case form of this name). This poem also predominantly inhabits *melos*, the sound-space. However, it could potentially allow the reader to construct a model of reality as discussed earlier – to transport their virtual body into the story-world, as opposed to the first text where the potential for vivid mental images is present but they are fragmented, the inner semantic structures are not linear. The second poem could also accommodate a level of identification with the character. The disadvantage of the text-based poem though is that it is very unlikely that the reader would actually read each word "*muri*" in the poem, most likely one would recognize the fact "a cat is being called" and skim across the lines. Therefore the goal of the audiovisual interpretation is to increase the virtuality already captured within the text form, and to achieve a deeper reader's/viewer's involvement by voicing the act. The visual representation consists of a recording of a shimmering, flickering light shining through a thick green glass. In a way, it could resemble the effect of somebody looking at a source of light through slightly opened watering eyes. Towards the end of the video there is a distorted, disfigured silhouette behind the glass slowly moving away. For the soundtrack, I used a recorder (wooden flute) sound on a loop – the recording might resemble distant bird voices. The assumption was that the audiovisual interpretation of this poem would have a greater potential for immersion compared to the print-based version. The semantic field, most likely, would not shift or expand much.

Poem III (Daugava (16.10.2019 / 16:58)). This poem is a purely onomatopoeic, it was written by the river Daugava mimicking the sounds that the waves were making. The text itself does have a potential for immersion as a musical score does, providing one would be ready to work their way through "*pļ kšķ p p p bulpļ šļ šķ šguļ bļuk šļ pntik*" and imagine or recreate the actual sound that a river may have made. However, I had assumed that only a few devoted readers would actually tackle the text this way; most likely the reader would skim the text, understand the concept and probably find it amusing, irritating, interesting or meaningless, etc. This time, the audiovisual interpretation **did not** attempt to increase the virtual potential of the print version as it did with the Poem II (*Muri*). I used the automatic text-to-speech function, and the voice belongs to a well-known Latvian news reporter Sandra Glāzupa who has a mellow, beautiful, almost singing voice. The text-to-speech adaptation was expected to completely change the semantic field of the poem – the onomatopoeic content is turned into a somewhat comic act (a well-known voice usually reporting on the

current events is suddenly speaking gibberish, nonsense). The rhythm of the poem is also subjected to the set auto-speech tempo. The still shot of the poem that lasts throughout the recital potentially could have had some turbulence and, to an extent, pulled the viewer back to its initial reference, but the amusing audio output was expected to be the dominating element.

Poem IV (The flies are crawling over the walls). This poem has a strong potential for immersion and constructing a model of reality. However, the goal of the audiovisual interpretation was to distract the viewer both by the audio representation and the video, and to check whether it would be reflected in the respondents' responses. The audio recording of the poem consists of repetitions: 1) a line is spoken with a hand covering the mouth (no clear verbal signals can be interpreted); 2) the line is repeated clearly articulating the text. It distorts the message of the poem, and distracts the linearity of the narrative that is present in this poem. The visual material also consists of two different themes: 1) dancing shadows of two people on a dirt road; 2) shots of two pigs and two piglets in a fenced area next to a lake and a small pond. The montage constantly shifts back and forth between the dancing shadows and the pigs. The third shot is added as the poem already ends – a girl sitting inside a boat and feeding breadcrumbs to ducks swimming in the city canal. The third shot is suddenly black and white, deepening the contrast between the seemingly unrelated videos. There is a recording of atonal accordion sounds: long and stretched, fast staccatos. The intention of the audiovisual interpretation was to **destroy** the immersive potential of the original print-based content by "divorcing" the viewer from it, and to test whether and how it would be reflected in the data collected. I had assumed that respondents could have arrived to new interpretations of the poem. However, considering the fact that the assemblage of the audiovisual material was so random and bizarre, I had also expected them to detect the hidden agenda and to consciously avoid the challenge of constructing a new, complex web of meanings.

The procedure of the online study In total, 14 respondents representing various age groups, levels of education and fields of study filled in the online questionnaire: three were 18–24 years old; six were 25–34 years old, and five were 35–44 years old. Six of the respondents had graduated from high-school, two had a bachelor's degree; five had a master's degree. Their fields of study were: art, music, social anthropology, chemistry, biology, IT, translation/interpretation.

This was the procedure of the online study: after filling in general information, respondents would read the print-based poem and answer to questions 4–8 regarding the level and type of immersion, literariness, and interpretation of meaning(s). Then the respondents were instructed to click on a link and to watch the audiovisual

interpretation of the poem; after they had watched it, they were asked to answer to the remaining six questions (9–14). This sequence was repeated for each of the four poems.

Conclusions

Based on the theories discussed in Chapter 2, I have developed a REQ consisting of 14 questions that focuses on three main aspects of readers’/viewer’s perception of print-based poems and their trans-medial adaptations.

The interpretation of meaning: I have adapted the approach that allows respondents to focus on a given work as a whole – its inner web-like, rhizomatic connections, and its contexts. I have incorporated Hayles’ take on the materiality of technotext which, along with the content, constitutes a literary work. Namely, the respondents are not required to comment on individual elements, utterances, technology or processes of either text-based or trans-medial poems. They are asked to contemplate on the possible interpretation of the print-version, and later – on whether the trans-medial interpretation has changed their interpretation of the possible meaning(s). The respondents are also asked whether they feel that the audio-visual representation has enriched the print-version in any way.

The type and level of immersion: by adjusting and rephrasing Ryan’s levels of immersion (concentration, imaginative involvement, entrancement, and addiction), I developed a question consisting of a five-point Likert scale ranging from complex to immersive. It was done mainly to observe potential shifts in the perception of text-based and trans-medial interpretations. For more detailed account, I used Gerrig’s “reality model” constructed by the reader and initiated by the textual world discussed, and Ryan’s types of immersion. However, in order to avoid unnecessary confusion over the terms *spatial*, *temporal*, and *emotional immersion*, I asked respondents whether they had been able to create a mental image of the places, settings, characters, and if yes, to provide a more detailed account which then, on the basis of their answers, can be recognized as one of the three Ryan’s types of immersion.

Literariness: in order to study the readers’ perception of literariness of both print-based and trans-medial works, I used Miall and Kuiken’s three-component model: 1) stylistic or narrative variations; 2) defamiliarization; 3) reinterpretive transformations. The respondents were asked whether any fragment stood out and caught their attention, and if yes, which one(s) and why. Then they were asked whether these particular fragments initiated any feeling, memory, association, idea etc.

Additionally, respondents were required to fill in information on their age, education and area of study – which (when working with larger data sets) may reflect some correlations between one’s age and preferences over one or the other

medium, or possible perception traits depending on the level and type of education obtained, etc.

Overall, the anonymous online questionnaire conducted in order to test the REQ in practice and the data collected suggested a few interesting questions for further studies and discussion. I will now share some of the general conclusions.

On the build of the questionnaire:

1) As it was anticipated (see Chapter 2.3.), Miall and Kuiken's concept of the three components of literariness does not function as authors had claimed it would when a reader is introduced to poems consisting of complex, rhizomic interrelations. For example, for the first poem "*Guardiansounds*" which lacks linearity and is rather fragmentary, no consistency or repeated patterns could be observed in the data collected. Almost all text fragments (except for one line) were singled out by respondents with various, often contradictory interpretations as to why these particular fragments had stood out. Nevertheless, it did serve the purpose well in regard to the REQ since the goal was not to establish a set of fragments that could be recognized as carrying the value of literariness, but rather to observe whether and how the trans-medial material would change it, and whether these observations coincided with the author's initial assumptions.

2) REQ certainly proved to be a valid tool for studying and comparing the perception of print poems versus their trans-medial adaptations (their literariness, the level and type of immersion, and interpretation). It also proved to be a valid feedback tool for the author – allowing to test the accuracy of the initial assumptions regarding the original text form, and the potential effects that the trans-medial adaptation could have on the audience as stated earlier. I will provide some examples below. However, the REQ both confirmed some of the expectations and proved others to be false, which is exactly what one should be able to detect. I do not expect authors (or myself) to follow up their readers with regular REQs – nevertheless, in the context of this practice-led research it did justify its purpose.

3) There is one deficiency I noticed regarding the responses collected. The question: "*Did the audiovisual representation of the poem facilitate the perception of the textual message of the poem?*" was designed in order to study the sound poems in particular. However, some respondents started to elaborate on the possible interpretations or meaning(s). Thus the question needs a clarification that it addresses text alone (its written form over the oral) by slightly adjusting the wording, for example: *Did the oral representation of the text facilitate the perception of the textual message of the poem?*

4) It is possible to further adjust the REQ: to change the order in which the respondents are introduced to the variants. Namely, a part of the respondents could

be introduced to the trans-medial form first and only then to the print-based version of the poem; consequently, the order of the questions would change as well. It would be interesting to observe whether there is any significant change in the way either of the two is perceived following this reversed sequence, and if there is – what changes and correlations could be detected. Furthermore, the REQ can also be easily adjusted for studying the perception of just print-based poems or just digital poems (any form of digital poetry).

On respondent's perception of print-based versus trans-medial poems and the accuracy of the initial presumptions

1) In case the original text version of a poem has a potential for creating spatial, temporal, and emotional immersion, there were instances I had not fully appreciated it (the poem that had repetitions of the word *muri* or the pure onomatopoeia in the "*Daugava*" poem in particular) – I had assumed that the readers would recognize the construct and skim over the text. However, there is convincing evidence in the data collected that they had actually read the text version, built vivid models of reality, and even imagined themselves in the virtual worlds created. Nevertheless, the respondents were aware that they were taking part in a study, and it could have influenced their reading strategies.

2) The title of the poem including the word *Daugava* (a river known to every Latvian), could have acted as Gerrig's *Texas* discussed in Chapter 2.2 – i.e., the word itself has an immersive potential.

3) It was interesting to observe that if a respondent had constructed a **pleasant** model of reality based on the text version of the poem, they were unwilling to part from this virtual world when introduced to the audiovisual interpretation. And on the contrary – the fourth poem was very graphic, and its text version had a great potential for immersion (the data collected only confirmed this: the readers did use this potential to its full extent). There were detailed accounts on spatial, temporal, and emotional immersion (even the color of wallpapers, the clothing the characters were wearing, the facial expressions they had, the setup of the room, furniture etc.). However, instead of the pleasant scenery created by, say, the "*Daugava*" poem, here the readers described an overall feeling of **disgust, confusion; impression that something bad is about to happen; disturbing nightmare; conflicting beauty and terror; shock, restlessness, uncomfortable feeling, hopelessness** etc. And, even though the models of reality they had created were very vivid, once they were introduced to the audiovisual layer (which was created as an intentional distraction, and it had nothing in common with the original notion of the poem or the initial poetic impulse), they were more willing to give up their reality model and to exchange it for

something relatively happier and less disturbing. Some viewers constructed a new interpretation including the new trans-medial variables into this assemblage, some even concluded that the audiovisual representation holds the key to unlocking the poem.

4) When respondents evaluated a poem as complex or rather complex (its meaning consisting of fluid or puzzle-like pieces that are hard or impossible to fit together (the first "*Guardiansounds*" poem in particular), the trans-medial adaptation did enhance the delivery of the initial poetic impulse, since the majority of respondents had concluded that the audiovisual adaptation had created a space for experiencing the text as a whole. There was also a significant shift in the level and type of immersion compared to the original print-based version of the poem (while 11 respondents found the poem rather complex or complex, none of the respondents found the audiovisual version complex, and only two found it rather complex). Furthermore, after reading the text version alone, there were reports of calmness and tranquility (which clearly contradicts the initial poetic impulse I had tried to capture within the text-based poem), and the trans-medial adaptation certainly cleared that away. The majority seemed to agree that the audiovisual version complimented the text form, it informed about the author's intention, tone, sound and rhythm; created an aura, changed the atmosphere of the poem etc. Thus the initial assumptions about the poem and the potential effects of the audiovisual material were rather accurate.

Nevertheless, there were a few respondents who had even managed to build a detailed virtual model of this complex and fragmented poem as well, and it was interesting to note that they had also developed a certain attachment to the text version or its personal interpretation – once introduced to the audiovisual material that differed from their construct, they would either refuse the author's interpretation, express regret over the lost notion they had developed, or claim the two interpretations to be two separate works.

The aim of the research was to establish a framework for studying readers'/viewers' perception of a print-based poem versus its trans-medial adaptation and, at the same time, to create a mechanism for testing how poetic values behave beyond print from the author's perspective in order to explore how media allowances could be used to enhance the delivery of the initial poetic impulse to the reader or to create new semantic layers and potential interpretations. This goal has been achieved, additionally the REQ has been tested in practice, and it is open to further discussion.

I am a strong believer in print poetry, I know that black letters on a white surface can do great things, and although digital allowances can potentially benefit the fields of literature, education, literary criticism, or help to reach an audience that has not

developed a habit of picking up a poetry collection, they also involve certain risks. Literacy – the ability to see the word-image (language from the outside) – has brought along major shifts in how our brain works and how we structure our thoughts and memories, and by facilitating the text perception process today we may end up without any writers tomorrow.

Bibliography

Aarseth, Espen (1997). *Cybertext: Perspectives on Ergodic Literature*. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press.

Bākule-Veira, Elīna (2015). *Zilonis okeāns*. Rīga: Pētergailis.

Bākule-Veira, Elīna (2021). *Tas ods meklē mani kopš 1981. gada*. Rīga: Orbīta.

Berstein, Charles. (2006). Making Audio Visible: The Lessons of Visual Language for the Textualization of Sound. *Text*, No. 16, pp. 277–289. DOI: 10.1080/09502360903361550.

Brillenburger, Würth, Kiene (2006). Multimediality, Intermediality, and Medially Complex Digital Poetry. *RiLUnE*, No. 5, pp. 1–18.

Clark, Andy (2008). *Supersizing the Mind: Embodiment, Action, and Cognitive Extension*. New York: Oxford University Press.

Culler, Jonathan (2015). *Theory of the Lyric*. Cambridge: Harvard University Press.

Deleuze, Gilles (1986). *Cinema 1: The Movement-Image*. Transl. by Hugh Tomlinson and Barbara Habberjam. University Of Minnesota Press.

Deleuze, Gilles (1986). *Cinema 2: The Time-Image*. Transl. by Hugh Tomlinson and Robert Caleta. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Deleuze, Gilles; Guattari, Félix (1987). *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia. Vol.2*. Transl. by Brian Massumi. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Drucker, Johanna (1997). *The Visible Word: Experimental Typography and Modern Art, 1909–1923*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Drucker, Johanna (1998). Visual Performance of the Poetic Text. Charles Bernstein (ed.) *Close Listening: Poetry and the Performed Word*. New York and Oxford: Oxford University Press, pp. 131–161.

Ensslin, Astrid (2010). From Revisi(tati)on to Retro-Intentionalization: Hermeneutics, Multimodality and Corporeality in Hypertext, Hypermedia and Cybertext. R. Simanowski, J. Schäfer, P. Gendolla (eds.). *Reading Moving Letters: Digital Literature in Research and Teaching. A Handbook*. Bielefeld: Transcript Publishing, pp. 145–164.

Göb, Rainer; McCollin, Christopher; Ramalhoto, Maria (2007). Ordinal Methodology in the Analysis of Likert Scales. *Qual Quant*, No. 41, pp. 601–626. DOI: 10.1007/s11135-007-9089-z.

Hayles, Katherine Nancy (2012). *How We Think: Digital Media and Contemporary Technogenesis*. Chicago: University of Chicago Press.

Hayles, Katherine Nancy (2002). *Writing Machines*. Cambridge and London: MIT Press.

- Lennon, Brian (2007). Screening a Digital Visual Poetics. Eduardo Kac (ed.). *Media Poetry: An International Anthology*. Bristol: Intellect Books, pp. 251–270.
- Levy, Pierre (1998). *Becoming Virtual: Reality in the Digital Age*. Transl. by Robert Bononno. New York: Plenum Trade.
- Magearu, Mirona (2011). *Digital Poetry: Comparative Textual Performances in Trans-medial Spaces*. PhD thesis, University of Maryland.
- McLuhan, Marshall (1962). *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. Toronto: University of Toronto Press.
- McLuhan, Marshall (2001). *Understanding Media: The Extensions of Man*. 2nd ed. London and New York: Routledge.
- Miall, David, Kuiken, Don (1999). What is literariness? Three components of literary reading. *Discourse Processes*, No. 28(2), pp. 121–138. DOI:10.1080/01638539909545076
- Ong, Walter Jackson (2002). *Orality and Literacy*. New York: Routledge.
- Rowley, Jenny (2014). Designing and using research questionnaires. *Management Research Review*, No. 37(3), pp. 308–330. DOI 10.1108/MRR-02-2013-0027.
- Ryan, Marie-Laure (2001). *Narrative as Virtual Reality: Immersion and Interactivity in Literature and Electronic Media*. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press.
- Schäfer, Jörgen; Gendolla, Peter (2010). Reading (in) the Net: Aesthetic Experience in Computer-Based Media. Robert Simanowski, Jörgen Schäfer, Peter Gendolla (eds.). *Reading Moving Letters: Digital Literature In Research And Teaching. A Handbook*. Bielefeld: Transcript Publishing, pp. 81–108.
- Sikora, Shelley; Kuiken, Don; Miall, David (2011). Expressive Reading: A Phenomenological Study of Readers' Experience of Coleridge's The Rime of the Ancient Mariner. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, No. 5(3), pp. 258–268. DOI:10.1037/a0021999.
- van Leeuwen, Theo (2004). *Introducing Social Semiotics*. New York: Routledge.

Online resources

Poetry Beyond Text (no date). Available: <https://www.poetrybeyondtext.org/index.html> [Accessed 07.03.2023]

ANNEX 1

The four poems selected for the anonymous online survey (the author of both the texts and the trans-medial adaptations is Elīna Veira)

Poem I

English translation:

* * *

Guardiansounds

A bluetrembling inhaled

I am within touching you through a pole

Two cats dispersing expanding

Sagadogs Guardiansounds:

"What is your name?"

There are a couple of holes floating across the wall

There is a flock of cats flying past the window

The original in Latvian:

* * *

Sargskaņas

leelpota ziltrīce

Es tevī esmu un pieskaros caur stabu

Retinādamies plezdamies divi kaķi

Sāgsuņi Sargskaņas:

"Kāds ir tavs vārds?"

Peld pāris caurumi sienā

Aiz loga kaķu kāsis lido

Trans-medial adaptation: <https://www.youtube.com/watch?v=l8AWsjgd89M>

Poem II

English translation

(Muri is a typical Latvian cat's name, and Muri is the vocative case form of this name)

*

muri muri muri

muri muri muri

muri muri muri

muri muri muri

Muri

Muri

muri muri muri

muri muri muri

muri muri muri

muri muri muri

* *

This is how we all are called

Not quite by the name

Not quite home

The original in Latvian

*

muri muri muri

muri muri muri

muri muri muri

muri muri muri

Muri

Muri

muri muri muri

muri muri muri

muri muri muri

muri muri muri

* *

Tā mūs visus sauc

Ne gluži vārdā

Ne gluži mājās

Trans-medial adaptation: <https://www.youtube.com/watch?v=c634t4zuWD0>

Daugava (16.10.2019 / 16:58)

pļ kšķ p p p buļpļ
šļ šķ šguļ bļuk šļ pntik
pkp tļ pu tķib šūktuļ pļ
šlumpa pa pa pā šļ pļu

ti ti ti kļo ti po bļi kt jo pļ
jo pļ top ci ci jē pi pi pi pi
ļ ļub ļut ļu pu pu
si si si pļ tp si bļ pļ pu

tibu tabu pu pi pa ļš tišu
bu pu čļ puš bl bļ
pu tšļ pļu t č b p b š tūb
pļ pļ ūk ouk ščļ bļ o p p p š

bļt jo up kčš bļip
tu tu šļup
špu ķe it ču ču ču!
Pt pt pt ķļi pļon topš šš čš st

sōp tļo p ķļ pļ p ti
bļ ķ ī bš ut pļ ū i bļķļ
puļ bļ pļ pļ tļ ķļ bļ pļ
šu šu šļ bļpi puļ ti pi

bļun tļ tļ tļup ūbļ slup
šļ šļ oupšļ pļ pļ šļu tuļ pļu kš
i ķļi puļ bi ti šļup šļub šļ
pļu k k š šlui pļu sū ččkt č č kt

šū šū ti ti ti š š ūp
ḵit ḵit ti š piš ščup
ūd ru šļup t šķil ūūb
ūp čs ti put puk puļ šķ op

šsi ti pu čī čī ļļup pļa?
bup pļgļup ikt tļ u tļ u
tļu pļuō pļuč tļī up
pļ e š k k k kļ sļi p

p ḵlip glūoīp pļ pļ ušķi it
bļ u i p pļ šļūtp pļub šļ šļ
ū tup puļ šlip ipt šļu bļut
pļikšštīp šl pļit pļut ḵi šļut

jšļ jšseeiktupo šļšl ḵi p šļ u p

Trans:medial interpretation: <https://www.youtube.com/watch?v=GyYrt39JmTc&feature=youtu.be>

Poem IV

English translation

The flies are crawling over the wallpapers

My bust is sitting at the table

I am looking straight ahead

And there is water dripping from my mouth

You are standing there eating a pomegranate

And stammering seed by seed

The original in Latvian

Pa tapetēm rāpo mušas

Pie galda sēž mana biste

Es skatos taisni uz priekšu

Man no mutes pil ūdens

Tu stāvi blakus ēd granātābolu

Un rausti valodu

Trans-medial interpretation: https://www.youtube.com/watch?v=iq1RD0o_fIY&feature=youtu.be

Sergejs Kruks

Dr. sc. inf., media and communication scholar,

Rīga Stradiņš University

Dr. sc. inf., mediju un komunikācijas pētnieks,

Rīgas Stradiņa Universitāte

E-pasts / e-mail: sergejs.kruks@rsu.lv

DOI: 10.35539/LTNC.2023.0053.09

Ambiguous Grammar of Legal Discourse

Neviennozīmīgas gramatiskās formas juridiskajā diskursā

Keywords:

Latvian language,
corpus analysis,
statistics of language use,
factor analysis of language use,
ambiguous grammatical form

Atslēgvārdi:

latviešu valoda,
korpusa analīze,
valodas lietojuma statistika,
valodas lietojuma faktoranalīze,
neviennozīmīga gramatiskā forma

Summary

A factor analysis of the corpus of Latvian legal documents issued during 1990–2022 reveals an increase of the use of ambiguous grammatical forms that obscure the regulatory enactments. Designating actions and their effects by indeclinable participles and verbs in conditional mood, the lawmaker does not attest to causality between the proposed procedure and the result sought, and does not acknowledge their intention to implement the procedure. The indicative mood and the infinitive forms designate actions and their effects explicitly, but their frequency tends to decrease. The frequency of usage of passive voice, debitive mood, and reflexive verbs demonstrates an upward trend; however, assessing the ambiguity of these grammatical forms requires a qualitative analysis of legal documents.

Kopsavilkums

Latvijas likumu korpusa (1990–2022) faktoranalīze apliecina, ka pieaug neviennozīmīgu gramatisko formu lietojums, kas normatīvo aktu saturu padara neskaidru. Apzīmējot darbības un to rezultātus ar nelokāmiem divdabjiem un darbības vārdiem vēlējuma izteiksmē, likumdevējs negarantē cēloņsakarību starp piedāvāto rīcību un vēlamo rezultātu, kā arī neapliecina gatavību īstenot iecerēto. Darbības un to rezultātus precīzi apzīmē darbības vārdi īstenības izteiksmē un nenoteiksmē, taču šo gramatisko formu lietojums pakāpeniski samazinās. Ciešamās kārtas, vajadzības izteiksmes un atgriezenisko darbības vārdu lietojuma biežumam ir tendence pieaugt, taču šo gramatisko formu ietekme uz juridiskā diskursa neviennozīmību jāpārbauda ar kvalitatīvo metodi.

Introduction

Analyzing Latvian policy documents, I have noticed a growing frequency of indeclinable participles during the last few years (Kruks 2020). Combining the characteristics of verb and adverb, the indeclinable participles increase the ambiguity of meaning. In some cases, even the context does not allow the reader to determine whether the proposition describes conditions for an action, an action unfolding over time, or an already accomplished action. Mediated by government press releases, this grammatical form has also become prominent in the news media. Is it merely a subjective observation or a statistically significant trend? This article analyzes the diachronic dynamics of grammatical forms in Latvian legal documents issued during 1990–2022. The first section discusses ambiguous grammatical forms and the social implications of their use. The second section describes the methodology of data collection and statistical analysis. The third section interprets the data.

Ambiguous grammar

Ambiguity is a kind of uncertainty “that manifests itself as a variation in truth conditions: one and the same utterance token can be judged true of one situation and false of another, or the other way around, depending on how it is interpreted” (Kennedy 2011: 508). Ambiguity is common in oral communication because the context can provide enough information for understanding the message. Steven Piantadosi, Harry Tily, and Edward Gibson (2012) even consider ambiguity as a criterion for an efficient communication system: the verbal message does not convey information already provided by the context. They mention a dozen research articles that demonstrate the ability of receivers to use contextual information in the form of discourse context, local linguistic context, or more global knowledge about world in disambiguating language. Contextual interpretation is a necessary feature of the legal language (Hart 2012, Endicott 2000, Tiersma 1999). There might be situations where a statute cannot or should not be applied straightforwardly: ambiguous formulations give judges a chance and even require them to consider specific contextual circumstances not covered explicitly in the law.

There are two types of linguistic ambiguity (Gillon 1990; Kennedy 2011). Lexical ambiguity occurs when a word has more than one meaning; structural ambiguity emerges when a phrase can be segmented in more than one way. This research is not concerned with the use of terms that denote different phenomena (for example, ‘nation’ as a political or cultural concept), but with the ambiguity of grammatical

forms. In some grammatical forms, a word loses the typical characteristics of its part of speech or acquires characteristics of other parts of speech. In order to interpret the meaning, the reader has to decide which part of speech they are dealing with now. When we speak and write, we select words and grammatical forms from a wide range of linguistic resources. Critical approaches to language studies suggest that forms of language encode a socially constructed representation of the world; the author may intentionally select a specific grammatical form to conceal some aspects of reality (Fowler 1991; Halliday 1970; Hodge and Kress 1993; Pêcheux 1975). The researcher's task is not to interpret the meaning, but to draw the reader's attention to unclear strategic intentions. The critical approach in Latvian linguistics is rare. The encyclopedic 475-page book *The Latvian Language*, written by 20 famous linguists, does not touch upon the issue at all (Veisbergs 2013). Daina Nītiņa (2001) as well as Andra Kalnača and Ilze Lokmane (2021) have identified some grammatical forms that can carry several meanings at once, but the purpose of their publications was beyond a critical analysis of the use of ambiguous language in communication. The following list of grammatical forms, which are the focus of the present research, is an adaptation of English and French language studies to Latvian language. A common effect of ambiguity is that it allows speakers – in our case, public governance institutions issuing legal acts – to eschew responsibility. From their ambiguous statements, it is not clear who is undertaking, will undertake, or must undertake an action, and whether this action will lead to the declared goal.

The most discussed grammatical form is the **passive voice** of verbs. Concealing the agent, the passive forms dissimulate the causality of action, presenting the result as an effect of objective forces beyond human control. In Latvian, the indefinite passive tense forms are derived by means of the auxiliary verb *tikt* ('to get') in a finite form plus past passive participle; the perfect passive tense forms use the auxiliary verb *būt* ('to be') in a finite form plus past passive participle (Kalnača, Lokmane 2021: 260). In sentences, passive voice forms express generalized, regular or habitual actions, or impersonal statements of a fact (Kalnača, Lokmane 2021: 263). This variety of meaning allows speakers to present their subjective opinion as a generalization or a fact.

There are two types of **reflexive verbs**, and one of these types does not pose problems for interpretation. These are subject reflexive verbs that designate actions involving the subject's body or a reciprocal interaction between subjects. Ambiguity pertains to the object reflexive verbs: in propositions, the patient turns into a syntactic subject, while the agent acting upon the patient is dissimulated (Kalnača, Lokmane 2021: 272–281). A qualitative research of Latvian language parliamentary discourse revealed that decision-makers most commonly used object reflexive verbs and passive voice to dissimulate the agent in their speech (Ījabs, Kruks 2008).

Nominalizations are substantiated verbs. As nouns, they name actions while concealing the categories of the verbs from which they are derived: person, number, tense, and mood. Verbs and verb phrases are more basic than certain classes of nouns; anything that makes a verb less verb-like and more noun-like creates abstractions (Charrows, Charrows 1979: 1321). By replacing entire subordinate clauses, nominalizations eliminate the agent, thus making the sentence vague, impersonal, and hard to reconstruct. Nominalizations suppress the narrative structure of the message, which is the basic form of describing and understanding the world. This research is concerned with those nominalizations which denote processes rather than concepts, places, machines etc. In Latvian these nouns are derived from verbs by suffixes *-šan-* and *-īb-* (Kalnača, Lokmane 2021: 131–137).

Cascades of genitive have been studied by Patric Sériot (1986) when analyzing the Russian official language. In Latvian, the phenomenon is even more widespread (though no comparative statistical analysis has been done yet) because adjectivity is often expressed by nouns in the genitive case. For example, a common notion in policy documents *Latvijas kultūras identitāte* can be translated as ‘Latvia’s cultural identity’ or ‘identity of the culture of Latvia’. Interpretation depends on the segmentation of the expression, and the segmentation on its turn hinges on the world knowledge. In the example cited above, even this knowledge is not helpful, because both interpretations can constitute the subject of policy documents.

The indeclinable participle combines the characteristics of adverb and verb by expressing mode, time, cause, purpose, and circumstances of (or conditions for) an action (Nītiņa, Grigorjevs 2013: 585). Like the cascades of genitive, sometimes the meaning of an indeclinable participle cannot be interpreted even knowing the logic of the social world. This is how the National Development Plan states the government’s goal for 2021–2027: *Efektīva pierobežas ekonomiskā potenciāla izmantošana* [NOMINALIZATION], *stiprinot* [INDECLINABLE PARTICIPLE] *sadarbības* [NOMINALIZATION] *saišu veidošanu* [NOMINALIZATION] (‘Effective use of border-zone economic potential, strengthening the creation of cooperation bonds’). Is the effective use a precondition of cooperation bonds or vice versa; does the sentence state a fact or express an intention or a commitment to attain a goal by the year 2027? Surrounded by nominalizations, the indeclinable participle becomes even more difficult to understand logically, because nominalizations as abstract nouns do not refer to concrete real-life phenomena.

The purpose of this research is not to strike a balance between contextual flexibility and certainty of interpretation. If ambiguity is a necessary feature of legal language, then the use of ambiguous grammatical forms should not demonstrate a statistically significant variability over time; this is the statistical null hypothesis of the study.

Method

The hypothesis will be tested by using a Corpus of Legal Acts of the Republic of Latvia that contains documents issued by the Parliament, the Government, and the local governments during 1990–2022. The collection of Latvian corpora at <https://korpuss.lv/> enables a qualitative analysis in the *NoSketch Engine*. The extraction of diachronic quantitative data is a rather time-consuming process in this programming environment because the grammatical forms must be counted in many sets of selected documents separately and in order. The *Linux Bash* programme enables quick processing of all sets at once; besides, the extracted statistical data are being stored automatically. Lemmatized and tagged documents merged in a single file usable in *Linux* are deposited in the Common Language Resources and Technology Infrastructure (Skadiņa et al. 2022). The Corpus of Legal Acts was downloaded from this repository: <https://repository.clarin.lv/repository/xmlui/handle/20.500.12574/65/>.

The corpus represents the texts of legal documents in three columns: words, lemmas, and tags; besides it contains metadata for each document. In *Linux Bash*, the corpus was cleaned from metadata; columns of lemmas and tags were copied into a working file that was split into 100 even files containing 974,624 words each. Then 16 linguistic units (various grammatical forms of various parts of speech) were extracted by the respective tags using the *Bash* commands (see Supplement; the list of tags is available at: https://korpuss.lv/static/media/LV_TagSet_v.2.2.1_22092021.pdf):

- Verbs: reflexive verbs, indicative/conditional/debitive mood, infinitive, *tikt* as the auxiliary verb of the simple tenses of passive voice;
- Participles: declinable and indeclinable;
- Nouns: nominative, genitive, dative, accusative, and locative case forms of common nouns;
- Adjectives;
- Adverbs;
- Nominalizations.

Nominalizations are tagged as nouns in the corpus. For research purposes, nominalizations ending with the most productive suffix *-šan-* were extracted from the list of lemmas. Since the suffix *-īb-* is not unique for nominalizations, and extraction of these words would have required manual work, they were not analyzed. Arguably, nominalizations with *-šan-* would suffice to reveal the diachronic trend, while counting their absolute frequencies is not the purpose of this study.

Pronouns, prepositions, numerals, conjunctions, interjections, particles, and abbreviations were not used in the statistical analysis. Verbs in relative and imperative mood and semi-declinable participles were omitted due to their low frequency: less than 1000 occurrences per file.

Results Statistical analysis of the data extracted was performed in the R programme. Principal Component Analysis was applied to reduce the large amount of data to a smaller number of correlated factors that would have revealed the theoretical construct that helps interpretation of the data. Computation of the Eigen-values determined five components with quality scores > 1. The result suggests that five components underlie the research problem; therefore, the number of factors to be extracted was set at five. Kaiser-Meyer-Olkin factor adequacy returned a good result, KMO = 0.64. A suggested cut-off point to determine the factorability of the sample data is KMO ≥ 0.60. Bartlett’s Test of Sphericity confirms the statistical significance, χ^2 (120) = 927.305, $p < .001$. This means that the variables are not essentially different from one another; their mutual correlation creates factors. Test of the hypothesis that five factors are sufficient returned a statistically significant result: χ^2 (50) = 112.52, $p < .001$. Cumulatively, five factors explain 67% of the variation. The extracted factors with a correlation coefficient greater than 0.50 are summarized in the Rotated component matrix (Table 1).

Table 1. Rotated component matrix

	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4	Factor 5
Conditional mood	0.85				
Indeclinable participle	0.74				
Adjective	0.70				
Declinable participle	0.59				
Adverb	0.58				
Locative case		0.75			
Genitive case		0.65			
Nominalization		0.57			
Nominative case		−0.66			
Debitive mood			0.76		
Auxiliary verb <i>tikt</i>			0.75		
Reflexive verb			0.72		0.51
Dative case			0.52		
Infinitive				0.89	
Accusative case				0.69	
Indicative mood					0.96

Extraction method: Principal Component Analysis
 Rotation method: Varimax rotation with Kaiser normalization

Table 2. Reliability of the factors

Factor	Cronbach's α
1	0.644
2	– 0.093
3	0.648
4	0.741
5	0.363

The Principal Component Analysis suggests the validity of the established factors, and their reliability is verified by computing Cronbach's α values (Table 2). Usually, values $\alpha \geq 0.70$ are treated as acceptable but in some circumstances factors with lower values of α can be useful (Schmitt 1996). Some researchers recognize values $\alpha \geq 0.64$ as “adequate” (Taber 2017). In our case, Factors 2 and 5 do not even meet the lowered reliability requirement. However, in order to compare the dynamics of verb use, a component of Factor 5 – indicative mood – was retained as a unique independent variable. The items of Factor 2 were independently analyzed to assess their investment in diachronic variation. For the sake of comparison, three factors with the adequate Cronbach's α level were remodelled as scales and the values of the scales were normalized using the Min-Max Scaling method. The normalized data values fit in a range between 0 and 1 only, and the effect of outliers on the data values is suppressed to a certain extent in the scales. To avoid confusion, the scales and independent items will be referred to as the numbered factors listed in Table 1.

Discussion and conclusion

Factor 1 includes adjectives, adverbs, declinable and indeclinable participles, and verbs in conditional mood. What are their functions? Adjectives describe the properties of objects, whereas adverbs characterize actions, properties, circumstances and, less frequently, objects (Kalnača, Lokmane 2021: 148, 316). Declinable participles fulfil various functions (Kalnača, Lokmane 2021: 292–296). Declinable present active participles are attributives in sentences. Declinable past active participles sometimes function as attributives but more often as predicates. Declinable present passive participles are predicates; they can express a possibility, necessity, and conditions; they can also function as attributives. Declinable past passive participles denote accomplished actions; they can function as a part of passive voice forms or as adverbs. Despite the variety of functions, there is no evidence that the declinable participles increase ambiguity of a

proposition, but in some forms they explicitly denote the characteristics of an action rather than the action itself. As to the indeclinable participles, their ambiguity owes to a confusion of functions that are difficult to discern even in the pragmatic context (discussed in Section 1). Some indeclinable participles function as explanations. In legal acts, they mediate intertextuality – for example, *atsaucoties uz likumu* ('referring to the law') or *ievērojot Ministru kabineta lēmumu* ('following the Government decision'). The problem with the meaning of these explanations is twofold. If this is a common feature of legal language, its use should not demonstrate statistically significant variability. On the other hand, intertextual reference to an entire document results in ambiguity if a concrete utterance of the antecedent document is not specified and its pertinence to the new document is not explicated.

The main interest of this study was in the five grammatical forms described in Section 1, but factor analysis suggests examining conditional mood as another source of ambiguity. In Latvian language this feature of the verb is called 'optative mood' (*vēlējuma izteiksme*), which corresponds to the English term 'conditional mood' (Skujiņa 2007: 440), whereas English linguists also use the term 'subjunctive mood' to designate the phenomenon. Mood is a grammatical category coding modality which is the abstract semantic functional category that refers to the speaker's attitude to the proposition (Becker, Renberger 2010: 1). The speaker may express assertion or non-assertion of the proposition, or indicate that the proposition is about factual or non-factual events and states (Palmer 2001: 1–3). There are several types of modality. Epistemic modality refers to the speaker's judgment of the truth of the proposition (Palmer 1990: 6) or the speaker's commitment to the object of the proposition (Verstraete 2001: 1517; Nuyts 2016b). Non-epistemic modalities are "future-projecting" (Ziegeler 2003, 2006) because they refer mostly to goal-centred situations (Frawley 1992: 425), or antecedents to action (James 1986: 51), or purpose (van Olmen, Auwera 2016: 368). Future-projecting propositions require modal expression because the speaker cannot be fully factual about events that have not occurred yet; the propositions without modality, in their turn, connote more certainty. Differences in modality use are related to the speaker's knowledge about the subject of the proposition (Huddleston, Pullum 2005). As to the choice of morphological or lexical markers of modality, languages vary in deciding what is factual and what is not (Bybee et al. 1994; Givón 1994). This is evident even in translations of straightforward legal documents. Let us take, for example, the English original of this European Union document and its official translation into Latvian language:

In order **to promote** the sustainable management of forest resources, the Parties commit to work together **to improve** forest law enforcement and governance and **to promote** trade in legal and sustainable forest products...

Lai **veicinātu** [CONDITIONAL] meža resursu ilgtspējīgu pārvaldību, puses apņemas sadarboties, lai **uzlabotu** [CONDITIONAL] meža tiesību aktu ieviešanu un pārvaldību un **veicinātu** [CONDITIONAL] likumīgu un ilgtspējīgu mežsaimniecības ražojumu tirdzniecību...

(Comprehensive Association Agreement between Central America and the European Union. December 15, 2012. Article 289. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2012.346.01.0003.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2012%3A346%3ATOC/)

In English, the purpose is expressed by verb infinitives that identify actions. The Latvian translator has preferred conditional mood. Latvian grammar prescribes this verb form in the purpose clauses introduced by the conjunction *lai* ('in order to'), but in addition the same form shows that the action is desired or possible under certain conditions (Nītiņa, Grigorjevs 2013: 496). Debra Ziegeler points out that the distinctions between different types of modality are not formally marked in English, and "it is only the semantic and pragmatic context in which the construction is uttered that determines which applies" (Ziegeler 2019: 427). The same is true for Latvian. In contrast to the original text with infinitives, the Latvian text may be interpreted by the reader that the legislator is not sure of the achievement of the goal. In another document, the Latvian legislator has avoided the ambiguity by using indicative mood to identify a goal:

[Lauksaimniecības ministrija] izstrādā ekonomiskos un tiesiskos noteikumus, lai novērstu [CONDITIONAL] atsevišķu uzņēmumu un apvienību monopolstāvokli un veicinātu [CONDITIONAL] nozares iekšējo konkurenci; organizē un stimulē [...] tādu tehnoloģisko procesu izstrādi un ieviešanu, kas aizsargā [3rd PERSON, PRESENT, INDICATIVE] dabas resursus. (LR Ministru Padomes lēmums Nr. 80 Par Latvijas Republikas Lauksaimniecības ministriju. Decision No 80 of the Council of Ministers 'On the Ministry of Agriculture of the Republic of Latvia. Article 2. July 31, 1990)

[Ministry of Agriculture] develops economic and legal regulations in order **to prevent** [that would prevent] the monopoly status of some companies and associations and **to promote** [that would promote] internal competition in the industry; organizes and stimulates [...] the development and implementation of technological processes **that protect** natural resources.

The indicative mood of the third purpose expresses a deontic modality: the government demands that the ministry foster technologies that *actually do protect* natural resources. On this background, the conditional mood of the first two purposes lacks assertive force: the statements express merely a wish. Nina Dobrushina et al. remind that an expression of a wish is not equal to an attainment of a goal: "With the optative, the state of affairs wished for is typically outside the sphere of influence of the speaker" (2005: 299). Conditional mood connotes epistemic modality here: the government evaluates the likelihood that the ministry is in capacity to edit adequate regulations and that these regulations indeed will transform the reality.

Legal discourse projects into the future, and the inevitable non-factuality calls for conditional mood. At the same time, grammatically correct propositions increase ambiguity because a verb in conditional mood designates different modalities that are not distinguished by morphological markers. Note that adjectives and adverbs included in this factor also function as lexical devices of modality (Nuyts 2016a). In official documents, modality can be read as a declaration of uncertainty and lack of commitment, rather than a grammatical device of a future-projecting proposition.

Factor 2 that includes the grammatical forms of nouns does not pass the reliability test. The exclusion of some items from the scale increases reliability, but the maximum value of Cronbach's α is still unsatisfactory, 0.431. Regression analysis of items reveals that the nouns in the nominative case have the strongest effect on diachronic variability: standardised coefficient $\beta = -.497$, $p < .001$. The effect of nouns in the locative case is less strong: $\beta = .236$, $p = .022$. As the frequency of nouns in the nominative case decreases, the locative case is used more often. The frequency of nouns in the genitive case does not vary statistically significantly. The data reflect the trend of individual occurrences of genitive; in order to assess frequency of the cascades of genitive, a different computation method is needed. Neither does the frequency of nominalizations ending in *-šana* experience a statistically significant variation.

The grammatical forms included in Factor 3 do not necessarily increase ambiguity. A higher potential of ambiguity pertains to object reflexive verbs, but in corpus statistics they are not distinguished from subject reflexive verbs. Passive voice allows generalizations that do not need to specify agents; in this capacity, it is appropriate in legal discourse. In the English legal language, passives do not create much confusion when used in main clauses, whereas in dependent clauses they are more difficult to understand (Charrow, Charrow 1991:1325). The debitive mood expresses a necessary or required action (Nītiņa, Grigorjevs 2013: 497). In this capacity, it is appropriate in legal discourse which instructs individuals and institutions to undertake or not to undertake certain actions. Ambiguity arises when verbs in debitive mood are used in impersonal sentences, but the current quantitative methodology does not distinguish such cases. The use of reflexive verbs in debitive mood is not an important source of ambiguity: 5% of verbs in debitive mood are used in this grammatical form.

A noun in dative case indicates something/somebody for whom something is intended or at whom something is directed, or which has/possesses the concept expressed by a verb or noun (Nītiņa, Grigorjevs 2013: 350). Inclusion of dative in the factor is logical because it is most often used with verbs. Statistics corroborates this observation: the use of nouns in the dative case correlates with the use of verbs in debitive mood ($r = .410$) and passive verbs ($r = .456$). These are the highest correlations for the dative case in the corpus.

Factor 4 includes verbs in the infinitive and nouns in the accusative case. Infinitives name the action itself, whereas nouns in the accusative case denote objects to which the action refers. Infinitive forms identify actions in a general way, they can also express a necessity or need (Nītiņa, Grigorjevs 2013: 460, 462). The independent variable of Factor 5 – indicative mood – refers to an action that is actually taking place, has taken place, or will take place (Nītiņa, Grigorjevs 2013: 494). Researchers of the English legal language suggest using verb infinitives because they underline the action that is regulated by the document; indicative mood enables narration of events, and is more often used in contracts which explicitly designate agents and actions (e.g., Bix 1993; Tiersma 1999).

Graphic representation of the relative change in the frequency of grammatical forms during 1990–2022 attests the diachronic dynamic of language use (Figure 1). Several sharp peaks point to documents that are not in general trend, thus making the graph difficult to read. Locally estimated scatterplot smoothing, LOESS, provides a more comprehensible visualization of the diachronic dynamics. LOESS is a non-parametric method for smoothing a series of data, in which no assumptions are made about the underlying structure of the data. Local regression is used to fit a smooth curve through a scatterplot of data (Cleveland 1979). The statistically significant result of LOESS ($p < .05$) is represented in Figure 2.

In the last quartile of the analyzed time span, Factor 1 gains importance. The main benefit of factor analysis is that the researcher can focus on the unique core elements of the variables instead of their redundant attributes. A common feature of the items of this factor is conditionality – in other words, the items describe the conditions and the speaker's attitudes towards the action. The items of Factor 3 are not necessarily ambiguous per se because they allow for generalizations necessary in legal discourse. The relative proportion of passive voice, debitive mood, and reflexive verbs was the highest at the beginning of the studied period, reached a minimum in the middle of the period, but then a slow increase began. On this background, the proportion of ambiguous grammatical forms in Factor 1 demonstrates a steady growth, and by the fourth quartile of the period this factor explains more variance in language use. In other words, the ambiguity of meaning in the legal discourse is growing. Meanwhile, the proportion of indicative mood and infinitive forms is slightly decreasing.

Quantitative analysis of the corpus of legal documents rejected the statistical null hypothesis. Parts of speech and grammatical forms constitute factors that demonstrate a diachronic dynamic. The proportion of ambiguous grammatical forms has a statistically significant increasing trend. Conditional mood verb forms and indeclinable participles contribute to the ambiguity of legal discourse because they

dissimulate those semantic aspects of verbs that indicate agent and results. The legislator describes a desired state to be attained but is not sure whether the proposed action will lead to the result or whether the responsible agent can attain the stated goal. The proportion of passive voice, debitive mood, and reflexive verbs is also increasing, but the ambiguity of their meaning depends on the pertinence of generalizations that can be established in qualitative analysis.

References

- Becker, Martin; Remberger, Eva-Maria (2010). Modality and Mood in Romance: An introduction. M. Becker, E.-M. Remberger (eds.). *Modality and Mood in Romance*. Berlin: De Gruyter, pp. 1–12.
- Bix, Brian H. (1993). *Law, Language, and Legal Determinacy*. Oxford: Clarendon Press.
- Bybee, Joan L.; Fleischman, Suzanne (eds.) (1995). *Modality in Grammar and Discourse*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Charrow, Robert P.; Charrow, Veda R. (1979). Making legal language understandable: A psycholinguistic study of jury instructions. *Columbia Law Review*, No. 7, pp. 1306–1374.
- Cleveland, William S. (1979). Robust locally weighted regression and smoothing scatterplots. *Journal of the American Statistical Association*, No. 74, pp. 829–836.
- Dobrushina, Nina; van der Auwera, Johan; Goussev, Valentin (2005). Optative. M. Haspelmath, M. Dryer, D. Gil, B. Comrie (eds.). *World Atlas of Language Structures*. Oxford: Oxford University Press, pp. 298–301.
- Endicott, Timothy A. O. (2000). *Vagueness in Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Fowler, Roger (1991). *Language in the News: Discourse and Ideology in the Press*. London: Routledge.
- Frawley, William (1992). *Linguistic Semantics*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Gillon, Brendan S. (1990). Ambiguity, Generality, and Indeterminacy: Tests and Definitions. *Synthese*, No. 85, pp. 391–416.
- Givón, Talmy G. (1994). Irrealis and the subjunctive. *Studies in Language*, No. 18, pp. 265–337.
- Halliday, Michael A. K. (1970). Language Structure and Language Function. J. Lyons (ed.). *New Horizons in Linguistics*. Harmondsworth: Penguin, pp. 140–165.
- Hart, Herbert L. A. (2012). *The Concept of Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Hodge, Robert; Kress, Gunther (1993). *Language as Ideology*. London: Routledge.
- Huddleston, R.; Pullum, G. K. (2005). *A Student's Introduction to English Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ījabs, Ivars; Kruks, Sergejs (2008). *Saeima, vārdi un demokrātija*. Rīga: Sorosa Fonds – Latvija.
- James, Francis (1986). *Semantics of the English Subjunctive*. Vancouver: University of British Columbia Press.
- Kalnača, Andra; Lokmane, Ilze (2021). *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press.
- Kennedy, Christopher (2011). Ambiguity and Vagueness. C. Maienborn, K. von Heusinger, P. Portner (eds.). *Semantics*. Berlin: DeGruyter, pp. 507–535.

- Kruks, Sergejs (2020). Uzticības, sadarbības un vienotības konceptu izpratne Nacionālajā attīstības plānā 2021.–2027. gadam. *Akadēmiskā Dzīve*, No. 56, pp. 131–147.
- Nītiņa, Daina (2001). Vārdu un vārdformu semantikas pragmatiskie aspekti [Pragmatic aspects of semantics of words and wordforms]. *Linguistica Lettica*, No. 8, pp. 78–86.
- Nītiņa, Daina; Grigorjevs, Juris (eds.) (2013). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Nuyts, Jan (2016a). Surveying modality and mood. An introduction. J. Nuyts, J. van der Auwera (eds.). *The Oxford Handbook of Modality and Mood*. Oxford: Oxford University Press, pp. 1–8.
- Nuyts, Jan (2016b). Analyses of the modal meanings. J. Nuyts, J. van der Auwera (eds.). *The Oxford Handbook of Modality and Mood*. Oxford: Oxford University Press, pp. 31–48.
- Nunnally, Jum C.; Bernstein, Ira H. (1994). *Psychometric Theory*. McGraw-Hill.
- Palmer, Frank R. (1990). *Modality and the English Modals*, 2nd edition. London: Longman.
- Palmer, Frank R. (2001). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pêcheux, Michel (1975). *Les Vérités de La Palice*. Paris: Maspero.
- Piantadosi, Steven T.; Tily, Harry; Gibson, Edward (2012). The communicative function of ambiguity in language. *Cognition*, No. 122, pp. 280–291.
- Schmitt, Neal (1996). Uses and abuses of coefficient alpha. *Psychological Assessment*, No. 8(4), pp. 350–353.
- Sériot, Patrick (1986). How to Do Sentences with Nouns: Analyzing Nominalizations in Soviet Political Discourse. *Russian Linguistics*, No. 10(1), pp. 33–52.
- Skadiņa, Inguna; Auziņa, Ilze; Darģis, Roberts; Voitkāns, Arnis (2022). CLARIN valodas resursu un rīku pētniecības infrastruktūra humanitārajām un sociālajām zinātnēm. *Letonica*, No. 47, pp. 312–327.
- Skujiņa, Valentīna (ed.) (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Taber, Keith S. (2018). The Use of Cronbach's Alpha When Developing and Reporting Research Instruments in Science Education. *Research in Science Education*, No. 48(1), pp. 1273–1296.
- Tiersma, Peter M. (1999). *Legal Language*. Chicago: University of Chicago Press.
- Van Olmen, Daniel; van der Auwera, Johan (2016). Modality and Mood in Standard Average European. J. Nuyts, J. van der Auwera (eds.). *The Oxford Handbook of Modality and Mood*. Oxford: Oxford University Press, pp. 362–385.
- Veisbergs, Andrejs (ed.) (2013). *Latviešu valoda* [Latvian language]. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Verstraete, Jean-Cristophe (2001). Subjective and objective modality: Interpersonal and ideational functions in the English modal auxiliary system. *Journal of Pragmatics*, No. 33, pp. 1505–1528.
- Ziegeler, Debra (2003). On the generic origins of modality in English. D. Hart (ed.). *English Modality in Context: Diachronic Perspectives*. Bern: Peter Lang, pp. 33–69.
- Ziegeler, Debra (2006). *Interfaces with English Aspect: Diachronic and Empirical Studies*. Amsterdam: John Benjamins.
- Ziegeler, Debra (2019). Mood and Modality. B. Aarts, J. Bowie, G. Popova (eds.). *The Oxford Handbook of English Grammar*. Oxford: Oxford University Press.

Supplement. List of the *Linux Bash* commands

Removing <html codes> from the original file.

```
sed -E 's/<.*?>/' likumi.txt > likumi2.txt
```

Removing empty lines.

```
awk '!/^$/' likumi2.txt > likumi3.txt
```

Extracting columns of tags and lemmas.

```
awk '{print $2 " " $3}' likumi3.txt > likumi4.txt
```

Counting lines / words (each line contains one word).

```
wc -l likumi4.txt
```

Splitting the file evenly into 100 files: 974,625 lines/words per file.

```
awk 'NR%974625 == 1 {x="Law_" + i;} {print > x}' likumi4.txt > Law_1...100.txt
```

Renaming files Law_1 ... Law_9 to Law_01 ... Law_09 and Law_100 to Law_99b

```
mv Law_1 Law_01
```

.... etc.

Extracting tags | removing names of tags | sorting and counting words > storing data in a file.
(More tagging info is added in each query to avoid confusion with lemmas, notably there were some abbreviations resembling part of tags).

```
egrep -o 'v.[ny]pu' Law* | sed 's/:v.*pu//g' | sort | uniq -c > 01PartID.txt
```

```
egrep -o 'v.[ny]pd' Law* | sed 's/:v.*pd//g' | sort | uniq -c > 01PartD.txt
```

```
egrep -o 'vm[ny]i' Law* | sed 's/:vm[ny]i//g' | sort | uniq -c > 01VerbMainInd.txt
```

```
egrep -o 'vc[ny]' Law* | sed 's/:vc[ny]//g' | sort | uniq -c > 01VerbBe.txt
```

```
egrep -o 'va[ny].....[ny]' Law* | sed 's/:va[ny].....[ny]//g' | sort | uniq -c > 01VerbTikt.txt
```

```
egrep -o 'v.[ny]c[pfs0]' Law* | sed 's/:v.[ny]c[pfs0]//g' | sort | uniq -c > 01VerbCond.txt
```

```
egrep -o 'v.[ny]d.....[ny]' Law* | sed 's/:v.[ny]d.....[ny]//g' | sort | uniq -c > 01VerbDebitive.txt
```

```
egrep -o 'v.[ny]n.....[ny]' Law* | sed 's/:v.[ny]n.....[ny]//g' | sort | uniq -c > 01VerbInf.txt
```

```
egrep -o 'v.y.....[ny]' Law* | sed 's/:v.y.....[ny]//g' | sort | uniq -c > 01VerbRefI.txt
```

```
egrep -o 'v.[ny].....a[ny]' Law* | sed 's/:v.[ny].....a[ny]//g' | sort | uniq -c > 01VerbActive.txt
```

```
egrep -o 'nc[mf0]...' Law* | sed 's/:nc[mf0]...//g' | sort | uniq -c > 02NounCommon.txt
```

```
egrep -o 'nc[mf0].g.' Law* | sed 's/:nc[mf0].g.//g' | sort | uniq -c > 02NounGenitive.txt
```

```
egrep -o 'nc[mf0].d.' Law* | sed 's/:nc[mf0].d.//g' | sort | uniq -c > 02NounDative.txt
```

```
egrep -o 'nc[mf0].a.' Law* | sed 's/:nc[mf0].a.//g' | sort | uniq -c > 02NounAccusative.txt
```

```
egrep -o 'nc[mf0].l.' Law* | sed 's/:nc[mf0].l.//g' | sort | uniq -c > 02NounLocative.txt
```

```
egrep -o 'a[fr][mf][sp]...' Law* | sed 's/:a[fr][mf][sp]...//g' | sort | uniq -c > 03Adjective.txt
```

```
egrep -o 'r[rpcs][qmptc]' Law* | sed 's/:r[rpcs0][qmptc]//g' | sort | uniq -c > 04Adverb.txt
```

Extracting nominalizations -šana from the list of lemmas.

```
egrep -o '\b.*šana\b' Law* | sed 's/:n.....//g' | awk '{print $1 " " $2}' | sort | uniq -c > 05NMZ-šana.txt;
```

the file was checked in nano to find and delete errors.

Rarely used grammatical forms (< 1000 per file) were excluded from the further analysis.

Checking the files in nano. Three files were edited in nano deleting the remained tags.

Merging files.

```
paste 01PartD.txt 01PartND.txt 01VerbActive.txt 01VerbBe.txt 01VerbCond.txt 01VerbDebitive.  
txt 01Verblnf.txt 01VerbMainInd.txt 01VerbRefl.txt 01VerbTikt.txt 02NounAccusative.txt  
02NounCommon.txt 02NounDative.txt 02NounGenitive.txt 02NounLocative.txt 03Adjective.txt  
04Adverb.txt 05NMZ-šana.txt -d "" > Laws.txt
```

Deleting the names of the source files.

```
sed 's/Law...//g' Laws.txt | sed 's/ b//g' > Laws2.txt
```

Adding names to columns.

```
nano Laws2.txt
```

Exporting file.

```
sftp > get Laws2.txt
```

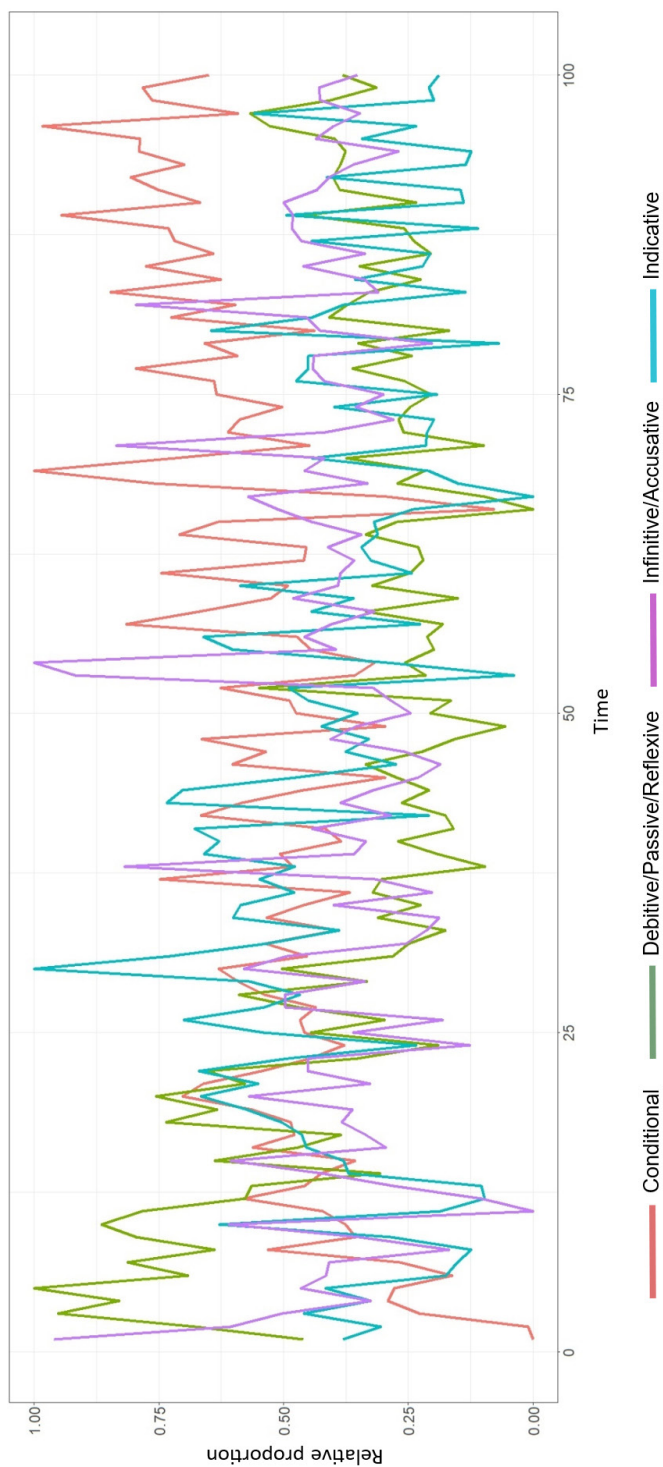

Figure 1. Diachronic dynamic of four scales after normalization, 1990–2022.

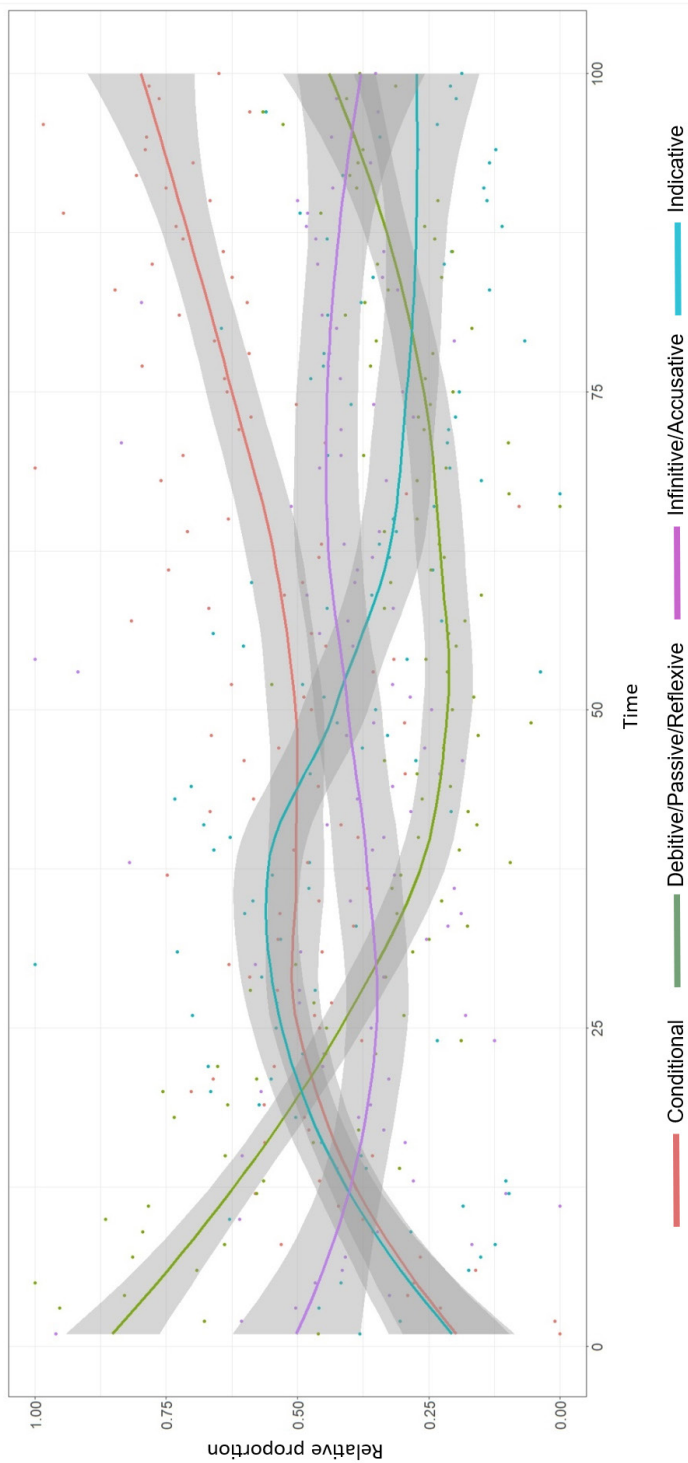

Figure 2. Locally estimated scatterplot smoothing of four scales after normalization, 1990–2022.

Iryna Pupurs

Dr. philol., literary scholar,

T. Shevchenko Institute of Literature, National Academy of Sciences of Ukraine;

Institute of Literature, Folklore and Art, University of Latvia

Dr. philol., literatūrzinātniece,

Ukrainas Nacionālās Zinātņu akadēmijas T. Ševčenko Literatūras institūts;

Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts

E-pasts / e-mail: pupursiryna@gmail.com

DOI: 10.35539/LTNC.2023.0053.10

Latvian Literature in Ukraine: a Brief Overview of its Perception and Interpretation During the Last Hundred Years

Latviešu literatūra Ukrainā: īss pārskats par tās percepciju un interpretāciju pēdējo simts gadu laikā

Keywords:

Latvian literature,

Ukrainian translation,

translator,

Latvian and Ukrainian literary relations,

encyclopedia

Atslēgvārdi:

latviešu literatūra,

tulkojums ukraiņu valodā,

tulkotājs,

latviešu un ukraiņu literārie sakari,

enciklopēdija

Summary

Latvian and Ukrainian literary relations are primarily characterized by a history of translations and encyclopedic information about writers and their work. The first renderings of Latvian literature into Ukrainian were published in the early 1920s. Most Ukrainian versions of Latvian prose and poetry were created in the Soviet period, starting from the 1950s; much less of them appeared in independent Ukraine. Ukrainian readers have the opportunity to get acquainted with the works of Vizma Belševica, Aleksandrs Čaks, Regīna Ezera, Nora Ikstena, Vilis Lācis, Linards Laicens, Rainis, Zigmunds Skujiņš, Andrejs Upīts, Ojārs Vācietis, Imants Ziedonis and others. Among the translators are Hryhorii Kochur, Konstantyn Overchenko, Yurii Zavorodnii, Yurii Sadlovskiy and others. These translators can be divided into three groups. The first group includes those who were fluent in the Latvian language and translated from the original. The second group includes those who had an idea of the grammatical and lexical features of the Latvian language and mainly used the original Latvian text for translation. The third group translated from the available Russian translations of the Latvian texts. In Ukraine the information about Latvian writers can be found in various encyclopedias, mainly in the *Ukrainska literaturna entsyklopediia* (Encyclopedia of Ukrainian Literature) (1988, 1990, 1995) and the *Shevchenkivska entsyklopediia* (Shevchenko Encyclopedia) (2012–2015), as well as in internet resources in Ukrainian. The objects of the research are only texts published in the Ukrainian language.

Kopsavilkums

Latviešu un ukraiņu literāros sakarus raksturo tulkojumu vēsture un enciklopēdiska informācija par rakstniekiem un viņu darbiem. Pirmie latviešu literatūras tulkojumi ukraiņu valodā tika publicēti 20. gs. 20. gadu sākumā. Lielākā daļa latviešu prozas un dzejas ukraiņu versiju ir iznākušas padomju laikā, sākot no 20. gs. 50. gadiem; daudz mazāk to parādījās neatkarīgajā Ukrainā. Ukraiņu lasītājiem tādējādi ir zināmi vai pieejami Vizma Belševica, Aleksandrs Čaks, Regīna Ezera, Nora Ikstena, Vilis Lācis, Linards Laicens, Rainis, Zigmunds Skujiņš, Andrejs Upīts, Ojārs Vācietis, Imants Ziedonis un vēl aptuveni 180 autori. Tulkotāju vidū ir Hrīgorijs Kočurs, Konstantīns Overčenko, Jurijs Zavorodnijs, Jurijs Sadlovskis un citi. Tulkotājus var iedalīt trīs grupās. Pirmajā ietilpst tie, kas ir brīvi pārvaldījuši latviešu valodu un tulkojuši no oriģināla. Otrajā grupā ietilpst tie, kuriem ir bijis priekšstats par latviešu valodas gramatiskajām un leksiskajām iezīmēm, bet kuri tulkošanai arī lielā mērā izmantojuši latviešu valodas oriģināltekstu. Trešā grupa latviešu tekstus tulkoja, izmantojot esošos krievu valodas tulkojumus. Ukrainā informācija par latviešu rakstniekiem ir pieejama dažādās enciklopēdijās, galvenokārt *Ukrainska literaturna entsyklopediia* (Ukraiņu literatūras enciklopēdija) (1988, 1990, 1995) un *Shevchenkivska entsyklopediia* (Ševčenko enciklopēdija) (2012–2015), kā arī interneta resursos ukraiņu valodā. Pētījuma objekti ir tikai teksti ukraiņu valodā.

Introduction

In the 1920s, the first Ukrainian-language information about Latvian literature, mainly translations and literary critical articles, began to appear. Thus the history of Ukrainian perception and interpretation of Latvian literature is almost a century long. During that time, there were periods when many translated works and data about writers appeared, but there were also periods of complete silence. This was due to both national or political and also personal human factors. Of course, sometimes the development of literary relations between Latvians and Ukrainians was stimulated and supported by state institutions. However, a significant role was always played by individual people who single-handedly tried to popularize Latvian literature in Ukraine. Among these individual as well as state-level recent popularizers we can certainly note *Raul Chilachava*¹. With his assistance, new Ukrainian-language editions of the works by Aspazija and Rainis (Aspazija, Rainis 2007), Ojārs Vācietis (Vācietis 2008) and Aleksandrs Čaks (Čaks 2008) came out. The compiler and partly also the translator of these three books was R. Chilachava himself.

History of Latvian literature: an encyclopedic image

In the Ukrainian-speaking space, the general history of Latvian literature is represented only by short, one- or two-page-long entries in the *Ukrainska radianska entsyklopediia* (Ukrainian Soviet Encyclopedia)², *Ukrainska literaturna entsyklopediia* (Ukrainian Literary Encyclopedia)³, *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* (Encyclopedia of Modern Ukraine)⁴ and several internet resources (*Wikipedia*⁵, *slovník.mi*⁶, *wiki.uk-ua*⁷ and others).

1 R. Chilachava (1940) is a doctor of philology, professor, famous translator from Georgian into Ukrainian and vice versa, and writer. From 2005 to 2010 he was the ambassador of Ukraine to Latvia.

2 *The Ukrainian Soviet Encyclopedia* was published twice: the first time in 17 volumes (1959–1965), the second time in 12 volumes (1977–1985). The editor-in-chief of both editions was a famous Ukrainian writer Mykola Bazhan (1904–1983).

3 *The Ukrainian Literary Encyclopedia* was the first edition that comprehensively covered the history of Ukrainian and world literature. Of the planned five volumes, only three were published (up to the letter N). The first volume was published in 1988, the second in 1990, and the third in 1995.

4 *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* is a multi-volume scientific encyclopedic publication by the Institute of Encyclopedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine. Since 2001, 24 volumes (from the letter A to O) have been published. It also has a multimedia version. Materials of all volumes are available at: <https://esu.com.ua/>. [Accessed 15.07.2023.].

5 Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Латиська_література [Accessed 15.07.2023.].

6 Available at: https://slovník.me/dict/literary_encyclopedia. [Accessed 15.07.2023.].

7 Available at: <https://www.wiki.uk-ua.nina.az>. [Accessed 15.07.2023.].

In the 6th volume of *Ukrainian Soviet Encyclopedia* (Bazhan 1981) there is an entry of 5 pages about Soviet Latvia⁸, a part of which is devoted to the history of Latvian literature. It is obvious that in a Soviet encyclopedia the image of the literatures of the Soviet republics, like all the other material, had to be presented entirely within the framework of Soviet ideology. This is perfectly demonstrated by the politically charged text by *Biruta Zvaigzne*⁹. Her entry, which takes up one column of a page, starts as follows: "The development of national Latvian literature began in the 19th century and is connected with the formation of the Latvian bourgeois nation and the national liberation movement"¹⁰ (Zvaigzne 1981: 75). "*Latvju dainas*" (Krišjānis Barons), "ballad" (Vilis Plūdonis), "the first playwright" (Ādolfs Alunāns), "the ideas of national liberation movement"¹¹ (Auseklis, Andrejs Pumpurs), "realism" (Reinis Kaudzīte, Matīss Kaudzīte, Rūdolfs Blaumanis, Eduards Veidenbaums, Aspazija, Andrejs Upītis, Ernests Birznieks-Upītis, Jānis Jaunsudrabiņš) were the main key-words in the descriptions of Latvian national literature. She noted that the realist movement in Latvian literature spread in the last quarter of the 19th century and later was associated with the activities of the *Jauņā strāva* (The New Current) movement. All that was said about Rainis was that he entered literature on the eve of the revolution of 1905–1907, was a revolutionary writer, and that his works have also been translated into Ukrainian.

Next, B. Zvaigzne gives a description of Latvian Soviet literature "which was born after the victory of the Great October Socialist Revolution and the establishment of Soviet power in Latvia (the works of A. Upītis, A. Arājs-Bērce, E. Eferts-Klusais)" (Zvaigzne 1981: 75). The titles of those works are not specified. Then B. Zvaigzne claims that in the 1920s and 1930s revolutionary writers (L. Laicens, Leons Paegle, Rainis, A. Upītis, A. Čaks, Jānis Grots and others) advocated the restoration of Soviet

8 The title of the entry is "Latvian Soviet Socialist Republic". Latvia was occupied twice by the Soviet Union (1940–1941, 1944–1991). In official Soviet sources Latvia, being a member of the Union of Soviet Socialist Republics, was called the "Latvian Soviet Socialist Republic" or "Latvian SSR". The names "Latvia SSR" or "Soviet Socialist Republic of Latvia" were also used.

9 B. Zvaigzne (1931–2016) was a Latvian literary scholar. Her Russian-language dissertation is about Latvian-Ukrainian literary relations (Zvaigzne 1971), and she is the author of information about Latvian literature in some Ukrainian encyclopedic editions, including the second edition of *Ukrainian Soviet Encyclopedia* (1977–1985), *Shevchenko Dictionary* (1976–1978), and *Shevchenko Encyclopedia* (2012–2015). Her articles on Latvian-Ukrainian literary contacts have been published in Ukrainian magazines and anthologies.

10 Here and henceforth in this article, all translations of quotes from Ukrainian into English were made by the author of the article.

11 Here the author meant the movement of cultural and national revival of 1850–1880, which is known as *Pirmā atmoda* (the First [Latvian National] Awakening).

power in Latvia while some writers, such as Sudrabu Edžus and Roberts Eidemanis, continued to create Soviet Latvian literature outside Latvia, in the territory of the Soviet Union. According to her, a new period in the development of Soviet Latvian literature began in 1940, and its representatives were: the writers who wrote patriotic texts during the Great Patriotic War¹² (Arvīds Grigulis, Valdis Lukss, Jūlijs Vanags); the post-war writers (V. Lācis, Anna Sakse, Mirdza Ķempe); the authors whose writing career began in the 1950s and 1960s (O. Vācietis, Egons Līvs, Pauls Putniņš) and later. In total, 55 surnames were mentioned in this respect.

B. Zvaigzne's interpretation of the history of Latvian literature is an example of the Soviet-style historiographical writing. She wrote about realism, the Great October Socialist Revolution, revolutionary writers, Great Patriotic War (not World War II) and other topics that were allowed and recommended by the official historical and ideological directives in the Soviet Union. This led to the silencing or Sovietization of the facts, which distanced the presented image of Latvian literature from the true state of affairs.

In 1995, readers in already independent Ukraine had an opportunity to get acquainted with the entry *Latviška literatura* (Latvian Literature) written by Mirdza Ābola¹³ for the third volume of the *Ukrainian Literary Encyclopedia* (Ābola 1995). This was the first Ukrainian-language information about the history of the Latvian literary process which already mentioned religious texts, Romanticism, works describing the struggle for Latvian independence, and everything else that was once prohibited by Soviet censorship. Since M. Ābola was writing for a specialized literary encyclopedia, not for a general one (like her predecessor B. Zvaigzne did), she had the opportunity to list not only the names of writers, but also the titles of their works. However, M. Ābola's interpretation of the historical development of Latvian literature does not claim to be an exhaustive and completely unbiased review.

Thus, this historical conspectus begins with the fact that the first books in the Latvian language appeared in the 16th century and were of a religious nature. Further, it is reported that the first works of Latvian secular literature are the handwritten songs by Ķikuļu Jēkabs (1777); that the first national collection of poems is *Dziesmiņas, latviešu valodai pārtulkotas* (Songs Translated for the Latvian Language) (1856) by Juris Alunāns, and that the first and most complete edition of Latvian folk songs is *Latvju dainas* (1894–1915), compiled by K. Barons. The following paragraphs

12 "The Great Patriotic War" was a term used in the Soviet Union to describe the war during the period from 22 June 1941 to 9 May 1945, representing it as the most important part of World War II (1939–1945).

13 M. Ābola (1923–2007) was a Latvian literary scholar, as well as a linguist and an expert of Belarusian language.

of M. Ābola's text highlight the main (although not all) literary movements, topics, names, titles and dates: period from the 1870s to 1905 encompasses Romanticism (Auseklis, A. Pumpurs and his *Lāčplēšis* (Bearslayer) (1888), Jānis Poruks) and realism (the brothers Kaudzītes, Apsīšu Jēkabs), the first Latvian plays (Ā. Alunāns), Aspazija, R. Blaumanis and others. The focus is on Russian influence: "The first samples of Latvian prose – the Kaudzītes brothers' *Mērnīeku laiki* (Times of Land Surveyors) (1879), Apsīšu Jēkabs's *Pie pagasta tiesas* (At the Parish Court) (1885), *Bagātīe radi* (Rich Relatives) (1886) about the life in the Latvian countryside – show the influence of Russian realism" (Ābola 1995). German, Swedish and other impacts are not mentioned, although the "accumulation of knowledge of foreign literature became an essential component in the formation of Latvian literary identity in the second half of the nineteenth century [...] including influences of various national literatures" (Burima 2012: 65).

M. Ābola points out that the Russian revolution of 1905 became a tangible impulse in the development of Latvian literature. As an example, works such as *Uguns un nakts* (Fire and Night) (1905) by Rainis are mentioned. She emphasizes that the philosophical poetry and drama by Rainis enriched Latvian literature ideologically and thematically. E. Birznieks-Upītis, Sudrabu Edžus, Anna Brigadere are listed as representatives of Latvian critical realism in the 1920s. M. Ābola also writes that "in the 1920s and 1930s, the Latvian literature developed in the difficult conditions of the formation of independent Latvia. This was reflected in the works of J. Rainis, A. Čaks, L. Laicens, L. Paegle, J. Grots and others" (Ābola 1995).

The encyclopedic article by M. Ābola highlights the names of various writers (representing different times and literary movements) whose literary activity was aimed at affirming the statehood and national culture of Latvia (Edvarts Virza, Eriks Ādamsons, Veronika Strēlerte and others). There were some brief descriptions of Latvian literature which was formed during the independent Latvia, World War II and Soviet occupation. There is a short list of children's writers (Anna Sakse, Jāzeps Osmanis, I. Ziedonis and others). M. Ābola also gives examples of various genres – e.g., historical, biographical, psychological, etc. novels. Some of them, such as the historical novel *Rīga* (Riga) (1910–1911, 1920) by Augusts Deglavs, were now mentioned for the first time in the Ukrainian-language text space. This adds to the value and significance of this encyclopedia entry.

In *Encyclopedia of Modern Ukraine* (2016), *Anatolii Shpytal*¹⁴ wrote an entry about

14 A. Shpytal (1950) is the main expert of Latvian literature in Ukraine at the present time. In the late 1970s, he was a postgraduate student in Latvia where he was writing his PhD thesis *Problemnī formuvannia moralnoho svitu suchasnyka v radianskii literaturi (dosvid porivnialno-typolohichnoho analizu na materialī ukrainskoi i latyskoi prozy 1960–1970-kh rokiv)* (Problematic Formations of the Contemporary Moral World in Soviet Literature (the Experience of Comparative and Typological

Latvian literature where M. Ābola's encyclopedic text was slightly edited and supplemented, mainly with the works banned by the Soviet authorities, information about the writers of diaspora, and the development of Latvian literature from the 1990s to 2005 (Shpytal 2016). While M. Ābola only noted that there was a ban on some books during the Soviet occupation in Latvia, A. Shpytal identified several banned literary works which were reprinted in the 1990s in independent Latvia. For example, "the historical poem *Indriķa Latvieša piezīmes uz Livonijas hronikas malām* (The Notes by Indriķis the Latvian on the Margins of the Chronicle of Livonia) by V. Belševica, where the Teutonic story of the 13th century correlates with the occupation of Latvia in 1940" (Shpytal 2016). Writing about diaspora literature, he again focused on those authors whose works were republished in Latvia in the 1990s: "prose-writer D. Sodums (USA), the author of more than 50 short stories and novels; A. Eglītis (USA), who is considered a Latvian classic; T. Ķīkauka (Canada), an author of surrealist novels" (Shpytal 2016). Knuts Skujenieks's *Sēkla sniegā* (A Seed in the Snow) (1990), Anita Liepa's *Ekshumācija* (Exhumation) (1990), V. Belševica's *Bille. Trilōģija* (Bille. Trilogy) (1992–1999), Alberts Bels's *Latviešu labirints* (Latvian Labyrinth) (1998) and many other titles of texts and names of their authors (both known and unknown to the Ukrainian-speaking readers) were listed in A. Shpytal's review of Latvian literature. Here, for the first time in Ukraine, the literary process of independent modern Latvia (after 1990) was briefly systematized by characterizing its prose, poetry, and drama. The greatest attention was paid to prose which, according to the right observation of the researcher, had been recently enriched by various types of novels – a postmodern novel (Aivars Ozoliņš's *Dukts* (Dukts) (1990), a feminist novel (N. Ikstena's *Dzīves svinēšana* (Celebration of Life) (1998) and *Jaunavas mācība* (The Virgin's Lesson) (2001), an alternate history novel (Ainārs Zelčs's *1945 Rīga* (1945 Riga) (2001), etc. A. Shpytal also briefly assessed the style of Guntars Godiņš, Amanda Aizpuriete, Anna Rancāne and other modern Latvian poets. Only Māra Zālīte's *Zemes nodoklis* (The Land Tax) (2003) was cited as an example of modern drama. At the same time, A. Shpytal had not only listed the literary works by style, genres and themes, but in some cases also explained their essence with the help of biographical data of the writer or comparative typological comparisons. For example, A. Shpytal wrote that "Jānis Einfelds showed

Analysis of the Material of Ukrainian and Latvian Prose of the 1960s and 1970s), which he later successfully defended. In 1989, partly based on the thesis, his monograph *Problema vyboru v suchasni prozi* (The Problem of Choice in Modern Prose) was published. It described the typological commonalities and differences between Ukrainian, Latvian, Lithuanian and Estonian prose of the 1960s and 1970s (Shpytal 1989). He is the author of many encyclopedic articles about Latvian writers, as well as a translator of their works. Since 1981, he has been working at the Taras Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine.

the Soviet reality of Latvia at that time, especially the service in the army, the militaristic essence of the USSR, authoritarianism and despotism on the part of the metropolis in his novel *Cūku grāmata* (The Book of Pigs) (1996), a paraphrase of George Orwell's *Animal Farm* (1945)" (Shpytal 2016).

It is obvious that M. Ābola and A. Shpytal, unlike B. Zvaigzne, were free in their presentation of Latvian literature. A limitation that all three shared was the precisely defined size of the encyclopedia entry in which they had to compress the key features of Latvian literature. It was not easy, but their interpretations more or less reflected the literary life of Latvia. Ukrainian-centrism was also characteristic of all three encyclopedias, so B. Zvaigzne's, M. Ābola's and A. Shpytal's reviews all contained a section devoted to Ukrainian-Latvian relations. It is worth pointing out that A. Shpytal's encyclopedic article is the main source used by various Ukrainian internet resources that inform about Latvian literature.

Ukrainian-Latvian literary relations: researchers, topics, publications

Ukrainian-Latvian literary contacts were comprehensively discussed for the first time in B. Zvaigzne's article *Latviisko-ukrainiski literaturni zviazky* (Latvian and Ukrainian Literary Relations)¹⁵ published in the yearbook *Suziria* (Constellation) (1971), and then in B. Zvaigzne's (1981), M. Ābola's (1995), A. Shpytal's (2016) encyclopedic texts mentioned above. Traditionally, the emphasis was on translations, translators, artistic events, as well as relevant topics of the texts. For example, the sources informed that the works of Taras Shevchenko, Ivan Franko, Lesia Ukrainka, Mykhailo Kotsiubynsky and Pavlo Tychyna were translated into Latvian, and those by R. Blaumanis, A. Upīts, V. Lācis and M. Ķempe – into Ukrainian; that various literary evenings dedicated to the celebration of the 100th anniversary of T. Shevchenko had taken place in Latvia in 1914; that I. Ziedonis¹⁶ and V. Belševica¹⁷ had written poems dedicated to Ukraine, and so on.

15 The article was based on the text of her Russian-language dissertation about Latvian-Ukrainian literary relations (Zvaigzne 1971). It investigated the introduction of Ukrainian literature into Latvia and Latvian literature into Ukraine from the second half of the 19th century until the end of the 1960s. Various contacts between writers of both nations were recorded (meetings, interest in each others' works, translation studies, etc.). Special emphasis was placed on the translations and creative works by Latvian writers who lived on the territory of Ukraine.

16 *Uz Ševčenko pieminekļa kāpnēm* (On the Steps of the Shevchenko Monument) is a poem from I. Ziedonis's poetry collection *Es ieeju sevī* (I Enter Myself) (1968).

17 *Ukrainas motīvs: Ševčenko sirds* (Ukrainian Motif: Shevchenko's Heart) is a poem from V. Belševica's poetry collection *Gadu gredzeni* (Rings of the Years) (1969).

The appearance of the first translations is an important moment in the interaction between nations. T. Shevchenko's poem *Kateryna*¹⁸ (Kateryna) (1838), translated by Līgotņu Jēkabs in 1900, is the first Latvian publication of Ukrainian belles-lettres. Later, more works by T. Shevchenko were translated into Latvian, various articles about him were written, Latvian poets have dedicated their poems to him, etc. Undoubtedly, in the both countries the topic "Taras Shevchenko and Latvia" is the most developed in the studies of Ukrainian-Latvian literary contacts.

During 1976–1978, Taras Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences prepared and published *Shevchenkivskiy slovnyk* (Shevchenko Dictionary) in two volumes. The part devoted to the Latvian connection with Shevchenko was written by B. Zvaigzne. It included her article *Latyska literatura i T. H. Shevchenko* (Latvian Literature and T. H. Shevchenko) and brief data on Latvian literary figures pertaining to the context of this topic (Āronu Matīss, Fricis Adamovičs, Rainis, Līgotņu Jēkabs, A. Upīts, Valts Dāvids, Paulīne Bārda, Valdis Grēviņš, J. Grots, Ēvalds Sokols, M. Ķempe, Jūlijs Vanags, Jānis Plaudis, Kārlis Krauliņš, Andrejs Balodis, Mirdza Bendrupe, Jānis Sudrabkalns, Andris Vējāns, Jāzeps Osmanis).

Almost 40 years later, the holistic view of Latvian literature through the prism of Shevchenko studies was presented again in another significant publication by Taras Shevchenko Institute of Literature. It was a six-volume *Shevchenkivska entsyklopediia* (Shevchenko Encyclopedia) (2012–2015). It contains A. Shpytal's detailed article about Latvian Shevchenko studies and various brief articles on Latvian literary figures who had translated or written about T. Shevchenko. In addition to the names listed in the previous paragraph, three more were added (Eduards Rudzītis, I. Ziedonis, B. Zvaigzne). Actually, the articles of *Shevchenkivskiy slovnyk* (1976, 1978) were revised and edited in accordance with the new editorial policy. Firstly, Soviet ideological vocabulary ("Soviet Latvian poet", "Soviet Latvian literature critic", "member of the Communist Party of the Soviet Union", "laureate of State awards of the Soviet Union", etc.) was removed. Secondly, unlike the *Shevchenkivskiy slovnyk* which only contained information of Shevchenko-related nature, more bibliographic data (place of birth and death, education, titles of works, etc.) were added in *Shevchenkivska entsyklopediia*. Thirdly, the information about Latvian relations and contacts with T. Shevchenko had been clarified and was more detailed.

For the sake of illustration, let us compare the entry about J. Plaudis in these two books. *Shevchenkivskiy slovnyk*: "Yanis Yuriiovych PLAUDIS (October 28, 1903 – December 31, 1952) is a Soviet Latvian poet and translator. His works of the 1920s are imbued with romantic sentiments and protest against the existing system. The

18 It was published in the magazine *Austrums* (East) (1900).

poetry collection *Laika lielums* (Greatness of Time) (1948) is dedicated to the building of Socialism and friendship of the Soviet peoples. He has masterfully translated Taras Shevchenko's poem *Haidamaky* (printed in collections of Shevchenko's works in 1951 and 1954 and in a separate edition in 1964)" (Kyrlyuk 1978). This text was written by B. Zvaigzne.

Shevchenkivska entsyklopediia: "Jānis Plaudis (28.10.1903 Kurzeme, now Latvia – 31.12.1952 Riga) is a Latvian writer and translator. He studied at the Faculty of Economics of the University of Latvia. He is the author of poetry collections *Fatamorgāna* (Fata Morgana) (1928), *Putnu ceļš* (Birds' Way) (1938), novel *Ģimnāzisti* (Gymnasium Students) (1936) and others. He has translated Taras Shevchenko's poem *Haidamaky*, which was included in the Latvian edition of Taras Shevchenko's works (Riga 1951, 1954). The translation by J. Plaudis was published in a separate book in 1964. The translation is noted for its perfection, it successfully conveys the rhythm and melody of the original and its historical realities" (Zhulynskyi 2015). This text was written by A. Shpytal.

Most of the "Latvian" entries in the *Shevchenkivska entsyklopediia* were written by A. Shpytal, but several were authored by B. Zvaigzne and Alla Kalynchuk (she is an expert in Shevchenko studies, not Latvian literature). The largest of these entries (and the only ones with photo portraits) are the texts devoted to Rainis and A. Upīts. These iconic and internationally-famous Latvian writers certainly played a significant role in popularizing T. Shevchenko in Latvia. It is known that Rainis admired T. Shevchenko's talent and wanted to translate his poetry. A. Upīts wrote an article *Tarass Grigorjevičs Ševčenko* (Taras Hryhorovych Shevchenko) (1914) for the 4th issue of the magazine *Domas* (Thoughts), and later wrote about him in his 4-volume *Pasaules rakstniecības vēsture* (History of World Literature) (1930–1934), where he also translated (on the assumption of A. Shpytal) an excerpt from T. Shevchenko's poem *I mertvym, i zhyvym, i nenarodzhenym zemliakam moim v Ukraini i ne v Ukraini moie druzhnieie poslaniie* (To My Fellow-countrymen, in Ukraine and not in Ukraine, Living, Dead and as yet Unborn [...]) (1845).

There was also interest in the topic "Rainis and Ukraine". Ukrainian and Latvian literary critics tried to draw parallels between Rainis and Ukrainian writers. B. Zvaigzne compared Rainis with I. Franko (1856–1916) in 1956, and with P. Tychyna (1891–1967) in 1971 (Shpytal 1990). *Yurii Sadlovskyi*¹⁹ pointed out some similarities

19 Y. Sadlovskyi (1970–2018) was a Ukrainian poet, translator from Latvian to Ukrainian, literary critic, compiler of the first Ukrainian-Latvian phrasebook, popularizer of Ukrainian culture in Latvia and Latvian culture in Ukraine. From 1988 to 2009, he lived and worked in Riga. He studied at the Faculty of Philology of the University of Latvia. Among the authors whose works he translated into Ukrainian are Rainis, A. Čaks, K. Skujenieks and others.

Борис Хомченко

Григорій Звєнко

Ян Рай

Asano, et al. *Illnesses*

Е. Райснер

Encyclopedic

196

dedicated to writers who lived and worked in Soviet Latvia. Therefore, these entries always consist of a brief overview of the writer's works and a full list of his Soviet titles and awards. The mandatory social and political labels were "Soviet writer", "member of the Communist Party", "participant in the Great Patriotic War", "*Latvijas PSR Tautas rakstnieks* (Latvian SSR People's Writer), "Laureate of the State Prize of the Soviet Union", including a list of the received Soviet orders and medals (such as *Order of the Red Banner of Labor*, *Order of the Red Star*, etc.). For example, E. Birznieks-Upītis (1871–1960) was presented as a Soviet Latvian writer and Latvian SSR People's Writer; J. Vanags (1903–1986) – as a Soviet Latvian writer and a member of the Communist Party of the Soviet Union since 1963; Žanis Grīva (1910–1982) – as a participant in the Great Patriotic War, awarded with two *Orders of the Red Banner of Labor*.

Moreover, a characteristic feature of these encyclopedic articles was an emphasis on works related to Realism or Socialist Realism. For instance, "During 1859–1961, he published a three-volume collection of popular science articles *Sēta, Daba, Pasaule* (Homestead, Nature, World) directed against the '*popivshchyna*' (the priests) and the German feudal lords" (Bazhan 1977: 145) is one of six sentences describing J. Alunāns (1832–1864). R. Blaumanis (1863–1908) is characterized as a Latvian realist writer who "revealed the social contradictions of the Latvian countryside and showed the spiritual beauty of the working-class man" (Bazhan 1977: 490). Among all the listed titles of J. Vanags's books, only one work related to Socialist Realism is briefly described as follows: "*Dzīļais arums* (The Deep Furrows) (1950) is about collectivization in a Latvian village" (Bazhan 1978: 118). When citing the titles of Ž. Grīva's works, the thematic emphasis is placed on his literature about the Spanish people's struggle against fascism (*Stāsti par Spāniju* (Stories about Spain)) (1950)), and about the people of Soviet Latvia (*Vai tu esi cilvēks?* (Are You a Human?)) (1958)).

In addition, the *Ukrainian Soviet Encyclopedia* pays attention to the works of Latvian writers about Ukraine and their Latvian translations of the works of Ukrainian writers. For instance, the entry about J. Vanags informs: "He dedicated his poem *Kahovka* (Kakhovka) to Ukraine. He has published articles about T. Shevchenko and Lesia Ukrainka. He has translated works by T. Shevchenko, L. Ukrainka and O. Honchar" (Bazhan 1978: 118). A bibliography of Ukrainian translations of Latvian literature is also attached. The *Ukrainian Soviet Encyclopedia* is the first edition where the Ukrainian parts of the biographies of many Latvian writers were recorded. Nowadays the main value of these encyclopedic portraits lies precisely in the Ukrainian material.

In the *Ukrainska literaturna entsyklopediia* (Ukrainian Literary Encyclopedia) (1988, 1990, 1995), a writer's connection with Ukraine was taken as the primary basis for including in the encyclopedia – it mostly informed about those writers whose works

were translated into Ukrainian, who had themselves translated Ukrainian literature or written about Ukraine, or had lived in Ukraine. In the case of Latvian writers, there was one exception – Aspazija (1865–1943). At that time (1988), her works had not yet been translated into Ukrainian and there was no Ukrainian context in the article about her in this encyclopedia. Perhaps her iconic role in Latvian literature and her family ties to Rainis were the reasons for including material about her in this encyclopedia. At any rate, she is presented here as a Latvian poet, playwright, and the wife of Rainis.

Traditionally, an encyclopedic portrait of a writer is structured according to a certain scheme, such as “basic biographical data + a list of iconic works”. A brief bibliography, a portrait and other illustrations may also be added. In the case of the *Ukrainska literaturna entsyklopediia*, just the key dates, events and works were recorded. Much more attention was paid to the creative activity of the writer. All or some Ukrainian translations, selected Russian translations, literary experts’ monographs and articles published in Ukrainian or Russian were always noted. Aspazija, Imants Auziņš, A. Balodis, R. Blaumanis, Lija Brīdaka, Ārija Elksne, A. Grigulis, J. Grots, A. Vējāns, E. Vēveris, I. Ziedonis and another 22 writers were the subject of this kind of encyclopedic description. These authors represented various historical periods and artistic trends in the development of Latvian literature. A few photos have also been added. Thus, the entry about Regīna Ezera (1930–2002) is accompanied by her photo and the cover of the Ukrainian edition of her novel *Aka* (The Well) (1972), which was given the title *Kolodiaz* in Ukrainian.

The group of authors who wrote these entries included M. Ābola, Oleksandr Astafiev, B. Zvaigzne, Nina Nikipielova, A. Shpytal, Halyna Vasylieva.

Ukrainian readers have also had an opportunity to get to know Latvian writers in a more complete and interesting way – by reading prefaces or afterwords to the published translations and other types of literary articles. Among their authors are Ivan Drach, Mykola Zhulynskyi, Ivan Le, Gaļina Kārklīņa, Dmytro Pavlychko, Ingrīda Sokolova, A. Shpytal and other Ukrainian and Latvian literary experts.

Linards Laicēns (1883–1937)²⁰ was one of the first Latvian writers who was written about and popularized in Ukraine. He had had a certain sympathy for the Soviet Union since its formation, and in 1928 wrote a report *69 dienas Sociālistisko Padomju Republiku Savienībā* (69 Days in the Union of Soviet Socialist Republics), where he described his impressions of the Soviet way of life quite positively. By the way, this book also contains descriptions of Ukraine (Donbass, Kharkiv). In 1932,

20 During the Great Terror of the Soviet Union, as part of the “national operation” against Latvians, L. Laicēns was arrested and shot in 1937.

Figure 2. Illustrations of the entries about R. Ezera and I. Ziedonis in the *Ukrainska literatura entsyklopediia* (1990). Available at: <http://izbornyk.org.ua/ulencycl/u/e.htm> [Accessed 15.07.2023.]

L. Laicens with his family emigrated from Latvia to the Soviet Union and became a full-fledged Soviet writer. His wife later recalled that he did not want to go there, but had no choice (Tabūns 2001: 110). He lived in Moscow and wrote works criticizing the non-Soviet world, mainly Latvia. It is clear that he, as a proletarian émigré writer, a revolutionary and a former member of the Saeima of the Republic of Latvia, was particularly suitable for propagating Soviet ideology. L. Laicens's works were actively translated into Russian and constantly published. Among the factors that influenced the appearance of Ukrainian translations of his texts, one can mention his direct contact with Ukraine. There are references to the fact that in 1905 L. Laicens translated I. Franko's short story *Lisy i pasovyyska* (Forests and Pastures) (1883)²¹ into Latvian (but the publication was banned by censorship). In 1930 he held a speech about the friendship of the Latvian and Ukrainian peoples at the international Kharkiv conference of revolutionary writers.

Thus, in the 1930s three collections of stories by L. Laicens were published in Ukrainian translation. The first book was titled *Na Alzhyrskii katorzi* (Doing Forced Labor in Algeria) (1931), the second *Batktivshchyna. Opovidannia polonenoho* (Motherland. A Prisoner's Story) (1932), the third *Vysoki zbory* (High Fees) (1934). All books were printed in Kharkiv, in the publishing house *Literatura i Mystetstvo* (Literature and Art). In 1934, the 30th anniversary of his writing career was noted in the 5th issue

21 Most likely, he could use the already existing Russian version of this story from the book titled *V pot' lica. Ocherki iz zhizni rabochago l'juda* (By the Sweat of One's Brow. The Essays from the Life of Working People) (Franko 1902).

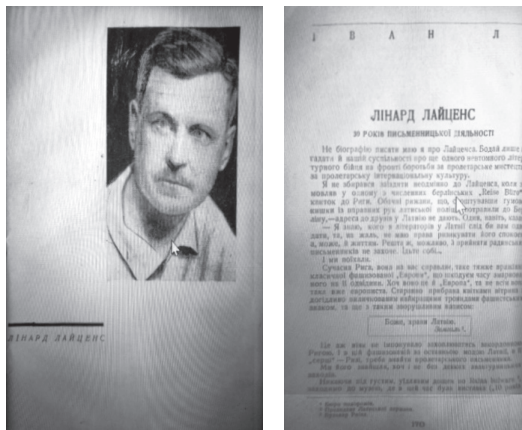

Figure 3. The photo of L. Laicens and the beginning of I. Le's article about him in *Chervonyi Shliakh* (1934, No. 5). Available at: <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/4011?mode=full> [Accessed 15.07.2023.]

of *Chervonyi Shliakh* (Red Road)²², a quite popular magazine in Ukraine at that time. There, the Ukrainian writer *Ivan Le* (1895–1978) wrote an almost detective-storylike account about how he got acquainted with L. Laicens in Riga in 1928. Its title was *Linard Laitsens. 30 rokiv pysmennytskoi diialnosti* (Linards Laicens. 30 Years of Writer's Activity).

According to I. Le, he did not intend to write a biography but only wanted to remind about “another tireless literary warrior at the front of the struggle for proletarian art, for proletarian international culture” (Le 1934: 170). Undoubtedly, he managed to create the image of a proletarian writer living in “Latvia which has acquired a fascist look according to the latest fashion” (Le 1934: 170). According to him, L. Laicens turned out to be simple in everyday life, a hard-working and responsible talented writer, repeatedly imprisoned because of his political position, a member of the Saeima beloved by Latvian workers. One can feel that I. Le treats him with sympathy and deep respect. In the same issue of *Chervonyi Shliakh* there is another post about L. Laicens. VI. Zedain's *Tvorcha molodist* (Creative Youth of the Writer) is a completely academic article where his bibliography is described and his creativity is analyzed from the standpoint of Neo-romanticism and realism (Zedain 1934:175–177). In the same year (1934), translations of two L. Laicens's short stories – *Portfelis un valgs* (Briefcase and Rope) (1933)²³ and *Republikas padomnieks* (Councilor of the Republic) (1933)²⁴ – were published in the *Chervonyi Shliakh*.

22 *Chervonyi Shliakh* was a political, literary and scientific monthly magazine (1923–1936).

23 Ukrainian title: *Portfel i zashmorh* (Laicens 1934: 114–132).

24 Ukrainian title: *Doradnyk respubliky* (Laicens 1934: 72–77).

In 1987, *Galina Inga Kārklīņa*²⁵ published a Ukrainian-language collection of literary and critical essays under the title *Vidlunnia blyzkykh i dalekykh dorih* (Echoes of Near and Far Roads). She remarked: "For the most part, these essays are based on dialogues between two or three writers or artists. The role of the author is sometimes reduced to the role of a commentator who seeks to direct the conversation in a certain direction, according to the main topic of the conversation" (Karklin 1987: 3). This book can be classified as a research in the field of comparative literature, as it contains facts about little-known and unknown connections between Ukrainian and Latvian writers, such as M. Ķempe (1907–1974), O. Vācietis (1933–1983) and Oles Honchar (1918–1995). By the way, the archive of G. I. Kārklīņa (1923–2004), which is now housed by the *Tsentrālnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i mystetstva Ukrainy* (Central State Literary and Art Museum-Archive of Ukraine), contains her articles (about K. Barons, J. Sudrabkalns, etc.), both published (in newspapers and magazines) and unpublished ones; various photos of Latvian and Ukrainian writers, a portrait of Rainis painted by I.G. Kārklīņa herself, etc. Some of her photos, pictures and documents are posted on the website of this museum-archive (Karklin [n.d.]).

In book prefaces, the literary portrait is partly the researcher's personal reflection on the writer and their work. The writer is also depicted in the context of style, poetics, themes, etc. A vivid example is the preface by *Mykola Zhulynskyi*²⁶ to the Ukrainian edition (Bels 1986) of A. Bels's two novels – *Būris* (Cage)²⁷ (1972) and *Izmeklētājs* (Investigator)²⁸ (1976). M. Zhulynskyi has created a kind of collage from his evaluations of the Latvian writer's prose. He begins his story about A. Bels (born in 1938) as the author of the story *Augstākā matemātika* (Higher Mathematics)²⁹ (1968) where the protagonist finally understands the elementary rules of the "higher mathematics" of life which were once taught to him by his now deceased teacher. Then the reviewer's attention turns to two collections of A. Bels's short stories. The first of them is *Spēles ar nažiem* (Playing with Knives)³⁰ (1966), where the style of the

25 G. I. Kārklīņa (1923–2004) was a Latvian and Ukrainian art critic, journalist and artist. She was born in Kyiv and lived in Ukraine for many years.

26 M. Zhulynskyi (1940) is a famous Ukrainian literary scholar, academic, and the director of the Taras Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine (from 1991 to the present).

27 Ukrainian title: *Klitka*.

28 Ukrainian title: *Slidchyi*.

29 Ukrainian title: *Vyshcha matematyka*.

30 Ukrainian title: *Ihry z nozhamy*.

then 27-year-old A. Bels is characterized as “thrifty, measured, associative thinking” (Zhulynskiy 1986: 3). The second collection of stories is “*Es pats” līdzenumā* (My Own Self in Lowlands)³¹ (1968), where “the conceptuality of the stories has become clearer, the role of irony has increased [...] professional thoroughness in describing the reality” (Zhulynskiy 1986: 3). The literary critic also notes the key elements of the poetics of the novels *Cage*, *Investigator*, *Saknes* (Roots)³² (1982) and others. In all of them, according to M. Zhulynskiy, “A. Bels so intensively rebels against the inertia of consciousness, so often and persistently urges not to be afraid of the appearance of the conscience-investigator” (Zhulynskiy 1986: 12). This text lacks biographical facts and only hints at the possible historical context. But by the means of such collage, M. Zhulynskiy manages to present A. Bels as an explorer of various character types of the modern Soviet person, as a writer who stimulates his protagonists and at the same time his readers to think and introspect.

In addition to similar forewords, articles of different types (such as journalistic essay, literary research, interview, review, memoir, etc.) about Latvian writers have appeared in various Ukrainian magazines, newspapers and websites. The oldest Ukrainian magazine on foreign literature, *Vsesvit* (Universe), which was founded in 1925, has rarely presented the literature of Latvia. Among its publications is A. Shpytal's *Pro ‘Antolohiiu...’ i ne tilky pro nei* (About ‘Anthology...’ and not only about it) (Shpytal 2010). It is a review of a collection of Latvian poetry translations by Y. Zavhorodnii, titled *Z latviiskoho bereha. Mala antolohiia latyskoi poezii u perekladakh Yuriia Zavhorodnoho* (From the Latvian Shore: a Small Anthology of Latvian Poetry Translated by Yuriy Zavhorodnyi) (2007) in Ukrainian, and A. Shpytal briefly talks about V. Belševica (1931–2005), K. Skujenieks (1936–2022), O. Vācietis and others. From time to time *Literaturna Ukraina* (Literary Ukraine), the oldest Ukrainian literary and artistic newspaper which has been in print continuously since 1927, has published articles on Latvian literature. Among them are A. Shpytal's articles about O. Vācietis (*Za ‘Pravopysom blyskavky’* (According to “The Spelling Rules of Lightning”) on December 9, 1982) and about I. Ziedonis (1933–2013) (*Shliakh do korinnia* (A Way to the Roots) on 12 May, 1983). In the magazine *Dnipro* (Dnipro), whose history also begins in 1927, there have also been publications about Latvian writers – for example, Serhii Hrechaniuk's two articles about I. Ziedonis (*Dim, yakyi buduie Imant* (The House that Imant is Building) in 1974, No. 8, and *Pry chesnomu khliboviin* (With Honest Bread) in 1985, No. 11).

31 Ukrainian title: *Odyn na rivnyni*.

32 Ukrainian title: *Korinnia*.

Translations and translators

According to the research by Lada Kolomiiets, titled *Ukrainskyi khudozhnii pereklad ta perekladachi 1920–30-kh rokiv* (Ukrainian Artistic Translation and Translators of the 1920–1930s), M. Turkalo's translation of A. Upīts's story entitled *Sumlinnia* (Conscience) in Ukrainian was published in the pages of the magazine *Zhyttia i revoliutsyia* (Life and Revolution) in the second half of the 1920s (Kolomiiets 2013). Currently, this is the first recorded Ukrainian translation of Latvian literature. In the first half of the 1930s, some of L. Laicens's works were translated (see above). The translators of his *Portfelis un valgs* and *Republikas padomnieks* were Vl. Zedain (?) and Ukrainian writer Volodymyr Svidzinskyi (1885–1941). In issue 5 of the magazine *Vsesvit* in 1934, a short story *Pid povitkoiu: opovidannia* (Under the Roof: Short Story) by A. Dzhuhas was published. At the end of the text, it is reported that the story has been translated from Latvian by Hilov (Dzhuhas 1934). The origin of this text and the identity of its author have not yet been definitively clarified, just like the whole history of Latvian-Ukrainian literary relations of the first half of the 20th century has not yet been fully explored. Nowadays, it is impossible to say with certainty how many Ukrainian translations of Latvian texts there have been, who translated them and what was their professional level, the authenticity of the translation, the role of propaganda and mystification, etc.

Most translations of Latvian literature into Ukrainian appeared in the Soviet period after the 1950s. These were texts that did not contradict Soviet ideology. Sporadically, translations of Latvian poetry and prose have also been published during the time of independent Ukraine. These translations have been published both in separate books and in magazines and newspapers. On the whole, there have been about a 100 single-author publications of translations from Latvian. The record holder among these authors is Vilis Lācis (1904–1966). There are eight separate Ukrainian editions of his works published from 1952 to 1976. Semen Skliarenko translated his *Vētra* (Storm)³³ in 1952, *Zvejnieka dēls* (Fisherman's Son)³⁴ in 1954, etc. Next come A. Upīts and Rainis, each represented by six Ukrainian translations. Five separate books by O. Vācietis have been printed in Ukraine, and four – by Zigmunds Skujiņš. Five Latvian writers (R. Ezera, L. Laicens, A. Sakse, I. Ziedonis, A. Čaks) each have three books in Ukrainian, and seven authors (Miervaldis Birze, Zenta Ērgle, Ž. Grīva, Arturs Lielais, K. Skujenieks, J. Vanags, M. Zālīte) – two each. These editions have been produced in different formats – from multi-page books to small booklets of a few pages. (The latter are mainly children's literature, such as O. Vācietis's

33 Ukrainian title: *Burja*.

34 Ukrainian title: *Syn rybalky*.

Aritmētika (Arithmetic)³⁵ (Vācietis 1990).) Sometimes there have been reprints. For example, V. Lācis's *Uz jauno krastu* (To the New Shore)³⁶ (by the way, the writer received the Stalin Prize for this novel in 1952) was published twice in Ukrainian translation (Lācis 1953; Lācis 1976).

Since the 1970s, multi-author collections of Latvian poetry and prose have also been published in Ukraine. The collection *Latyske radianske opovidannia* (Latvian Soviet Short Story)³⁷ came out in 1982 (Upīts et al. 1982). Its editor was Vera Vāvere³⁸. This edition includes sixteen short stories by such authors as A. Upīts, V. Lācis, Ēvalds Vilks, Ž. Grīva, Marģeris Zariņš, M. Birze, R. Ezera, Jānis Kalniņš, Dagnija Zigmonte, Harijs Gāliņš, Z. Skujiņš, Aivars Kalve, V. Belševica, Andris Jakubāns, A. Bels, Ēriks Lanss. There are three more collections of Latvian prose³⁹ and four collections of Latvian poetry⁴⁰ translated into Ukrainian. The website *Literatura.lv*⁴¹ has information about some of them.

35 Ukrainian title: *Aryfmetyka*.

36 Ukrainian title: *Do novoho bereha*.

37 This collection is a part of the book series *Radianski opovidannia* (Soviet Short Stories), printed by the publishing house *Dnipro* (Dnipro) from 1974 to 1987. As part of the series, collections of short stories by the authors of all the USSR republics were published in Ukrainian translation. A total of 19 books came out, among them *Rosiiske radianske opovidannia* (Russian Soviet Short Stories) (1974, 1975), *Estonske radianske opovidannia* (Estonian Soviet Short Stories) (1982), *Virmenske radianske opovidannia* (Armenian Soviet Short Stories) (1987), etc.

38 V. Vāvere (1929) is a Latvian literary scholar.

39 Ukrainian titles: *Suchasna latyska povist* (Modern Latvian Story) (1984), *Zori nad Yurmaloiu: opovidannia molodykh latyskykh pysmennykiv* (Stars over Jūrmala: Short Stories of Young Latvian Writers) (1987), *Suchasna prybaltiiska povist* (Modern Baltic Story) (1991).

40 Ukrainian titles: *Burshtynovi berehy: Moloda poezii Latvii* (Amber Shores: Young Poetry of Latvia) (1974), *Z latviiskoho bereha: mala latviiska antolohiia v perekladakh Yuriia Zavhorodnoho* (From the Latvian Shore: a Small Latvian Anthology Translated by Yuriy Zavhorodnyi) (1999), *Z latviiskoho bereha: mala antolohiia latyskoi poezii* (From the Latvian Shore: a Small Anthology of Latvian Poetry) (2007), *Latviia poetychna: Poety Latvii v ukr. perekl. K. Overchenka* (Poetic Latvia: Poets of Latvia Translated into Ukrainian by K. Overchenko) (2007).

41 The digital resource *Literatura.lv*, as the manager of this project Eva Eglāja-Kristsone informs, "started in 2015 when the researchers from the Institute of Literature, Folklore and Art of the University of Latvia (hereinafter, ILFA) began creating an informative online resource on Latvian literature in Latvia and abroad. The website tracks and records the development of Latvian literature and provides a reliable and comprehensive source of data, including an extensive and expertly created database of personalities connected to Latvian literature, literary works, awards, organizations, and mappings, which covers the period from the 16th century to the present day" (Eglāja-Kristsone 2023: 149).

From 1967 to the 1990s, new works by Soviet writers were published in their Ukrainian versions in the annual *Suziria*. Starting with its first issue, Latvian poems and short stories were also published there. From 1965 to 2000, the Kyiv publishing house *Molod* (Youth) printed an annual youth literary almanac *Vitryla* (Sails). It was a good platform for young translators, and a certain number of translations of Latvian literature also appeared here. Jānis Baltvilks's poems translated by the then student Y. Sadlovskyyi were included in the 1989 issue of this almanac. Translations were also published in *Vsesvit*, *Vitchyzna* (Homeland), *Zhovten* (October), *Prapor* (Flag) and other Ukrainian magazines and newspapers.

The cohort of Ukrainian translators of Latvian literature is quite large: Hennadii Brezhnov, R. Chilachava, Ivan Drach, Mykhailo Hryhoriv, Yuriy Hundych, Petro Doroshko, Hryhorii Kochur, Borys Komar, Zinaida Koval, Haina Kovalenko, Hryhorii Kuleba, Iryna Lypovetska, Lina Melnyk, Konstantyn Overchenko, Dmytro Pavlychko, S. Skliarenko, A. Shpytal, Valentyna Sylava, Mykola Vydysh, Volodymyr Zabashtanskyi, Oleksii Zacenko, Y. Zavhorodnii and others. They can be divided into three main groups.

The *first group* includes those who were fluent in the Latvian language and translated from the original. One of them is *Konstantyn Overchenko* (1920–2017). He came to Latvia during World War II and was a prisoner of the Salaspils concentration camp. After the war, he stayed in Latvia, married a Latvian woman, learned the language and lived in Jelgava for the rest of his life. There he worked in the city library for almost 50 years, from the head of the reading room to director. He translated Latvian poetry and prose, both children's and adult literature. Among his translations are Laimonis Vāczemnieks's *Līvsalas zēni* (Boys from Līvsala)⁴² (1966) and Arturs Lielais's *Karavelas iziet okeānā* (Caravels Go out into the Ocean)⁴³ (1967). K. Overchenko was the laureate of Yevhen Malaniuk Regional Literary Award in 2008 for his book *Latviia poetychna: Poety Latvii v ukr. perekl.* (Poetic Latvia: Poets of Latvia in Ukrainian Translations) (2007) in the nomination "Translation (from Ukrainian into other languages, from other languages into Ukrainian)". This collection contained K. Overchenko's translations of about 50 Latvian poets' poems, on which he had worked for several decades.

One of the most famous translators and popularizers of Latvian literature was *Yurii Zavhorodnii* (1940–2012). He was also a Ukrainian poet and prose writer, and a member of the National Writers' Union of Ukraine. Latvian was the language of his Latvian mother, so he was fluent in it. Y. Zavhorodnii had also lived and worked in Riga for a long time. By education, he was a builder and a civil engineer, and had

42 Ukrainian title: *Livsalski khlopchaky* (Vāczemnieks 1980).

43 Ukrainian title: *Karavely vykhodiat v okean* (Lielais 1971).

studied at the *Dnipropetrovskyi inzhenerno-budivelnyi instytut* (Dnipropetrovsk Engineering and Construction Institute). As a student, he began to publish his first poems. However, from 1969 (after his poems appeared in the almanac *Vitryla-69* (The Sails-69)) until 1989, Y. Zavorodnii's works were not accepted for publication in Ukraine due to the political censorship of the regime at that time. This became one of the reasons why he turned to translation. One of the first Latvian writers whom Y. Zavorodnii began to translate was Knuts Skujenieks (1936–2022), who was also forbidden to print his poetry but allowed to translate. By the way, K. Skujenieks knew the Ukrainian language well, and one of his first translations was L. Ukrainka's⁴⁴ poems in 1970. K. Skujenieks's poetry collection *Sēkla sniegā* (Seed in the Snow)⁴⁵, translated by Y. Zavorodnii, was published in 1990. His greatest translation achievement, however, was the poetic anthology *Z Latviiskoho bereha* (From the Latvian Shore), on which he worked for more than 40 years. This anthology had two editions – the first one (1999) contains poetry of 50 poets, and the second edition (2007) – of 73 Latvian poets. Y. Zavorodnii's anthology also presented portraits of the authors, biographical information about them, and a brief overview of their creative achievements.

The *second group* of translators includes those who had some idea about the grammatical and lexical features of the Latvian language and mainly used the original Latvian text for translation. Here it is worth mentioning the internationally famous Ukrainian translator, polyglot, poet, literary critic and public figure *Hryhorii Kochur* (1908–1994). His translations cover 26 centuries: from ancient Greek poetry to the literature of the late 20th century. He knew about 30 languages, including Latvian to some extent. In 1943 he and his wife were arrested in Poltava for belonging to the Organization of Ukrainian Nationalists, accused of "Ukrainian bourgeois nationalism" and sentenced to 10 years (1943–1953) in prison. He learned the Latvian language in the Inta Gulag camp (Comi ASSR) with the help of Latvian political prisoners. Among his published translations from Latvian, though, are only five little poems by Rainis⁴⁶ and one poem by J. Sudrabkalns⁴⁷.

Lina Melnyk (1983) is currently translating Latvian literature while simultaneously continuing to master the Latvian language. She is the translator of the latest

44 L. Ukrainka (1871–1913) was a famous Ukrainian writer.

45 Ukrainian title: *Nasinnia v snihu* (Skujenieks 1994).

46 Ukrainian titles: *Skhodiachy na verkhivia*; *Moia radist*; *Samotnia khmara*; *Pytalasia divchyna*; *Ruka z persnem* (Kochur 2000).

47 Ukrainian title: *Pamiaty Pavla Tychyny* (Kochur 2000).

Ukrainian editions of Latvian writers' fiction: Jānis Akuraters's *Degoša sala* (Burning Island)⁴⁸ (1912), Nora Ikstena's *Mātes piens* (Soviet Milk)⁴⁹ (2015), Māra Zālīte's *Pieci pirksti* (Five Fingers)⁵⁰ (2013) and others.

The *third group* of translators with zero level of knowledge of the Latvian language translated the Latvian texts via the available Russian translations. Sometimes the publishers explicitly informed that the translation was not done from the original and referred to a Russian-language source. There was a certain number of such interpretations. Thus, for example, the famous Ukrainian writer Semen Skliarenko (1901–1962) translated V. Lācis's *Pazudusī dzimtene* (The Lost Motherland)⁵¹ (1941) in 1956. He used the text *Poteryannaya rodina* (The Lost Motherland) (translated from Latvian into Russian by Milda Mihaleva), which was printed in Riga in 1954.

Conclusions

As we can see, during the last 100 years in Ukraine the image of Latvian literature as multi-genred, multi-thematic and multi-styled was formed gradually. Its perception was initially created on the basis of encyclopedic entries and translations published during the Soviet Union. B. Zvaigzne, M. Ābola and A. Shpytal played an important role in the interpretation of Latvian material in Ukrainian literature studies. Actually, the works of about 180 Latvian authors have been translated into Ukrainian by different translators – from those who knew the Latvian language well (for example, K. Overchenko, Y. Zavhorodnii and Y. Sadlovskiy who have created high-level translations) to those who did not know it at all. The latter (mostly famous Ukrainian writers of that time, such as S. Skliarenko and O. Honchar who translated V. Lācis's prose) used the Russian interpretations of these texts.

Unfortunately, the achievements of Latvian literary studies have been neglected in Ukraine. In the above-mentioned B. Zvaigzne's, M. Ābola's and A. Shpytal's encyclopedic entries about Latvian literature, some literary critics were also listed, including Kārlis Krauliņš (1904–1881), Voldemārs Melnis (1910–1997), Jānis Kalniņš (1922–2000), Vitolds Valeinis (1922–2001), Viktors Hausmanis (1931–2023), Ilgonis Bērsons (1931). But there was very little Ukrainian-language information about their investigations, even though this academic field in Latvia is well-developed,

48 Ukrainian title: *Palaiuchy ostriv* (Akuraters 2018).

49 Ukrainian title: *Moloko materi* (Ikstena 2019).

50 Ukrainian title: *Piat paltsiv* (Zālīte 2019).

51 Ukrainian title: *Vtrachena batkivshchyna* (Lācis 1956).

multifaceted and innovative – both in the past and now. Currently, Inguna Daukste-Silasproģe, Eva Eglāja-Kristsone, Māra Grudule, Benedikts Kalnačs, Ieva Kalniņa, Edgars Lāms, Jānis Oga and other modern Latvian scholars are opening new facets of their national literature.⁵²

Moreover, many aspects of Latvian-Ukrainian literary relations are still poorly studied – for example, the biographies of the first translators of Latvian literature, such as M. Turkalo and Vl. Zedain. There are many research perspectives, and I would like to believe that in the near future the history of Ukrainian-Latvian relations of the first half of the 20th century will become more transparent. New names of their compatriots will hopefully be added to the cohort of Latvian writers who are represented in the Ukrainian-speaking space. Future translations will be of high quality and performed without the mediation of Russian or other foreign translations. The fake Soviet stamps will be removed from Ukrainian literary portraits of Latvian writers (where it will be necessary) with the help of modern Latvian literary studies, and the modern comparativists will pay more attention to identical phenomena in Ukrainian and Latvian literature. And most importantly, the Ukrainian perception and interpretation of Latvian literature will carry on its history.

Bibliography

Ābola, Mirdza (1995). *Latyska literatura. Ukrainska Literaturna Entsyklopediia. T. 3: K–N*.

Kyiv: Holov. red. URE im. M. P. Bazhana. Available at: <http://izbornyk.org.ua/ulencycl/ule55.htm> [Accessed 15.07.2023].

Akuraters, Jānis (2018). *Palaiuchy ostriv*. Perekl. L. Melnyk. Kyiv: Tverdinya.

Aspazija; Rainis (2007). *Trykolorovoe sontse*. Perekl. avtorskyi kolektyv. Rīga: Hekate.

Bazhan, Mykola (chief editor) et al. (1977). *Ukrainska radianska entsyklopediia v 12 tomakh*. Vyd. 2-he. T. 1. Kyiv: Holovna red. URE.

Bazhan, Mykola (chief editor) et al. (1978). *Ukrainska radianska entsyklopediia v 12 tomakh*. Vyd. 2-he. T. 2. Kyiv: Holovna red. URE.

52 Among the latest academic achievements we can mention: Inguna Daukste-Silasproģe's study of the history of translations of the 19th century (Daukste-Silasproģe 2022); M. Grudule's article about "the life, literary activities and translations of Latvian literature by four Baltic German women" – Hanny Brentano, Elisabeth Goercke, Elfriede Skalberg and Martha Grubbe (Grudule 2023); Benedikts Kalnačs's monograph about R. Blaumanis "who, finding himself in between two cultures, German and Latvian [...] takes on, develops and challenges the traditional stylistic patterns and genre models of European literature" (Kalnačs 2022: 375); E. Eglāja-Kristsone's *The Beginnings of Women's Agency in Latvian Foreign Affairs: an Autobiographical Approach* (Eglāja-Kristsone 2023); Jānis Oga's research about magical realism in Zigmunds Skujiņš's works (Oga 2023). In recent years, a lot of Latvian literary critics' works appear in English, which significantly expands the circle of their recipients, including Ukrainian ones.

- Bazhan, Mykola (chief editor) et al. (1981). *Ukrainska radianska entsyklopediia v 12 tomakh*. Vyd. 2-he. T. 6. Kyiv: Holovna red. URE.
- Bels, Alberts (1986). *Klitka: romany*. Perekl. Z. Koval. Kyiv: Dnipro.
- Burima, Maija (2012). The Formation of Latvian Literary Identity at the End of the Nineteenth – the Beginning of the Twentieth Century: Overlapping Vectors of Reception. *Interlitteraria*, Vol. XVII, pp. 65–74.
- Čaks, Aleksandrs (2008). *Ostannii tramvai*. Perekl. Raul Chilachava. Rīga: Zelta rudens.
- Daukste-Silasproģe, Inguna (2022). Literary Translations: Trends and the Dynamic of Development. Daija, Pauls; Kalnačs, Benedikts (eds.). *A New History of Latvian Literature. The Long Nineteenth Century*. Berlin: Peter Lang, pp. 237–262.
- Dzhuhas, A. (1934). Pid povitkoii: opovidannia. Perekl. Hilov. *Vsesvit*, No. 5, s. 11–12. Available at: <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/3644> [Accessed 17.07.2023].
- Eglāja-Kristsons, Eva (2021). Digital Resource Literatura.lv: An Introduction. *Colloquia*, No. 47, pp. 149–159. DOI: 10.51554/Coll.21.47.08.
- Eglāja-Kristsons, Eva (2023). The Beginnings of Women's Agency in Latvian Foreign Affairs: an Autobiographical Approach. *Letonica*, No. 49, pp. 64–89. DOI: 10.35539/LTNC.2023.0049.04.
- Ezera, Regīna (1981). *Kolodiaz*. Perekl. Z. Koval. Kyiv: Dnipro.
- Franko, Ivan (1902). *Въ потъ лica. Oчерки изъ zhizni rabochago ljuda*. Perv. O. Ruvimovoj i R. Ol'gina. Sankt Peterburg.
- Grudule, Māra (2023). Baltic German Women between Two Cultures: Translators of Latvian Literature at the End of the 19th Century and in the 20th Century. *Letonica*, No. 49, pp. 194–221. DOI: 10.35539/LTNC.2023.0049.09.
- Ikstena, Nora (2019). *Moloko materi*. Perekl. L. Melnyk. Lutsk: Tverdynia.
- Kalnačs, Benedikts (2022). *Pavērsiens. Rūdolfs Blaumanis latviešu un Eiropas literatūrā*. Rīga: LU LFMI.
- Kārklīņa, Gaļina Inga [n. d.]. Fond No. 845. Opys No. 3 sprav postiinoho zberihannia. Available at: <https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/f845.3.pdf>; <https://csamm.archives.gov.ua/2023/01/12/haly-na-inha-mykolaivna-karklin-1923-2004/> [Accessed 20.07.2023].
- Kārklīņa, Gaļina Inga (1987). *Vidlunnia blyzkykh i dalekykh dorih: lit.-kryt. narysy, ese*. Kyiv: Rad. pysmennyk.
- Kolomiiets, Lada (2013). *Ukrainskyi khudozhnii pereklad ta perekladachi 1920–30-kh rokiv*. Kyiv: VPTs Kyivskiy universytet. Nova Knyha.
- Kochur, Hryhorii (2000). *Tretie vidlunnia: Poetychni pereklady*. Kyiv: Rada.
- Kyryliuk, Yevhen (chief editor) et al. (1978). *Shevchenkovskiy slovnyk u dvokh tomakh. T. 2*. Kyiv: Instytut literatury im. T.H. Shevchenka AN Ukrainskoi RSR; Holovna redaktsiia Ukrainskoi Radianskoi Entsyklopedii. Available at: <http://izbornyk.org.ua/shevchenko/slovn.htm> [Accessed 20.08.2023].
- Laicens, Linards (1934). Doradnyk respubliky. Perekl. VI. Z-ains i V. S-kyi. *Chervonyi Shliakh*, No. 9, s. 72–77.
- Laicens, Linards (1934). Portfel i zashmorh. Perekl. VI. Z ta VS. Chervonyi Shliakh, No. 5, s. 114–132.

- Lācis, Vilis (1953). *Do novoho bereha*. Perekl. S. Skliarenko. Kyiv: Derzhlitvydav Ukrainy.
- Lācis, Vilis (1976). *Do novoho bereha*. Perekl. S. Skliarenka. Kyiv: Dnipro.
- Lācis, Vilis (1956). *Vtrachena Batkivshchyna*. Perekl. S. Skliarenko. Kyiv: Khudozhnia literatura.
- Le, Ivan (1934). Linards Laicens. 30 rokov pismennytskoi diialnosti. *Chervonyi Shliakh*, No.5, s. 170–174.
- Lielais, Arturs (1971). *Karavely vykhodiat v okean*. Perekl. K. Overchenko. Kyiv: Veselka.
- Oga, Jānis. (2023). Magical Realism under the Soviet Occupation: The Case of Zigmunds Skujiņš. *Colloquia*, No. 51, pp. 65–86. DOI: 10.51554/Coll.23.51.05.
- Sadlovskiy, Yurko (2011). 'Moisei' i 'Yosyp ta yoho braty'. *Zaxid.Net*, 7 October. Available at: https://zaxid.net/moysey_i_yosyp_ta_yogo_brati_n1237975 [Accessed 17.07.2023.].
- Shpytal, Anatolii (2016) Latyska literatura (L. I.). *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy. T. 16: 'Kuz' – 'Lev'*. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Available at: <https://esu.com.ua/article-53396> [Accessed 17.07.2023.].
- Shpytal, Anatolii (2010). Pro 'Antolohiiu...' i ne tilky pro nei. *Vsesvit*, No. 3–4. Available at: <https://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/709/41/> [Accessed 10.07.2023.].
- Shpytal, Anatolii (1989). *Problema vyboru v suchasnii prozi*. Kyiv: Naukova dumka.
- Shpytal, Anatolii (1990). Zvaigzne Biruta. *Ukrainska Literaturna Entsyklopediia. T. 2: D–K*. Kyiv: Holov. red. URE im. M. P. Bazhana. Available at: <http://izbornyk.org.ua/ulencycl/ule55.htm> [Accessed 15.07.2023.].
- Skujenieks, Knuts (1994). *Nasinnia v snihu*. Perekl. Y. Zavhorodnii. Kyiv: Ukrainskiy pismennyk.
- Tabūns, Bronislavs (2001). Linards Laicens (1883–1938). Smilktīņa, Benita (sast.) *Latviešu rakstnieku portreti: Laikmeta krustpunktos*. Rīga: Zinātne, 82.–114. lpp.
- Upīts, Andrejs; Lācis, Vilis; Vilks, Ēvalds; Grīva, Žanis; Zariņš, Mārgēris; Birze, Miervaldis; Ezera, Rēgīna; Kalniņš, Jānis; Zigmonte, Dagnija; Gāliņš, Harijs; Skujiņš, Zigmunds; Kalve, Aivars; Belševica, Vizma; Jakubāns, Andris; Bels, Alberts; Lāss, Ēriks (1982). *Latyske radianske opovidannia*. Perekl. avtorskyi kolektyv. Kyiv: Dnipro.
- Vācietis, Ojārs (1990). *Aryfmetryka*. Perekl. M. Hryhoriv. Kyiv: Veselka.
- Vācietis, Ojārs (2008). *Khoda vichnosti biloi*. Perekl. Raul Chilachava. Rīga: Zelta rudens.
- Vāczemnieks, Laimonis (1980). *Livsalski khlopchaky: Povist*. Perekl. K.Overchenko. Kyiv: Veselka.
- Zālīte, Māra (2019). *Piat paltsiv*. Perekl. L. Melnyk. Kyiv: Yaroslaviv Val.
- Zedain, Vi. (1934). Tvorcha molodist. *Chervonyi Shliakh*, No. 5, s. 175–177.
- Zhulynskiy, Mykola (1986). Inertsiiia svidomosti, abo uvaha – vedetsia slidstvo. Bels, Alberts. *Klitka: romany*. Perekl. Z. Koval. Kyiv: Dnipro, s. 3–22.
- Zhulynskiy, Mykola (chief editor) et al. (2015). *Shevchenkiivska entsyklopediia v 6 tomakh. T. 5*. Kyiv: Instytut literatury im. T.H. Shevchenka.
- Zvaigzne, Biruta (1981). Latviiska RSR. Literatura. *Ukrainska radianska entsyklopediia. T. 6*. Kyiv: Holov. red. URE, s. 75.
- Zvaigzne, Biruta. (1971). *Latyshsko-ukrainskie literaturnye svjazi*. Avtoref. Dis. kand. filolog. nauk. Rīga.

Pauls Daija, *Dr. philol.*,

Latvijas Nacionālā bibliotēka

Mārai Grudulei – 60

Ar Māru Gruduli pirmoreiz sastapos 2003. gadā, būdams LU Filoloģijas fakultātes pirmā kursa students. Viņa docēja kursu par latviešu literatūras pirmsākumiem 16.–18. gadsimtā: tematu, kuru vairums studentu, ieskaitot mani, uztvēra ar pieklājīgu apātiju. Man ir aizdomas, ka pilnīgi neviens no mums nebija fakultātē nokļuvis tāpēc, ka mūs interesētu Gliks, Mancelis vai Stenders. Tomēr pamazām Māra mūs aizrāva. Viņa lekcijās rosināja uz senajiem tekstiem paraudzīties plašākās kopsakarībās un kontekstos un nebūt nerunāja tikai par vācu mācītājiem, bet arī citēja Umberto Eko, deva lasīt Ričarda Seneta grāmatas, atsauca uz rakstiem žurnālā "Rīgas Laiks"... Bija redzams, ka viņa dzīvo interesantā, intelektuāli nospriegotā pasaulē. "Karogā" bija lasāmas viņas esejas par kultūru un mākslu (piemēram, par Talijas ceļojumu, trīs jātnieku motīviem, liegprātīgajām rīdziņiecēm), bet vēlāk "Kultūras Forumā" – polemiski viedokļu raksti. Nemaz nešķita, ka viņa būtu pārcēlusies uz dzīvi baroka un apgaismības laikmetā: drīzāk – ka viņa dzīvo vairākās dimensijās vienlaikus un jūtas lieliski arī 21. gadsimtā. Iespējams, tieši tāpēc viņas rokās noputējušās grāmatas vecajā drukā pēkšņi atdzīvojās. Neviens nebija domājis, ka par senākajiem latviešu literatūras vēstures gadsimtiem var runāt arī šādi.

Šajos divdesmit gados, patiesību sakot, nekas daudz nav mainījies. Māra turpina strādāt ar studentiem, bet pārējā laikā – nodoties pētniecībai, īpaši nesatraucoties, ja darbs aizņem arī sestdienas, svētdienas un ielaužas atvaļinājuma mēnešos. Zinātne ir kļuvusi par viņas vaļasprieku, un, lasot Māras pētījumus, tajos aizvien jūtam ne tikai azarts un atvērtība pārsteigumiem, bet arī svaigs un negaidīts skata punkts. Tas sakāms par viņas grāmatu "Latviešu dzejas sākotne 16. un 17. gadsimtā kultūrvēsturiskos kontekstos" (2017), par monogrāfiskajiem pētījumiem, kas publicēti Benedikta Kalnača vadībā tapušajās grāmatās "Vācu literatūra un Latvija" (2005) un "Latvieši, igauņi un lietuvieši: literārie un kultūras kontakti" (2008), un par daudzajiem rakstiem latviski, vāciski un angļiski. Ja tos apkopotu un izdotu vienos

Foto: Agnese Zelīņa

vākos, tā būtu fascinējoša grāmata, kas būtiski mainītu mūsu skatījumu uz Latvijas kultūru. Līdzās tam minams administratīvais un organizatoriskais darbs. Tieši pateicoties Mārai, 2014. un 2019. gadā norisinājās konferences, kas veltītas Gothardam Frīdriham Stenderam un Garlībam Merķelim un kurām sekoja arī kolektīvas publikācijas. Prožektoru gaismu tomēr Māra nemīl un vislabāk jūtas bibliotēku reto grāmatu un rokrakstu lasītavās. Daudzie apbalvojumi – Latvijas Literatūras gada speciālbalsa un divkārtēja Latvijas Zinātņu akadēmijas atzinība par gada nozīmīgākajiem sasniegumiem ir tikai daži no tiem –, manuprāt, Māru atstāj vienaldzīgu. Vissvarīgākais viņai ir tas pētījums, kas top tieši pašlaik.

Daudzi no Māras ir mācījušies ieguldīt enerģiju lietās, kuras nesola tūlītēju ieguvumu. Ieguvums kļūst redzams tikai ilgtermiņā. Tas pats droši vien būs sakāms arī par mītu laušanu attiecībā uz pirmajiem trim gadsimtiem latviešu literatūras vēsturē. Katram, kurš nodarbojas ar to pētniecību, ir labi pazīstami stereotipi, ka tā nav ne "latviešu", ne "literatūra"; ka tajā viss sen jau izpētīts; ka tajā nekā pētīšanas vērtība nemaz nav; ka, pat ja viss nav izpētīts un kaut kas ir pētīšanas vērts, tad tas ir, Jāņa Rudziša vārdiem sakot, "snobisms"... Šie ir priekšstati, kas nemainās vienas dienas laikā, un, domājot par Māras darbu, man nāk prātā Stenderam un apgaismībai veltītā piemiņas ansambļa atklāšana šogad Sunākstē, kuras laikā tika daudzināta Jāņa Stradiņa iemīļotā sentence: *gutta cavat lapidem* ('piliens izdobj akmeni'). Arī Māras raksti, referāti, grāmatas, organizētie pasākumi ir šādi pilieni, kas drupina un slīpē akmeni.

Neraugoties uz viņas aizņemtību un produktivitāti, man radies iespaids, ka Māra pret pētniecību izturas drīzāk kā pret intelektuālu pastaigu, nevis maratona skrējieni. Viņa ļauj, lai pētāmās tēmas pašas viņu ved nezināmos virzienos, un nebaidās no nostūriem, kuros neviens vēl nav spēris kāju. Piemēram, pētot garīgo dziesmu grāmatu ilustrācijas, viņa nokļuva arhitektūras un emblemātikas laukā, bet, pievēršoties Stendera veļas mašīnas vēsturei, atklāja tehnoloģiskās apgaismības kopsakarības. Šī pastaiga starp nozarēm un gadsimtiem aiz sevis slēpj nopietnu darbu un iedziļināšanos. Jau studiju laikā Māra rosināja mūs lasīt pirmavotus, nevis to, ko autoritātes par tiem vēlāk rakstījušas, un šim it kā tik vienkāršajam principam viņa konsekventi seko. Tāpēc viņas pētījumos nereti tiek grauti mīti un klišejas, kuru latviešu literatūras pirmsākumu vērtējumos netrūkst; taču tas diez vai ir pašmērķis. Pagātnes izpēte Mārai nav sēdēšana antikvariātā, mēģinot citiem pārdot vienu vai otru vērtslietu: tā drīzāk ir nepārtraukta saruna starp laikmetiem. Reizēm pagātne uzdod jautājumus mums, reizēm mēs – pagātnei. Tāpat kā muzikālā dzirde, pastāv arī pētnieciskā dzirde, un, pateicoties Mārai, esam varējuši saklausīt daudzas jaunas balsis no sen pagājušiem gadsimtiem.

Teorētiskas interpretācijas un vispārinājumi parasti Mārai nav pārāk saistoši, viņu vairāk interesē konkrēts fakts, epizode, teksts. Ja sekojam bieži citētajai

Emanuela Leruā-Ladirī frāzei par to, ka vēsturnieki dalās izpletņlēcējos un trifeļu racējos, tad Māra noteikti pieder pie pēdējiem. Līdz ar to viņa arī palikusi samērā imūna pret konjunktūru – arī humanitāro zinātņu teorijā tāpat kā modes industrijā pastāv “šīs sezonas aktuālie toņi”. No šiem toņiem, tāpat kā no pētniecības pieaugošās birokratizācijas un projektu kultūras, Māra cenšas turēties pa gabalu. Un ne velti: viņas veikums un sasniegumi drīzāk īstenojušies par spīti Latvijas zinātnes politikai, nevis pateicoties tai.

Šķiet, ka interese par pirmavotu un dzīvu cilvēku aiz tā ir arī iemesls, kāpēc Mārai ir izdevies vienmēr izpeldēt starp vācbaltiešu kultūras mantojuma Skillu un Haribdu: noliegumu vai idealizēšanu. Abas tendences Latvijas sabiedrībā ir aktuālas, bet, kad Māra izceļ vācu mācītāju ieguldījumu latviešu literatūrā, neviens nevarēs viņai pārņemt to, ko Kaspars Zellis pirms dažiem gadiem tik trāpīgi nosauca par “neokultūrtrēģerismu”. Māra ir pratusi nezaudēt līdzsvaru, un viņas pētījumi ir paraugs arī citiem agro jauno laiku kultūras vēsturniekiem, kā iespējams vienu un to pašu parādību aplūkot no dažādām pusēm, vienmēr atceroties, ka vācu un latviešu attiecību vēsture nav Holivudas filma ar labajiem un ļaunajiem varoņiem.

Kad Māra ieinteresējās par Jauno Stenderu un laikabiedriem, viņa 2005. gadā pirmoreiz ielika šīs paaudzes literāro veikumu vācvalodīgajā *Volksaufklärung*, un tas radīja mazu apvērsumu latviešu 18. gadsimta literatūras izpētē. Tautas apgaismību Māra dēvēja par “klusu starpposmu” un “rosīga darba laikmetu, kas iztieks bez apgaismei un jaunlatviešu kustībai raksturīgās apbrīnas un skaļuma”, bet par tās pārstāvjiem izteicās, ka viņi, “iespējams, paši, ne to gribot, ne uz to cerot, modina, mudina, iedvesmo, izglīto, attīsta”. Man gribētos teikt, ka šie vārdi ļoti precīzi raksturo Māru pašu: bez izrādīšanās un publicitātes klusībā veiktais darbs atstāj iespaidu, kas bieži pārsniedz iecerēto.

Brīdī, kad rakstu šīs apsveikuma rindas, Māra ir vēl aizņemtāka nekā parasti. Negribu atklāt noslēpumus pirms laika, bet zinu, ka drīzumā mēs varētu sagaidīt ļoti intriģējošu kāda 18. gadsimta rokraksta izdevumu. Jau pašlaik kopā ar Latvijas Nacionālās bibliotēkas kolēģiem Māra strādā pie kāda starptautiska foruma, kas norisināsies aiznākamajā gadā. Un nojaušu, ka top arī plašāks pētījums, kas savedīs kopā latviešu 18. gadsimta dzeju ar mūzikas vēsturi.

Lai šis klusais, bet rosīgais darbs turpinās un akmens drūp – to arī novēlu Mārai dzimšanas dienā!

“Vairāk gaismas!” Viesturam Vecgrāvim – 75

Foto: no personīgā arhīva

Latvijas Universitātes emeritētais profesors, viens no Latvijas ievērojamākiem, erudītākajiem literatūrvēsturniekiem un literatūrzinātniekiem, dzejas kritiķis, grāmatizdevējs un redaktors Viesturs Vecgrāvis 2023. gada 12. martā atzīmējis 75. jubileju.

Viesturs Vecgrāvis strādājis pedagoģisko un muzejniecības darbu, darba pirmsākumi skolotāja amatā Siguldas Vakara vidusskolā, vēlākos gados Murjāņu Sporta internātskolā un Rīgas 13. profesionāli tehniskajā vidusskolā. Bijis zinātniskais līdzstrādnieks Siguldas novadpētniecības muzejā un Leona Paegles Memoriālā muzeja “Lauči”

vadītājs. No 1983. līdz 2003. gadam Vecgrāvis strādājis LU Literatūras, folkloras un mākslas institūtā par asistentu, vēlāk par vadošo pētnieku. 1993. gadā ieguvis filoloģijas doktora zinātnisko grādu par latviešu trimdas dzejas zinātnisko publikāciju kopu “Latviešu trimdas dzeja: 1944.–1963. gads (process un novācījas)”. Literatūrzinātnieks Raimonds Briedis akcentējis recenzentu Valtera Nollendorfa un Vitolda Valeiņa atzinīgi vērtēto pētījuma nozīmi – ietiekšanos trimdas problemātikā ar ārpustrimdas skatījumu un toleranci pret pētāmo materiālu: “[L]īdzās novitāšu akcentējumam netiek noliegta arī tradicionālās vērtības: dzejas spēku nosaka nevis kāds *-isms*, bet izjūtas patiesums.” (Briedis 1993: 235)

No 1990. gada Vecgrāvis ir LU lektors, latviešu literatūras vēstures, literatūras teorijas, trimdas lirikas, latviešu un cittautu literatūras virzienu u. c. humanitāro studiju kursu docētājs, no 1998. gada – profesors Filoloģijas fakultātē, kopš 2011. gada Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu literatūras un teorijas katedras emeritētais profesors.

Viestura Vecgrāvja plašajā zinātnisko un literatūrkritikas interešu lokā ir latviešu dzeja, padziļināta, analītiski smalkjūtīga un daudzšķautņaina dzejas analīze, plašāku rakstniecības un kultūrvēstures procesu izpēte, literāro virzienu un strāvojumu paradigmu maiņa un virzienu koeksistence latviešu literatūrā, pētniecībā

centrāla ir romantisma literārās tradīcijas ģenēze no 19. gadsimta sākuma līdz mūsdienām. Vienlīdz būtiski ir Eiropas un pasaules literatūras procesi un autori, dažādu literāro paralēļu izpēte virzienu kontekstā.

Nozīmīgi, ka literatūrzinātnieks savos pētījumos neoperē tikai ar teorētisku, metodoloģisku un faktoloģisku saturu, bet allaž tiecas akcentēt vispārcilvēcisko vērtību klātbūtni un augstākus ideālus, ko reprezentē aplūkoto autoru daiļrade. Vecgrāvim jau izsenis ir nozīmīga arī literatūras vēstures papildināšana, pilnigošana, vēsturiskā taisnīguma atjaunošana, atvērtība noklusētajam un nepelnīti piemirstajam, jo aktīvi pievērsies marginalizētiem autoriem.

Pētnieka publikācijas, monogrāfijas, apceres, populārzinātniskie raksti, kā arī lekcijas gan akadēmiskai, gan plašākai sabiedrībai raksturo patiesi ieinteresēta orientācija uz auditoriju, ko apliecinājis arī pats autors. Vecgrāvis daudzkārt uzsvēris, ka pētnieciskā darba rezultātu vēlas adresēt iespējami plašākam lasītāju lokam, tā rosinot un saistot sabiedrības interesi un veicinot tradīciju pārmantojamību.

Jānorāda, ka nav iespējams pieminēt visu liriķu loku, kam pētnieks savā ievērojamā pieredzē veltījis publikācijas un arī plašākus pētījumus – sākot no novadnieka Pērsieša 19. gadsimta beigās līdz pat gara radniekam dzejniekam, atdzejotājam Leonam Briedim un citiem mūsdienu autoriem 21. gadsimtā. Literatūrzinātnieka agrīnās intereses, kuras pārtapušas mūža darbā, ir 19. un 20. gadsimta mijas autori Jānis Poruks, Fricis Bārda, Kārlis Skalbe un ētisko ideju aspekti viņu darbos, laikmeta norišu krustugunīs.

Jaunākā fundamentālā monogrāfija "Pie augstā loga" (Dienas Grāmata, 2023) sērijā "Es esmu..." veltīta Jāņa Poruka personībai un literārajam mantojumam idejiskos, ētiskos, garīgos, estētiskos, tematiskos, laikmeta kultūras tradīciju un vides, iekšējo pretrunu, hronoloģiskajos, hipotētiskajos, kultūras leģendu un mītu, kā arī iepriekšējo laiku un mūsdienu pētnieciskajos aspektos. Latviešu literatūras zelta klasikas autoru, tostarp arī Poruka, mantojums dažādos vēstures posmos ir mītu apvīts un pakļauts kultūras klišejām, monogrāfija izvērsti un godprātīgi aplūko šīs interpretācijas mūsdienu izpratnē.

Literatūrzinātnieks padziļināti pievērsies arī modernisma aizsākumiem latviešu literatūrā 20. gadsimta pirmajās desmitgadēs, īpaši Fallija, Edvarta Virzas, Viktora Eglīša darbiem. Vienlīdz būtiska ir jau minētā trimdas literatūras un literatūrkritikas, ASV, Zviedrijas, Lielbritānijas, Austrālijas literārā procesa pētniecība. 20. gadsimta 80. gadu beigās literatūrzinātnieks pievērsies Ņujorkas modernistu "Elles ķēķa" autoru kopai (Linards Tauns, Gunars Saliņš, Jānis Krēsliņš, Mudīte Austrīņa, Baiba Bičole u. c.), dzejnieču Astrīdes Ivaskas, Zinaīdas Lazdas, Veronikas Strēlertes, Veltas Tomas, Elzas Stērstes, Elzas Ķezberes, Veltas Sniķeres, dzejnieka, filozofa Roberta Mūka daiļradei, kā arī Stokholmas latviešu literatūras tulkotājiem, dzejniekiem

Dzintaram Sodumam, Jurim Kronbergam, Zviedrijas trimdiniekiem Annai Dagdai, Andrejam Eglītim, Mirdzai Čuibei, tāpat arī Austrālijas latviešu autoriem Kārlim Ābelem (junioram), Ināram Brēdriham, Gundaram Pļavkalnam, Ivaram Lindbergam, Eduardam Silkalnam, Jānim Sarmam, Ernai Ķikurei un daudziem citiem.

Nozīmīgākie izdevumi tapuši kā pētnieciskā darba rezultāts mūža garumā, Vecgrāvja monogrāfijām raksturīgs analīzes grodums, sava veida dekartisks duālisms, kurā savu interpretāciju autors netiecas uzdot par vienīgo patiesību, tā mudinot lasītāju aktīvai intelektuālai un spinoziski dvēseliskai mījiedarbībai ar literāru tekstu.

Literatūrzinātnieka 70 gadu jubilejā izdota zinātniskā monogrāfija "Mani sveicina zvaigznes... Romantiskā pasaules izjūta latviešu dzejā. Impresijas un ieskatī" (LU Akadēmiskais apgāds, 2018) ciklā "Latvijas gadu gredzeni literatūrā". Autors priekšvārdā uzsvēris romantisma mākslu kā būtisku mūsdienu cilvēka esības daļu, apliecinot literārā romantisma tradīcijas nepārtrauktību latviešu literatūrā, joprojām aktuālu gan klasiskajās formās, gan daudzveidīgajās romantiskās pasaules izjūtas reprezentācijās. Monogrāfija veido ieskatu "nācijas mentalitātes atspulgā", atklājot latviski romantiskās mūžības dimensijas, indivīda jūtu pasauli, emocionālo intensitāti, gaumi, ilgu, sapņa motīvus, panteiskās attieksmes, metafizisko, kas ir vienlīdz vērtīgs kā racionālais un pragmatiskais. Latviešu nacionālajai literatūrai ir iezīmīgs smalks, niansēts garīgums, kas iemieso cēlo, cerīgo un neiznīcīgo. Akadēmiskajā monogrāfijā redzams hronoloģisks vēriens, kas sniedzas pāri teorētiskās literatūras robežām un padara izdevumu par plašākai auditorijai saistošu lasāmvielu.

Citā apjomīgā enciklopēdijas tipa izdevumā, kas iecerēts iepriekšminētās monogrāfijas tapšanas laikā, – latviešu un cittautu romantiskās dzejas antoloģijā "Zilā puķe" (LU Akadēmiskais apgāds, 2021) sistēmiski aplūkots romantiskās pasaules izjūtas motīva iemiesojums dažādu laika posmu latviešu dzejnieku darbos. Hronoloģiski veidoti Andreja Pumpura, Ausekļa, Eduarda Veidenbauma, Aspazijas, Raiņa, Jāņa Poruka, Kārļa Skalbes, Friča Bārdas, Valda Grēviņa, Jāņa Grota, Aleksandra Čaka, Elīnas Zālītes, Austras Skujiņas, Mirdzas Bendrupes koncentrēti daļrades un autorpersonību raksturojumi ar atsaucēm uz citiem ievērojamākajiem pētījumiem un recepciju kultūrā, papildinājumā pievienoti iezīmīgākie liriskas piemēri. Lai arī sastādītājs priekšvārdā pieticīgi uzsver, ka antoloģija ir neliela un to veido personiskā atlase, kas saprotami bijusi atkarīga arī no citu tautu dzejas atdzejojumu pieejamības, unikāli, ka izdevumā ir ieskats ne tikai latviešu, bet arī angļu, vācu, austriešu, franču, krievu, poļu, igauņu, lietuviešu, ukraiņu, čehu, somu, norvēģu, zviedru, dāņu, slovāku, rumāņu, ungāru, bulgāru, slovēņu, horvātu, serbu, melnkalniešu, itāļu, spāņu, portugāļu, gruzīnu, amerikāņu dzejnieku darbos, arī vairākos tulkojumu pirmpublicējumos.

Vecgrāvis apliecinājis lokālpatriotisma nozīmi Siguldas novada, īpaši Inčukalna, kultūras un literārā mantojuma apzināšanā un izcelšanā. Sakārtotājs un priekšvārda

autors izdevumam "Doku Atis, Jānis Sudrabkalns, Leons Briedis un Inčukalns: par latviešu rakstniekiem inčukalniešiem" (Inčukalna novada dome, 2021). Izdevumā apkopoti minēto personību autobiogrāfiski raksturojumi, citu autoru viedokļi, lasītājam noderīgas periodiskas norādes un formulēts inčukalniešu būtiskākais devums Latvijas kultūras kopainā, publicējot arī literāro darbu izlasi. Sadarbībā ar Turaidas muzejrezervātu publicēts pētījums par Viktora, Marijas un Anšlava Eglīšu dzimtu Latvijas vēstures griežos, lokālā piederība ir būtiska nācijas identitātes apziņā.

Plašāku ievērību pelnījis arī Vecgrāvja izdevēja darbs. No 1989. gada paralēli pētnieciskajam un akadēmiskajam darbam darbojies grāmatu apgādā "Artava" (sākotnēji – "Atmoda"), īpaši nozīmīgs ir mērķtiecīgais, atbildīgais un pārdomātais darbs trimdas literatūras izdevējdarbībā, problemātikas apzināšana un darba virsmērķis – trimdas literatūras mākslinieciska atjaunošanās un Latvijas un trimdas literatūras atkalapvienošanās – "kopāsaplūšanas fakts un process vienlaikus" (Vecgrāvis 1993: 6). Apgādā "Artava" kopā ar domubiedriem izdota gan trimdas proza, gan memuāru un zinātniskā literatūra, bērnu literatūras darbi, gan īpaši izveidotā dzejas izdevumu sērija. Tajā izdots Andreja Eglīša krājums "Svešais cirvis cērt un cērt" (1990), Veltas Sņķeres izlase "Lietu mutes" (1991), Andreja Irbes izlase "... tad kādu patiesību?" (1991), Andreja Eglīša "Vienmēr kāda zvaigzne aust..." (1993), Valdas Dreimanis izlase "Tam neaizsargātam namam, kas sirds" (1993) un citi nozīmīgi darbi.

1994. gadā, "Daugavai" no Zviedrijas pārceļoties uz Latviju, apgāda dibinātājs un īpašnieks Georgs Šleiers aicina Viesturu Vecgrāvi kļūt par "Daugavas" rīkotājdirektoru. "Daugavā" Vecgrāvis turpina iepazīstināt lasītājus ar trimdinieku un iepriekš aizliegtu, npublicētu vai piemirstu latviešu autoru darbiem, ar literatūrvēsturnieka un pētnieka rūpību vērtējot arī darbu tapšanas novatoriskos un mākslinieciskās nozīmes aspektus. Līdzās trimdas devumam iznāk mūsdienu rakstnieku – Zigmunda Skujiņa, Gundegas Repšes, Alberta Bela, Gunta Bereļa, Jāņa Vēvera, Amandas Aizpurietes, Jura Kunnosa, Arvja Kolmaņa, Jāņa Rambas, Mairas Asares, Agitas Dragunas, Liānas Langas un daudzu citu – jaunākie darbi un izlases, kā arī tulkojumi, top sērijas "XIX gadsimta klasiķi" un "XX gadsimta klasiķi", izdoti pasaules klasikas autoru Ingmara Bergmana, Antuāna de Sent-Ekziperī, Annas Brontē, Garī Romēna, Ernesta Hemingveja, Franca Kafkas darbi. Izdevējam ir būtiski veidot un atjaunot tautas kultūras klasiku un vēsturisko atmiņu, izdodot gan vēsturisko romānu sēriju, gan kultūrvēsturisko, biogrāfisko literatūru, gan paša izdevēja apzīmējumā, "kapitālrakstus" jeb latviešu rakstnieku kopotus rakstus – Alfēda Dziļuma, Aīdas Niedras darbus, Erika Ādamsona īsprozas apkopojumu. Viens no Vecgrāvja visu laiku ievērojamākajiem ir apgādā "Daugava" izdoto Zentas Mauriņas "Rakstu" zinātniskā redaktora darbs. Tāpat Vecgrāvis apzinājis daudzsološu jauno autoru prozas un dzejas debijas, radot iespējas pirmpublicējumiem. Pēc piecdesmit gadu pārtraukuma

Vecgrāvis uz laiku atjaunojis Annas Brigaderes un Zentas Mauriņas aizsākto tradīciju – ikgadēju aktuālās literatūras, literāro notikumu un grāmatu apskatu izdevumu “Daugavas literārā gadagrāmata”.

Kopš 2001. gada Vecgrāvis ir sava apgāda “Jaunā Daugava” direktors. Izdota latviešu, tostarp trimdas autoru un debitantu, dzeja, arī dokumentālā literatūra un tulkojumi. Gan izdevējdarbības sākotnē, gan pašā vadītajā apgādā Vecgrāvis daudziem izdevumiem ir pēcvārdu autors, lasītājam piedāvājis koncentrētu, būtisku ieskatu autoru rakstībā, daiļdarbu idejiskajos, ētiski estētiskajos pamatos, allaž spējot meistarīgi aprakstīt arī metafiziski subjektīvus lielumus – dzejas garu un auru. Tāpat jāpieņem mērķtiecīga dzejas krājumu izdošana un labvēlība pret lirikas debītiem.

Tāpaši jāuzsver, ka Vecgrāvis izdevēja darbībā par principu apzināti izvīzījis izdotu darbu literāri māksliniecisko kvalitāti un gaumes, jēgas un vērtības kritērijus, ne sagatavoto izdevumu kvantitāti, komercialitāti un plaša patēriņa saturu, tā tiecoties izglītēt lasītāju auditoriju.

Emeritētajam profesoram docētajos studijuursos pieder hrestomātiski leģendāri izteikumi, kuri Latvijas Universitātes Baltu filoloģijas studiju programmu studentēm joprojām ir spilgtā atmiņā. Semināra laikā izskan jautājums auditorijai ar smalkjūtīgu piebildi, ka profesors studentes netur aizdomās par nezināšanu. Ieskaite darbu prasību apraksts, kurā pie kritērijiem, lai izdarītu secinājumus par tēmas apguvi, ir atvainošanās komentārs “piedodiet, bet tomēr”. Apjomīgs obligātās literatūras saraksts, kuram pievienota norāde ar cerību mazināt studenšu ciešanas un mokas, saraksts ierasti papildināts arī ar papildu ieteicamo literatūru, kuru profesors studentēm azartiski vēlējis izlasīt kādā brīvā brīdī. Prozaiskajā realitātē brīvo brīžu literatūrzinātnes studentiem nav, jo dzīve rit romānu, noveļu, eseju, dzejas krājumu un vēstures lappusēs, bet tiecība uz izcilību paliek un lekciju ideāli tāpat. Pasaules izcilākās literatūras izlase ir tikai viens no emer. prof. Viestura Vecgrāvja studiju guvumiem. Vairākas filoloģijas studentu paaudzes var apliecināt profesora izstrādāto lekciju privilēģiju – apjomīgu, enciklopēdisku teorētisko materiālu profesors allaž prezentējis vitāli un dzīvi, piešķirot būtiskus akcentus literāro virzienu, strāvojumu, konkrētu autoru rakstības un daiļdarbu pilnīgākai izpratnei, literatūras un vizuālās mākslas, mūzikas, filozofijas, drāmas vēstures paralēlēm. Vizuāla aina no Filoloģijas fakultātes gaitenī: atveras katedras durvis, un tur pārļu krāsas uzvalkā un satīna kaklasaitē, ar porcelāna kafijas tasīti vai apelsīnu sulas glāzi, šarmantā vieglumā auditorijai tuvojas profesors Vecgrāvis. Literatūras vēstures iedzīvināšana, spēja ne tikai analītiski raksturot, bet izjust mākslas darba garšu, cilvēcīgā un cieņpilnā sadarbība lekciju un semināru pieredzē ir neaizmirstama un apceres autorei viens no vērtīgākajiem studiju ieguvumiem. Zudušo laikmetu vērtības – cēlo un cildeno – Viestura Vecgrāvja personība un profesionālā darbība iemieso joprojām.

Pagājušā gadsimta beigās Viesturs Vecgrāvis sarunā ar rakstnieci Gundegu Repši zīmīgi definējis: "Eksistencei nav jēgas, ja cilvēks nejūt sevi iekšēji piesaistītu kaut kam par sevi pašu augstākam. Bet, ja es jūtu šo piesaisti, ko varbūt pat nevajag nosaukt vārdā, tad ir jēga. Liela, absolūta un nediskutējama jēga." (Repše 1999: 224)

Programmatiskais izteikums atbalsojas arī nepārejošā vēlējumā pašam autoram – lai jēgas zvaigžņotā gaisma joprojām spīd radošos un personīgos atklājumos un guvumos, lai esība latviešu literatūras izpētē turpinās!

Bibliogrāfija

Briedis, Raimonds (1993). Viesturs Vecgrāvis kļūst *doctor philologiae*. *Karogs*, Nr. 11, 233.–235. lpp.

Repše, Gundega (1999). Gadsimta beigu skatiens. Spinozas dārgakmentiņi un ilūzijas. Gundegas Repšes saruna ar Viesturu Vecgrāvi. Rīga: Pētergailis, 219.–224. lpp. (Pirmpublicējums žurnālā *Karogs*, 1998, Nr. 9.)

Vecgrāvis, Viesturs (1993). Rungas abi gali. Pārdomas par ārzemju latviešu autoru darbu izdošanu Latvijā. *Neatkarīgā Cīņa*, 17.07., 6. lpp.

In memoriam

Ingrīda Burāne, *Mg. art.*,

Latvijas Mākslas akadēmija

Viktors Hausmanis (06.12.1931.–18.03.2023.)

Uzrunāta rakstīt šīs rindas, nedaudz satrūkos. Kā, kāpēc? Kāpēc neviens no desmitiem audzēkņu literatūras un teātra nozarē, neviens no pētniekiem Literatūras, mākslas un folkloras institūtā? Neviens no Teātra darbinieku savienības vai Rakstnieku savienības kolēģiem, ar kuriem kopā būs vairāk nekā pusgadsimtu? Labi, ir jau tiesa, grūti atrast vēl kādu laikabiedru, ja aizsauc 91 gada vecumā un gados jaunākiem literatūrzinātniekiem, teātra speciālistiem vairumam ir visai šaurs ieskats par akadēmiķa, Latvijas Zinātņu akadēmijas Lielās medaļas laureāta (2007) darbības atceri, jo viņa ražīgākie gadi veltīti Latvijas kultūrvēsturei okupācijas režīmā.

Neviens neizvēlas dzīves posmu, kurā jādzīvo, jāpadara nedarītais, jāsteno likteņa uzliktais. Var tikai apbrīnot Viktoru Hausmani, ar kādu mērķtiecību un uzticību

Ceļā uz Nacionālā teātra 2019./2020. sezonas atklāšanu.

No kreisās: Rita Ausma Hausmane, Viktors Hausmanis un atvadu rindu autore.

Foto: no personīgā arhīva

savai profesijai (faktiski divām atšķirīgām humanitāro disciplīnu jomām – literatūrai un teātra mākslai), siltu iejūtību viņš savā stāvējā, smalkajā rokrakstā dienu no dienas rindoja rakstu zīmes laikrakstu un žurnālu publikācijām, topošajām grāmatām, lekcijām, starptautiskām konferencēm. Daļu no veikuma sauso burtu un ciparu kārtojumā var atrast LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta sagatavotajā un izdotajā brošūrā “Viktors Hausmanis. Bibliogrāfija. 1956–2011”. Nedaudz vairāk nekā simt lappušu rāda Raiņa pētnieka, dramaturģijas sapratēja, teātra gara spodrinātāja domu un jūtu pasauli. Tā lasāma, izzināma, tālāk interpretējama un izmantojama. Lādes, kurās ielocītās derīgās mantas vēl būs pārcilājamas kā darba dienās, tā svētku reizēs. Protams, Plūdoņa balvas laureāts (1996) nebūtu iespējis viņam uzticēto vezumu ne vilkt, ne stumt viens. Allaž palīdzīgi visos brīžos bija uzticamā dzīvesbiedre Rita Ausma Hausmane (1932–2022) un kolēģi visās darba vietās.

Ar labi izglītoto, cerību spārnoto Latvijas Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta jauno speciālistu iepazīnos 1965. gada septembrī, kad intervēju Kārli Kundziņu par iecerēto Raiņa Kopotu rakstu tapšanu. Manuskriptu pieblīvētajā telpā sarunai pieslēdzās tolaik iecerēto akadēmisko rakstu pamatprincipu līdzautors un Raiņa tekstu tulkotājs, šifrētājs, salīdzinātājs. Tā mūsu sarunas par Raini, dramaturģiju, teātri nepārtrūka 58 gadu garumā. Kopīgas intereses, kopīgi pārspriedumi, reizēm kopīgi redzējumi, vēlāk jau kopīgas mājas viesības, kopīgi grāmatu atklāšanas svētki. Šaurajā Rīgā ceļu un krustceļu nav tik daudz, lai ik dienu nesatiktos klātienē vai neklātienē.

Ja gauži privāti atskatos uz Viktora Hausmaņa personības atspulgu Latvijas kultūrā, tad viņa nozīmi un pagaidām vēl nenovērtējamo pienesumu varu raksturot kā zaļojošu trejlapīti, pļavas āboliņu (*Trifolium pratense*). Pazīstams katram zemniekam kā vērtīgs augs ar stipru sakņu sistēmu, daudzgadīgs un atsevišķām lapiņām sirdsveida formā. Tās savstarpēji saistītas, cita citu papildinošas.

Pirmā lapiņa ietver Pedagoģa sūtību. Ne tāpēc vien, ka absolvējis Latvijas Valsts Pedagoģisko institūtu (1954) un ilgus gadus bijis docētājs, profesors Latvijas Valsts konservatorijas (tagad – Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmija) Teātra fakultātē, arī Latvijas Kultūras akadēmijā un Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātē, kur desmitu desmitiem studentu atvēris pirmās nojausmas par latviešu teātra un latviešu drāmas vēsturi. Bet galvenokārt tāpēc, ka Viktora Hausmaņa iekšējais dzinulis bija izglītot, dot gara vērtību neaptvēramību visos iespējamajos veidos – ar recenzijām, grāmatām, lekcijām, konferencēm Latvijā, ārvalstīs. Būdams institūta direktors, Viktors Hausmanis sekmēja savas paaudzes kultūras vērtību radītāju (Gundega Grīnuma, Lilija Dzene, Valentīna Freimane, Ruta Čaupova un daudzu citu), vēlāk arī jaunāko paaudžu augsmei un pašnoskaidrošanos.

Otrajai lapiņai piešķiru maz izsakošo apzīmējumu – Skaistuma alcējs. Viktora Hausmaņa ikdienas tēls, sakoptība, vīrišķīgā elegances rādīja kādu noteiktu vērtību

mēru: tiecību pēc ētiskā un estētiskā vienības. To viņš meklēja gan dramaturģijas analīzēs, gan uz teātra skatuvēm, gan, apjūsmojot skaistas un meistarīgas aktrises savās monogrāfijās "Lilija Ērika" (1968), "Sarunas ar Felicitu Ertneri" (1977), "Lilita Bērziņa" (1980), "Alma Ābele" (1983), "Velta Līne" (1986), jubileju veltījumos un enciklopēdiskās uzziņās par citām nozīmīgām un talantīgām aktrisēm. Visi šie un daudzi citi Viktora Hausmaņa meklējumi, atradumi, fiksējumi sēja, sasien pagātņi ar nākamību, skatuves mākslas pēctecību, kas stāv pāri ikdienas pliekanībai un intrigām.

Un trešā lapa, kura ietver visu, – Patriots. Vienmēr un visos laikos. Viņš nepieņēma tēvu zemes sašķeltību, viņš ar savu sūro un neatlaidīgo darbu kopa latvietību visās iespējamās formās, veidos. Atmosferas un atgūtās neatkarības gados kā galveno uzdevumu Viktors Hausmanis turēja rūpi par sadalītās tautas, kultūras vienošanu. Ar Anšlava Eglīša, Mārtiņa Zīverta, trimdas aktieru atvešanu tautas dzīves aprītē, kopīgajā asinsritē. Tas viņam bija tikpat svarīgi kā zeme, saule un lietus, lai Zvejniekciema dobēs labi augtu paša stādītie, aprūpētie kartupeļi, sīpoli un cukurzirņi.

Uguns un nakts pastāvēs vienmēr. Kamēr pastāvēs Latvija un latvieši, nopietni aptvert, saprast vēstures mantojumu, kultūras pēctecību, gaitu, telpu nebūs iespējams bez Viktora Hausmaņa darītā, padarītā.

Ieva Kalniņa, *Dr. philol.*,

Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts

Dzirdēt *piano*...

Dzidra Vārdaune (06.06.1928.–23.10.2023.)

Foto: no personīgā arhīva

Pēdējos gados Dzidra Vārdaune reizēm teica: “Es vairs nedzirdu *piano*...” Aiz vieglās ironijas jautās sāpīgs dzelonis, jo mūzikas klausīšanās un koncertu apmeklējumi bija nozīmīga viņas garīgās dzīves daļa. Nu šis baudījums vairs nevarēja būt pilnīgs. Taču, kas svarīgi, Dzidra Vārdaune visā garajā un bagātajā mūžā saglabāja iekšējo dzirdi – spēju saklausīt rakstniekos, literatūrā un mākslā, cilvēkos un dzīvē vissmalkākās nianšes līdz pat *pianissimo*. Tas bija viņas personības īpašais jūtīgums, kas vecāku dots, vides, skolu un skolotāju, sastapto cilvēku un pieredzētā veidots, arī pašas izkopts. Tas bija pamatā arī tam “instrumentāri-

jam”, kā viņa piegāja pētnieciskajam darbam – iejūtīgi, iedzīvojoties pētāmajā materiālā un rakstniekā, dzejniekā vai dramaturgā, meklējot estētiskās un ētiskās vērtības, patstāvīgi apgūstot literatūras teoriju un uzmanības lokā vienmēr paturot cilvēku, sarežģītu un pretrunīgu. Kādā intervijā viņa saka: “Cilvēks man ir svarīgāks nekā teorija.”

Institūtā (tolaik Valodas un literatūras institūtā, vēlāk Literatūras, folkloras un mākslas institūtā) Dzidra Vārdaune ienāca 1957. gada pašā sākumā. Aiz muguras bija studijas Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātē (1948–1953) Staļina ēras beigu posmā, kad tikko bija iznākuši lēmumi par žurnāliem *Zvezda* un *Leņingrad*, kad jāstudē bija Marra mācība un Staļina darbi valodniecībā, kad literatūrā dominēja sociālistiskais reālisms un literatūras zinātnē – vulgāra, šķiriska pieeja literatūrai. Darba gaitas bija aizvedušas uz Kultūras ministriju un laikrakstu “Cīņa”, taču nedz ierēdnes, nedz kompartijas avīzes redakcijas locekles darbs neatbilda viņas raksturam un pārliecībai, dziļi nacionālai un patriotiskai. Liktenīga izrādījās mīlestība uz teātri – studiju gados vai ik vakaru skatītās teātra izrādes modināja interesi par dramaturģiju, un diplomdarbu par Antonu Čehovu “Čehovs uz latviešu teātra skatuves” Vārdaune rakstīja teātra zinātnieka Kārļa Kundziņa vadībā. Un tieši

Kārlis Kundziņš uzaicināja Dzidru Vārdauni darbā Valodas un literatūras institūtā, sākumā par laboranti. Intelīgento Kundziņu viņa vienmēr atcerējās ar dziļu pateicību, jo viņš iemācījies literatūras pētnieka amata pašu pamatu – strādāt precīzi, pievērst uzmanību faktiem un tikai tad izdarīt vispārinājumus un secinājumus.

Pirmais pētnieciskais darbs institūtā bija raksts par tolaik jauno dramaturgu Gunāru Priedi "Latviešu literatūras vēstures" 6. sējumā (1962), vēlāk pati gan uzskatīja, ka ar rakstu nav ko lepoties, taču Priedes lugas vedināja domāt par konflikta un dialoga nozīmi dramaturģijā un, ņemot vērā minētā dramaturga rokraksta īpatnības, par lirisma un dramatisma attiecībām tajā. Tās ir divas kategorijas, kas Dzidru Vārdauni saista literatūrā, un par tām būs jādomā, arī rakstot par dzejnieci un dramaturģi Māru Zālīti un dramaturgu Jāni Jurkānu. 1973. gadā klajā nāk monogrāfija "Tragēdijas žanrs latviešu literatūrā", kas tapusi, pārstrādājot disertāciju, un joprojām ir nozīmīgākais pētījums par šo žanru. Tragēdijas žanru pētot, neizbēgami ir jāsaskaras ar tragiskā varoņa un varas jautājumu, kas padomju laikā bija sensibls. Nācās rakstīt izdevniecībai lūgumrakstu atļaut pētījumā iekļaut trimdinieka Mārtiņa Zīverta tragēdiju "Vara", jo par žanru nav iespējams runāt bez tās. Nākamā iecere bija saistīta ar dialoga izpēti drāmā, tapa raksti par dialogu un monologu Raiņa dzejas drāmā un Zīverta lugās un pirmās nodaļas monogrāfijai, kura netika pabeigta. Mūža nogalē viņa puda nožēlu, ka darbs palicis pusceļā. Acīs krītošākais iemesls, kāpēc tā – padomju laikā ierobežotā piekļuve ārzemju pētījumiem, kas šķita absolūti nepieciešami. Arī Maskavas lielākās bibliotēkas tos nenodrošināja. Otrs iemesls vairāk saprotams tiem, kas tajā laikā strādāja institūtā, – pastāvēja iespēja pieteikt un izstrādāt tēmas, kas interesēja pētnieku, taču bija jāpakļaujas arī institūta plāna darbiem, kad "savi" pētījumi bija jānoliek malā. Literatūras teorijas nodaļas plānā tika iekļauta prozas teorijas rakstīšana, un Dzidra Vārdaune kolektīvajā monogrāfijā "Prozas žanri" (1991, kopā ar Ingridu Kiršentāli un Benitu Smilktiņu) žanru aspektā izpētīja prozas mazās formas – miniatūru, tēlojumu, skici un eseju. Jo īpaši pēdējā kļuva tuva pētniecei, un vēlmju domāšanā viņa teicās labprāt būtu izstrādājusi atsevišķu darbu par to.

Institūta plāna darbos tāpat ietilpa Raiņa Kopotu rakstu sakārtošana un komentēšana – Dzidras Vārdaunes sagatavots ir 10. sējums (1980), un variantu 4. sējumam (1983) viņa bijusi līdzautore. Minami arī raksti kopkrājumos "Tautas dzejnieks Rainis" (1965), "Literatūra un laikmets" (1970), "Žanrs un kanons" (1977), "Stils un žanrs jaunākajā padomju literatūrā" (1981). Kā priekšdarbi jaunai latviešu literatūras vēsturei vērtējami 80. gadu otrajā pusē iesāktie un vairāk nekā desmitgadi turpinātie izdevumi "Latviešu rakstnieku portreti", kur Dzidra Vārdaune rakstījusi par Āriju Elksni, Māru Zālīti, Māru Misiņu, Andreju Eglīti, Māri Čaklo, Jāni Jurkānu. Lielākā daļa šo portretpētījumu atklāj vēl vienu Dzidras Vārdaunes pētniecisko interešu

lauku – dzeju. Tas ir bijis mīlestības darbs, kur pētnieciska izziņa vienojusies ar estētisku baudījumu. Kādā intervija viņa saka: “Es, varētu teikt, izjūtu tos cilvēkus, par kuriem esmu rakstījusi, atrodu vai nu atsevišķus, vai vairākus saskares punktus, kas mani interesē viņu daiļradē. Piemēram, daudz šādu punktu man bija ar Āriju Elksni, varbūt tāpēc ka mēs vienā gadā dzimušas. Arī daudz kas mūsu vecāku attiecībās ir līdzīgs. Ļoti žēl, ka tagad apklususi ir Māra Misiņa, izjūtu viņu kā smalku cilvēku. [...] M. Čaklā dzejā mani vispār saista cilvēka un laika attiecības [...]. “Sastrēgumstunda”, tas ir ārkārtīgi traģisks, tur var sajust arī viņa personisko traģiku. [...] Čaklajam piemīt tāda dzīves pilnestības izjūta – izmisums un sāpes, un prieks; viņš pieņem dzīvi, kāda tā ir, un izbauda visā izjūtu amplitūdā.” (*Karogs*, 2004, Nr. 1, 182. lpp.) Pie iecerēm, kas netika īstenotas, pieder arī grāmata par Āriju Elksni, pētniece bija vairākkārt intervējusi viņu, bija veiktas iestrādes, taču dzejnieces pārāgrā un traģiskā nāve pārvilka svītru šim nodomam – tobrīd bija emocionāli pārāk smagi atgriezties pie ieceres, rakstīt brīvi neļāva arī ētiski apsvērumi. Lasītājs toties saņēma Dzidras Vārdaunes sakārtotu Ārijas Elksnes izlasi “Es visu mūžu mīlējusi esmu” (1988) ar ievadapceri. Dzidra Vārdaune sastādījusi arī Andreja Eglīša “Rakstus” (1–7, 2002–2006). Eglīša dzeja viņai bija pazīstama un tuva vēl no skolas laikiem. Rakstot apceri par viņu, ieguva dzejnieka uzticību, kas pārauga draudzībā – dzejnieks atdeva savai pētniecei daļu arhīva, bija līdzdalīgs “Rakstu” tapšanā un komentēšanā. Un arī bija atbalsts, uzmundrinātājs dzīvē.

Mūža pēdējie gadi aizritēja Māra Čaklā zīmē – iznākuši divi viņa “Rakstu” sējumi (1–2, 2017–2020) ar plašām apcerēm par sējumos ietverto laikposmu dzejnieka daiļradē. Un, kad jau sastādītāja bija devusies mūžībā, tika saņemta ziņa, ka Valsts kultūrkapitāla fonds atbalstījis trešā Māra Čaklā sējuma izdošanu. Par to viņai būtu bijis liels, liels prieks. Tiem, kas savu darba mūžu saistījuši ar humanitārajām zinātnēm, ar literatūras pētniecību, reti izdodas atbrīvoties vai atteikties no pētniecības gara un intereses par savā jomā notiekošo, kad iestājušies pensijas gadi un vairs neesi institūcijas darbinieks. “Vajag kaut ko darīt,” teica arī Dzidra Vārdaune un izvēlējās iedziļināties Māra Čaklā dzejā.

Piano pāriet *pianissimo*, un, kad izskan *pianissimo* pēdējā nots, iestājas klusums. Tomēr arī klusums skan, skan cilvēka mūža pilnasinībā – ar paveikto, arī ar iecerēm, kas īstenojušās daļēji vai citādos veidos, bet dzīvam esot – ar sāpēm par to, ko nav bijis lemts piepildīt. Skaists, bagāts mūžs.

Jaunākās literatūras apskats

Vita Zelče, *Dr. hist.*, Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte

175 000+ latviešu biogrāfija

Andrejs Plakans. *The Reluctant Exiles. Latvians in the West after World War II.*

Paderborn: Brill, Ferdinand Schöningh, 2021.

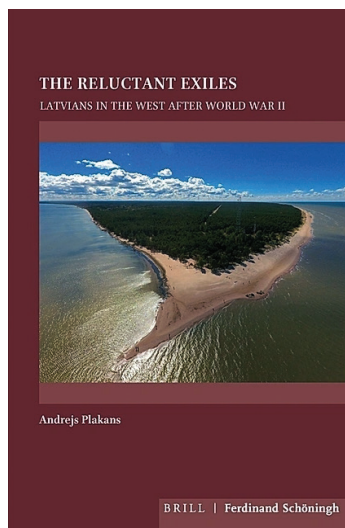
ISSN 15707121, ISBN 9783506760289 (hardcover), 9783657760282 (e-book)

10.35539/LTNC.2023.0053.11

Vienā no prestižākajām Baltijas vēsturei veltīto zinātnisko grāmatu starptautiskajām sērijām *On the Boundary of Two Worlds; Identity, Freedom, and Moral Imagination in the Baltics* izdots Aiovas pa-valsts Universitātes emeritētā profesora Andreja Plakana apjomīgais pētījums par latviešu trimdu Rietumos, kas tapusi pēc Otrā pasaules kara. Grāmatas esence trāpīgi raksturota tās anotā-cijā: tā ir "175 000+ latviešu grupas biogrāfija". Šo latviešu pārtapšanu no Latvijas iedzīvotājiem par trimdiniekiem noteica Otrais pasaules karš un pa-domju okupācijas draudi, kad, Latvijai tuvojoties un tajā ienākot Sarkanajai armijai, liela Latvijas iedzīvotāju daļa devās bēgļu gaitās un vairākums no viņiem tā arī nekad neatgriezās dzimtenē.

Šeit, pašā recenzijas sākumā, ir atklāti jāsaka, ka tā ir klaji subjektīva un ka es kā tās autore arī neatbilstu lielai daļai no zinātniskās literatūras recenzentu starptau-tisko kritēriju striktajiem objektīvā skata standartiem, jo jau vairākus gadu desmitus personiski pazīstu profesoru Andreju Plakanu. Ilgas stundas diskutēts par dažādiem vēstures jautājumiem, Latvijas vēstures zinātnes līmeni un izredzēm, turklāt ar Pla-kanu ģimeni mani vieno draudzības saites, vairākkārt esmu viesojusies viņu namā Eimsā (*Ames*) un Aiovasitijā (*Iowa City*), Andrejs un Barbara Plakani ir bijuši viesi arī manā darbavietā – LU Sociālo zinātņu fakultātē – un manā Rīgas mitekļī, kopā apmek-lētas izrādes Latvijas teātros un vakariņots Rīgas un provinces restorānos. Tālab šī recenzija ir manas pārdomas par grāmatas vērtību, par tās novitāti un labo zinātnisko praksi, ko vērts integrēt Latvijas zinātnē, kā arī īss pētījuma nodaļu satura apskats.

Andreja Plakana pētījuma mērķis ir piedāvāt 1944./1945. gadā no Latvijas uz Rietumiem izceļojušo latviešu sociālo vēsturi. Tā aptver šīs lielās un daudzslāņainās grupas pastāvēšanas pagrieziena punktus, centienus, iekšējās nesaskaņas un kon-fliktus, vilšanos, dažādu paaudžu saprašanos un nesaprašanos, sasniegumus un

daudzas jo daudzas citas cilvēkdzīves jomas. Latvieši pēc izklīšanas pasaulē no savām sākotnējām apmešanās vietām – pārvietoto personu (*displaced persons, DP*) no-
metnēm – veidoja dažāda ģeogrāfiska novietojuma, lieluma, ekonomisko iespēju,
demogrāfiskās struktūras, lokālās vides un tās valodas ietekmei pakļautas trimdi-
nieku kopas, kuru pagātni nav iespējams ietvert viendabīgā vienvirziena lineārā
stāstā, jo tā piesātināta ar daudzējādām neskaitāmam mikrovēsturēm. Plakanu
visvairāk interesē latviešu trimdas identitāte, tās tapšana, uzturēšana un transfor-
mācijas. Tā iemiesojas arī šīs sociālās grupas pašdefinējumā. Rietumos nonākušie
latvieši sevi uztvēra kā trimdiniekus (*exiles*) un radīja unikālu latviešu valodā funkcio-
nējošu kultūras struktūru ar plašu organizāciju un to ietekmes tīklu.

Grāmatu veido deviņas nodaļas. Pirmā veltīta Latvijas pamešanai – promceļam
no savas zemes un traumai, ko radīja vēstures norišu konfigurācija pēc Latvijas
valstiskuma iznīcināšanas un aizbraukšanā piedzīvotais. Manuprāt, īpaši vērtīgs ir
šajā nodaļā piedāvātais aizbraukšanas vai palikšanas motivācijas izsvērums. Kas
lika pieņemt lēmumu aizbraukt? Šo izvēli noteica bailes (visbiežāk – tieši bailes no
komunistiskā režīma), bezcerība, neaizsargātība, pamestība un arī citas cilvēku
dezorganizētājas noskaņas. Baiļu gammā iekļāvās padomju okupācijas gadā piere-
dzētais, kā arī bailes no personiskās brīvības ierobežojumiem, dzīves un prāta kon-
troles, no lieguma strādāt noteiktās jomās, no gaidāmajām padomju represijām par
dzīvi nacistiskajā okupācijā un sadarbību ar šo okupācijas varu. Būtiskas bija bailes
zaudēt ģimeni un draugus, jo daudzi vācu militārajos formējumos iesaistītie dažādu
iemeslu dēļ jau bija nonākuši Vācijā vai arī bija gaidāma viņu došanās turp. Bailes vēl
vairāk sakāpināja neziņa un baumas par pēdējiem vācu kuģiem, vilcieniem. Daudzi arī
svārstījās, jau būdami promceļā, mainīja savus lēmumus un palika Latvijā. Tomēr
motivāciju kopaina bija vēl komplicētāka, bija daudz un dažādu faktoru, nejaušību,
kas ietekmēja cilvēku rīcību. Darbojās arī inerce, paļaušanās uz likteni. Šādās sarež-
ģītās situācijās nonākušos individuus un sociālās grupas pagātnes atskatos nav
iespējams vērtēt ar vienu mērauklu.

Otrajai nodaļai dots nosaukums "Bēgļi un pārvietotās personas" (*Refugees and
Displaced Persons*). Tajā aplūkota latviešu dzīve nacistiskās Vācijas pēdējos mēnešos
un pēc tās kapitulācijas. Šajā nodaļā sniegts bagātīgs faktu materiāls par Rietumos
nonākušajām latviešu kopienām Vācijā un Zviedrijā, pārvietoto personu nometnēm
un to funkcionēšanu, iekšējo organizāciju un trimdas kultūras rašanos. Arī šīs noda-
ļas uzmanības centrā ir identitāte un tās transformācijas. Plakans norāda, ka latvie-
šu bēgļu pašraksturojumā lielu nozīmi ieguva vārds "svešums" gan pēckara dzīves,
gan nākotnes raksturojumā. Oficiālā līmenī bēgļu identitāti noteica sociālais statuss,
kādu viņiem Vācijā un Zviedrijā piešķīra šo zemju pārvaldes institūcijas, bet personis-
kā līmenī turpināja pastāvēt Latvijas/latviešu identitāte, ko uzturēja latviešu valodas

lietošana, Latvijas svētku rituāli, bēgļu organizāciju aktīvā darbošanās. Tādēļ identitātes raksturlielums bija izceļojušo latviešu iekšējā publiskajā telpā plaši lietotais jēdziens "tauta", kas kalpoja Latvijas un tās pagātnes piederības, kā arī latviešu bēgļu un pārvietoto personu kopienas apzīmējumam. Pēckara gadu realitātē šī "tauta" dzīvoja simtos dažādu vietu vairākās Eiropas valstīs un par spīti tās decentralizācijai un bezteritorialitātei šīs "tautas" locekļi saglabāja savstarpējās saites. Tai kā fiziskai vienībai nebija politisko robežu, šī "tauta" pārtapa par izteiktu iztēloto kopienu. Laikposmā no 1945. līdz 1950. gadam ar latviešu kultūras funkcionēšanu trimdas kopienās, lietojot kopēju valodu, vēstures diskursu, vērtības un centienus, Rietumpasaulē tika radīts ilgtspējīgs latviskums (*Latvianness*).

Trešā nodaļa "Vecais kontinents, jaunās dzimtenes" (*Old Continent, New Homelands*) veltīta sarežģītam vēstures posmam, kad Latvijas bēgļi atstāja pārvietoto personu nometnes un izklīda pa vairākiem kontinentiem. Noritēja arī migrācija no vienas valsts uz citu, lai gan tolaik vēl pastāvēja nelielas cerības, ka politiskā situācija varētu mainīties un ka varētu rasties iespēja atgriezties Latvijā. Plakans uzsver, ka tas atkal bija lielu izvēļu un lēmumu laiks, kad bēgļiem bija daudzas un dažādas motivācijas palikt Eiropā vai arī doties projām no tās. Turklāt Eiropai allaž bija bijusi vieta latviešu identitātē. Palikšana Eiropā nozīmēja piederību pie eiropiešiem, kā arī dzīvi tuvāk agrākajai dzimtenei, kur daudziem bija palikuši tuvinieki un draugi.

Ceturtajā nodaļā aplūkota bēgļu dzīve "jaunajās dzimtenēs" (*New Homelands*), kas atradās bēgļiem salīdzinoši mazzināmākos un tālos kontinentos – Ziemeļamerikā, Austrālijā un Jaunzēlandē, Dienvidamerikā. Plakans detalizēti iztirzā Eiropas atstāšanu un pārceļošanas uz katru no jaunajiem kontinentiem specifiku, kas ietvēra pieņemšanās valsts izvirzīto nosacījumu izpildi, pašu braucienu, dzīves sākumu jaunajā mītnes zemē, darba iespējas, iztiku, valodas apguvi un lietošanu, atbalsta tīklus un organizācijas, jau pastāvošo ģimeņu funkcionēšanu un transformācijas, jaunu ģimeņu tapšanu, trimdas medijus, baznīcu, vēlāk arī kļūšanu par "jaunās dzimtenes" pilsoņiem. Latviešu trimdas ģeogrāfiskā fragmentācija bija tās pastāvēšanas jaunā realitāte, atzīst Plakans. Neraugoties uz to, turpināja pastāvēt piederības izjūta "tautai" – transnacionālajam latviešu kopumam ārpus Latvijas. Vienlaikus veidojās un sāka funkcionēt piederības izjūta Vācijas, Zviedrijas, Apvienotās Karalistes, Kanādas, ASV, Austrālijas, Jaunzēlandes, Brazīlijas, Venecuēlas, Argentīnas u. c. nacionālajai kultūrai. Tās gan ietvēra "svešuma" faktoru, tomēr ikdienas dzīve – dienu pēc dienas, mēnesi pēc mēneša, gadu pēc gada – atstāja nospiedumus piederības izjūtās, kas veidoja identitāti. Latviešiem bija sevi jāiegulda arī "maizes darbā", izaugsme tajā prasīja investīcijas. "Šāda "piederības" bifurkācija, visticamāk, bija neatgriezeniska," secina pētnieks (239. lpp.). Šajā nodaļā Plakans arī iztirzā, kā trimdas latviešiem nācās tikt galā ar marginalizāciju, kas allaž piemeklē ieceļotājus viņu "jaunajās

dzimtenēs". Iekļaušanās process uzņemtajās sabiedrībās bija praktiski un psiholoģiski sarežģīts. Viņiem faktiski sociāli nebija sasniedzama mītnes zemju elite, trimdas latviešu dzīve noritēja saskarsmē tikai ar tādiem pašiem darba cilvēkiem kā viņi un/vai viņu tiešajiem darba vadītājiem. Marginalizāciju mazināja trimdas organizācijas, Latvijas agrākā sociālā statusa (kas noteica daudzu piederību pie Latvijas elites), titulu un uzrunas formu lietošana trimdas vidē. Būtiska nozīme trimdas konsolidācijā bija arī pamatoti naidīgajai attieksmei pret Padomju Savienību, kas bija laupījusi Latvijas valstiskumu, un pasaulē valdošajai aukstā kara situācijai. "Šis plašākais ietvars pamatoja ideju, ka Latvija varētu tikt atbrīvota. Nevienš gan nevarēja paredzēt, kad varētu pienākt "atbrīvošana" un līdz ar to bēgļu "atgriešanās"," atzīmē Plakans (254. lpp.).

Piektā nodaļa "Pārvietošanās gadi: piecdesmitie" (*Resettlement Years: The 1950s*) veltīta Otrā pasaules kara rezultātā tapušās latviešu trimdas pastāvēšanas pirmajai desmitgadei pēc pārvietoto personu nometņu likvidēšanas un trimdinieku izklīšanas pa vairākiem kontinentiem. Lielās līnijās pārvietošanās notika bez lielām turbulencēm, akcentē Plakans. Pārliecība par "tautas" pastāvēšanas nozīmīgumu joprojām veidoja dažādu darbību motivāciju, kuras pamats bija apziņa par latviskuma saglabāšanas nepieciešamību. Šajā laikposmā paralēli ieceļotāju absorbcijas procesiem vērojama arī pārvietoto personu nometņu kultūras un sabiedriskās dzīves kontinuitāte. Tā sekmēja latviešu valodas lietojuma sargāšanu, kas bija 20. gs. 50. gadu trimdas prioritāte, jo mītnes zemes dominējošā valoda guva aizvien lielāku nozīmi, tostarp arī trimdas kopienās. Tomēr latvietības sargāšanas galvenā vienība bija ģimene, kas šajā laikposmā tiecās iegūt savu mājvietu/māju, kurai latviešu identitātē tradicionāli ir bijusi svarīga vieta. Pašās mājās latvietību iemiesoja arī Latvijas karogs, tā krāsas, tautastērps, latviešu mākslinieku darbi, latviešu grāmatas u. c. Mājas dzīves organizācijā svarīga loma bija piederībai pie latviešu reliģiskajām draudzēm, to rīkotajiem dievkalpojumiem u. c. pasākumiem, trimdas preses regulārai lietošanai, tā veicinot visas kopienas iekšējo solidaritāti. Piektajā nodaļā izsmēļoši aplūkota arī skolas un tās absolvēšanas loma trimdinieku jaunākās paaudzes dzīvē, latviešu grāmatu un preses izdošana un izplatība. Plakans norāda, ka pirmajās desmitgadēs pēc izklīšanas pasaulē Rietumu latviešiem individuālā līmenī nereti bija grūti iztēloties "tautu" Rietumos kā savas identitātes daļu, tomēr šis termins trimdas organizācijā, literatūrā un presē tika intensīvi turpināts lietot pārvalstiskas, lielākoties lingvistiskas (nevis politiskas) kopības nozīmē.

Sestā nodaļa saucas "Absorbcijas variācijas" (*Varieties of Absorption*). Rietumu valstu malā stāvēšana Ungārijas 1956. gada notikumos atklāti apliecināja, ka to cīņa ar komunismu nav gaidāma un tādējādi arī Latvijas atgūšana nenotiks. Tas arī nozīmēja, ka latviskuma saglabāšana trimdā kļūst aizvien sarežģītāka, jo mazinās tā nosargāšanas motivācija un asimilācijas procesu pozīcijas nostiprinās. Plakans analizē

trimdas organizāciju un latviešu intelektuāļu pretstāvēšanas darbības latviešu absorbīcijai mītnes zemes iedzīvotāju kopumā. Tāpat nozīmīga vieta atvēlēta paaudžu attiecībām, jo trimdā jau bija pieaugusi paaudze, kurai apzinīgā dzīve, skološanās un darbs bija noritējuši ārpus Latvijas robežām. Pētījumā iztirzāta arī trimdinieku labklājības nostiprināšanās un tās kritika, konfrontējot atsevišķās trimdas aprindās valdošo materiālo lietu kultu ar latvietības ideāliem. Grāmatā izsmēloši aplūkots trimdas intelektuāļu piedāvātais divkultūru koncepts, kas skaidroja, ka latviešu trimdas dzīvošana vienlaikus latviešu un mītnes zemes kultūrā ir saprotams un neizbēgams fenomens, proti, jaunā normalitāte. Tomēr šī koncepta akceptēšana nozīmēja "latviskuma" un tajā balstītās identitātes tālāko transformāciju.

Septītās nodaļas "Dažādība, domstarpības un saikne ar veco dzimteni" (*Diversity, Disagreement, and Old Homeland Nexus*) uzmanības centrā ir vairākas tēmas. Viena no tām – latviešu valodā funkcionējošā informācijas telpa, ko veidoja gan Rietumos izdotā prese un grāmatas, gan ziņu, laikrakstu un grāmatu plūsma no padomju Latvijas, gan arī Rietumu un Latvijas latviešu personiskie kontakti, oficiālās un neoficiālās vizītes. Manuprāt, šī ir īpaši interesanta nodaļa, jo tajā analizētas sarežģītās un mainīgās trimdas un Latvijā palikušo latviešu attiecības, Valsts drošības komitejas un tās satelītorganizāciju (piemēram, Kultūras sakaru komitejas) manipulatīvās darbības un propaganda, kā arī cilvēku uzvedība, rīcība un tās motivācija abās pusēs. Plakans norāda, ka kopš 20. gs. 70. gadu beigām un 80. gadu sākuma trimdas kontakti ar veco dzimteni būtiski palielinājās. Tos veidoja privātās vēstules, paciņas, notika apmaiņa ar skaņu ierakstiem, žurnāliem, pieauga Rietumu latviešu tūrisma braucienu skaits uz Latviju, arī Latvijas latvieši aizvien biežāk ar Kultūras sakaru komitejas starpniecību vai individuāli devās pie Rietumu tautiešiem. Šī situācija savdabīgi aktualizēja jautājumus par "tautu" un "latviskumu", par to, kur tas ir pareizāks, pilnvērtīgāks – trimdas sabiedrībā vai tās "vecajā dzimtenē"? Tādējādi notika arī "latviskuma" un tā izpratnes rekonfigurācija, atzīstot dažādas "latviskuma" formas.

Septītā nodaļa "Dzelzs priekšsargs sairst" (*The Iron Curtain Disintegrates*) veltīta daudzo un dziļo pārvērtību laikam pasaulē un latviešu trimdas sabiedrībā. Plakans uzsver, ka neizbēgami ir mainījusies pati Rietumu latviešu sabiedrība, 70. gados mūžībā aizgājušas daudzas trimdas kultūras slavenības un viedokļu līderi, "divu kultūru" modelī spēcīgas pozīcijas guvusi dzīve "jaunās dzimtenes" ikdienas, valodas un kultūras telpā. Tomēr 80. gadu otrajā pusē – pārbūves un "Dziedošās revolūcijas" laikā – pārmaiņas sākās attiecībās ar "vecu dzimteni" un tās sabiedrību. Turklāt daļa trimdas aktīvistu iesaistījās Latvijas politiskajā dzīvē, tā paplašinot savas darbības telpu. Kopš 1988. gada izteikti intensificējās trimdinieku saskarsme ar Latvijas latviešiem, kā arī jaunu realitātes dimensiju ieguva jautājums par atgriešanos dzimtenē un piederību. Izvēle pārcelties uz Latviju nozīmēja atstāt labklājību stabilā sabiedrībā un uzsākt

strespilnu dzīvi jaunā sabiedrībā, kas tikai meklēja savu esības modeli, secina Plakans. Viņš raksta, ka repatriantu "mārup atgriešanās", visticamāk, ietvēra viņu vecāku un vecvecāku izjūtas, lai iekļautos "jaunās dzimtenes" sociālajā, politiskajā un ekonomiskajā vidē, un nezināmus Latvijas sabiedrības funkcionēšanas nerakstītos likumus. Daudziem repatriantiem no citiem kontinentiem atgriešanās Latvijā nozīmēja arī pārtapšanu par eiropiešiem. Kopumā šis process nozīmēja arī jaunu identitāšu rašanos.

Grāmatas noslēdzošā devītā nodaļa aplūko trimdas pārvēršanos par diasporu. Trimdas viedokļu līderi pēc Latvijas valstiskuma atgūšanas atzina, ka Rietumu latvieši ir ar Latviju saistītās latviešu "tautas" fragments. Plakans akcentē, ka šī situācija rietumu latviešiem no jauna lika uzdot daudzus jautājumus par savu identitāti: kas viņi ir, un kas viņi būs? Tāpat trimdai ļoti būtisks bija jautājums par Rietumu latviešu un Latvijas attiecībām. Pētījumā detalizēti iztirzātas arī "vecās trimdas" attiecības ar jauno emigrāciju, ko galvenokārt veidoja cilvēki, kuri ekonomisku un karjeras apsvērumu dēļ atstāja Latviju, kā arī latviešu diasporas koncepta tapšana un funkcionēšana. Tā ietvēra daudzu trimdas identitātes stūrakmeņu (piemēram, "svešums", "latviskums", "latvietis", "latviešu tauta") pārdefinējumus.

Lai gan profesors Andrejs Plakans pats pieder pie latviešu trimdiniekiem, savu stāstījumu viņš veido, raugoties no malas, tajā tieši neiesaistot savu pieredzi. Pētījuma metodoloģijas pamatā – kritiska primāro un sekundāro vēstures avotu analīze, kas papildināta ar padziļinātu kontekstualizāciju. Metodoloģijā ietverta arī trimdas kopienas raksturotāju atslēgvārdu jeb pētniecisko kategoriju definēšana un analītisks iztirzājums. Šīs kategorijas secīgi konsekventi tiek raksturotas itin visās grāmatas nodaļās, to uzskatāmību tekstā nodrošina izcēlumi kursīvā. Protams, kategoriju summa nav statiska, tā tiek papildināta, jo pati trimdas kopiena un tās pastāvēšanas konteksts laika gaitā nemitīgi transformējas un tās raksturojumam nepieciešami jauni atslēgvārdi. Šī pētniecisko kategoriju iztirzājuma konsekvences pieeja veido pētījuma metodoloģijas kopējo mugurkaulu un ļauj izsekot latviešu trimdas un tās identitātes dinamikai. Uzteicams ir grāmatas strukturējums nodaļās un apakšnodaļās ar trāpīgiem virsrakstiem. Tas lasītājam palīdz izsekot latviešu trimdas – kopienas, kas atrodas pastāvīgā pārmaiņu procesā, – sociālajai vēsturei. Grāmatas vērtību veido arī Plakana prasme izveidot saistošu 175 000+ latviešu lielās grupas vairāk nekā pusgadsimta ilgās biogrāfijas stāstījumu, iekļaujot tajā ne vien vērtīgu faktu materiālu, bet arī tā kontekstualizāciju un no avotu analīzes izrietošu pagātnes norišu interpretāciju un izvērtējumu. Pētījumam novitāti piešķir gan piedāvātais izsmelošais vēstures stāsts, gan arī metodoloģija, kas pētījumam sniedz monolītumu un izklāsta secīgumu. Tas kopumā, manuprāt, rada šīs grāmatas izcilību.

Plakana grāmatai ir "atvērtās beigas", tai iztrūkst monogrāfijām tradicionālā nobeiguma un apkopojošu noslēdzošo secinājumu, tā vēstot, ka Otrā pasaules kara un Latvijas padomju okupācijas rezultātā tapušās latviešu trimdas esība un tās identitātes transformācijas turpinās.*

* Iesakam iepazīties arī ar profesora Andreja Plakana 2023. gadā publicēto rakstu, kas ir šīs monogrāfijas turpinājums un vienlaikus arī kopsavilkums un secinājumi par latviešu trimdas vēsturi Rietumos. Sk.: Plakans, Andrejs (2023). From "Exile" to "Diaspora": The Shift in Self-Identification Among Refugee Latvians, 1944–2023. *The Exile History Review*, Vol. 2, pp. 61–79. DOI: 10.31743/ehr.16332.

LETONICA

Redakcijas adrese / Address of the editorial office

Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423, Latvija

Tālrunis / Phone: +371 67229017

E-pasts / E-mail: letonica@lulfmi.lv

Galvenais redaktors / Editor-in-chief

Jānis Oga

janis.oga@lulfmi.lv

Redakcijas asistents / Assistant

Ivars Šteinbergs

Dizains / Design

Tatjana Raičiņeca

Literārā redakcija / Language editors

Evelīna Zilgalve,

Dace Strelēvica-Ošiņa (angļu val.)

Numurs izdots ar Latvijas Universitātes un

Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstu.

© LU LFMI, 2023

ISSN 1407-3110

ISSN 2592-9453 (digitālā versija)

Jānis Oga.
Ievads

Agita Lūse.
Versijas par etnogrāfiju 20. gadsimta 30.–40. gadu Latvijā.
Ziedoņa Ligerā gadījuma izpēte

Ginta Pērle-Sīle.
Materiāla atlases principi vācbaltiešu publicētajos tautasdziesmu
krājumos 19. gadsimta pirmajā pusē

Ilze Jansone.
Ceļā uz sinkrētisko garīgumu: reliģiozitātes dimensijas
Noras Ikstenas romānā "Ūdens mirdzēšana"

Laura Laurušaite.
Ēdiena nozīme identitātes veidošanā: mūsdienu latviešu un
lietuviešu literatūras piemēri

Ausma Cimdiņa.
Padomju kara romāna apokalipse latviešu literatūrā:
Visvalža Lāma "Kāvu blāzmā"

Mārtiņš Kaprāns, Jānis Tomaševskis.
Latviešu karagūstekņi Zedelgemā: vēsture, atmiņa, konflikts

Elīna Veira.
A Framework for Studying the Perception of Print-based Poems and
their Trans-medial Adaptations

Sergejs Kruks.
Ambiguous Grammar of Legal Discourse

Iryna Pupurs.
Latvian Literature in Ukraine: a Brief Overview of its Perception and
Interpretation During the Last Hundred Years

Jubilejas
In memoriam
Jaunākās literatūras apskats